

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományok Doktori Iskola
Doktori Iskola vezetője: Székely Gábor egyetemi tanár
Művelődéstörténeti Doktori Program
Doktori Program vezetője: Kósa László egyetemi tanár

Sándor Tamás

**Tömegmegmozdulások Budapesten a dualizmus első
évtizedeiben**

1873-1903

Bölcsészdoktori disszertáció

Témavezető: Dr. Tőkéczi László CSc., habilitált egyetemi docens

A bizottság elnöke: Dr. Kósa László MHAS., egyetemi tanár

Hivatalosan felkért bírálók: ifj. Dr. Bertényi Iván PhD.

Dr. Császtvay Tünde PhD.

A bizottság titkára: Dr. Kertész Botond PhD.

A bizottság további tagjai: Dr. Ablonczy Balázs PhD.

Dr. Csapó Csaba, Dr. Ress Imre (póttagok)

Budapest

2010

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném megköszönni a disszertációm megírásához nyújtott segítséget témavezetőmnek, Tökéczki Lászlónak, aki kritikai észrevételeivel és tanácsaival segítette a mű elkészítését. Emellett köszönettel tartozom Cieger Andrásnak, aki szakdolgozati témavezetőmként (*Tömegmegmozdulások Budapesten az 1870-es években*) segített rátalálni a kutatási területre, és annak elkészültében fontos szerepet vállalt.

Rajtuk kívül köszönettel tartozom a Magyar Országos Levéltár, Budapest Főváros Levéltára, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem levéltára munkatársainak, az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtára és Plakát- és Kisnyomtatványtára, valamint a Történeti Intézet Szekfü Gyula Könyvtára dolgozóinak.

Külön köszönetem fejezem ki az egyes fejezetek elkészüléséhez nyújtott segítségért: a jogtörténeti fejezetnél Csapó Csabának; a várostörténeti fejezetnél Heiszler Vilmosnak; a munkásságról szóló fejezetnél Csorba Lászlónak, Dombovári Ádámnak és Kósa Lászlónak; az egyetemistákról szóló résznél Kósa Lászlónak és Ujváry Gábornak, míg az egyéb megmozdulásokkal foglalkozó résznél Császtvay Tündének, Papp Csillának, Szirtes-Szabó Katának, Csapó Csabának, Dombovári Ádámnak, Dubniczky Zsoltnek, Heiszler Vilmosnak és Kövér Györgynek.

1. Bevezetés

A 19. század második feléről elsősorban a nagy országgyűlési reformok és a különböző nemzetek életében bekövetkező radikális változások jutnak eszünkbe. A világ- és helyi politikai események mellett azonban számtalan olyan történetst említhetünk, amelyek vizsgálata éppoly fontos a történelem megismeréséhez, megértéséhez, mint maga a száraz politikatörténet. Ezen szegmensek megismerésére jöttek létre a történettudomány egyes ágazatai, így például a társadalom-, a gazdaság- vagy a művelődéstörténet. Ezek mindegyike a történelem egy-egy alkotóelemét, összetevőjét vizsgálja, elősegítve, hogy minél részletesebb képet alkothassunk múltunkról, az akkor élő emberekről és azok mentalitásáról.

Disszertációnkban a történelmet mi is egy adott oldalról kívánjuk megközelíteni, melynek segítségével képet alkothatunk a dualizmus budapesti emberének politikai nézeteiről, politikai kultúrájáról, sőt, akár mindennapi életéről is.

Munkánkban a dualizmus első évtizedeire koncentrálnak: a megszülető főváros, Budapest politikai életének aktivizálódását és központi jellegűvé válását próbáljuk bemutatni az azt alakító, megszilárduló városi társadalmi csoportok politikai magatartásának a vizsgálatán keresztül. Mindezek során alkalom nyílik mentalitástörténeti, politikatudományi, jogtörténeti és szociológiai szempontok, megközelítések bevonására is.

Munkánk nem a hagyományos értelemben vett politikatörténettel foglalkozik. Nem csak konkrét eseményeket helyez egymás mellé, hanem megpróbál ezek mögé látni, megpróbálja a társadalomban lejátszódó folyamatokat elemezni.

A kiegyezés utáni fővárosban, az 1870-es években új jelenségként bukkan fel az emberek vágya önmaguk megmutatására, utcára vonulásuk, ünnepségeik köztérre vitele, valamint a nyílt tiltakozás. Természetesen ez már előbb is létezett, azonban tömegessé és hétköznapivá ebben a korszakban válik. A tiltakozásnak a dualizmus embere több formáját ismerte. Ilyen volt a petíció megfogalmazása, a különféle megmozdulások (tüntetés, felvonulás, megemlékezés, stb.), a sztrájk, a politikai bűncselekmények különféle formái (pl. merényletek, lázadás, felségsértés), de akár a passzivitás (adómegtagadás, stb.) is.

E disszertáció keretében a kollektív erőszak megnyilvánulásai: az első budapesti tömegmegmozdulásokkal kívánunk foglalkozni, valamint azokkal az okokkal, amelyek az embereket az utcára vitték.

Vizsgálatunk az 1873 és 1903 közötti időszakra terjed ki. E keretek megállapítását az adja, hogy 1873 a városeyesítés éve, így Budapest ettől az időponttól tölti be konkrétan központi szerepét. Az 1903-as cezúra kevésbé magától értetődő. A dualizmus eddigre válságperiódusba lép, a kormányzó Szabadelvű Párt bukása küszöbén áll, a munkások mozgalmi pedig egyre inkább erőre kapnak, így a különböző politikai megmozdulások is tömegesebbé, mondhatni mindennapibbá válnak. A tömegesedés, és az egyre nagyobb számban és méretben megmutatókozó megmozdulások bemutatása azonban szétvetné disszertációnk fizikai kereteit.

A vizsgálathoz a politikakultúra-kutatás módszereit kívánjuk alkalmazni. Ez újfajta szemléletet jelent, a társadalomtörténet és a politikatörténet szintézisét, kölcsönhatásuknak vizsgálatát. A politikai kultúra tárgykörében a szociológusok és a történészek a II. világháború után kezdtek el kutakodni a nyugati országokban. Cieger András szerint a politikai kultúra kutatása annak köszönheti máig tartó népszerűségét, hogy behatol a nagy intézményi struktúrák mögé, valamint igyekszik feltárni a legkülönbözőbb társadalmi csoportok – valamint egyének – viselkedését, de megállapításait soha nem vonatkoztatja, nem vonatkoztathatja el az adott politikai rendszer jellegétől és intézményeitől.¹

Magyarországon elsőként Gombár Csaba foglalkozott a kérdéssel 1980-ban megjelent *Politika – címszavakban* című munkájában. Itt kifejti, hogy a politikai kultúra nem a politikai intézmények sajátosságaira, a tényleges politikai viselkedésre vonatkozik, hanem a mindezt befolyásoló magatartásmintákra és értékszerkezetekre.² A magyar történészek az 1980-as évek második felében figyeltek fel e kutatási terület kiaknázatlanságára, és kezdtek vele konkrétan foglalkozni. Közülük elsőként Hanák Péter nevét kell kiemelnünk, aki több esettanulmányban foglalkozott például a politikai ünnepek szimbólumaival, és időben változó jelentéstartalmával, valamint az agrárszocialista mozgalom rituáléival és akcióformáival.³ Fontosnak tartjuk megemlíteni Szabó Miklós politikai eszmétörténeti tanulmányait, amelyeket 1989-ben foglalt egységes kötetbe

---

¹ A kérdéskör nyugati kutatóiról képet nyújt: CIEGER András: Magyarország politikai kultúrája a dualizmus időszakában. In.: *Múltunk*. XLV. évfolyam, 2000/3. (A továbbiakban CIEGER 2000.) 3. o.

² GOMBÁR Csaba: *Politika – címszavakban. Elemi politikai fogalmak értelmezése*. Politikatudományi füzetek 1. Budapest, 1980. 169-171. o.; Az emellett a témában a kutatás korai időszakában megjelent, a politikai irodalom tárgykörébe tartozó írásokról aránylag széles képet ad: CIEGER 2000. 4-5. o.

³ E konkrét tanulmányait lásd: HANÁK Péter: 1898 – a nemzeti és az állampatrióta értékrend frontális ütközése a Monarchiában. In: HANÁK Péter: *A kert és a műhely*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1988. 112-129. o. (A továbbiakban HANÁK 1988a.); HANÁK Péter: Az agrárszocialista mozgalom mentalitása és szimbólumai. In: HANÁK Péter: *A kert és a műhely*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1988. 204-221. o. (A továbbiakban HANÁK 1988b.)

Politikai kultúra Magyarországon: 1896-1986 címmel.⁴ Gerő András korai műve a tárgykörben a dualizmuskori választások politikai kultúrájáról *Az elsőprő kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországon* címmel írott könyve.⁵ A legutóbbi évek terméséből pedig főként Cieger András alaptanulmánya,⁶ Irinyi Károly posztumusz monográfiája,⁷ valamint Gerő András szimbolikus politikával foglalkozó műve érdemel kitüntetett figyelmet.⁸

A fenti művek kézhezvételekor szembetűnő, hogy ezek főként a politikai gondolkodás történetének feltárására vállalkoztak, és leginkább az elit politikai kultúráját térképezték fel, a társadalom más csoportjaival, a népesség nagyobb részének politikai mentalitásával csak részben foglalkoztak. Jelen művünkben céljaink között szerepel e hiányosság pótlására megtenni az első lépéseket, bemutatni, hogy a politikai kultúrára, a politikai életbe való beleszólásra a dualizmus korának hétköznapi, nem az elithez tartozó emberében is megvolt az igény.

Nem célunk, nem is lehet célunk a korszak összes tömegeseményének részletes végigkövetése, inkább csak metszetet kívánunk nyújtani a társadalom különböző rétegeinek megmozdulásairól, bizonyos eseteket kiemelve és kísérletet téve azok mélyebb elemzésére. Kiemelésünk természetesen önkényes, de arra törekszik, hogy bemutassa az egyes típusokat, és a különböző érdekesebb momentumokat. Választásunkkal kapcsolatban szinte semmilyen tényező nem kötheti meg a kezünket, hiszen Gyáni Gábor rövid összefoglaló tanulmányán⁹ kívül a dualizmus időszakából mindössze három olyan fővárosi tömegmegmozdulást ismerünk, amelyek részletesebb leírása és elemzése már korábban napvilágot látott. Heiszler Vilmos az 1886-os Jansky-féle tüntetésekkel foglalkozott részletesebben,¹⁰ azonban ezt az eseménysorozatot mi is vizsgálódásunk tárgyává tesszük, újabb eredményekkel kiegészítve, mintegy folytatva a Heiszler Vilmos által megkezdett kutatásokat. Az 1889-es véderőtüntetésekkel Szabó Dániel foglalkozott a

---

⁴ SZABÓ Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon: 1896-1986*. Budapest, Atlantis Program, 1989.

⁵ GERŐ András: *Az elsőprő kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1988.

⁶ CIEGER 2000. 3-51. o.

⁷ IRINYI Károly: *A politikai gondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben (1867-1918)*. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2002.

⁸ GERŐ András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX-XX. századi történetéből*. Budapest, PolgArt, 2004. (A továbbiakban GERŐ 2004.)

⁹ GYÁNI Gábor: Fővárosi zavargások a dualizmus évtizedeiben. In: *Rendi társadalom – polgári társadalom 3. Társadalmi konfliktusok. Salgótarján, 1989. június 15-18*. Szerk.: Á. VARGA László. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 1991. 345-354. o. (A továbbiakban GYÁNI 1991.)

¹⁰ HEISZLER Vilmos: A Jansky-ügy. In: *Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843-1991*. Szerk.: GERŐ András. Gyula, T-Twins, 1993. 76-91. o. (A továbbiakban HEISZLER 1993.)

legrészletesebben a közelmúltban,¹¹ így nálunk ez a tüntetéssorozat csak tangencionálisan, a megemlítés szintjén kap teret. Gyáni Gábor egy, az általunk vizsgált korszakon túlmutató, de a dualizmus időszakához köthető tömegmegmozdulást – az 1912-es úgynevezett „vérvörös csütörtököt” – dolgozta fel részletesebben 1999-ben megjelent, a társadalmi térhasználatról szóló könyvében.¹²

Disszertációnk felépítése tematikus rendet követ. A második fejezetben célunk bemutatni magát a tömegmegmozdulások jelenségét, tisztázni azokat az alapfogalmakat, amelyeket a későbbiek során használni fogunk. Ezt – valamint egy rövid nemzetközi kitekintést – követően kísérletet teszünk a gyülekezési jog szabályozásának ismertetésére a dualizmus időszakában. Ennek nehézségét az adja, hogy a kérdéssel a századfordulón foglalkozó két művön,¹³ valamint Páskándy János 1932-ben megjelentetett könyvén¹⁴ kívül mindössze egy, 1977-ben Révész T. Mihály által írt résztanulmány áll rendelkezésünkre.¹⁵

A gyülekezési jog szabályozásával kapcsolatban összegyűjtöttük azokat a jogforrásokat, amelyek valamilyen módon a témához kötődnek.¹⁶ Kutatásaink során 17 jogforrásnak tekinthető dokumentumra találtunk utalást, és ezek közül 15 szövege állt rendelkezésünkre. E 17 jogforrás közül négy esetben egy-egy törvény bizonyos szakaszai térnek ki a gyülekezési jogra, tizenegy esetben pedig különböző, témánkkal összefüggésben álló rendeletekre bukkantunk.¹⁷ Emellett a dualizmus időszakában két törvénytervezet is született a gyülekezési jogról (1868-ban, illetve 1893-ban),¹⁸ amelyek elemzésére – bár nem emelkedtek törvényerőre – kísérletet teszünk.

Ezt követően megvilágítjuk azt a keretet, amelyben a különböző tömegeseményekre, tömegmegmozdulásokra sor került. Röviden bemutatjuk a megszülető

¹¹ SZABÓ Dániel: A véderőtüntetések résztvevői. In: *Korall 17.* V. évfolyam, 2004. szeptember. 43-60. o. (A továbbiakban SZABÓ 2004.)

¹² GYÁNI Gábor: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870-1940).* Budapest, Új Mandátum Kiadó, 1999. 96-106. o. (A továbbiakban GYÁNI 1999.)

¹³ DR. RÉNYI József: *A gyülekezési jog. Tanulmány a rendőri közigazgatás köréből.* Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udv. Könyvkereskedése, 1900. (A továbbiakban RÉNYI 1900.), valamint RÉDEY Miklós: *A magyar gyülekezési jog gyakorlati kézikönyve.* Budapest, Országos Központi Községi Nyomda Részvény-Társaság, 1903. (A továbbiakban RÉDEY 1903.)

¹⁴ DR. PÁSKÁNDY János: *Egyesületi (egyesülési) és gyülekezési jogszabályok kézikönyve. A gyülekezési jog gyakorlati kézikönyve.* Budapest, Egyesülési és Gyülekezési Jogszabályok Kézikönyvének Kiadóhivatala, 1932. (A továbbiakban PÁSKÁNDY 1932.)

¹⁵ RÉVÉSZ T. Mihály: Adalékok a gyülekezési jog magyarországi fejlődéséhez. *Levéltári Szemle.* XXVII. évf. 1977/I. 185-193. o. (A továbbiakban RÉVÉSZ 1977.)

¹⁶ Ezek szövegét összegyűjtve munkánk végén mellékletben közöljük.

¹⁷ Ezek közül Tisza Kálmán 1878-ban keletkezett belügyminiszteri rendelete sajnos megsemmisült, így ennek tartalmára csak az általa indukált képviselőházi vitából következtethetünk.

¹⁸ Az utóbbi – 1893-as – törvénytervezet szövege sajnos nem maradt fenn.

nagyváros, Budapest társadalmának képét, és annak belső konfliktusait, majd kitérünk azokra a mikrovilágokra, amelyekben az egyes társadalmi rétegek mindennapi életüket élték, hol egymással kölcsönhatásban, hol egymástól teljes mértékben elszeparálódva, végül pedig képet kívánunk nyújtani a korszak rendfenntartásáról, annak fizikai kereteiről, stílusáról és sajátosságairól.

A negyedik fejezetben a kialakuló munkásság megmozdulásait vesszük górcső alá. Politikai aktivitásuk keretei és a rájuk jellemző különböző akcióformák bemutatása után térünk ki azokra a konkrét esettanulmányokra, amelyeket velük kapcsolatban kiválasztottunk: az 1874-es újpesti zavargásokra, valamint az 1890-ben első ízben megtartott nagyszabású május elsejei ünnepségre. Választásunk azért esett e két eseményre, mert az első esetben egy erőszakos, mindenféle ideológiai alapot nélkülöző, főként a munkanélküli munkásokat érintő eseményről beszélhetünk, míg a második esetben egy kiérlelt politikai célokat megfogalmazó békés, reprezentatív ünnepségre került sor, csak a fővárosban nagyjából hatvanezer szociáldemokrata munkás részvételével.

Az ötödik fejezet homlokterében az egyetemista ifjúság áll. Fővárosban betöltött helyzetük és szerepük, valamint politikai aktivitásuk általános ismertetése után itt három konkrét eseménysorozatra térünk ki: az 1876-77 során az orosz-török háborúval kapcsolatos megmozdulásaikra, a Hentzi-Jansky ügyre, valamint az 1901-es egyetemi kereszt-mozgalomra.

Az első esetben egy szolidaritási megmozdulásról van szó a baráti (testvéri) török nép mellett, a másodikban a diákság felháborodásának ad hangot a közös hadsereg egy tisztjének viselkedése miatt (ez a tüntetés később véres eseményekbe torkollik), míg a harmadik eset egy elszigetelt, az egyetem falai között maradó vallási és politikai akció.

A hatodik fejezetben egyéb megmozdulásokat állítunk vizsgálódásunk középpontjába. Itt elsőként az 1880-as Verhovay-féle tüntetésekkel foglalkozunk, amelyek hetekig izgalomban tartották a főváros lakosságát. Ezt követően a tiszaezlári vérvádperben hozott felmentő ítéletet követően kirobbant budapesti tüntetésekkel foglalkozunk. A következő egységet az egyházpolitikai reformok ügye alkotja. Itt vizsgálódásunk nem a konkrét politikai vitára korlátozódik, hanem az azzal párhuzamosan megmutatkozó utcai eseményekre, a reformok ellenzőinek, illetve a mellettük állóknak politikai aktivitására. Végül a márciusi forradalom ötvenedik évfordulójára, 1898. március 15-re emeljük tekintetünket, ám itt sem a konkrét eseményekre vagyunk kíváncsiak, hanem megpróbáljuk az ünnepségeket „alulnézetből” bemutatni.

A tényleges elemzés során két vizsgálódási szempont adódik, amelyek közül az elsőt az antropológiai jelzővel érdemes említeni.

A tiltakozás kollektív cselekvés, nyilvános tiltakozó akció, amely lehet proaktív vagy reaktív. Proaktív, amennyiben valamely társadalmi – politikai cél elérésére irányul, reaktív pedig akkor, ha konkrét ügyre való reagálásként, spontán módon indul el (leegyszerűsítve: valamit elnyerni vagy elutasítani kíván). A kollektivitás másik összetevője az alanyként megfigyelhető társadalmi csoportok (pártok, szakszervezetek, egyházak, egyesületek, stb.) meghatározása. Természetesen egy-egy esetnek több alanya is lehet. Az alanyok mellett minden esetben vizsgálandó a tiltakozás helye, ideje, tartama és jellege. A megmozdulás címzettje lehet a nyilvánosság, a civil társadalom, vagy maga az államhatalom is (esetleg, speciális esetben egy-egy társadalmi réteg). Emellett fontos kitérni az akcióformára (legális – illegális; erőszakos – erőszakmentes; tömeges – kiscsoportos – egyéni; szervezett – spontán; közvetítő – figyelemfelkeltő – nyomásgyakorló). Ebből a szempontból az utolsó konkrét vizsgálati szempont a hatás, az, hogy a tiltakozás eléri-e a kitűzött célt (vagy egyáltalán valamilyen változást), vagy eredménytelen marad?¹⁹

A második szempont a társadalomtörténeti. Erre csak akkor adódik lehetőség, ha valamilyen konkrét adatsor is a rendelkezésünkre áll az adott eseménnyel kapcsolatban (sebesültek listája, letartóztatottakról készült kimutatás, stb.). Az adatsor adataitól függően így a résztvevőket csoportosítani tudjuk esetleg életkor, vallás, foglalkozás, lakhely, családi állapot vagy egyéb más szempontok szerint, és ez különböző következtetések levonására ad lehetőséget számunkra (jelen disszertációmban az 1880-as Verhovay-féle tüntetésekkel, valamint az 1883-as antiszemita megmozdulásokkal kapcsolatban állnak rendelkezésünkre ilyen adatsorok).

A művünk elkészítéséhez rendelkezésre álló forrásbázis négy részre osztható. Ezek közül a legkézenfekvőbb a szakirodalom, amely természetesen nem elsődleges forrás, mégis itt említendő meg. Sajnos a konkrét esetekre vonatkozó szakirodalom erősen hiányos, azonban munkánk általános részeihez rendelkezésre állnak megfelelő szintű leíró és elemző munkák.²⁰

---

¹⁹ A kutatás szempontrendszerét lásd: SZABÓ Máté: *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás – történeti és összehasonlító perspektívában*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2001. 93-97. o.

²⁰ A konkrét műveket lásd az adott fejezetek hivatkozásaiban.

Forrásbázisunk második csoportját a levéltári források adják. Az egyes országgyűlések naplói, valamint a minisztertanácsi jegyzőkönyvek mellett főként a belügyminisztérium iratait és a különböző szintű rendőri jelentéseket, hirdetményeket használjuk fel.²¹ Itt jegyezzük meg, hogy a levéltári források köre témánkkal kapcsolatban sajnos erősen korlátozott.

Forrásaink harmadik csoportját a korabeli sajtóanyag adja. Ez a legszélesebb és legkiterjedtebb bázisunk, így munkánk során erre fektettük a legnagyobb hangsúlyt. Az egyes események leírásánál és értelmezésénél megpróbáltuk minden esetben a lehető legszélesebb bázist lefedni, és így a lehető legobjektívebb képet kialakítani az egyes eseményekről. Így minden esetben felhasználtuk a kormánypárti, az ellenzéki, a munkás és a vallási sajtó termékeit, valamint az élclopokat is. Emellett néhány, elsősorban a korabeli sajtóban megjelent költeménnyel kívántuk az egyes események leírását színeesebbé tenni.

Végül forrásbázisunk utolsó csoportját a naplók és visszaemlékezések adják. Ezek bár részletesek, mégis kellő odafigyeléssel és forráskritikával kezelendők, hiszen az egyes személyek bizonyos eseményekkel kapcsolatos benyomásait tartalmazzák, és – a műfajból adódóan – rengeteg pontatlanság található bennük.

---

²¹ Munkánk során levéltári kutatásainkat a Magyar Országos Levéltárban, Budapest Főváros Levéltárában, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltárában, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltárában, valamint az Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtárában végeztük.

2. A gyülekezési jog

2.1. Alapfogalmak

A dualizmus első évtizedeihez köthető fővárosi tömegmegmozdulások tanulmányozásához és feldolgozásához elengedhetetlen azoknak az alapfogalmaknak a tisztázása, amelyeket az adott korszak egyes jogszabályai alkalmaztak, rendfenntartó szervei használtak. A fogalmak nagy részét ma is használjuk, de – véleményünk szerint – fontos különbséget tenni mai és 19. századi jelentésük, értelmük között, hiszen a történet mai foglmaink múltba való tökéletesen megfeleltető visszavetítése által olyan hibát követhet el, amely a későbbiek során félreértések és félreértelmezések egész sorához vezethet.

A gyülekezési jog az emberi jogok körébe tartozik. Ez nem az ember önmagában vett emberségével, emberi méltóságával, hanem társadalmiságával, társadalmi lény voltával áll összefüggésben. Ilyen jog a magántulajdon szabadsága (általános szabadság), a biztonsághoz (törvényes rendhez) való jog, a *ius resistendi* (ellenállási jog), valamint a különböző szabadságjogok (önkormányzatiság, sajtószabadság, gyülekezési és egyesülési szabadság, szólásszabadság, véleménynyilvánítás szabadsága, stb.).²²

A gyűlészés joga tehát szabadságjog, amely a különböző társadalmi célok elérésének egyik leghatásosabb eszköze. A társadalmi mozgalom egy sajátos közösségforma, érzelmileg és értelmileg orientált kapcsolatrendszer, melynek célja a társadalmi-politikai berendezkedés alapjainak megváltoztatása.²³ Azonban fontos leszögezni, hogy nem minden gyűlékezés illeszthető be a társadalmi mozgalmak kategóriájába, azonban közös bennük a kollektívum jelenléte, a bizonyos fokú szervezettség és a közös célra irányultság.

A gyülekezési jog történetének egyik első hazai kutatója, összefoglalója Rédey Miklós volt, aki 1903-ban jelentette meg jogtörténeti munkáját.²⁴ Szerinte „*gyűlékezés az embereknek egy bizonyos helyen és időben való összejövedele, csoportosulása vagy összecsoportosulása. Gyűlékezet pedig a már összejött, összecsoportosult vagy összecsoportosult*

---

²² SZABÓ Imre: *Az emberi jogok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978. 40-46. o.

²³ SZABÓ Máté: *Alternatív mozgalmak Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1993. 17-18. o.

²⁴ RÉDEY 1903.

*emberi sokaság.*²⁵ Tehát a rendezetlen együttlétet a megállapított közös cél és a szervezetség teszi gyülekezetté, amely, abból kifolyólag, hogy emberek sokasága alkotja, nagy fizikai és morális erővel rendelkezik, amely erőt különböző célok elérésére tudja felhasználni. Mindezen megállapítások alapján végeredményben tehát a gyülekezet „nagyobb számú egyéneknek teljesen szabad társulás útján létrejött (és nem valamely már előbb is létezett egységre utaló s állandó szervezeti köteleket feltételező) olyan összefüggése, amelyben a közös, a tagok közt csak ideiglenes, átmenőleges köteleket – esetleg bizonyos ideiglenes szervezetet – teremtő, előre meghatározott közös cél a tanácskozás, határozathozatal, általában az akaratelhatározásnak ezen körben maradó mozzanatai (deliberatio), illetőleg a már meglévő elhatározásnak, meggyőződésnek egyszerű kifejezésre hozatala (manifestatio).”²⁶ A definíció feltételezi több ember együttes jelenlétét, amely nem véletlenszerű találkozás alkalmával jön létre, hanem azt valamilyen közös, előre definiált cél jellemzi, és a jelenlévők között olyan kapcsolat alakul ki, amely az elérendő célt helyezi a középpontba.²⁷

A gyülekezet alapja a tömeg. Ez egyszerű értelemben bizonyos egyének együttlétét jelenti, lélektani szempontból viszont adott körülmények közötti kollektivitást. Olyan kollektivitást, amelyben a személyiség tudata eltűnik, és az összes egyén gondolata és érzelme egy irányba mutat. Kollektív lélek formálódik, együtesség jön létre. Az együtesség más érzésre, gondolkodásra és cselekvésre készteti az egyéneket, mint ahogy egyébként éreznének, gondolkodnának és cselekednének. A heterogenitást mintegy felfalja a homogenitás.²⁸

A gyülekezeteknek különböző szempontok szerint több fajtáját különböztethetjük meg. Rényi József felosztását követve három alapvető elkülönítési szempont vizsgálható meg. A résztvevők körének szempontjából a gyülekezet lehet nyilvános vagy magán. Nyilvános a gyülekezet, ha a részvétel nincs az egybehívó, illetve a szervező által ismert és meghívott személyek körére szűkítve, vagy nem is lehet azok körére szűkíteni, hanem azon egész társadalmi kategóriák, illetve a népességnek bizonyos csoportjai (férfiak, nők, munkások, választópolgárok, diákok, valamely pártpolitikai program hívei, elvtársak, stb.),

²⁵ RÉDEY 1903. I. o.

²⁶ RÉNYI 1900. 35-36. o.

²⁷ Révai Nagy Lexikona. IX. kötet. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1913. 247. o. (gyülekezet címszó).

²⁸ Gustave Le Bon társadalomkritikai esszéje nyilvánvalóan a párizsi kommun hatására, 1895-ben látott napvilágot, így a tömeglélektan kutatása szempontjából a francia szerző úttörőnek tekinthető. Műve magyar nyelven első alkalommal 1913-ban jelent meg. LE BON, Gustave: A tömegek lélektana. In: Szociálpszichológia történelemtanároknak. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: HUNYADY György. Budapest, Önkönet, 2002. (A továbbiakban LE BON 2002.) 27-32. o.

vagy akár az éppen arra járók is részt vehetnek. Ezzel szemben azok a magángyülekezetek, amelyekben a részvétel az egybehívó (szervező) által egyénileg ismert és egyénileg invitált személyek zárt körére van leszűkítve, és azokról mások teljesen ki vannak zárva. A gyülekezet céljának jellege szempontjából léteznek közügyekkel foglalkozó, illetve kizárólag magánügyekkel foglalkozó összejöveteliek. Végül hely szempontjából megkülönböztethetünk szabad ég alatti, valamint zárt helyen tartott gyülekezeteket.²⁹

Rédey Miklós bevezetett egy negyedik vizsgálódási szempontot is, méghozzá az alapján, hogy a meggyőződés-nyilvánítás módja szerint mely gyülekezetek különböztethetők meg. Ezek lehetnek gyűlések, amelyeken a meghatározott helyre a meghatározott időben összegyűlt személyek csoportja valamilyen közös cél érdekében tanácskozik és határozatot hoz; lehetnek felvonulások, amelyek mozgó tömegekből állnak, nem tanácskoznak és nem hoznak határozatot; lehetnek ünnepélyek, amelyek olyanok, mint a felvonulások, de külsőleg a gyűlésekre hasonlítanak; és végül lehetnek felolvasások, melyeknek célja a meggyőződés céltudatos irányítása.³⁰

A sztrájk „a munkások közös elhatározásból való tömeges munkabeszüntetése (a munkából való kiállása) avégből, hogy kedvezőbb munkaszervezéshez jussanak [...] a szervezett munkások legerősebb harci eszköze, mely a munkapiac esélyeinek kihasználásával gyakran számottevő eredményeket biztosít a munkásoknak [...] védekező a sztrájk, ha általa a munkások a bérleszállítást vagy kedvezőtlenebb munkafeltételeket akarják megelőzni, támadó: ha kedvezőbb munkafeltételek elérésére irányul.”³¹ A munkáltatóra való nyomásgyakorlásnak ez, a városi munkásság szempontjából egyetlen békés eszköze a dualizmus időszakában jelent meg Magyarországon.

A lázadás olyan csoportosan elkövetett erőszakos akció, amely közterek, sőt, gyakran középületek elfoglalásával jár, és résztvevői ennek segítségével igyekeznek az államhatalmat a nekik megfelelő döntések meghozatalára rákényszeríteni.³² Ennek célja az, hogy a tömeg a saját akaratát érvényesítse, azt nyomásgyakorlással, vagy, ha kell, erőszakkal helyezze a társadalmi rend és a kormányzat fölé.³³

A zavargás – Charles Tilly álláspontja szerint – az, amikor legalább száz személy ellenőrzése alá von valamely nyilvános teret (például középületet, bizonyos útszakaszt,

---

²⁹ RÉNYI 1900. 98-136. o. (A gyülekezetek fajtái)

³⁰ RÉDEY 1903. 6-7. o.

³¹ *Révai Nagy Lexikona*. XVII. kötet. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1925. 753. o.

³² CIEGER 2000. 18. o.

³³ *Magyar Jogi Lexikon*. V. kötet. Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt, 1904. 235. o.

stb.), és tartósan elfoglalja azt, akár szembeszállva a különböző erőszakszervezetek (rendőrség, hadsereg) nyomásával. Szerinte csak az egy napnál tovább tartó ilyen események sorolhatók be a zavargás kategóriájába, mi azonban – Gyáni Gáborral megegyező véleményt vállalva – azt valljuk, hogy az egyetlen napig tartó ribillió is besorolható ebbe a kategóriába.³⁴

Minden eddigi fogalom alapjául, háttéréül a tömeg szolgált. De kérdés, hogy a dualizmus időszakában mi az a létszám, ami az embereket csoportból, csoportosulásból tömeggé teszi; tömeggé, amely már cselekvőképesebb, és radikális változásokat tud előidézni? A Grill-féle döntvénytár adatai alapján arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a kor tömegfogalma cselekvőkészség és cselekvőképesség szempontjából akár három embernél is elkezdődhet, és egészen a több ezer fős emberseregletig eltarthat. Lényege a közös érzület, a közös szándék, a térbeli együttlét és a közös lelki vonások, amelyek a sokaságot tömeggé teszik. Már maga a gyülekezet is kifejezi a nyilvánosságot, így, ha az alapvető vonások megvannak, akár egy kisebb helyiségben összegyülekezett emberseregletet is tömegnek tekinthetünk.³⁵

A nyilvános gyűlések fontos sajátossága, hogy előre soha nem tudható az, hogy milyen elemekből fog állni, és hogy hányan fognak rajta részt venni, valamint, hogy milyen lesz a hangulata, és elhangzanak-e olyan beszédek, melyek a hallgatóságot izgalomra gerjeszthetik? Kétségtelen az, hogy minél nagyobb az egyes eseményeken résztvevő tömeg, annál könnyebben hevül fel akár a hatóság, akár egyes személyek, csoportok, nemzetiségek, felekezetek ellen. Így ezek a gyűlések óriási erővel rendelkeznek, amely erő pillanatok alatt eszkalálódhat, akár törvénytelenések egész sorához vezethet.

Az egyének tömeggé válása, egyesülése által a sokaság új pszichológiai jellemvonásokkal ruházódik fel. Megszűnik bennük a gondolkodás képessége, ahelyett cselekszenek. Irányítójuk az anonimitás, amely rendkívüli mértékben megnöveli bátorságukat. Cselekedeteiket általában egy (vagy több) vezető iránymutatása vezérli. A tömeg tehát engedelmes nyájává válik, amely gazdátlanul nem tud megenni.³⁶

A gyülekezés – mint fentebb is említettük – alapvető szabadságjog, azonban „az állam, mint a jogrend megtestesülése, jogfenntartó fogalmából kifolyólag korlátozhatja a gyűlésezés jogát, csakhogy, mint a szabadságjogok többi fajtáját, nehogy a jog

³⁴ Tilly definícióját idézi: GYÁNI 1991. 346. o.

³⁵ Grill-féle döntvénytár XIII. kötet, -1906. Büntetőjogi és bűnvádi eljárás I. Szerk.: DR. EDVI Illés Károly. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1908. 59-60.; 218. o. alapján.

³⁶ LE BON 2002. 53-64. o.

jogtalansággá, a szabadság szabadossággá fajuljon el.”³⁷ A korlátozások vonatkozhatnak a gyűlésezés előfeltételeire, ez a bejelentéshez kötöttség (program, hely, idő, rendezők személyi viszonyai, kapcsolatrendszere),³⁸ valamint a megtartásra és a felügyeletre.

2.2. A gyűlekezési jog néhány európai országban

„A gyűlekezési jog alatt azt a szabadságjogot értjük, hogy a szabad állam polgárai szabadon jöhetnek össze. A gyűlekezeti jogot pedig ezen szabadságjog gyakorlatára vonatkozó államrendészeti szabályok összessége képezi.”³⁹ Jogi szabályozás szempontjából a 19. század második felében az európai államok három csoportra oszthatók. Az elsőbe azok az országok tartoznak, amelyek speciális törvényekkel rendelkeztek (ilyen volt Franciaország, Németország, Ausztria, Németalföld, Spanyolország, Portugália és Szerbia), a másodikba azok, amelyek, bár nem rendelkeztek konkrét törvényekkel, alkotmányukban mégis meg volt említve a gyűlekezeti jog (például Olaszország, Dánia, Belgium, Luxemburg, Svájc, Románia, Görögország és Bulgária), végül a harmadikba azok, amelyekben a szabályok nem szóltak e jogról (például Svédország, Norvégia, Finnország, Anglia és Magyarország).⁴⁰

Franciaországban az ancien regime időszaka alatt a gyűlekezést királyi engedélyhez kötötték. Ennek oka az állandó félelem volt az esetleges összeesküvések lehetőségétől. A francia forradalom győzedelmeskedésének köszönhetően a gyűlekezési és az egyesülési jog biztosítása az új államrend egyik alapvető követelményévé vált, annak ellenére, hogy Rousseau nem állt ki teljes mellszélességgel ezek mellett.⁴¹ 1789. december 14-én dekrétumban mondták ki, hogy a békés és fegyvertelen gyűlekezés jogát biztosítják. Az 1793-as alkotmányban is megerősítették ezt a jogot: „Nem lehet megtiltani a gondolat és a vélemény kifejezését, akár a sajtó eszközével, akár más úton történik, a békés gyűlekezés jogát és a szabad vallásgyakorlás jogát. Ezen jogok kifejtését vagy a

³⁷ RÉDEY Miklós: A gyűlésezés joga I. In: *Rendőri Lapok*. I. évf. 11. szám. 1894. december 9.

³⁸ RÉDEY Miklós: A gyűlésezés joga II. In: *Rendőri Lapok*. I. évf. 12. szám. 1894. december 23.

³⁹ RÉDEY 1903. 8. o.

⁴⁰ RÉNYI 1900. 43-97. o.

⁴¹ „Ha a honpolgárok között, amikor a nép kellő tájékozottsággal tanácskozik, semmiféle kapcsolat sem volna, akkor a számos kis különbségből mindig a közakarat állna elő s a határozat mindig jó lenne. [...] Végül amikor az egyik csoport olyan nagy, hogy az összes többiit túlszárnyalja, az eredmény már nem a kis különbségek összege, hanem egyetlen különbség lesz; akkor aztán nincs többé közakarat, s a túlsúlyra jutott vélemény már csak magánvélemény marad.” ROUSSEAU, Jean-Jacques: *A társadalmi szerződés*. Budapest, Bibliotheca Könyvkiadó, 1958. 121-122. o.

zsarnokság jelenléte, vagy közeli emléke teszi szükségessé.”⁴² Az alkotmányt június 24-én megszavazták, majd júliusban – elsőprő fölényrel – népszavazás is megerősítette. Augusztus 10-én törvénybe iktatták, de cédrusfa ládába zárták, és életbe léptetését a háborúskodás befejezéséig elhalasztották. Soha nem lépett életbe.⁴³

A forradalom, majd a napóleoni háborúk után – érthető módon – a gyülekezés teljes tiltás alá esett, és csak az 1848-as események következtében kapott új erőre. 1848. július 28-án elfogadták a gyülekezési törvényt. Ez elsősorban a bejelentési kötelezettséget citálta, ezen kívül korlátozta a nők és a gyerekek részvételét, valamint szólt a hatósági képviselő kiküldésének jogáról is. A novemberben megszülető alkotmány is biztosította az egyesülés és a gyülekezés szabadságát. 1852-ben az 1848-as törvényt hatályon kívül helyezték, és innentől a nyilvános gyülekezetek tartását kormányhatósági engedélyhez kötötték.

Nem kellett azonban sokat várni az újabb törvény megszületésére. Ez 1868-ban látott napvilágot, és szólt a bejelentési kötelezettségről, a hatósági engedélyezésről, arról, hogy gyűlést csak zárt és fedett helyen lehet tartani, a felelősség megállapításáról és hangsúlyozásáról, valamint a hatósági biztostól és annak feloszlatási jogáról. *„Íme Franciaország száz esztendő alatt a gyülekezeti jog szabályozásának mindenféle változatosságú stádiumait érte meg. Voltak idők, amikor a gyülekezeti jogról szóló törvény hiányában is oly félelmetesen nagy volt a gyülekezeti szabadság iránt való tisztelet, hogy halálbüntetéssel fenyegették azokat a hatósági személyeket, akik a nép gyűléseit feloszlatni merészelik; voltak idők, amikor megint csak ily különös törvény hiányában az annyiszor idézett 1790. és 1791. évi köztársasági törvényekre mint közönséges törvényekre mentek vissza, s azoknak a községi rendszetet illető rendelkezéseiből sorra magyarázták ki akár az előzetes betiltásnak, akár a gyülekezetek megtarthatása engedélytől függővé tételének jogosultságát.”*⁴⁴

1881-ben született meg az újabb gyülekezési törvény. Ez kimondta, hogy minden nyilvános gyülekezet bejelentendő, valamint szólt a hatósági biztostól, akinek csak minimális jogai voltak. A törvény *„vezéreszméje az, hogy a gyülekezetnek törvényszerű rendes lefolyását inkább a vezetőknek törvényszabta kötelességeik teljesítésében fokozottabb felelőssége, mintsem a hatósági gyámkodás biztossága.”*⁴⁵ Újdonsága még a

⁴² Az 1793-as alkotmány. In: *A nagy francia forradalom dokumentumai*. Szerk.: HAHNER Péter. Budapest, Osiris Kiadó, 1999. 317. o.

⁴³ *A nagy francia forradalom dokumentumai*. Szerk.: HAHNER Péter. Budapest, Osiris Kiadó, 1999. 316. o.

⁴⁴ RÉNYI 1900. 56. o.

⁴⁵ RÉNYI 1900. 57. o.

törvénynek, hogy benne a gyülekezeti jogi szabályok büntető szankciókkal együtt jelentek meg.⁴⁶

Németországban a cél a törvényekkel kezdettől fogva az egyébként nagy hagyományokkal rendelkező politikai, közügyekkel foglalkozó gyülekezetek, egyesületek megrendszabályozása volt. Az 1848-as frankfurti német nemzetgyűlés a német nép alapjogai közé sorolta a gyülekezési és egyesülési szabadságot. Később az 1849-es és az 1871-es birodalmi alkotmány is foglalkozott a kérdéssel, de csak megemlíti szintjén. Mivel egységes birodalmi törvény nem volt, így a szövetséges államok saját régebbi törvényeiket használták, vagy újakat hoztak létre, valamint fejedelmi-, vagy kormányrendeleteket alkottak. Így fordulhatott elő, hogy 1900-ra óriási volt a változatosság tartományok szerint. Németország területén ekkor 26féle szabályozás volt érvényben.⁴⁷

Ausztriában az 1867. december 21-i alaptörvény 12. cikkusa szól az egyesülési és gyülekezési jog biztosításáról. Ez két törvényre hivatkozik, amelyeket egyaránt 1867. november 15-én adtak ki az egyesülési-, valamint a gyülekezési jogról. Ennek a szabályozásnak újdonságát adja, hogy értelmében politikai összejöveteleket külföldiek nem rendezhetnek. A másik meglepő dolog a büntetési tételek alacsonyra szabott volta.⁴⁸

Itáliában az 1848. március 4-én megszületett alaptörvény (*Statuto fondamentale del Regno*) 32. cikkusa biztosítja a gyülekezési jog szabadságát, de külön törvény nem született róla. A megszülető Olasz Királyságban a rendészeti szabályokat az 1889. június 30-án hozott közbiztonsági törvénybe illesztették be. A törvény minden nyilvános gyülekezetre bejelentési kötelezettséget írt elő, valamint szólt a hatósági feloszlítás jogáról is.⁴⁹

Belgiumban az 1831. február 5-i alkotmány 19. cikkusa beszél a gyülekezési jogról. Ennek értelmében népgyűléseket csak zárt helyen lehet rendőri engedély nélkül

---

⁴⁶ RÉNYI 1900. 49-58. o.

⁴⁷ RÉNYI 1900. 58-65. o.

⁴⁸ RÉNYI 1900. 66-68. o.

⁴⁹ RÉNYI 1900. 70-71. o.

tartani, feltéve persze, hogy a gyülekezők fegyvertelenül és békés szándékkal jelennek meg. A szabad ég alatt tartani kívánt gyülekezetek a rendőri törvényektől függnének.⁵⁰

Angliában a jogfelfogás szerint csak bizonyos alapjogok kiemelése a jellemző, a többi lényeges jog meghatározását az esetek túlnyomó többségében a szuverén hatalomra bízzák. „Az angol csak a közületben ismeri el az egyén alapjogait, mivel azokat nem az egyénből, hanem a közületből s a nemzet közmeggyőződéséből származtatja.”⁵¹

A szokásjog, valamint a bírói gyakorlat magától értetődőnek veszi az egyesülés és a gyülekezés szabadságát. „Az angol felfogás szerint az emberi élet minden részében és formájában a törvény uralkodik, s amit a törvény nem tilt, mindazt tenni szabad akár egy embernek, akár száznak és ezernek; egyesülés, népgyűlés törvényes célra törvényes eszközökkel tehát feltétlenül szabad, előzetes rendőri engedélytől független.”⁵²

A gyülekezetek tartása tehát szabad, azt törvény nem tiltja. Azonban amennyiben a gyülekezet körülményei megváltoznak, nyugtalanságot, félelmet, megdöbbenést keltenek, bűnössé és törvénytelené válnak. Ezek lehetnek törvénytelen gyűlések (unlawful assemblies), zendülés (riot) és összeesküvés (conspiracy). A problémát az okozza, hogy ezek a törvénytelen, valamint a törvényes gyűlések nincsenek pontosan, körülíró szabályok által elhatárolva egymástól.

Blackstone⁵³ a büntetés alá eső gyűléseknek négy fokozatát különböztette meg, ezek a következők:

- törvénytelen gyülekezés, ahol három ember összegyűl valami törvénytelenység véghezvitelére anélkül, hogy bármit is kezdenének;
- csoportosulás, ahol az összefutottak valami erőszakosságra készülnek;
- zendülés, ahol ténylegesen erőszakoskodnak;
- 12 vagy több személy, ha a rendőrség felhívására sem oszlanak szét.

Tehát a gyülekezetek csak ezen esetekben oszlatathatók fel, más esetben nem. Így kijelenthető, hogy az angol népnek joga van békésen összegyűlni, vitatkozni.⁵⁴

⁵⁰ CONCHA Győző: *Újkori alkotmányok*. I. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1884. 28-29. o.; RÉNYI 1900. 72-73. o.

⁵¹ CONCHA Győző: Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában. In: *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*. Szerk.: PESTY Frigyes. IX. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1888. 4. o.

⁵² CONCHA Győző: *Újkori alkotmányok*. II. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1888. (A továbbiakban CONCHA 1888.) 98. o.

⁵³ Angol jogtudós a 18. század második felében.

⁵⁴ CONCHA 1888. 99-108. o., RÉNYI 1900. 77-81. o.

2.3. A gyülekezés jogi szabályozása Magyarországon a dualizmus időszakában

Jogi szabályozás szempontjából – mint már fentebb is utaltunk rá – a 19. század második felében az európai államok három csoportra oszthatók. Ezek közül a harmadikba azok az országok tartoztak, amelyekben a hivatalos szabályok egyáltalán nem szóltak a gyülekezési jogról (pl. Svédország, Norvégia, Finnország, Anglia, Magyarország). Hazánkban a korszakra vonatkozóan a gyülekezési jog forrásai vonatkozó törvények hiányában részben az idők folyamán kifejlődött gyakorlat, szokás, részben pedig a megszületett különféle rendeletek.⁵⁵

2.3.1. Előzmények

Hazánkban az emberi jogok fontosságára először Martinovics Ignác hívta fel a figyelmet 1793-ban a francia forradalom hatása alatt. Alkotmánytervezetében külön fejezet szólt az állam által biztosított szabadságjogokról.

Ezt követően 1848-ig nem esett szó a gyülekezési jogról. A rendiség alapvető jellegzetességei határozták meg a társadalom szerveződését és közéletét. A rendi világ sokféleségével, kiváltságrendszerével szemben megkezdődött a modern állam kiépülése, valamint új színfoltként jelentkezett a felvilágosodás és a liberalizmus, szemben a rendi világ sokféleségével, a kiváltságrendszerrel. Ehhez az időszakhoz köthető a társadalom polgári átalakulásának megindulása (persze még csak elemenként), valamint bizonyos alávetett csoportok emancipálódása és egyre fokozódó igénye az egyéni és közösségi önrendelkezésre, az autonómiára és a politikai életbe való bekapcsolódásra.⁵⁶

A politikai élet teremtette meg a gyülekezés lehetőségét 1825-től, amikor a Habsburgok visszatértek az alkotmányos kormányzáshoz. „A vármegyei közgyűlések azon joga, hogy közügyekkel foglalkozhattak, jóformán biztosíthatta a nemesség részére a nyilvános gyülekezeti életnek minden előnyeit, ennek szabadságát pedig maguknak a vármegyéknek sajátos jogi állása védte.”⁵⁷

---

⁵⁵ RÉNYI 1900. 43-97. o.

⁵⁶ DOBSZAY Tamás: Politikai intézmények és választások a magyar kései rendiség időszakában. In: *Fejezetek az új- és jelenkori magyar történelemből*. Szerk.: GERGELY Jenő. Budapest, L'Harmattan ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, 2006. (A továbbiakban DOBSZAY 2006.) 12. o.

⁵⁷ RÉNYI 1900. 83. o.

Tehát – mint említettük – gyűlésekre sor került, azonban semmilyen jogi megkötés nem volt ezekkel kapcsolatban, így többször előfordulhatott, hogy az ellenséges táborok – verbálisan, vagy esetleg akár fizikai valójukban is – összecsaptak egymással. A szavazatszerzés logikus következménye volt, hogy a korábban leitatott, megvesztegetett tömegeket sokszor a választás helyén és időpontjában sem lehetett kordában tartani. Sokszor pedig kortesvezéreik izgatták őket az ellenséges tábor ellen, ha az látszott esélyesebbnek a végső győzelemre.⁵⁸

Már az első reformkori országgyűlés idején is akadt példa ilyesmire, hiszen a választási harcok során Szentesen és Hódmezővásárhelyen heves tüntetések és tumultuózus jelenetek zajlottak le. Ennek okai a községi eljárókkal szembeni panaszok, a lakosság belső megosztottsága, a községi szervezet elnyomó jellege, az úrbéri sérelmek, valamint az uradalmi tisztartó viselkedésével szembeni felháborodás voltak.⁵⁹

Arra is volt azonban precedens, hogy nem csak egyszerű tüntetésekre került sor. Kósa László a rendi társadalom utolsó éveinek kisnemesi életéről és mentalitásáról írott munkájában kitért arra, hogy az egymással szemben álló párthívek nemegyszer halálessettel vagy súlyos sebesülésekkel járó verekedéseit többnyire a kortesek kezdeményezték. Így fordulhatott elő, hogy Trencsénben 1828-ban állítólag egy halottja, Zalában 1834-ben két halottja, 1843-ban ugyanott öt, Egerben 1833-ban három (más források szerint hét), 1836-ban a Szabolcs megyei Nagykállóban nyolc áldozata és több tucat sebesültje volt a véres összecsapásoknak.⁶⁰

Tehát 1848 előtt állami szinten nem foglalkoztak a gyűlekezés jogi szabályozásával, erre csak a tömeges gyűlésezések megjelenése és mindennapivá válása, 1848 márciusa után került sor.

Az 1848-as áprilisi törvények nem tértek ki a gyűlekezési jogra, azonban e törvények rendszere ettől függetlenül megemlítenő és fontos, Rényi József szerint ugyanis „*A gyűlekezési jog ma (1900-ban, S. T.) az 1848-ban újjászervezett magyar alkotmánynak szellemében, az alkotmány írott szabványainak egész complexumában gyökerező szabadságjog s olyannyira lényeges jog, hogy nélküle a magyar alkotmány csonka.*”⁶¹

⁵⁸ VARGA János: Megye és haladás a reformkor derekán (1840-1843). In: *Somogy megye múltjából*. Levéltári Évkönyv 11. Szerk.: KANYAR József. Kaposvár, k. n., 1980. 182-183. o.

⁵⁹ DOBSZAY 2006. 49. o.

⁶⁰ KÓSA László: „*Hét szilva árnyékában.*” *A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 178. o.

⁶¹ RÉNYI 1900. 90. o.

1848. március 15. után az országban bizonytalanság lett úrrá. A szinte az egész országon végigsöprő forradalmi hullám új helyzetet teremtett, amelyben az egyes rétegek hirtelen nem találták a helyüket. Az elnyomás és az önkény hirtelen megszűnése szülte továbbá ezt a bizonytalanságot, és erre rakódott rá az a problémahalmaz, amelyet a forradalom eredményeivel való elégedetlenség, valamint az 1840 óta szabad beköltözési joggal rendelkező zsidókkal való gazdasági konfliktus okozott.

Virágvasárnapra a Nemzeti Múzeum elé a céhlegények nagygyűlést szerveztek, ahol a tizenkétezer résztvevő megállapodott abban, hogy másnaptól valamennyien sztrájkolni fognak mindaddig, amíg a kormány fel nem számolja a céhrendszert. Emellett az egyik szónok, Glembay Károly, az Iparegyesület iparos-továbbképző tanfolyamának egyik tanára kifejtette, hogy nem megszüntetni kellene a céheket, hanem inkább a legényeknek is meg kellene adni a mesterré válás lehetőségét, ez pedig csakis úgy érhető el, ha erről nem a személyes ambíciókat a köz érdeke fölé helyező mesterek döntenek, hanem független személyek. Ennek elérése érdekében petíciót fogalmaztak meg. Április 17-től el is kezdődött a pesti céhlegények első általános sztrájkja. Ennek a napnak az estéjén a mesterek is tanácskoztak, és azt a döntést hozták, hogy a céhek megreformálását egy mesterekből álló tanácsadó testület javaslatai szerint fogják végrehajtani. 19-én a céhlegények újabb népgyűlést tartottak a Nemzeti Múzeum előtt, amelyen Nagy Ferenc ügyvéd azzal állt elő, hogy a pesti háziurak engedjenek el lakóiknak egy negyed évi lakbért. Egy másik szónok, Pazár Lajos pedig ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy a magas lakbérek a nagy számban Pestre települt zsidók miatt vannak, ezért azokat el kellene kergetni a városból. A résztvevők elfogadták Nagy indítványát, hogy járuljanak előbb a városi tanács, majd a miniszterek elé. A tömeg a városháza elé vonult, ahol azonban halogató választ kaptak. Ez zúgolódáshoz vezetett, és egy szabólegény (Hollik Márton) megpróbálta kicsavarni az ajtóban álló nemzetőr kezéből a kardot, azonban önmagát sebesítette meg. A tömeg vért látott tehát, és rövidesen az is kiderült, hogy a nemzetőr zsidó származású. Ezután antiszemita jellegű megmozdulások törtek ki, kirakatbetörésekre és verekedésekre került sor.⁶²

Az események hatására az április 19-i minisztertanács eldöntötte, hogy rendelet formájában fog intézkedni a népgyűlések tartásáról, és ezt Pest esetében már másnap meg fogják tenni. Április 20-ig 26 megye kért katonaságot, mert az ország különböző részein a

---

⁶² Az események részletesebb leírását lásd: SPIRA György: *A pestiek Petőfi és Haynau között*. Budapest, Enciklopédia Kiadó, 1988. 111-143. o.; SPIRA György – VÖRÖS Károly: *Budapest története*. IV. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978. (A továbbiakban SPIRA – VÖRÖS 1978.) 37-39. o.

„közcsend és rend részint megháborított.” Ezek az okok vezettek tehát el az első két olyan rendelet megszületéséhez, amelyek a gyülekezési joggal foglalkoztak.⁶³

Az 1848. április 20-án kiadott minisztériumi rendelet⁶⁴ Révész T. Mihály szerint válasz volt a forradalom eredményeivel elégedetlen tömegek akcióira, akik az utcára vitték a napi politikát, megrettentve ezzel a március tizenötödikével elégedett haladó nemességet és annak április elején kinevezett kormányát.⁶⁵ A rendelet hangsúlyozza, hogy azok, akik a törvényes közrendet megzavarják, a továbbiakban az okozott károkért és költségekért felelősségre lesznek vonva, valamint megjelenik az előzetes bejelentésre való igény (ennek határidejét 24 órában határozták meg).⁶⁶

E szabályozással szorosan összefügg az Arad városához szóló 1848. évi 216. B. jelű belügyminiszteri rendelet,⁶⁷ amely kifejti, hogy a bejelentési kötelezettség a gyűlés helyét, idejét és célját kell, hogy magába foglalja. A bejelentés elintézésének a rendelet szerint három módját különböztethetjük meg, amelyek közül az első a legegyszerűbb és leggyakoribb, a tudomásul vétel. A második lehetőség szerint a hatóság engedélyezi a gyűlés megtartását, azonban azt előleges figyelmeztetésekhez, kikötésekhez kapcsolja. A harmadik lehetőség a betiltás, amelyet azonban minden esetben egészen pontosan indokolni kell. Rédey Miklós szerint „a hatóság, ha a felvonulás engedélyezésének megtagadására különösebb ok nem forog fenn, akkor az engedélyt mindig adja meg. Ha pedig megtagadja az engedélyt, azt mindig indokolja a végzésben.”⁶⁸ A bejelentés „célja csak az, miszerint a hatóságot oly helyzetbe hozza, hogy a gyülekezettel előállott körülmények azt készületlenül ne találják és a hatóság az esetleg szükségesnek látszó intézkedéseket, előkészületeket még idejekorán megtehesse.”⁶⁹

Annak oka, hogy az első független felelős magyar minisztérium közvetlenül hivatalba lépését követően kiadta ezeket a rendeleteket, az volt, hogy szerették volna magukat elhatárolni a forradalom radikális elemeitől (ilyen volt például Petőfi Sándor és köre), valamint az olyan szélsőségesnek nevezhető csoportoktól, akik a fejtelenséget arra

⁶³ Az 1848-49. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Szerk.: F. Kiss Erzsébet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. 29-31. o. (1848. április 19., 20.)

⁶⁴ MOL K 148. 1868-III-1035. Lásd 8.1.1. melléklet.

⁶⁵ RÉVÉSZ 1977. 186. o.

⁶⁶ „Népgyűlést senki össze nem hívhat, hacsak annak idejét, helyét s világosan kifejezett célját a városi törvényhatóság elnökének 24 órával előbb be nem jelenti, és ha ily előleges bejelentés nélkül valaki népgyűlést hívna össze, a hatóságnak kötelessége lemond a népgyűlést meggátolni, vagy ha már összejött, elszélesíteni. Az összehívó pedig rendőrileg feleletre vonatik.”

⁶⁷Idézi: RÉDEY 1903. 14-15. o. Lásd 8.1.2. melléklet.

⁶⁸ RÉDEY 1903. 58. o.

⁶⁹ RÉNYI 1900. 178. o.

használták fel, hogy a rendet és a nyugalmat megzavarják, fosztogassanak, randalírozzanak.

2.3.2. 1867 – 1914

1867-ben a kiegyezés új struktúrát teremtett, helyreállt az országban az alkotmányosság, újra felelős magyar kormányt neveztek ki, valamint a megyék visszakapták autonómiájukat. Az önkényuralmat követően a társadalmi-politikai élet megélénkült. Tömegesen alakultak a különféle társadalmi egyletek és egyesületek, körök, kaszinók, gyakorivá váltak a népgyűlések. A visszatérő politikai szabadság légkörében sok addig elfojtott keserűség és sérelem tört a felszínre.⁷⁰ Mindezek miatt a hatalom 1868-ban elérkezettnek látta az időt arra, hogy újabb rendeletet adjon ki a gyűlekezési joggal kapcsolatban (1868. évi 128. sz. belügyminiszteri rendelet),⁷¹ amely azonban lényeges újítást nem tartalmazott, szinte csak megismételte és kiegészítette az 1848-as szabályozásokban foglaltakat.

1868 emellett más szempontból is fontos dátum a magyar gyűlekezési jog szabályozásának történetében. Megszületett ugyanis az a törvényjavaslat, amely elsőként kívánta törvényileg szabályozni az egyesülési és a gyűlekezési szabadság kérdését.⁷² Azonban a törvény nem emelkedett jogerőre, csak tervezet maradt. Ennek ellenére fontosnak tartjuk a javaslat tangencionális elemzését, hiszen több szempontból is előrelépést jelenthetett volna a korábbi leegyszerűsített szabályozáshoz képest.

A tervezet első fejezete az egyesülési, a második pedig a gyűlekezési jogról szól. Itt már az első mondatokban megfogalmazódik az alapelv: „*Magyarország polgárai a törvény által nem tiltott célokra békésen és fegyver nélkül szabadon gyűlekezhetnek, és ezen jognak gyakorlása a következő §§-okban körülírt módon eszközözendő bejelentés mellett előleges hatósági engedélytől nem feltételeztethetik.*”⁷³ Ez azonban csak az alapelv, ami a valóságban nem valósulhatott meg, hiszen a következő törvényi paragrafusok tételesen tartalmazták azokat a megkorlátozó intézkedéseket, amelyek nélkül nem szabad gyűlést összehívni. Előírták, hogy milyen településeken kinél kell bejelenteni a gyűlést, az írásos bejelentésnek mit kell tartalmaznia (gyűlés helye, ideje, célja), és azt is, hogy kiknek

⁷⁰ KOLOSSA Tibor: A dualizmus rendszerének kialakulása és megszilárdulása (1867-1875) In.: *Magyarország története 1848-1890.* 2. kötet. Szerk.: KATUS László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. 815. o.

⁷¹ Idézi: RÉDEY 1903. 16. o. Lásd 8.1.4. melléklet.

⁷² *Törvényjavaslat a gyűlekezési jogról.* MOL K 148. 1868-III-1035. Lásd 8.1.3. melléklet.

⁷³ 16. §.

kell a bejelentést megtenni. A 24 órás előleges bejelentést a tervezet értelmében 6 napra emelték volna fel. Lefektették azokat az eseteket, amikor a különböző közegeknek jogukban áll a bejelentett gyűlés megtartásának lehetőségét felfüggeszteni. Ha a bejelentést elfogadták, akkor azon a rend fenntartásáért, és azért, hogy a bejelentett tárgy(ak)tól ne térjenek el, a gyülekezet elnöke és az aláírók felelősek. Intézkedik a tervezet a hatósági biztos kiküldéséről, akinek feladata ugyancsak a rend fenntartása. A legnagyobb megszorítás a gyülekezési időszak minimálisra való leszűkítése, hiszen a 21. paragrafusban az áll, hogy az országgyűlés ülésezése idején nem szabad nyilvános gyűlést tartani Pest-Budán. Ez a valóságban igen kis teret engedett tehát nyilvános gyűlések tartására, hiszen például az adott évben, 1868-ban az országgyűlés március 11. és december 9. között egy mindössze három hetes nyári szünetet leszámítva egész évben ülésezett. A kialakuló fővárosból ezzel tulajdonképpen száműzték volna a gyülekezés jogát. Ez egyértelműen abszurdum, és nem lehetett keresztülvihető a törvényhozásban. A választási időszakban ezzel szemben az összegyűlés megengedett, ezzel a kormányzat elismerte a népképviselő fontosságát. Ezen kívül a tervezet tiltotta a jelvényekkel, vagy zárt alakban való megjelenést, tehát a bármilyen felismerhető identitás kifejezését (28. §.). A szoros korlátozás oka a kormány részéről valószínűleg a félelem volt az országban egyébként is fel-fellángoló parasztmozgalmak, valamint a tömegek miatt. A javaslat tehát végső soron öt oldalon át részletezte azokat a szabályokat, tiltásokat, illetve előírásokat, amelyeket a mindenkori rendezőknek és résztvevőknek feltétlenül szem előtt kellett volna tartani.

A tervezet befejező része (Általános intézkedések) foglalkozik a különleges állapotokkal, amelyek fennállása esetén a belügyminiszternek jogában áll a törvényt felfüggeszteni, valamint a kiszabható büntetési tételekkel.

Álláspontunk szerint egyértelmű, hogy egy egységes és igényes törvényjavaslat elkészítéséhez szükséges volt tisztán megállapítani azokat a korlátozásokat, amelyeket a javaslat alkotói megtettek, azonban a szabályok sok helyen túl szorosak, illetve nem derül ki, hogy a szerkesztők hogyan kívánták megvalósítani a lefektetett szabályokat.

Összességében az, hogy 1868-ban törvényjavaslat született a gyülekezési jog szabályozásáról, mindenképpen pozitívum, azonban a megfogalmazás, és valószínűleg a túlzott szigor (megszorítások, belügyminiszter felfüggesztési joga) lehetett az az ok, amely miatt a tervezet nem hozott eredményt. Mindenesetre a törvényjavaslatot 1868-ban nem vitatták meg, sőt, a törvényhozás a későbbiek során sem tárgyalt róla érdemben. 1869-ben a Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek tanulsága szerint a tervezet azonban kétszer is szóba

került, számottevő eredmény nélkül. Március 25-én felkérték a belügyminisztert, hogy a javaslatot valamely későbbi minisztertanácson terjessze elő. Szeptember 6-án újra szóba került a javaslat, azonban részletes megtárgyalását későbbi időpontra halasztották. Ezután többé nem került napirendre a törvénytervezet ügye.⁷⁴

Az 1874. évi XXXIII. törvénycikk,⁷⁵ az új választójogi törvény a bejelentési kötelezettséget citálja,⁷⁶ valamint arról szól, hogy tilos tiltott helyre az egyesületek, pártok lobogóit, jelvényeit kitűzni (ilyen tiltott helyek a templomok, imaházak, állami, törvényhatósági, városi vagy községi középületek, valamint a nyilvános iskolák). Itt jelennek meg először konkrét büntetési tételek, hiszen a törvény értelmében aki a rendelkezést megszegi, 100 forintig terjedő bírsággal, vagy 20 napig terjedő fogsággal büntethető. Azonban ez a szabályozás kizárólag a választási időszakokra vonatkozott.

Ezzel a törvénnyel szorosan összefügg az 1879. évi XL. törvénycikk 76. paragrafusa,⁷⁷ melynek értelmében aki hatósági engedély nélkül tart különböző eseményeket (nyilvános táncvigalmat, álarcos menetet, hangversenyt, tűzijátékot, állatseregletet, kiállítás vagy hasonló látványosságot), 100 forintig terjedő pénzbírsággal büntethető. A 78. paragrafus értelmében ugyanilyen elbírálás alá esik az is, aki a csoportosulások alkalmával a hatósági intézkedések útjába áll. A hatóságoknak tehát jogukban áll feloszlítani a tömeget, mert „[...] a gyűlekezeteknek nem szabad elhagyniok azon keretet, amelyet sajátlagos rendeltetésük, hogy t. i. a közvélemény, vagy annak bizonyos vélemény-körei tolmácsaiként szerepeljenek, tanácskozzanak, határozatokat hozzanak, nézeteket manifestáljanak, eléjük szab; nem szabad átlépniök a fennálló jogrend tényleges megbontásának, mezejére.”⁷⁸ A feloszlítás célja az, hogy megelőzze a gyűlekezeti szabadsággal való visszaélés veszélyeit, azonban csak bizonyos esetekben indokolt:

1. ha a gyűlekezet nem volt előre bejelentve;
2. ha a gyűlekezet helyszínére a hatósági biztos nem nyert bebocsátást;
3. ha a gyűlésen fegyveres egyének vesznek részt;

⁷⁴ MOL K 27. Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek (1869. március 25., 1869. szeptember 6.).

⁷⁵ *Magyar Törvénytár. 1872-1874. évi törvénycikkek.* Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1896. (A továbbiakban *Magyar Törvénytár 1872-1874.*) 330. o. Lásd 8.1.5. melléklet.

⁷⁶ „Nyilvános pártgyűlés, párttűnnepély, körmenet rendezett tanácsú városokban a polgármesternél, másutt a törvényhatósági tisztviselőnél, s ha ilyen helyben nincs, a községi előjáróságnál a megelőző napon mindig bejelentendő, ezeken a polgármester, illetőleg tisztviselő személyesen jelen lehet, az előjáróság pedig magát megbízott által képviseltetheti.”

⁷⁷ *Magyar Törvénytár. 1879-1880. évi törvénycikkek.* Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1896. 204. o. Lásd 8.1.6. melléklet.

⁷⁸ RÉNYI 1900. 301. o.

4. ha nem tartják be a bejelentett helyet, tárgyat vagy időpontot;
5. ha nem tartják be a hatóságnak a közrend érdekében tett intézkedéseit;
6. ha nem tartják be az engedélyben adott hatósági kikötéseket;
7. ha nem fogadják el a hatósági biztos intézkedéseit.⁷⁹

E két szabályozás között, 1878-ban parázs vita zajlott le a törvényhozásban a gyülekezési jogról. Ennek oka az volt, hogy Tisza Kálmán miniszterelnök, mint belügyminiszter, titokban, az országgyűlés megkerülésével kibocsátott egy rendeletet,⁸⁰ amely több szempontból is kifogásolható volt. A rendeletalkotás oka az ország feszült helyzete volt. Egyrészt 1878 választási év volt, másrészt a kormánynak válságot kellett átélnie a gazdasági kiegyezés megújítása, az orosz-török háború, valamint Bosznia küszöbön álló okkupációja miatt. Az ellenzék egyik vezetője, Helfy Ignác szerint: *„A t. kormány úgy a belügyekben, mint a külügyekben oly politikát követett, amely tarthatatlan állapotokat idézett elő ez országban. Ezen tarthatatlan állapotok oly általános elkeseredettséget, oly kézzel fogható általános elégedetlenséget szültek az országban, hogy lehetetlen, hogy ez érzelmek ne nyilvánuljanak. Ennek megakadályozására tartotta most szükségesnek a t. minister úr olyan intézkedéseket hozni létre, amelyek által lakatot lehessen verni a nép szájára, hogy ne jajdulhasson fel, és ne adhasson kifejezést azon elkeseredettségnek, melyet az önök három évi kormányzása benne előidézett.”*⁸¹

Tisza rendelete egyrészt 24 óra helyett 72 órás bejelentési kötelezettséget írt elő, ezen kívül előre ki kellett jelölni a szónokokat, és később nem volt szabad őket mással helyettesíteni. Ez a pont azért volt ellentétes a liberális jogállam alapelveivel, mert a nyilvános gyűléseknek az ellenzők (Helfy Ignác, Chorin Ferenc) véleménye szerint éppen az a lényege, hogy az adott témához a résztvevők szabadon hozzászólhatnak. Emellett a rendelet kifejtette, hogy 6-10 „előkelő polgár” vagyonával tartozik kezkeskedni az esetleges károkért, azokért is, amelyek a gyűlés következtében keletkeznek. Természetesen ez a pont háborította fel legjobban az egyet nem értőket, hiszen úgy gondolták, hogy az előkelő polgár megfogalmazás szubjektív, és visszaélésekre adhat okot, a gyűlés után bekövetkező károkért való felelősségre vonás pedig abszurdum. A rendelet értelme és célja szerintük az volt, hogy a népgyűlések tartását a kormányzat lehetetlenné tegye Magyarországon. Abszolutisztikus intézkedés, amely egyértelműen megsérti a

⁷⁹ RÉNYI 1900. 313-314. o.

⁸⁰ A rendelet szövege sajnos nem maradt fenn.

⁸¹ *Az 1875. évi augusztus 28-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* XVI. kötet. Szerk.: NAGY Iván. Budapest, 1878. (A továbbiakban NAPLÓ 1875. XVI.) 160. o. (367. ülés, 1878. március 18.).

gyülekezési-, és a szólásszabadságot, mindez pedig összeegyeztethetlen az alkotmányos keretekkel. Helfy álláspontja szerint „a szólás-szabadságot korlátozni semmi szín alatt nem szabad és nem is helyes politika hazánkban, mert cselekményeket lehet erőszakkal megakadályozni, de eszmék terjedését az erőszak nyomásával csak annál inkább előmozdítjuk; és épen ez az, amit nem óhajtok.”⁸² Tisza Kálmán a többszöri interpellálásra adott válaszában kifejtette, hogy a rendelet csak ideiglenes volt, valamint, hogy ezzel az 1848 áprilisában megjelent szabályozásokhoz⁸³ nyúlt vissza. Az országgyűlés Tisza választát elfogadta (139-122 arányban, tehát a kormánypárt sem volt egységes), azonban a rendelet a nagy nyomásra való tekintettel visszavonásra került.⁸⁴

A fővárosi rendőrségről szóló 1881. évi XXI. törvénycikk⁸⁵ beszél újra a gyülekezés jogáról. A törvény 7. paragrafusa kijelenti, hogy a különféle fővárosi meneteket a budapesti rendőrségnél kell bejelenteni, valamint, hogy az ő feladatuk a béke és a közrend fenntartása, illetve – annak megzavarása esetén – helyreállítása. A törvény későbbi szakasza (32. §.) szól a felosztatás jogáról és a hatósági biztosról, és kifejti, hogy beavatkozás előtt ezt a gyűlés résztvevői felé jelezni kell.⁸⁶

Budapest Főváros Törvényhatósága 1883-ban szabályrendeletet adott ki a csendháborításról, amelyben kijelentette, hogy aki a főváros területén az éjjeli órákban bármilyen zajt idéz elő, durva botrányt okoz vagy a közrendet más módon háborítja, kihágást követ el, és ezért pénzbírsággal, vagy ennek behajthatatlansága esetén 5 napig terjedő elzárással büntethető.⁸⁷

1893-ban Hieronymi Károly belügyminiszter egy újabb törvényjavaslatot dolgoztatott ki a népgyűlésekről,⁸⁸ mert a rendőri gyakorlat, a hatóságok diszkrecionális joga az egyes népgyűlések betiltásával, a korlátozások alkalmazásával kapcsolatban nem

⁸² Az 1875. évi augusztus 28-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XIV. kötet. Szerk.: NAGY Iván. Budapest, 1877. (A továbbiakban NAPLÓ 1875. XIV.) 244. o. (335. ülés, 1878. január 25.).

⁸³ Lásd 8.1.1. és 8.1.2. melléklet.

⁸⁴ NAPLÓ 1875. XIV. 234.(334. ülés, 1878. január 23.), 242-246. o. (335. ülés, 1878. január 25.).

NAPLÓ 1875. XVI. 159-160. (367. ülés, 1878. március 18.), 184-186. (370. ülés, 1878. március 26.), 217-230. o. (372. ülés, 1878. március 29.)

⁸⁵ Magyar Törvénytar. 1881. évi törvénycikkek. Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1896. (A továbbiakban Magyar Törvénytar 1881.) 102-103; 107. o. Lásd 8.1.7. melléklet.

⁸⁶ „32. §. Ha a rendet és közbékét komolyan veszélyeztető nagyobb mérvű népcsoportosulás vagy tényleges lázadás esetében, a sorkatonaság vagy honvédség segélye igénybe vétetik, ennek tényleges fellépése előtt a fővárosi rendőrség egyik megbízott, s külső jel – nemzeti színű vállszalag – által felismerhető tisztje, a veszélyes összecsoportosulás vagy lázadás helyén a zavargókat dobszó vagy harsona általi figyelmeztetés után a „törvény nevében” békés szétoszlásra hangosan és azon hozzáadással hívja fel, hogy engedetlenség esetében a fegyveres erőnek rögtön alkalmazása fog bekövetkezni.”

⁸⁷ Budapest Főváros Törvényhatósági Bizottsága 731/1883. számú szabályrendelete. In: Budapest Főváros Törvényhatósági Bizottsága 1883-ban tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei. Budapest, Budapest Székesfőváros házinyomdája, 1916. 170. o. (19. ülés, 1883. október 31.) Lásd 8.1.8. melléklet.

⁸⁸ A törvénytervezet szövege sajnos nem maradt fenn.

volt összeegyeztethető a liberális jogállam eszméjével. Hieronyminek a javaslattal kettős célja volt. Egyrészt a gyűlekezési szabadság biztosítása a hatósági önkénnyel szemben és mód nyújtása a kormánynak ennek eszközzésére, másrészt a jogrend biztosítása az állam- és törvényellenes agitációk ellenében.⁸⁹ A tervezet 17 szakaszból állt. A népgyűlés összehívását vagy az azon való részvételt nem kötötték benne előleges hatósági engedélyhez. A tervezet 72 órára növelte a bejelentési kötelezettséget, amit három, 24. életévét betöltött magyar állampolgárnak kellett eszközölnie személyesen az illetékes rendőrhatalóság vezetőjénél. Ezeken kívül hosszasan esetelte a rendőrhatalóság jogát a részvétellel, majd a büntetési szankciókat. A törvénytervezet hasonló sorsra jutott, mint az 1868-as, az országgyűlés nem tárgyalta meg.⁹⁰

A sok félreértés, valamint egyes rendőri szervek tájékozatlansága miatt volt szükség az 1897-ben 3441. szám alatt kiadott rendőrfőkapitányi rendeletre,⁹¹ amely már az első mondatában tartalmazza, „*hogyan egyes rendőrtisztviselők a gyűlésekre vonatkozó bejelentési kötelezettség iránt kellőképp tájékozva s a be nem jelentett gyűlésekkel szemben követendő eljárással tisztában nincsenek*”. A szöveg további része egyfajta összefoglalását adja azon szabályozások főbb pontjainak, amelyek a témában 1848 óta megjelenésre kerültek.

Még ugyanebben az évben kiadtak egy másik főkapitányi rendeletet is (7658/eln. 897. számú rendelet⁹²), amely arra adott választ, hogy a kiküldött hatósági biztos milyen technikai hiányosságok esetén fogantathat intézkedéseket, illetve, hogy melyek azok a berendezési tárgyak, amelyek nem lehetnek a gyűlés helyszínén, elkerülendő az esetleges balesetveszélyes helyzeteket.⁹³ A szabályozások hátterében az a tendencia állhat, hogy a kormányzat féllemez az új erőtlől, a munkásságtól, valamint a diákság mozgolódásától, a század végén az egyre jobban megszaporodó sztrájkok és tüntetések miatt addig soha nem

⁸⁹ Indoklás a népgyűlésekről szóló törvényjavaslatához. MOL K 149. (Belügyminisztérium rezervált iratok) – 1893/6. tétel. 13. doboz. 63. o.

⁹⁰ A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1890. március 16. – 1895. január 13. II. kötet. Szerk.: LAKOS János. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1999. (A továbbiakban LAKOS 1999. I-II.) 915-918. o. (38./31./1893. szeptember 13.), 921-924. o. (40./33./1893. szeptember 22.).

⁹¹ Idézi: RÉDEY 1903. 19-20. o. Lásd 8.1.9. melléklet.

⁹² Idézi: RÉDEY 1903. 41. o. Lásd 8.1.10. melléklet.

⁹³ „Minden oly esetben, midőn a hatósági biztos minőségben kiküldött r. tisztviselő a gyűlés színhelyél szolgáló helyiség fekvése, berendezése, a kijáratok elégtelensége, avagy az elnökség asztalának helyzete tekintetében azt tapasztalja, hogy ezen berendezés által a gyűlésen résztvevők testi biztonságát veszélyeztetik, vagy hogy azok szükség esetén a karhatalom kifejtésének vagy egyéb rendőri intézkedések szabadon és akadálytalanul való eszközölhetését lehetetlenné teszik, a hatósági biztos nemcsak jogosítva, de kötelezve van, hogy már a gyűlés megkezdése előtt, de lehetőleg a gyűlés rendezői, illetve az elnökséggel egyetértve, de szükség esetén annak akarata ellenére is kellő módon intézkedjék arra nézve, hogy úgy a gyűlésen résztvevők, mint az ő akadálytalan ki és bejárása minden módon lehetővé tétessék.”

látott módon megnőtt, valamint ebben az időszakban a nemzetiségek elégedetlensége is egyre inkább előtérbe került.

Az adott időszakban a rendőrségi önkény elharapódzását jelzik azok az esetek, amikor a rendőrök mondvacsinált okokkal betiltottak különböző rendezvényeket. Ilyen volt például az, amikor a rendőrség azért tiltott be egy gyűlést, mert a bejelentők korábban már tartottak olyan összejövetelt, amelyen sértegették és gyalázták a hatóságot, s utána vagyonrongálásra, zavargásra is sor került. Egy másik esetben az állástalan munkások gyűlését tiltották be, *„mert a munkanélküli munkások oly elemeket fogadnak maguk közé, melyek vagyonrongálásokra és erőszakoskodásokra hajlamot mutatnak.”* Egyszer pedig még a betiltás konkrét indoka is hiányzott, a rendőrség mindössze azt mondta ki, hogy a nevezett tér gyűlés tartására alkalmatlan.⁹⁴

A belügyminisztérium a következő évben (1898. évi 766. számú belügyminiszteri rendelet⁹⁵) ismét szólt a bejelentési kötelezettségről, mindezt azzal kiegészítve, hogy aki bejelentés vagy engedély nélkül tart gyűlést, vagy ilyen gyűlésen részt vesz, vagy esetleg a már feloszlott gyűlést folytatja, kihágást követ el, és maximum 15 napos elzárással vagy 100 forintig terjedő pénzbírsággal büntethető.

Ezt a szabályozást egészítette ki a belügyminisztérium 1906-ban, a 2309. eln. sz. körrendelettel.⁹⁶ Eszerint az 1898-as rendeletet többször tévesen értelmezik, mert azt csak azokra a gyűlésekre alkalmazzák, amelyeket a szabadban, vagy nyilvános helyen tartanak. Ezzel szemben e rendelet szerint *„bármely előzetesen összehívott összejövetel, amelynek célja a közügyek megvitatása, azoknak irányítása és ezekre vonatkozó határozathozatal, oly gyűlekezethez tekintendő, mely az elől idézett rendelet intézkedései alá esik.”*

A következő jogforrás, amely foglalkozik a gyűlekezési jog kérdéskörével, az 1912. évi LXIII. törvénycikk,⁹⁷ amely az európai feszült helyzetre való különös tekintettel a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szól. A törvényben le van fektetve, hogy a minisztérium a politikai jellegű gyűlések megtartását hatósági engedélytől teheti függővé akkor is, ha azok nem tartoznak a bejelentési kötelezettség hatálya alá. *„Aki tilalom ellenére vagy engedély nélkül gyűlést (népgyűlést stb.) összehív, rendez, rendezésénél vagy megtartásánál közreműködik, valamint aki az ily gyűlésben tilalom ellenére vagy az engedély hiányát tudva részt vesz, kihágást követ el és két hónapig terjedhető elzárással és*

⁹⁴ A rendőri önkényeskedésekre példák egész sorát állítja: RÉDEY 1903. 31-34. o.

⁹⁵ 1898. évi 766. számú belügyminiszteri rendelet. BFL VI. 1. a. 165/1898. Lásd 8.1.11. melléklet.

⁹⁶ Idézi: PÁSKÁNDY 1932. 122-123. o. Lásd 8.1.12. melléklet.

⁹⁷ Magyar Törvénytar. 1912. évi törvénycikkek. Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1913. 700. o. Lásd 8.1.13. melléklet.

hatszáz koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.” A törvény tehát a kivételes állapotról szól, amely „alatt bizonyos közvetlenül fennforgó nagy veszedelmeket, a közrend és közbiztonság nagy mérvű és tartós megháborítását értjük, amelyeket a rend fenntartására hivatott hatóságok a rendelkezésükre álló törvényes, rendes eszközökkel többé sem megakadályozni, sem a megháborított közrendet és közbiztonságot visszaállítani nem tudják.”

1913-ban a belügyminiszter újabb körrendeletet adott ki a gyülekezési jog gyakorlásáról (1913. évi 7430. eln. szám alatt⁹⁸). Ez azt a célt tűzte ki maga elé, hogy összegzi az addig megjelent szabályozásokat, hogy az addigi félreértések és visszaélések elkerülhetőkké váljanak a továbbiakban. A nyilvános gyűlések bejelentését innentől legalább négy megbízható magyar állampolgárnak írásban kell eszközölnie minimum 48 órával maga az akció előtt. A hatóság a bejelentést vagy tudomásul veszi, vagy – ha a gyűlés célja a törvények elveivel nem összeegyeztethető – eltiltja, tiltását azonban minden esetben indokolnia kell. A rendelet megállapította a hatósági biztos kiküldésének jogát, pontosan lefektetve a feladatait.⁹⁹ Kimondta továbbá, hogy a szabad ég alatt tartott nyilvános gyűlések minden esetben bejelentési kötelezettség alá esnek. A rendelet befejező szakasza felsorolja a büntetési tételeket, és azt, hogy milyen esetekben kell ezeket alkalmazni.

A vizsgált időszakban a magyar kormány utolsó rendelkezése a gyülekezési jogról és annak gyakorlásáról az 1914. évi 5481. számú rendelet.¹⁰⁰ Ebben a fővárosra vonatkozóan hatályba léptették az 1912. évi LXIII. törvénycikket. *„Politikai jellegű népgyűlések, felvonulások, körmenetek stb. tartása további intézkedésig tilos és megtartásukat karhatalommal is meg kell akadályozni.”* Az utasítás hatályát az 1914. évi 5735. számú rendelet 8. pontja, a háború kitörésével kiterjesztette az ország egész területére.

⁹⁸ Idézi: PÁSKÁNDY 1932. 131-134. o. Lásd 8.1.14. melléklet.

⁹⁹ *„köteles a gyűlés lefolyását figyelemmel kísérni, az alkotmány, a törvény vagy a közrend ellen irányuló izgatás vagy rendzavarás esetén az elnököt (tisztkart) azok megakadályozására, szükség esetében a gyűlés feloszlására felhívni, és ha a felhívásnak nem volna meg a kívánt sikere, a gyűlést feloszlatoznak nyilvánítani, végső esetben azt karhatalom igénybevételével feloszlítani.”*

¹⁰⁰ Idézi: PÁSKÁNDY 1932. 136-137. o. Lásd 8.1.15. melléklet.

2.3.3. Következtetések

A fentiekből összességében megállapítható, hogy bár 1848 és 1914 között az aktuális hatalom több kísérletet is tett az egyesülési és gyülekezési jog átfogó szabályozására, a gyülekezési törvény nem született meg.

Adódik azonban a kérdés, hogy miért nem született mégis törvényi szabályozás a dualizmus időszakában, abban a korszakban, amelyben a rendszer addig ismeretlen területeken is szabályozta az életet?

A kérdésre két válaszlehetőség adódik. Az egyik, hogy a gyülekezés joga a dualizmus embere számára annyira egyértelmű, magától értetődő szabadságjog volt, hogy nem látták értelmét törvényi szabályozásának. Az lehetett a vezérlő elv, hogy alkotmányos államban mindent szabad, ami nincs megtiltva. A szabadságjog megvédése céljából azonban szükség volt olyan rendeletek megalkotására, amelyek ad hoc jelleggel megszülettek. Ezek célja nem csak a rendőrség, hanem a gyűlésezők, gyülekezők védelme is volt. *„Szó sem fér hozzá, hogy nálunk, ahol a gyülekezési jog törvény által nem korlátozott szabadságjog, az általános rendészeti szabályzatoknak nem szabad oly irányzatot venniük, hogy azok a gyülekezés tagjaira nézve zaklatás természetével bírjanak.”*¹⁰¹ Amikor a hatóságok első ízben szembe találták magukat a problémákkal, mindig azonnali megoldásukra törekedtek, ezért választhatták minden alkalommal a rendeleti úton való beavatkozást.

A másik lehetőség, hogy a hatóságok számára kényelmes volt az az állapot, hogy nem szabályozták a gyülekezési jogot, hiszen így a megjelenő új eszméknek, mozgalmaknak gátat tudtak szabni úgy, hogy nem állt az útjukban semmiféle konkrét korlátozás, semmiféle olyan szabályozás, amely megköthette volna a kezüket. Valójában tehát a hatósági önkény kapui olyannyira szélesre voltak tárva, hogy nem maradt semmiféle visszatartó erő számukra. A hatóságok így a saját maguk által kifejlesztett hatáskörükben hozták és egyoldalúan módosították a maguk által hozott szabályozásokat. E szabályok által azonban a tételes jog a fokozatos szűkítés irányában fejlődött. A rendeleti út azért volt magától értetődő, mert amíg a nyugat-európai jogrend kiindulópontja az egyén, addig a német és az osztrák jog alapja az államhatalom volt a 19. században. Ebből következően német jogterületen az állami szabad cselekvés autokratikus elvéből következett a kormányzat rendelet-kibocsátó joga és a közigazgatás egyfajta „szabad

---

¹⁰¹ RÉDEY 1903. 41. o.

belátása”. Így tehát a hatóságok a saját hatáskörükben hozhatták, és egyoldalúan módosíthatták a saját maguk által hozott szabályozásokat.¹⁰²

1895-ben Bánffy Dezső, az új miniszterelnök elődje, Wekerle Sándor iratai között megtalálta az 1893-as, gyülekezési jogról szóló, Hieronymi Károly-féle törvényjavaslatot, és szükségét érezte annak, hogy egy átiratot intézzon a belügyminiszterhez, amelyben kifejtette a konkrét szabályozás hiányának miértjét: *„Hogy hazánkban a nemzetiségi és szocialista mozgalmak az eddigieknél nagyobb arányokat nem öltöttek, az nézetem szerint nagy részben annak tulajdonítható, hogy nálunk a gyülekezési jog törvény által szabályozva nem volt, s így a népgyűlések engedélyezése mindannyiszor rendőri hatóságaink diszkrecionális hatáskörébe utaltatott.”* A törvény hiánya *„a közszabadság és alkotmányunk szempontjából alapos kifogás alá eshetik is, azzal mindazonáltal sikerült a nemzetiség és osztály elleni gyűlöletre való izgatás nagyobb hullámveréseit megakadályoznunk. S ez oly becses eredmény, melyet nézetem szerint egyrésről államunk, másrésről a politikai értelemben vett magyar nemzet egysége érdekében kockáztatnunk semmi körülmények között nem szabad.”*¹⁰³

---

¹⁰² Az első válaszlehetőség mellett Dr. Rényi József kardoskodik (RÉNYI 1900. 41. o.), míg a második eshetőségre két tanulmány is felhívja a figyelmet: BIANCHI, Leonard – PECZE Ferenc: A gyülekezési és az egyesülési jog szabályozása a dualizmus korában, különös tekintettel a munkás- és a nemzetiségi mozgalmakra. In: *Jogtudományi Közöny*. XVIII. évfolyam. 1963/3. 143-151. o.; PÉTER László: Volt-e magyar társadalom a XIX. században? A jogrend és a civil társadalom képződése. In: *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*. Szerk.: PÉTER László. Budapest, Osiris Kiadó, 1998. 148-186. o. (különösen 167-171. o.).

¹⁰³ LAKOS 1999 II. 923-924. o.

3. Budapest a dualizmusban

A Budapest kifejezés a magyar történelem során először Széchenyi István: *Világ* című művében jelent meg.¹⁰⁴ Ezt követően a gróf *Buda-pesti por és sár* című munkájában már szinte egy új főváros-koncepciót tárt olvasói elé.¹⁰⁵

Az egyesítésre az első konkrét javaslat 1848. április 7-én hangzott el Pozsonyban az országgyűlésen. Itt fogalmazódott meg a budaiak félelme, hogy az országgyűlés Pestre telepítésével Pest az előnyökből túl nagy mértékben fog részesedni. A következő évben (1849. június 24-én) a Szemere-kormány elrendelte Pest, Buda és Óbuda egyesítését, azonban a folyamat a szabadságharc leverése miatt ekkor még nem teljesedhetett ki. 1850. november 13-án egy császári rendelet Pestet és Budát egy közigazgatási egységbe vonta, majd 1853-tól a három település egy adókerületet alkotott.

Az önkényuralom évei alatt – magától értetődően – nem történt előrelépés, azonban a kiegyezés után a folyamat ismét felgyorsult. Az 1868. évi XXI. törvénycikk 62. paragrafusa az adóbehajtást Pesten és Budán egyaránt a községi adóhivatalok feladataként jelölte meg, tehát nem az államként, ahogy az az ország többi részén történt. Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 127. paragrafusa pedig – bár Pest és Buda külön tankerületet alkotott – közös iskolatanács felügyelősége alá rendelte őket, amely 34 tagból állt.¹⁰⁶

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Duna mentén elterülő városok adják a legtekélyesebb helyet arra, hogy betöltsék az ország központjának szerepét. Andrassy Gyula miniszterelnök koncepciója szerint Pest-Budát a magyar állam nemcsak tisztán gazdasági, hanem politikai szempontból is modern, reprezentatív, technikailag is korszerű fővárosává kell fejleszteni. 1869-ben Reitter Ferenc egészen odáig ment, hogy kifejtette, hogy kedvező földrajzi fekvése miatt Buda-Pest a legmegfelelőbb hely arra, hogy az ország fővárosává váljon, ehhez azonban nagymérvű átalakításokra van szükség. „*Aminek tehát [...] Buda-Pesten mindenek előtt történni kellene, abból áll, hogy a házak tömegeinek egész hosszán keresztül alkalmas helyeken és irányokban elegendő széles utcák nyitassanak; a város környéke faültvények által tiszta, éltető légnek szolgáltatására alkalmassá tétessék; megteendőek volnának továbbá minden kellő intézkedések, hogy a*

¹⁰⁴ SZÉCHENYI István: *Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására*. Pest, Fűskúti Landerer Nyomtató Intézet, 1831.

¹⁰⁵ SZÉCHENYI István: *Buda-pesti por és sár. Elszórt darabokban, vagyis Nyomozása: lak-kellemiben mily kifejlésre képes magyar hazánk s különösen e két testvérváros*. Budapest, Balassi Kiadó, 1995.

¹⁰⁶ Az említett törvények lelőhelye: *Magyar Törvénytar 1836-1868. évi törvénycikkek*. Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1896. (A továbbiakban *Magyar Törvénytar 1836-1868.*) 394., 466. o.

város utcáiból a por és szemetét rendszeresen és tisztán kitakaríttassék, a már létező vagy nyitandó közlekedési főutakon létesítendő faültetvények által a levegő gyors megromlásának eleje vétessék, végre szigorú rendszabályokkal oda kellene hatni, hogy a lakások egészségrendőri igényeknek megfelelő szerkezettel építtessenek, sőt ahol szükséges, a létezők átalakíttassanak.”¹⁰⁷ Nyilvánvalóvá vált tehát, hogy szabályozási tervre van szükség, és ehhez egy koordináló szervezetet kellett létrehozni. 1870-ben meg is alakult a Fővárosi Közmunkák Tanácsa,¹⁰⁸ melynek feladata a születő főváros infrastruktúrájának és lakhatóbbá tételének irányítása lett (közlekedési főútvonalak nyitása; szabályozási munkák előkészítése, tervek készíttetése, pályázatok kiírása, elbírálása; szabályozási munkák közvetlen és közvetett végrehajtása; elnevezések; felügyeleti jogkör; építési normák megállapítása).¹⁰⁹

Problémát jelentett, hogy a két nagyobb városrész egyaránt vezető szerepet szeretett volna betölteni a megalakuló új fővárosban. Buda polgármestere, Házmán Ferenc nagyszabású célokat fogalmazott meg ennek elérése érdekében. Meg szeretne volna szüntetni a Vár erődítmény jellegét, ki szeretne volna építeni a Várba vezető utak hálózátát, szabályozni akarta a Duna partját, a közlekedést megkönnyítendő fontosnak tartotta az 1849-ben átadott Lánchíd mellett egy második Duna-híd megépítését, vízvezeték-hálózat létrehozását, valamint hasznosítani próbálta a zöldterületeket. Az anyagi források hiánya miatt azonban terveit nem tudta megvalósítani. Ezzel szemben Szentkirályi Mór, Pest első embere úgy gondolta, hogy városa egyedül is képes betölteni a főváros szerepét. Szerinte a szegény és túlnyomóan német lakosságú Buda természeti adottságai, erős körülhatároltsága miatt fejlődésképtelen, így Pestnek nincs rá szüksége.¹¹⁰ Ezt azonban nem csak ő gondolta így, ugyanis az 1870-es években az újságok kedvelt ábrázolásává vált a következő életkép: a két város esküvő előtt, házasságra készülve áll szemben egymással, Pest szép, ifjú és gazdag, míg Buda rozzant, szegény és ágrólszakadt.¹¹¹ Mindezek ellenére

¹⁰⁷ Reitter Ferenc emlékirata gróf Andrássy Gyula miniszterelnök részére Budapest egységes fővárossá fejlesztéséről (1869. december). In: *„Kelet Párizsától” a „bűnös városig”. Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához I. 1870-1930.* Szerk.: DONÁTH Péter – SIPOS András. Budapest, Budapesti Főváros Levéltára – Budapesti Tanítóképző Főiskola, 1999. 18. o.

¹⁰⁸ A Fővárosi Közmunkák Tanácsának megalakulásáról és feladatairól lásd: 1870. évi X. törvények. In: *Magyar Törvénytár 1869-1871. évi törvények.* Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1896. 122-127. o.; Az FKT tevékenységéről: SIKLÓSSY László: *A Fővárosi Közmunkák Tanácsa története. Hogyan épült Budapest? 1870-1930.* Budapest, 1931.

¹⁰⁹ BÁCSKAI Vera – GYÁNI Gábor – KUBINYI András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig.* Budapest, 2000. (A továbbiakban BÁCSKAI – GYÁNI – KUBINYI 2000.) 134-141. o.

¹¹⁰ CZAGA Viktória: A főváros egyesítése a budaiak szemszögéből. In: *Tanulmányok Budapest múltjából XXVIII. Urbanizáció a dualizmus korában.* Budapest, 1999. 13-21. o.

¹¹¹ CZAGA Viktória: Testvérvárosokból főváros. In: *Tanulmányok Budapest múltjából XXVII. Egy nagyváros születése.* Budapest, 1998. 31-32. o.

azonban már a kor embere számára is egyértelművé vált, hogy a két város egymásra volt utalva, és csak együtt tölthették be Magyarország fővárosának szerepét.

Hosszas viták után 1872. december 23-án hirdették ki a városegysítés törvényét.¹¹²

Ebben a város több és szélesebb körű autonómiát kapott, mint az ország többi települése. Főispán helyett főpolgármester irányította, akinek jelentősége abban állt, hogy ő nem a kormány embere, hanem a város képviselőtestülete által választott személy. A város ezen kívül autonóm helyhatósági testületet is kapott, ugyanis itt a fővárosi tanács, mint önálló hatóság működhetett.¹¹³

1873 februárjában 20 pesti, 10 budai és 4 óbudai taggal 34-es bizottság alakult, melynek feladata a város választókerületeinek és közigazgatási kerületeinek, a városi tisztviselők és alkalmazottak létszámának, hatáskörének és fizetésének, s a tanács által választandó tisztségviselők választási módjának megállapítása, valamint az egységes fővárosi közgyűlésbe történő választások időpontjának kitűzése volt.¹¹⁴ A bizottság munkájának eredményeképpen 1873. szeptember 25-26-án lezajlott a választás, melyen kétszáz tagot szabadon, kétszázat pedig a legnagyobb adófizetők (virilisták) közül választottak. A választáson nagyjából tízezen vettek részt.

Október 25-én tartották az első közgyűlést, ahol megválasztották a főpolgármestert és két segítőjét. Budapest első főpolgármestere Ráth Károly lett, aki ekkor 52 éves volt, szakmáját tekintve pedig jogász. Budai polgári családból származott, de pesti képviselőként lépett ki a politika színpadára. A polgármester, Kamermayer Károly Németországból kivándorolt pesti polgárcsalád sarja volt, 44 éves jogász, aki az egyesítés előtt Buda titkára, majd (1861-től) főjegyzője lett, 1862-től pedig Pest tanácsnokaként dolgozott. A „hármak” legfiatalabb tagja az alpolgármester, Gerlóczy Károly, aki ekkor 40 éves volt. Családja a Felvidékről származott, de ő már Pesten született. Közigazgatási szakemberként a 34-es bizottság lelke volt, és az ott betöltött fontos szerepének köszönhetően ezt a pozíciót. A három Károly egészen a század végéig irányította Budapestet.¹¹⁵

1873. november 16-án a három városi tanács megszüntette működését. Másnap Budapest Főváros Tanácsa ténylegesen átvette az ügyek intézését. A város ténylegesen

¹¹² 1872. évi XXXVI. törvénycikk. In: *Magyar Törvénytár 1872-1874.* 79-102. o.

¹¹³ GYÁNI Gábor: Az egyesített főváros nagyvárossá fejlődése. In.: *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda.* Szerk.: GYÁNI Gábor. Budapest, Városháza, 1998. 12. o.

¹¹⁴ SPIRA – VÖRÖS 1978. 311-316. o.

¹¹⁵ VÖRÖS Károly: *Egy világváros születése.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1973. 206-212. o.

összenőtt, az ország pénzügyi és kereskedelmi központja lett, és (főként a már említett Fővárosi Közmunkák Tanácsának köszönhetően) rendkívül dinamikus fejlődésnek indult.

Budapest nem egy magasabb és egy alacsonyabb rendű város összekapcsolásából született, nem egy nagyobb városhoz csatoltak hozzá peremvidékeket, ahogy ez a korszak Európájában több országban megtörtént, hanem két egyenrangú fél és egy mezőváros kapcsolódott össze, hogy betöltse az ország fővárosának szerepét. Magyarország fővárosa azonban társadalmi szempontból óriási különbségeket rejtett magában.

3.1. Budapest társadalma

Budapest egyesítésével, székesfővárosi rangra emelésével, kizárólagos gazdasági és kereskedelmi központtá válásával, a gazdasági élet egyes ágai jelentőségének megváltozásával a munkaerőigény és az eltartóképesség is megváltozott. A mezőgazdasági népesség a közlekedés, az ipar, az értelmiség, a közszolgálat és a kereskedelem kiterjedése miatt háttérbe szorult. A társadalomra általában a szegénység volt jellemző, a szegény viszonyok között élő rétegek erős túlsúlyban voltak. Nem beszélhetünk azonban általános nyomorról, hanem csak szűkös, tisztességes szegénységről.

Az új főváros népének két fontos jellemzője a bevándorlás és az asszimiláció volt. Óriási arányú volt a népességnövekedés. E népességnövekedés három összetevőből táplálkozott: a fővárosi rang elnyeréséből, a városok egyesítéséből, valamint a nagyszabású infrastruktúra-fejlesztésből.¹¹⁶ Míg 1869-ben a három településen összesen 280 349-en laktak, addig 1880-ban 370 767-en, míg 1890-ben már 506 384-en. A növekedés üteme ezután még jobban felgyorsult, a lakosságszám 1896-ra elérte a 617 ezret, 1900-ra pedig 733 ezer fölé emelkedett.¹¹⁷ A lakosság tehát 1890-ig tulajdonképpen megkétszereződött, egyenletesnek mondható ütemű fejlődést produkálva, majd a lakosságszám ugrásszerűen emelkedett tovább. Kimutatható, hogy a város népességének gyarapodása – igaz, bizonyos fáziskéséssel – követte a gazdasági fejlődés kínálta lehetőségeket. Ez azt is mutatja, hogy az ország vidéki területei is élénk figyelemmel kísérték a Budapest által nyújtott munkalehetőségeket, és gyorsan reagáltak is azokra.¹¹⁸

¹¹⁶ GYÁNI Gábor: Budapest „tapasztalat története”. In: *Tanulmányok Budapest múltjából XXXI.* Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2003. (A továbbiakban GYÁNI 2003.) 336. o.

¹¹⁷ BÁCSEKAI – GYÁNI – KUBINYI 2000. 142-145. o.

¹¹⁸ SPIRA – VÖRÖS 1978. 377. o.

Budapest esetében is megfigyelhető volt az a tendencia, amely egyébként fejlődése során szinte minden világvárosra jellemző: a város belső magjának gyors fejlődését túlhaladja a peremtelepülések népességgyarapodásának tempója.¹¹⁹

Természetesen mindez többek között a gyárvárossá alakulásnak volt köszönhető. Mivel ezeken a részekben főként munkások éltek, rossz életkörülmények között, így ezek az elemek fogékonyabbá váltak az új eszmékre, és hirtelenebbek is voltak, mint a város belső részein élő, módosabb polgárok.

Kerület	Helybeli	Pest és Fejér megye	Dunántúl	Felvidék	Alföld	Erdély	Horváto.	Ausztria	Egyéb	Ismeretlen
Férfi I.	48,6	12,3	9,2	10,1	5,5	1,6	0,9	9,7	1,7	0,4
II.	50,4	8,4	8,6	11,2	6,2	1,4	1	10,6	2,1	0,1
III.	59,8	6,7	7,4	8,2	4	0,3	0,9	10,2	2,1	0,6
Buda	52,9	9,2	8,4	9,8	5,2	1,1	0,9	10,2	2	0,4
IV.	34,2	9,7	13	17,3	12,2	2,5	0,9	7,9	1,8	0,3
V.	39	5,8	10,7	20,2	8,1	0,7	0,8	12	2,4	0,3
VI.	38,9	7,1	9,2	19,6	7,1	0,7	0,6	14,7	1,6	0,6
VII.	39,5	8,9	9,9	20,2	7,1	0,8	0,5	11,4	1,3	0,4
VIII.	39,5	12,2	11	16,4	7,8	1,2	0,2	10,1	1,3	0,2
IX.	39	15,8	10,9	13,8	6,8	1,4	0,5	9,6	1,7	0,5
X.	28,8	22,2	6,1	11,5	5,7	1	0,4	20,9	2,8	0,6
Pest	38,4	10,2	10,4	18	7,8	1,1	0,5	11,6	1,6	0,4
Bp.	41,4	10	10	16,3	7,3	1,1	0,6	11,3	1,7	0,4
Nő Buda	54,4	11,2	8,2	11	4,3	0,8	0,7	7,6	1,3	0,3
Pest	41,1	12,9	10,8	19,4	5,7	0,8	0,4	7,3	1,2	0,3
Bp.	43,9	12,5	10,3	17,7	5,4	0,8	0,5	7,4	1,2	0,3

1. ábra: A lakosság százalékos megoszlása származási hely szerint (1880).¹²⁰

A táblázat jól mutatja, hogy 1880-ban 10 budapestiből csak 4 volt helybéli. A legtöbb bevándorló természetesen a főváros környékéről érkezett, valamint a Felvidékről, őket követik a dunántúliak, valamint a német nyelvterületről érkezők. Az Alföldről érkezők inkább Pestet választották, míg a németek az eredetileg is túlnyomó többségében németajkú Budát. A bevándorlás fő oka egyértelműen a munkalehetőség keresése volt annak következtében, hogy Budapesten struktúraváltás következett be, tehát a munkalehetőségek a több munkaerőt kívánó ipar irányába tolódtak el. A nagyüzemi forma elterjedésével a családi vállalkozások háttérbe szorultak. A helybeliek aránya a belvárosban (IV. kerület) és Kőbányán (X. kerület) volt a legkisebb, köszönhetően a belső

¹¹⁹ Budapest társadalmának és gazdaságának száz éve 1872/73-1972. Szerk.: BERNÁT Tivadar – VISZKEI Mihály. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1972. (A továbbiakban BERNÁT – VISZKEI 1972.) 30. o.

¹²⁰ FARAGÓ Tamás: A főváros népe: sokszínűség és beolvadás. In: *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda*. Szerk.: GYÁNI Gábor. Budapest, Városháza, 1998. (A továbbiakban FARAGÓ 1998.) 106. o. alapján.

területek elüzletiesedésének, valamint a főként a főváros közeléből érkező munkástömegek letelepedésének.

Kerület	Magyar	Német	Szlovák	Szerb, horvát	Beszélni nem tudó
I.	48,7	41,4	3	1,2	3,9
II.	43,6	48,1	2,8	0,5	3,3
III.	28,3	62	2,8	0,3	5,2
Buda	40,5	50,2	2,9	0,7	4,1
IV.	74	18,6	3,2	1	1,3
V.	57,7	27,6	10	0,5	2,3
VI.	50	36,3	7,5	0,3	2,5
VII.	56,5	31,1	6,8	0,3	2,7
VIII.	63	26,3	6	0,3	2,8
IX.	60,9	28,9	4,8	0,3	3,2
X.	54,2	22	15	0,9	3,8
Pest	59	28,9	6,8	0,4	2,6
Budapest	55,1	33,3	6	0,5	2,9

2. ábra: Budapest népességének megoszlása anyanyelv szerint (1880).¹²¹

Budapest lakosságának csak alig több, mint fele mondhatta el magáról, hogy magyar anyanyelvű. Rajtuk kívül a németek száma magas, azonban – mint már korábban is utaltunk rá – ők főleg Budát lakták, sőt, ott többségben voltak. Az V. és a X. kerületben szembeszökő a szlovák anyanyelvűek magas aránya, valamint az, hogy Kőbányán az „egyéb” népcsoportok aránya a fővárosi átlag duplája volt.

Vallásukat tekintve az itt élők kétharmada római katolikus, 12,5 %-uk zsidó, nagyjából 5-6 %-uk pedig református és evangélikus volt. Az asszimiláció lépésről lépésre számolta fel a különböző etnikai csoportok különállását. A nagyvárosi élet alkalmas volt rá, hogy egységesítse az eltérő szokásokat és értékrendet, a vegyes házasságok pedig az egyes egyének és családok közt adtak alkalmat arra, hogy lecsökkentsék a meglévő távolságokat.¹²²

	0-14	5-39	40-59	60 felett	1000 férfira jutó nők
Buda	28,6	43	21	7,4	1078
Pest	26,8	50,1	17,9	5,2	1065
Budapest	27,1	48,5	18,6	5,8	1068

3. ábra: A főváros nemi és korcsoportai aránya (1880).¹²³

¹²¹ FARAGÓ 1998. 109. o. alapján.

¹²² FARAGÓ 1998. 101. o.

¹²³ FARAGÓ 1998. 104. o. alapján.

Nemi megoszlás szempontjából a nők számaránya a korszak egészében 6-7 %-kal meghaladta a férfiakét. Az egyetlen kivétel ez alól 1880-ban Kőbánya volt, ahol 1000 férfira csak 908 nő jutott. Ez azzal magyarázható, hogy ez a kerület volt a főváros leginkább munkások által lakott része. A táblázat jól mutatja, hogy az egyes városrészek között mekkora különbségek voltak. Míg Buda a város vezetésének lett az otthona, addig Pesten – főleg a külső kerületekben – a munkásság lelt otthonra.

	1880	1890
Ipar	31	36,7
Kereskedelem, közlekedés	10,9	15,4
Közfoglalkoztatás	8	6,3
Napszámos	18,9	12,5
Házicseledek	19	15,1

4. ábra: Budapest népessége a fő gazdasági ágak és foglalkozások szerint (százalékos arányban).¹²⁴

A fenti táblázatból jól látható, hogy a kereskedő-hivatalnok-mezővárosi paraszti jellegű településhalmaz egységes Budapestként gyárvárossá kezdett átalakulni. Ezt mutatja, hogy az iparból, kereskedelemből, közlekedésből élő réteg számaránya folyamatosan emelkedett, míg a közszolgáltatból, napszámosokból, házcseledekből élő réteg számaránya folyamatosan csökkenést mutat. 1880-ban a primer szektorban (őstermelés, bányászat) dolgozott a Budapesten foglalkoztatottak 2,4%-a (napszámosokkal együtt azonban több, mint 21%-a), míg a szekunder szektorban (ipar) a keresők 31,4%-a. Harminc évvel később, 1910-ben a primer szektor már csak a dolgozók 3,4%-át foglalkoztatta napszámosokkal együtt, míg az ipari dolgozók aránya 44,2%-ra emelkedett. A gazdasági és pénzügyi élet, a közlekedés és a folyamatosan növekvő közigazgatási és államigazgatási apparátus fokozódó Budapestre összpontosulására tökéletesen rámutat, hogy az e tevékenységi körökben foglalkoztatottak aránya 19%-ról 28,1%-ra emelkedett fel.¹²⁵

A fővárosi elit magját az ide költözött arisztokraták adták. Beköltözésük egyrészt a politikai élet megélénkülésével, másrészt pedig a nagyvárosi élet megnövekedő vonzerejével magyarázható. A nagypolgárság főként kereskedő-bankárokból illetve ipari vállalkozókból állt. Nagyrészt zsidók, akik ebben az időben nyertek nemességet. A

¹²⁴ BÁCSKAI – GYÁNI – KUBINYI 2000. 163-164. o. alapján.

¹²⁵ BERNÁT – VISZKEI 1972. 32. o.

legtöbbször azonban a szabad foglalkozásúak és a hivatalnokok voltak. Jellemző rájuk a folyamatos személyi átalakulás, amit jól mutat, hogy az 1888. év 1184 virilistájából csak 347 volt személyében vagy egyik felmenője személyében már 1873-ban is a virilisek között.¹²⁶

A középosztályba a politikának, illetve abból élők, valamint az állami alkalmazottak tartoztak. Ők alkották tulajdonképpen a város „polgárságát”. A társadalom zárt kasztját alkották, az ide való bejutás és a felemelkedés útjai is rendkívül szűkek voltak.

A proletariátus a főváros társadalmának legdinamikusabban fejlődő számarányú csoportja volt. Számuk az 1870 és 1890 között eltelt húsz év alatt több, mint megkétszereződött. A csoporton belül azonban belső átrétegződés is megfigyelhető. A mezőgazdasági proletariátus folyamatosan csökkent, a házi cselédség létszáma stagnált, a napszámosok között azonban erős növekedés figyelhető meg. Az ipari munkások száma 1880-ig stagnált, majd 1900-ig megháromszorozódott.¹²⁷

Összességében Budapest társadalma az általánosnak tekinthető magyar sajátságokat tükrözte. Viszonylagosan gyengék voltak benne a középrétegek, számottevő volt az elit, és magas a szegények aránya.¹²⁸ Az urbánus életmód általánossá, uralkodóvá vált. Az urbanizáció jelentősége abban állt, hogy megszüntette az egyén – és különösképpen az újonnan városlakóvá vált bevándorló – számára az őt a természethez, a társadalomhoz és a munkához kötő, évezredek alatt kialakult és működő hagyományos viszonyrendszert.¹²⁹

3.2. Rétegek és mikrovilágok

Az egyes csoportok, sőt, személyek életének színterét egyrészt a köz-, másrészt pedig a magántér szolgáltatta. A nyilvánosság elsősorban az utca világához tartozott, ahol megteremtődött a lehetőség arra, hogy az idegenek idegenekkel elvegyülve nap mint nap létrehozassák a köztéri nyilvánosságot.

Az utca társadalma veszélyesen vegyes összetételű volt. A világ állandó és mindenre kiterjeszhető megkettőzése miatt a modern nagyvárosok egyik állandó

---

¹²⁶ SPIRA – VÖRÖS 1978. 422. o.

¹²⁷ SPIRA – VÖRÖS 1978. 437-447. o.

¹²⁸ FARAGÓ 1998. 100. o.

¹²⁹ SPIRA – VÖRÖS 1978. 448. o.

meghatározó jegye, hogy könnyen szolgálhat a társadalmi konfliktusok nyílt megnyilvánulásainak terepétül.¹³⁰ Ennek oka egyrészt a tömegek feltűnő nagyvárosi koncentrációja, másrészt a nagyvárosi társadalom rendkívüli polarizáltsága, harmadrészt pedig az, hogy a főváros a központi állami hatalom szimbolikus, illetve tényleges székhelye is.

Mint már korábban utaltunk rá, a főváros lakossága óriási létszámnövekedésen ment keresztül (1913-ra Európa nyolcadik legnépesebb városa lett, mindössze London, Párizs, Berlin, Bécs, Szentpétervár, Moszkva és Glasgow előzte meg), ami a társadalom polarizálódásával, egyes rétegek pauperizációjával, az életszínvonal különbségeinek megnövekedésével járt együtt. A különböző társadalmi osztályoknak, rétegeknek tehát egymás mellett kellett élniük, ami nem kevés esetben konfliktusok forrásaként szolgált. A különböző osztály- és réteg-összeütközésekre – nem meglepő módon – azokon a közterületeken került sor, amelyek egyszerre és egyidejűleg álltak nyitva a legkülönbélebb társadalmi csoportok előtt, ahol elvileg nem lehetett akadálya annak, hogy szorosabb interakcióba kerüljenek egymással.¹³¹ A nyilvánosság terei a közparkok, sétányok, vendéglátóipari egységek, temetők voltak.

3.2.1. Közterek

A századforduló Budapestjén 48 köz- és magánpark, valamint sétány volt. Számszerűleg Pesten, összterületileg azonban Budán jóval több. Mind közül a legkedveltebb, leghíresebb a pesti oldalon fekvő Városliget volt, amelyet erdős ligetből 1817 után alakítottak angolkparkká Henry Nebbien tervei alapján. 600 000 négyzetméteres területével, jó megközelíthetőségével, kedvező fekvésével, programjaival vonzotta a kikapcsolódni kívánó városlakókat. Az egész társadalom használta, tehát egy olyan városi közpark volt, amely egyszerre volt képes kielégíteni kulturális, ceremóniális és tömegszórakoztató igényeket.

Az Orczy-kertet 1790-ben alapították. Bernhard Petri tervezte. A Ludovika Akadémia elkészültével, 1840-től jelentősége lecsökkent, a park hanyatlásnak indult. 1891-ben a közelben létesülő Népligetre való hivatkozással a katonai kincstár végleg kisajátította magának. Korszakunkban a munkásság, a kialakuló szocialista irányzat

---

¹³⁰ GYÁNI 2003. 355. o.

¹³¹ GYÁNI 1999. 52. o.

kedvelt találkozóhelyeként funkcionált, ahol gyűléseket, megemlékezéseket, összejöveteleket, ünnepségeket tartottak.

A Népliget a maga 743 000 négyzetméterével a dualizmus-kori Budapest legnagyobb közparkja volt. Létesítéséről 1867-ben döntöttek, de végleges formájában csak 1893 után alakították ki Ilseman Keresztély tervei szerint. Kifejezetten az alsóbb rétegek kikapcsolódását szolgáltatta.

Szinte kizárólag a munkásság által használt közpark volt a Beleznay-kert, amely a mai Rákóczi út és Puskin utca sarkán terült el. A korszakban itt főként táncos mulatságokat rendeztek, valamint a park a vidéki szintársulatok egyik legkedveltebb előadóhelyeként is szolgált. 1873. március 23-án itt jelentették be a Magyarországi Munkáspárt megalakulását.¹³²

Amit Pesten a Városliget jelentett, azt a szerepet töltötte be a budai oldalon a Városmajor. 98 000 négyzetméteren terült el, 1787-ben létesítették. Mutatványos bódéival, vásáraival, cirkuszi előadásaival a lakosság közkedvelt szórakozóhelyévé vált.

A Margitsziget 620 000 négyzetméter nagyságú. 1820 körül alakították át Nebbien tervei alapján. Nyilvános jellege annyiban korlátozott volt, hogy használatát az egész korszakban belépti díj fizetéséhez köthették. Egészen 1908-ig magántulajdonban volt, amikor kezelését az állam magához vette.

A nagy parkok szerepe azonban nem volt kizárólagos, látogatásuk többnyire ünnepi, hétvégi program volt. A hétköznapokon inkább a kisebb parkos részek, sétányok voltak látogatottabbak. A főváros legnagyobb, leggondozottabb sétánya az Erzsébet sétány volt (23 000 négyzetméter), amelyet 1856-ban alakítottak ki a régi vásártér helyén, és 1873-ra már kioszkokkal egészült ki. A Széchenyi sétátér 1846-ban jött létre Széchenyi István kezdeményezésére (18 500 négyzetméter). 1870-től kioszkok tarkították és állandóvá vált a térszene. A századfordulón az építkezések miatt megszűnt. Az Erzsébet sétány szomszédságában volt a József tér (4 000 négyzetméter), amelyet 1874-ben parkosítottak, és a századfordulóra a város legkedveltebb játszóterévé vált. A legelőkelőbb, legnépszerűbb sétány a Duna partján a pesti korzó volt, amelyet 1873-ban adtak át.¹³³

¹³² *Budapest Lexikon*. I. kötet. Szerk.: BERZA László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 126. o.

¹³³ Közparkok, sétányok ismertetése: GYÁNI 1999. 75-78. o.

A fentiek mellett megemlítendő még a Tattersall, amely a századfordulótól vált a munkásság kedvelt gyűlésezési helyévé.¹³⁴

A közterek használata azonban állandó konfliktusok forrásaként szolgálhatott több okból is. Az első, hogy a parkokat különböző közlekedési eszközökkel használták, és ez sűrűlódásokhoz vezetett, mivel ez jogilag nem volt szabályozva. A második ok a hadsereg tisztjeinek a parkokban mutatott deviáns viselkedéséből fakadt. Többször előfordult, hogy a parkokba belovagoltak, a járdákon és a növényzeten keresztülvágtáltak. Ilyenkor a parkőröket semmibe vették, sőt, akár fizikailag is bántalmazták. Ilyen esetek főként a Városmajorban és a Népligetben fordultak elő, ahol a tisztek próbálták fitogtatni felsőbbrendűségüket. Végül a harmadik – témánk szempontjából a legfontosabb – ok a demokratizálódás, a használók körének erőteljes felhígulása volt. A felhígulás ellenére azonban a közterek csak ritkán voltak színterei a különféle társadalmi rétegek és csoportok egymás közötti keveredésének, hiszen a kisajátítás, a terület felosztása redukálta a lehetséges konfliktusok számát és hevesességét.¹³⁵ A terület felosztásának mikéntjét, valamint a legközkedveltebb városi közpark életét szemléletesen mutatja be Arany János egyik késői (1877-ben keletkezett) versében:

Ének a pesti ligetről

*Kimentem a ligetbe újra
Hosszacska távollét után,
Hogy lássam: fűve, berke, útja
Minő hatással lesz reám.
Annak találtam most is, ami,
(Régóta búvom, s eleget),
Úgy összeillünk párosan mi:
Kopott ember, kopott liget.*

*Már útja is (kettő viszen ki)
Zilált kedélyhez jól talál:
Az árnyasabbat sok nép dőngi,
És bűzös mint a dőghalál;
A másik szép, de hő sugáru,
Oldalt paloták és - romok,
Kevély, nagy boltokban zsibáru,
S dül Rákosról be a homok.*

¹³⁴ A Richard Tattersall angol üzletemberről és lókereskedőről elnevezett területen rendszeres lóvásárokat tartottak. 1881-ben alakult meg itt az ezekkel foglalkozó Magyar Tattersall Rt. *Budapest Lexikon*. Szerk.: BERZA László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973. (A továbbiakban *Budapest Lexikon*) 1163. o.

¹³⁵ GYÁNI 1999. 81-85. o.

*Ki a korral szeret haladni,
Vasútra váltja fel magát,
S örül, ha van hely felakadni
S úgy lógni ott, mint egy kabát.
De én rozzant szekérre ülök
Tized magammal (a baki
Trónt nem igénylem) - és repülök
Hogy a velőmet rázza ki.*

*Ott, a kapun kívül, leszállunk,
Illet szerénység mindenütt, -
Szerencse, ha - míg bétalálunk -
Egy fényes hintó el nem üt.
Benn, összevissza, minden sarkon
Kintorna, koldus, bűn, nyomor;
S hogy örömünk teljék a parkon:
Jó legyen a fül, szív, gyomor!*

*És mégis, a liget nekem szép,
Valahogy a lelkemhe' szól,
Ha elbolyongok félre, messzebb
A köznép tolongásától;
(Nem az egy-ingre vetkezettet
Értvén csupán e név alatt:
Köz nép az is, mely toilettet
Fitogtatván, körben halad.)*

*Szabadság - és hogy biztos szárazt
Érzek, hat így rám; hogy e kis
Ligetből (bár maga kifáraszt)
Mehetnék a Tiszáig is!...
Keletre, mint a berki szellő,
Mely a lombok közt rést talál...
Keletre, mint az égi felhő,
Mely ott egy kedves sírra száll.*

*Szabadság - amelynek nevében
Tűröm, ha víg pünkösti nép
A "rendet" elnyomatja szépen,
S le is fekszik, ha fűre lép;
Hogy itt nincs tábla, tilalomfa.
Vagy ördög hajt rá, ha van is;
Hajrá, fiúk!... ifjú koromba'-
Úgy tettem volna magam is.*

Laptával ott kemény "bolhákat"
Őszt és kap egy sereg diák:
Itt "cica-játékot" találgat
És bámul e német világot;
Azt gondolom: a liba-pázsit.
Már nézem is: hol a ludak?
S a tó körül a kép vonását
Bevégzi néhány hatyu-nyak.

Egyszóval, én e ligetecskét
Így is, ahogy van, szeretem;
Örömmel töltöm itt az estét,
Egész majorság ez nekem,
(Más nincs is a kerek világon.)
Itt látom az év szakaszát,
Mikor hajt rügy, levél az ágon,
Mikor pendítik a kaszát.

Az ég itt nem pár négyeseg ölnyi:
Holnapra könnyű az időt
Nagy-biztosan megjövendőlni,
(Emlékszem, egyszer már betölt).
Van nádas itt, van bucka, posvány, -
S talán azért is szeretem,
Hogy amint csinosul, kimosdván:
Húsz éve már, hogy követem.

Mert nem varázs-ütésre épült,
Mint túl ama pompás sziget:
Ott lestem, amint lassan szépült,
A változást mindeniket;
S egy megnyesett, vagy megporondolt
Ösvény, beültetett ugar,
Nekem az mind új-új öröm volt -
De ez nem történt oly hamar.

Most sem marad el, ami késik,
"Szirtet kivölgyel sűrű csepp,"
Már eljutánk az öntözésig,
De sárgaságban vész a gyep;
Jut majd talán ez úti sárból
A fünek is egy korty ital,
Hogy felzendülhet a kopárból -
Megéri, aki fiatal.

Engem bozótja, gazza nem bánt,
Mert a gyom is természetes;
Nem is szidok tanácsot, kormányt,
Ha útam kissé szemetes;
Tudom, hogy itt az ősz, ha lábam
Alatt megzördül az avar,
S nyomot vesztek a sokaságban
(Csak a szó lenne több - magyar!)

Természetet s magányt keresvén
Fel nem söpört falevelen,
El-elvisz egy kalandor ösvény
A "rengetegbe" (képzelem);
Hol fű, fa zöldebb, - annak selyme
Nem törle annyi csizma-port,
Ennek se hántá buta elme
Kérgét le, vagy részeg csoport.

És gondolatim a "vadonban"
Ha jőnek, eljátszom velek,
Ábránd s szivarfüst közt; - azonban
Órámrá-mimre ügyelek;
Szemeim a zöld szigetre néznek,
Hol a vidám ifjú-öreg
Történetét a magyar éssnek
Megírta - most már szendereg.

Nyugodjék!... méltóbb napi munkát
Nem végzett nála senki sem;
Sirjára, - mit most vadonunk ád,
E kis gyopár-szálat teszem.
S tétlen tovább bolyongok ismét,
Egyéb dolgom sincs, igaz a,
Mint várni nyugton a napestét
S elmenni csöndesen - haza.

El is megyek, tán nemsokára,
Hír-név, dicsőség nem maraszt;
Tudom, mit ér fagyos sugára,
Itt is megtanulhattam azt:
Nyerd bár világi életedben
Ég s föld minden koszoruit:
Neved csak az, mit e ligetben
Egy sirkő rád olvas: Fuit.¹³⁶

---

¹³⁶ Arany János összes költeményei I. Szerk.: SZILÁGYI Márton. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 474-478. o.

A társas élet egyik legjellegzetesebb színtere a kávéház volt. A kávéházak a 19. század elején honosodtak meg, és az 1890-es évekre már több, mint 600 volt belőlük Budapesten. Közönségük szociálisan megszűrt volt, egyfajta félnyilvánosságot biztosított látogatói számára (átmenet a magánélet intimítása és a nagyvárosi tömegélet között). Kifejezetten polgári jelenség, főként a férfiak territóriumuk volt, akiknek rendszeren ki is töltötte hétköznapi életét a kávéházakban való időtöltés. Persze ez nem jelenti azt, hogy nők nem jártak a kávéházakba, hiszen ők is gyakran megforduló vendégek voltak, de szinte mindig csak egy férfi kísérő oldalán. A kávéházak fő szolgáltatása az volt, hogy megadták vendégeik számára a politikai információgyűjtés lehetőségét, hiszen hazai és külföldi újságok széles választékával rendelkeztek.¹³⁷

A munkásság közösségi élete a többnyire külvárosi kocsmákban, vendéglőkben zajlott. Az otthon nyomora elől a munkaidő végeztével ezekbe „menekültek” a munkások, itt kezdődtek meg szervezkedéseik, vitáik.

A temetők jelentősége abban áll, hogy egy-egy megemlékezésen, temetésen óriási tömeg gyűlik össze. 1876. február 3-án, Deák Ferenc temetésén például az ablakok benépesültek, mindenholnán gyászlobogók lógtak, és olyannyira nagy volt a nézőközönség, hogy még a házak tetején is ültek kíváncsiskodók. A korszak legnagyobb és leghíresebb budapesti temetője a Kerepesi Temető volt, amelyet 1847-ben nyitottak meg, és az 1870-es évekre a magyar nép nemzeti pantheonjává vált.

3.2.2. Magánterek

A magántér teljes mértékben elkülönült a közterektől. Természetesen mindenkinek mást jelentett, a különböző társadalmi csoportok lehetőségei és életszínvonala között óriási szakadék tátongott.

A társadalom legfelső rétege, az arisztokrácia a külvilágtól kerítéssel elzárt, angolparkkal körülvett vidéki kastélyokban vagy városi palotákban lakott. Budapesten a Nemzeti Múzeum környékén alakult ki a mánás negyed, de nagy számban éltek előkelő családok a Várban, az Andrássy úton és a Lánchíd környékén is. Általában cselédek, alkalmazottak egész seregeit foglalkoztatták. A paloták felszereltségéhez hozzá tartozott a vezetékes víz, a fürdőszoba, a vendégszobák sora, és – főként a századfordulótól – a villanyvilágítás.

---

¹³⁷ GYÁNI 1999. 85-96. o.

A nagypolgárság kétharmad része a fővárosban élt. Többségük zsidó származású volt, illetve betelepült vagy helyi asszimilált német. A nagypolgárság életmódjára sajátos kettősség volt jellemző: magánéletében és vállalkozóként a klasszikus polgári értékeket ápolta (takarékoság, szorgalom, hagyományos családi élet), reprezentációjában azonban alkalmazkodott az arisztokrácia által teremtett és követett mintákhoz. A leggazdagabbak fényűző városi villát építettek az Andrássy úton vagy a budai hegyvidéken, mások egy-egy bérpalota első emeleti utcai, hat-nyolc szobás lakásában rendezték be reprezentatív otthonaikat. Ezekben az otthonokban az ebédlő, a nappali, a hálók (külön a szülők és a gyermekek részére), a dolgozószoba, az öltöző és a fürdőszoba mellett központi szerepet jutott a szalonnak. Ez volt a társadalmi kapcsolatok ápolásának, illetve a reprezentációnak a kiemelt helyszíne.¹³⁸ A helységek általában diszes bútortattal voltak berendezve, a falakat sok helyütt műkincsek díszítették. Az arisztokráciához hasonlóan a nagypolgárság is foglalkoztatott cselédeket.

A közép-, és a kispolgárság életviszonyai meg sem közelítették a vezető rétegeket. A kispolgárok általában egy-két szobás lakásokban éltek, egyszerű berendezési tárgyakat használtak. A folyosó végi közös árnyékszéken végezték szükségleteiket, a vizet pedig a kútról hordták. Jobb esetben albérlőjük volt, ám előfordult, hogy ágybérlettel osztották meg otthonaikat.

A fővárosi munkásság a külvárosi földszintes házak udvari lakásaiban, vagy bérkaszárnákban lakott. Átlagban öten éltek egy kamra nélküli, szoba-konyhas bérlakásban, amely belmagasságára nézve alacsony volt, összes melegét pedig egy vaskályha adta. Egy egykorú leírás szerint *„járdának, szabályozott kocsiútnak híre-hamva sincs... Az utcák elhanyagoltsága mögött semmivel sem marad el a lakások elhanyagoltsága. A legtöbb ház földszintes bérkaszárnya, azonban még elég gyakori itt a fabódé is, mely lakásul szolgál. Az ilyenek többnyire csak egy szobából állnak... Az udvarokban általában nagy a piszok, a sár. Csatorna nincs. A piszkos vizet az udvarra öntik... A lakások e vidéken egyablakos szobából és ablak nélküli konyhából állnak... Füstös konyhákba is jöttünk, ahol az asszonyt mosódézsánál találtuk, melynek párja az egész lakást betöltötte. A szobában kötelek voltak kifeszítve, rajta nedves fehérneműk.”*¹³⁹

¹³⁸ DOBSZAY Tamás – FÖNAGY Zoltán: Magyarország társadalma a 19. század második felében. In: *Magyarország története a 19. században*. Szerk.: GERGELY András. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. (A továbbiakban DOBSZAY – FÖNAGY 2003.) 440. o.

¹³⁹ Idézi: DOBSZAY – FÖNAGY 2003. 458. o.

A lakások zsúfoltsága miatt ezeket tulajdonképpen csak alvásra használták. Napjaikat a gyerekek az utcán, a felnőtt férfiak – a munkaidő leteltével – a kocsmában töltötték.¹⁴⁰

3.3. A rendfenntartás

A kiegyezéskor a három városrész külön rendőrkapitánysággal rendelkezett, amelyek jó kapcsolatban álltak a belügyi kormánnyal. A városegysítési törvénytervezet tárgyalásakor az egyik fő vitapont a rendőrség kérdése volt. Az 1871-ben kialakult többségi álláspont szerint a három városban a rend fenntartására és a bűnüldözési feladatok ellátására egy, a belügyminiszter felügyelete és ellenőrzése alatt álló szervezetet, fővárosi rendőrséget kell felállítani, amely így, összevontan hatékonyabban léphet fel a bűnözők ellen.¹⁴¹

A rendőrséggel a városegysítési törvény 20. és 21. paragrafusa foglalkozott.¹⁴² Ennek alapján a fővárosi rendőrség állami kézbe került (a belügyminisztérium hatáskörébe) a rendőrségi törvény megszületéséig,¹⁴³ azonban a helyi ügyekben érintetlen maradt az önkormányzat szabályalkotási joga. Különválasztották a rendőri működést és a rendőri bíráskodást.

Az állami kezelésbe vételre 1873. december 15-én került sor. Mindent összegeztek, és a rendőrség élére főkapitányként az addig a pesti rendőrséget vezető Thaisz Eleket állították, aki 1884-ig töltötte be a posztot. A rendőrség összlétszáma ekkor 699 fő volt (43 tisztviselő, 12 rendes díjnok, 7 hivatalszolgá, 209 fő biztos személyzet, 382 gyalogrendőr, 21 lovas rendőr, 25 kültelki kerülő).¹⁴⁴ A megszülető új rendőrséget anyagi tekintetben bizonytalanság jellemezte.

Baksa János 1923-ban – nem mindenféle elfogultságtól mentesen – a következőket írta a megalakult fővárosi rendőrségről: *„Igaz, a rendőrség személyzete akkor nem a legmegbízhatóbb elemekből toborzódott, a rendbiztosok legtöbbje a »betyárból lesz a legjobb pandúr« elv alapján került rendőri szolgálatba és legfőbb kötelességüknek a kártyabartlangok, kéteshírű mulatók és tánchelyiségek busás jövedelmet és sápot hajtó »ellenőrzését« tartották. A büntetésekkal, a betörővilág alakjaival csak*

¹⁴⁰ Az egyes társadalmi rétegek életviszonyairól bővebben lásd: DOBSZAY – FÓNAGY 2003. 435-458. o.

¹⁴¹ *A fővárosi rendőrség története (1914-ig)*. Szerk.: KOLLÁR Nóra. Budapest, Budapesti Rendőr-főkapitányság, 1995. (A továbbiakban KOLLÁR 1995.) 193. o.

¹⁴² 1872. évi XXXVI. törvénycikk. In: *Magyar Törvénytár 1872-1874*. 79-102. o.

¹⁴³ 1881. évi XXI. törvénycikk. In: *Magyar törvénytár 1881*. 101-115. o.

¹⁴⁴ KOLLÁR 1995. 210. o.

*annyiban foglalkoztak, hogy közös lebujokba és korcsmákba jártak velük, egyik-másikkal barátságot tartva fenn és ezek azután a nagyobb bűneseteknél, ahol a rendőrség meglehetősen laza tekintélye megkívánta a sikert, a kezükre jártak és másrésről a védelmükre keltek, ha a korcsmai söpredék megtámadta és meg akarta verni a rendbízott.*¹⁴⁵

Három nappal az állami kezelésbe vétel után született meg az az utasítás, amely 12 pontban határozta meg a főkapitány kompetenciáit. Ebben lefektették, hogy hozzá érkeznek meg a belügyminiszteri rendeletek, és jelentéseit a miniszterhez kell felterjesztenie. Ő kezelte a személyzet nyilvántartását, készítette a beosztást, dolgozta ki a szolgálati tervet, valamint minden személyzeti ügy az ellenőrzése alá tartozott. Ellenőrzési jogot gyakorolt, valamint saját felelősségére intézkedhetett a főváros egész területén. Engedélyezhette vagy elutasíthatta a gyűlések, népgyűlések tartását, valamint sürgős esetekben a karhatalmat is kirendelhetette.¹⁴⁶

Az 1870-es években a rendőrség naponta 70-80 főt vett őrizetbe, azonban az általános büntetés csak a rendőri fenyítés volt.

Thaisz Elek 1868-tól, Pest kapitányaként majd Budapest főkapitányaként rengeteg nagy sikert aratott, azonban élete és életmódja nem volt feddhetetlen. Felesége Reich Fáni volt, akiről az a szóbeszéd járta a városban, hogy sápot húzott a kétes hírű mulatók tulajdonosaitól és a leánykereskedőktől, valamint rendőrségi hivatalt is lehetett nála vásárolni. A szerelmes főkapitány mellett ő volt „a korrupció királynője”. A kapitány mulatókba járt, és nem vetette meg a házárdjátékot, valamint az italt sem.

Thaisz nem csak életmódja és ügyei, hanem módszerei miatt is megütközést keltett. A testület két legjellemzőbb vonása Thaisz vezetősége alatt a dilettantizmus és az erőszakoskodás volt.

Thaisz Elek korszakát az elemzők különböző módokon ítélték (ítélik) meg. „*A Thaisz-korszak idejéből okmányok és adatok alig maradtak fenn, mert amikor a tisztogató munka és a vizsgálatok megindultak a főkapitányságon, e szégyenletes kor bűnös rendőrtisztviselői válogatás nélkül minden aktát, okmányt és írást megsemmisítettek, hogy megnehezítsék ezzel is a törvényes eljárást.*”¹⁴⁷ A korabeli sajtó és néhány kutató szerint a rendőrség korrupt volt: „*a hetvenes években és a nyolcvanas évek elején egyre hasznavehetetlenebbé vált a pestvárosi rendőrség. Egymást követték a vakmerő módon*

¹⁴⁵ *Rendőrségi almanach 1923.* Szerk.: BAKSA János. Budapest, A Rend kiadása, 1923. (A továbbiakban *Rendőrségi almanach 1923.*) 23. o.

¹⁴⁶ KOLLÁR 1995. 212-213. o.

¹⁴⁷ *Rendőrségi almanach 1923.* 27. o.

elkövetett bűntettek, de a rendőrség nem volt a helyén.”¹⁴⁸ Azonban Baksa János szerint magát Thaisz főkapitányt nem terhelte más bűn, csak az, hogy nem volt kellően erélyes, és nem ellenőrizte a megkívánt szigorral elhajlásra hajlamos embereit.¹⁴⁹

1881-ben megszületett a régen várt rendőrségi törvény,¹⁵⁰ amely teljes körűen leírta a fővárosi rendőrség hatáskörét, feladatait¹⁵¹ és szervezetét. Bár a törvény mindenképpen előrelépést eredményezett, azonban bizonyos dolgok így sem változtak. „Az 1881. évi XXI. t.-c. tehát az 1872. törvény alapján, a már 1873 december közepe óta államilag kezelt fővárosi rendőrséget minden vonatkozásban állami rendőrséggé tette, hatáskörét, szervezetét szabályozta, de az állapotok lényegében mégsem változtak, mert a személyzet – Thaisz Elek főkapitánnyal az élén, maradt a régi.”¹⁵²

A törvény megalkotásának évében, 1881-ben a székesfővárosi államrendőrség kötelékébe 36 fogalmazó, 24 írnok, 7 kezelő- és szaktisztviselő, 10 rendőrorvos és 3 főfelügyelő, tehát összesen 80 tisztviselő tartozott. Mellettük a városban 50 polgári biztos, 555 gyalogos és 65 lovas teljesített szolgálatot. Ezt a 620 rendőrt még díjnokok és hivatalszolgák egészítették ki, így nagyjából 600 lakosra jutott egy rendőr.¹⁵³

A korabeli újságok szerint épp a hatalmas területre jutó kevés rendőr volt a sok bűneset oka. Az Egyetértés szerint: „A legfőbb forrás, melytől a legtöbb baj ered, az, hogy ahhoz a területhez és ahhoz az emberszámhoz képest, melynek biztonsága fölött őrködni kénytelen, – létszáma igen csekély. 1850-ben Pestnek talán 150 ezer lakosa volt. Ma, Budával és Ó-Budával egyesítése után területe kétszer akkora lett, lakossága pedig csaknem megháromszorozódott. De a rendőrség létszáma nem lett kétannyi, mint volt 1850-ben, annál kevésbbé három annyi. Pedig ez volna a helyes arány. A rendőrség létszáma alig szaporodott meg egy negyedrésznivel.”¹⁵⁴

1884-ben – sokadik gyanús ügyéből kifolyólag – Thaisz Elek lemondott, és Jekelfalussy Lajos átmeneti miniszteri biztosi megbízatása után a főkapitányi posztot Török János, Temesvár polgármestere nyerte el 1885 elején. A főváros egyre gyorsabban

¹⁴⁸ A 60 éves magyar rendőrség. Szerk.: BORBÉLY Zoltán – DR. KAPY Dezső. Budapest, Halász Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, 1942. (A továbbiakban BORBÉLY – KAPY 1942.) 18. o.

¹⁴⁹ Rendőrségi almanach 1923. 29. o.

¹⁵⁰ 1881. évi XXI. törvénycikk. In: Magyar törvénytár 1881. 101-115. o.

¹⁵¹ „2. §. A fővárosi rendőrség feladata: működési területén a személy- és vagyon-biztonságot megővni, a békét és közrendet fentartani, a büntetőtörvények, a rendeletek és szabályrendeletek megszegését, a véletlenségből vagy bármily természetű mulasztásból eredhet veszélyeket és károkat lehetőleg megakadályozni, a megzavart rendet és békét helyreállítani, az ezek ellen vétőket kipuhatolni és megfenyítés végett az illetékes bíróságnak vagy hatóságnak feljelenteni, illetőleg átadni, s általában a figyelő, megelőző és felfedező rendőrség feladatait a jelen törvény keretén belől teljesíteni.”

¹⁵² BORBÉLY – KAPY 1942. 20. o.

¹⁵³ Rendőrségi almanach 1923. 31-32. o.

¹⁵⁴ A rendőrség. In: Egyetértés. XVII. évfolyam, 220. szám. 1883. augusztus 11.

fejlődött, ezzel együtt a kriminalitás is átalakuláson ment át, megszorodtak a rendőrség feladatai, azonban a modernizálás lassan haladt. Ennek végrehajtására Török volt a megfelelő személy, aki hivatalba lépése előtt Berlinben, Párizsban, Londonban és Bécsben is járt hosszabb tanulmányúton. *„Török főkapitány kíméletlen erélye néhány hónap alatt úgyszólván teljesen kiirtotta a Thaisz-korszak bűnös, kellemetlen, vagy az új korszak követelményeinek meg nem felelő, ősi és maradi szellemű alakjait. A megüriült helyeket azután jól választott tehetségekkel és komoly erővel pótolta.”*¹⁵⁵ Regnálása alatt kiszélesítette az elavult adminisztrációt, valamint új hivatalokat és osztályokat hozott létre. A rendőrség székházát a Hatvani utcából áthelyezte a Lánchíd lábához.

1892-től – Török halála után – Dr. Sélley Sándor töltötte be a főkapitányi posztot. 1893-ban új őrszemélyzeti szervezési szabályzatot fogadtatott el és vezetett be, melynek segítségével az egész őrséget külön felügyelők parancsnoksága alatt álló osztályokra osztották fel. Alatta fejeződött be a Török által megkezdett modernizációs folyamat. A rendőrség létszáma fokozatosan nőtt. 1894-ben 1255, míg 1895-ben már 1463 fő alkotta a személyzetet.¹⁵⁶

Rudnay Béla országgyűlési képviselő, a Szabadelvű Párt tagja 1896-ban állt a fővárosi rendőrség élére, és 1906-ig töltötte be a főkapitányi pozíciót. Rudnay egy nagyon mozgalmas időszakban foglalta el a főkapitányi széket. Egyrésről ekkor váltak hétköznapivá a folytonos szociális és politikai mozgalmak, másrészt egyre több nagyarányú bűnüggyel kellett szembenézni, harmadrészt pedig országos fényes ünnepségek sorozata játszódott le. Összességében Rudnay megállta a helyét a rá nehezedő többszörös nyomás ellenére mindhárom fronton.¹⁵⁷

Természetesen Budapest fejlődésével együtt járt a bűnesetek mennyiségének és súlyosságának növekedése is. Az egymást követő főkapitányoknak egyre több esettel kellett szembenézniük. A tömegmegmozdulásoknál is ez a tendencia figyelhető meg. Míg az 1870-es években még csak elvétve került sor ilyenekre, a későbbiek során már állandó problémát jelentettek. Végeredményben elmondható, hogy a fővárosi rendőrség – mint azt a későbbiek során látni fogjuk – néhány kisebb hibától eltekintve az esetek túlnyomó többségében professzionális módon kezelte az ilyen eseteket.

---

¹⁵⁵ *Rendőrségi almanach 1923.* 41. o.

¹⁵⁶ *Rendőrségi almanach 1923.* 53-54. o.

¹⁵⁷ *Rendőrségi almanach 1923.* 59-60. o.

4. A munkásság megmozdulásai

4.1. A munkásság politikai aktivitásának keretei

Gergely András és Szász Zoltán 1978-as megállapítása szerint a munkásság a kiegyezés-kori magyar társadalom legfiatalabb, de legnagyobb ütemben fejlődő, legöntudatosabb és legszervezettebb rétege volt.¹⁵⁸

Gyáripár már 1867 előtt is létezett Magyarországon, azonban eleinte még az élelmiszeripar, azon belül főként a malomipar jelentette a húzóágazatot.¹⁵⁹ Mivel a termények feldolgozása nem volt egész éven át tartó folyamat, ezért a munkások ekkor még időnmunka-jelleggel dolgoztak. A közlekedés fejlődésével, valamint a második ipari forradalom hazánkban történő kibontakozásával aztán megjelent a gépgyártás, illetve az egyéb, sok állandó gyári munkást igénylő iparágak. Egyre több munkásra volt szükség, akiknek nagy részét a kezdeti időszakban külföldről (főként Ausztriából, német területekről és Csehországból) toborozták, ahonnan már egyfajta kezdetlegesen kialakuló öntudat birtokában érkeztek meg a boldogulni vágyók.¹⁶⁰ Emellett a fellendülő városi építkezésekhez, és az azokhoz való nyersanyag előállításához is további gyárakra volt szükség, és ez is hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon a századfordulóra egy masszívnak mondható munkástömeg alakult ki. Ez a kialakuló munkástömeg véteződött fel öntudattal, és ez adta az alapot a korai munkásmozgalom megindulásához.

A munkásság közösségi életének színterül – mint már utaltunk rá – elsősorban a külvárosi korcsmák és vendéglők szolgáltak. A szocialista akciók, gyűlések, tömegrendezvények színtereivé a vendéglők, a kávéházak, a színházak, a városi közparkok, valamint a sugár- és körutak váltak.

A városegyesítéskor az iparral foglalkozó népesség a kereső lakosság 32%-át tette ki. Az arány a pesti oldalon volt magasabb, hiszen itt élt és dolgozott az ipari népesség 78%-a.¹⁶¹ Általában a gyárak környékén, a város külső kerületeiben laktak. Az egyre inkább gyarapodó, egyre szervezettebb és szakszerűbb ipari munkásság gerince, a

¹⁵⁸ GERGELY András – SZÁSZ Zoltán: *Kiegyezés után*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978. 104. o.

¹⁵⁹ A malomipar jelentőségét és szerepét jól mutatja, hogy a dualizmus kezdeti időszakában az egyesült államok-beli Minneapolis után Budapest a világ második legnagyobb malomipari központjának számított.

¹⁶⁰ A munkásöntudat magyarországi megjelenése azonban nem kizárólag a külföldről hazánkba érkező munkásoknak köszönhető, hanem az úgynevezett „valcolóknak” is, tehát azoknak az elemeknek, akik hosszabb-rövidebb ideig külföldön vállaltak munkát.

¹⁶¹ LUKÁCS Lajos: *Pest-Buda az 1867-es kiegyezés idején*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1996. 129. o.

szakmunkások egy része a kiegyezés idején külföldről, elsősorban Ausztriából, Csehországból és a német területekről érkezett hazánkba. Az 1870-es években a budapesti munkások 25%-a, de még tíz évvel később is több, mint 14%-a külföldi születésű volt. A szakmunkások többsége eleinte a kisipar hanyatló ágazataiból, később pedig a gépmunkások szakmát tanult fiai közül érkezett. Az alsóbb rétegek (betanított- és segédmunkások, napszámosok) utánpótlását a paraszti sorból kihullók adták.¹⁶²

Az Európában 1848-49-ben lezajló forradalmi megmozdulásokat követő politikai válaszlépések, valamint az ezt követően sorozatosan kirobbanó háborúk megfelelő táptalajt nyújtottak a kialakuló munkásmozgalom számára. Fokozatosan érelődött ki az a nézet, hogy a munkások csak állandó és szervezett harcra érhetik el céljaikat, a politikai életbe való beleszólást és helyzetük fokozatos javítását.

Európa németajkú területeihez hasonlóan Magyarországon is alakultak önszerveződő egyletek az 1860-as években, azonban ehhez nem csatlakoztak olyan nagy számban, mint Németországban vagy Ausztriában. A politikai élet vezető személyiségei, a parlamenti ellenzék vezető képviselői a Magyarországon még újnak tekinthető munkáskérdésre még alig-alig figyeltek fel, erejüket lefoglalta a mindennapos közjogi harc. Azok a politikusok pedig, akik függetlenségi harcukhoz az alsóbb rétegekben keresték a bázist, egyenlőre még nem a munkásság, hanem a paraszti tömegek felé fordultak.¹⁶³

1868-ban alakult meg a Buda-Pesti Munkásegylet, a központi önszerveződő szervezet, amely hetilapot is indított *Munkások Újsága* címmel, ezzel is jelezvén az egyetértést és a folytonosságot Táncsics Mihállyal.¹⁶⁴ Ez az egylet azonban már megalakulásakor nagy konkurenciával állt szemben, Lassalle híveivel, az önálló munkásszervezkedés magyarországi elindítóival. Lasalle és követői szerint spontán folyamat eredményeként fog létrejönni az új, szocialista alapokon nyugvó társadalom. Úgy gondolták, hogy a szocialista rendszer megvalósulása történeti szükségszerűség, melynek bekövetkezéséről a vagyonosabb rétegeket is meg lehet győzni. Elutasították Marx és Engels forradalomelméletét és a kemény osztályharcot is.¹⁶⁵

1868. február 9-én megalakult a lassalleánus alapokon nyugvó Általános Munkásegylet, melynek programját 1869. augusztus 22-én fogalmazták meg. Ez

¹⁶² DOBSZAY – FÓNAGY 2003. 456. o.

¹⁶³ S. VINCZE Edit: A magyarországi munkásmozgalom kezdetei. In: *Magyarország története. VI./2.* Szerk.: KOVÁCS Endre. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. (A továbbiakban S. VINCZE 1987.) 867. o.

¹⁶⁴ Táncsics 1848 áprilisában ugyanezen a címen indított lapot.

¹⁶⁵ S. VINCZE 1987. 869. o.

tartalmazta a szabad egyesülési és gyülekezési jogot, a sajtószabadságot, az általános választójogot, a vallásszabadságot, az állandó hadsereg megszüntetését és ezzel egyidejűleg az általános népfelfegyverkezés bevezetését, az állam és az egyház teljes elkülönítését egymástól, az ingyenes iskoláztatást, a kolostorok felfüggesztését és az egyházi javak állam által való átvételét, valamint a progresszív adózás mielőbbi életbe léptetését.¹⁶⁶

Az 1870-es évek elején nemcsak a nemzetközi, hanem a magyarországi munkásmozgalom történetében is fellendülés következett be. Ekkor került a munkások érdeklődésének homlokterébe a nagypolitika, elsősorban a francia-porosz háború, a Francia Köztársaság megalapítása és a Párizsi Kommün létrejötte miatt.¹⁶⁷

Az ipari munkásság képviselőit Magyarországon az 1873-ban megalakult Magyarországi Munkáspárt vállalta, melynek vezetője Ihrlinger Antal és Külföldi Viktor lett. Ennek hatására, valamint a külföldről érkező, egyre aggasztóbb hírek miatt a rendőrség megpróbálta megakadályozni tevékenységüket: akadályozták a munkások vezetőinek szervezkedését, valamint sajtótermékeik terjedését, és próbálták elhúzni az alapszabályok engedélyezési eljárásait.

A munkások első állandó lapja, a kétnyelvű *Munkás – Heti – Krónika* (*Arbeiter – Wochen – Kronik*) 1873 januárjától jelent meg heti rendszerességgel (1876-tól Frankel Leó volt a főszerkesztője), és próbált beszámolni a legapróbb, munkásokat érintő kérdések fejleményeiről is. A pártot Szapáry Gyula belügyminiszter kéthónapnyi működés után rendelettel betiltatta.

1878 áprilisában a magyarországi munkásszervezet a politika színpadára lépett, ugyanis az Általános Munkásegylet átalakításával megalakult a Nemválasztók Pártja, amely az általános választójog bevezetését tűzte zászlajára. Néhány hónappal később, 1878 júniusában Külföldi Viktor vezetésével létrejött a Magyarországi Munkáspárt,¹⁶⁸ amely 1880 májusában egyesült a Nemválasztók Pártjával – mivel a hatóságok a szociáldemokrata megnevezést nem engedélyezték – Magyarországi Általános Munkáspárt

---

¹⁶⁶ Az Általános Munkásegylet programja (1869. augusztus 22. Pest). In: *Magyarországi pártprogramok 1867-1919*. Szerk.: MÉREI Gyula – POLÓSKAI Ferenc. Budapest, ELTE – Eötvös Kiadó, 2003. 97-98. o. (A továbbiakban *Magyarországi pártprogramok...* 2003.)

¹⁶⁷ S. VINCZE 1987. 885. o.

¹⁶⁸ Az új párt polgári demokratikus szabadságjogokat (születési és vagyoni előjogok eltörlése; általános és titkos választójog; egyesülési, gyülekezési és sajtószabadság stb.), valamint gazdasági jellegű reformokat követelt (10 órás napi munkaidő; minimálbér bevezetése; nők és férfiak egyenlő bérezése stb.). Bővebben lásd: A Magyarországi Munkáspárt megalakítása. 1878. június 6. In: *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. I. kötet. A magyar munkásmozgalom kialakulása 1848-1890*. Budapest, Szikra, 1951. 341-349. o.

néven, így Magyarország tekintetében sor került a marxista és a lassalleánus irányzat egyesülésére.

Programjukat követelések formájában fogalmazták meg, melyek közül a leghangsúlyosabbak: általános választójog 20 éves kortól,¹⁶⁹ díj nélküli, általános és egyenlő oktatás; általános népfelfegyverzés az állandó hadsereg leszerelésével együtt; egyház és állam szétválasztása; munkaidő csökkentése;¹⁷⁰ gyermekmunka tiltása; munkásokat védő törvények hozatala.¹⁷¹

A párt megalakulása után a szocialista munkásmozgalom általános fellendülésnek indult, azonban állandósultak a belső viták és viharok. 1889-ben Párizsban összehívták a II. Internacionálét, melynek határozatai irányt mutattak a pártnak is, mert kimondták, hogy tömegpártot kell létrehozni, hiszen csak így van esély a polgári demokratikus szabadságjogok és a munkásvédő törvények létrehozására, kiterjesztésére.

1890-ben került sor a korszak legnagyobb szabású munkásmegmozdulására, amikor országos szinten több mint százezer ember ünnepelte meg május 1-jét.¹⁷² Még ugyanebben az évben a Magyarországi Általános Munkáspárt átalakuláson ment keresztül, és létrejött a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP),¹⁷³ amely Elvi Nyilatkozatában fő célkitűzéseként 7 alapelvet fogalmazott meg:

1. Magyarország szociáldemokrata munkáspártja nemzetközi párt, mely nem ismeri el a nemzetek, a születés és a birtok előjogait, és kinyilatkoztatja, hogy a kizsákmányolás elleni harcnak nemzetközinek kell lenni, amilyen maga a kizsákmányolás is;
2. A szocialista eszmék terjesztésére fel kell használni minden eszközt, és a végső cél a szabad véleménynyilvánítás elé gördített akadályok megszüntetése;
3. Az általános, közvetlen és titkos választójog követelése;
4. Mélyreható és becsületos munkás védtörvényhozás,¹⁷⁴ valamint teljes egyesülési szabadság követelése;

¹⁶⁹ A 20 évben meghatározott életkori census újdonságnak tekinthető, nem volt általános a korszak Európájában. Az egyéb követelések magasabban határozták meg az életkort.

¹⁷⁰ A 8 órás munkanap elérésének konkrét célját csak a II. Internacionálé fogalmazta meg 1889-ben.

¹⁷¹ A Magyarországi Általános Munkáspárt programja (1880. május 17. Budapest). In: *Magyarországi pártprogramok...* 2003. 128-131. o.

¹⁷² Csak a városligeti központi ünnepségen több mint 60 000 ember vett részt. A fővárosi központi esemény leírását lásd később.

¹⁷³ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt alakuló kongresszusáról lásd: Rendőri jelentés a belügyminiszternek (1890. december 8.). BFL VI. 1. a. 371/1890.

¹⁷⁴ Például munkaidő korlátozása, gyermekmunka eltiltása.

5. Díjtalan oktatás megteremtése;
6. Az állandó hadsereg helyett az általános népfelfegyverkezés behozatala;
7. Állásfoglalás minden fontosabb, a munkásokat érintő kérdésben.¹⁷⁵

A marxista történetírás általános álláspontja szerint az új párt megalakulását követően a mozgalom bázisa kiszélesedett, hiszen a szocialista eszmék elérték a vidéki területeket, behatoltak a falvakba is (agrárszocialista mozgalom). Az új eszmék megjelenése azonban a vidéki területeken inkább az általános elkeseredettségnek és a kiábrándultságnak volt köszönhető. Az önmagának kisegysztienciát teremteni akaró, de ennek elérésére képtelen, elkeseredett falusi lakosság és a csendőrség között több alkalommal is összetűzésre került sor. Először 1891. május 1-jén Orosházán, másnap Békéscsabán, június 21-én Battonyán, majd 1894 áprilisában Hódmezővásárhelyen és környékén.¹⁷⁶

¹⁷⁵ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt Elvi Nyilatkozata (1890. december 8. Budapest). In: *Magyarországi pártprogramok...* 2003. 142-143. o.

¹⁷⁶ Az ügynevezett agrárszocialista mozgalmakról bővebben lásd (a teljesség igénye nélkül): *Agrárszocializmus Magyarországon: az 1881. május 5-6-án Orosházán tartott tudományos ülésszak előadásai és hozzászólásai*. Szerk.: SZABÓ Ferenc. Békéscsaba, Békés Megyei Tanács, 1986.; *Battonya 1891. Tanulmányok az agrárszocialista zendülés 75. évfordulójának emlékére*. Szerk.: TAKÁCS László. Battonya, Községi Tanács, 1966.; BEKSICS Gusztáv: *A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációjának különös tekintettel a mezőgazdaságra, birtokviszonyokra és a népesedésre*. Budapest, Athenaeum, 1896. 53-63. o.; BÉRES Sándor – GÉM György: *Egy emberibb életért: Emlékek, dokumentumok Balmazújváros agrárszocialista- és munkásmozgalmának történetéből*. Balmazújváros, Hajdú-Bihar Megyei Lapkiadó Vállalat, 1988.; BIRÓ József – KOVÁCS Mihály: *A Szántó Kovács János-féle agrárszocialista mozgalom*. Szeged, Hazafias Népfront Csongrád Megyei Bizottsága, 1956.; BOROS Pál: *A Pest megyei agrárszocialista mozgalmak történetének bibliográfiája*. Budapest, Pest megyei Tanács Megyei Könyvtára, 1972.; D. TÖKE Gyöngyi: *Adalékok az agrárszocialista mozgalmak történetéhez, különös tekintettel a Szántó Kovács János vezette mozgalomra, valamint annak hatására Hódmezővásárhely történetében*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, 1971.; DOBOZY Imre: *„Azért a víz az út.” Századvégi agrármozgalmak Magyarországon*. Budapest, Athenaeum Ny., 1950.; FARKAS József: *Agrárszocialista mozgalmak: 1890-1907*. Szeged, MSZMP Csongrád megyei Bizottság, 1968.; FODOR Péter: *Az agrárszocialista mozgalmak és az olvasókörök, egyletek Balmazújvároson 1895-1914*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, 1984.; *Földmunkás- és szegényparaszti mozgalmak Magyarországon 1848-1948. I-II*. Szerk.: POLÓSKAI Ferenc – SZAKÁCS Kálmán. Budapest, Mezőgazdasági és Erdészeti Dolgozók Szakszervezete, 1962.; HANÁK 1988b.; KIRÁLY István: *A magyar agrárszocialista mozgalmak néhány kérdése*. In: *Kelet-Európa agrárfejlődése a századfordulón*. Szerk.: GUNST Péter. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. 9-59. o.; KIRÁLY István: *A magyar paraszti polgárosodás és az agrárszocialista mozgalmak*. In: *Agrármozgalmak Délkelet-Európában*. Szerk.: GLATZ Ferenc. Budapest, 1997. 37-44. o.; KISS Jenő: *Az agrárszocialista olvasókörök történetéből (1867-1914)*. In: *Magyar Könyvszemle*. LXXV. évfolyam. 1959. 2. szám. 180-193. o.; KISS József: *A jászkunsági agrármozgalmak a kiegyezéstől a millenniumig. 1867-1896*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, 1968.; LÁCZAY Magdolna: *Az agrárszocialista mozgalom szabócsai sajátosságai*. In: *Rendi társadalom – polgári társadalom 3. Társadalmi konfliktusok. Salgótarján, 1989. június 15-18*. Szerk.: Á. VARGA László. Salgótarján, 1991.; LÁNG Péter: *Az agrárius mozgalom szervezeti kibontakozása és szövetkezetei a XIX. század utolsó negyedében. Az agrárius-merkantilista ellentét jelentkezése*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, 1971.; NAGY Dezső: *A magyar agrárszocialista mozgalom költsége: 1890-1914*. Budapest, TIT, 1980.; SIMON Péter: *A századforduló földmunkás- és szegényparaszti mozgalmai. 1891-1907*. Budapest, Szikra, 1953.; SZITA László: *Horvát (sokak), magyar, német paraszti agrárszocialista mozgalma Baranyában 1897-1898-ban*. In: *Baranyai Helytörténetírás 1981. (Baranyai levéltári füzetek 28.)* Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1982. 415-444. o.; TAKÁCS Imre: *A békéscsabai Achim féle agrárszocialista mozgalom: társadalomdinamikai tanulmány*.

A párt nem volt híján a belső harcoknak. Ez oda vezetett, hogy 1894-ben Aradon zászlót bontott a Magyarországi Szociáldemokrata Munkáspárt, amely programja alapjául elfogadta az anyapárt Elvi Nyilatkozatát, de harcosabb módszereket hirdetett, mint annak vezetősége.¹⁷⁷ A kilépőket azonban a párt 1894. évi III. kongresszusa azonnal visszafogadta, így folytatódhatott az 1890-ben megszabott új irányvonal következetes követése.

1897-ben újabb szakadásra került sor, mert az ez évi pártkongresszuson a tagok sorából kizárt Várkonyi István megalapította a Magyarországi Független Szocialista Pártot, amely hazánk első parasztpártjának tekinthető. Programjuk alapja az internacionalizmus, valamint az egyenlőségre való törekvés. Kiálltak az ingyenes oktatásért és a hadsereg eltörléséért is, helyette az általános népfelfegyverzés eszméjét hirdették.¹⁷⁸ Várkonyi pártja többször is új erőre kapott, míg végül 1906-ban egyesült Áchim András pártjával, a Magyarországi Független Szocialista Parasztpárttal.¹⁷⁹

Az általunk vizsgált időszak végére a mozgalom fellendült, tömegmozgalommá vált. 1903-ban a Magyarországi Szociáldemokrata Párt új programot fogadott el. Ennek kiindulópontja az 1890-es Elvi Nyilatkozat, azonban itt már erőteljesebben hangsúlyozódik a párt nemzetközisége. Nyíltan kifejezik a magántulajdon megdöntésének szükségességét, és az ehhez elvezető céltudatos osztályharc fontosságát.¹⁸⁰ Az új program elfogadása és a tömegbázis erőteljes kiszélesedése miatt a párt befolyása egyre inkább megnőtt, így 1903 után már nem lehetett őket figyelmen kívül hagyni a magyar belpolitikában.

4.2. Akcióformák és akciók

Az általunk vizsgált időszakban a munkásság akcióformái még nem olyan változatosak, mint a későbbiek folyamán. Ekkor ezek még kimerülnek a különböző

Budapest, Stephaneum Nyomda, 1930.; VIRÁGH Ferenc: *Agrár- és agrárszocialista mozgalmak Békés megyében a dualizmus korában: 1867-1914*. Békéscsaba, Békés megyei Tanács, 1979.

¹⁷⁷ HANÁK Péter: Társadalmi és politikai küzdelmek az 1890-es évek első felében. In: *Magyarország története VII./1*. Szerk.: HANÁK Péter. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. 139. o.

¹⁷⁸ A Magyarországi Független Szocialista Párt programja (1897. szeptember 8-10. Cegléd). In: *Magyarországi pártprogramok...* 2003. 181-183. o.

¹⁷⁹ Az új formáció a Magyarországi Független Szocialista Parasztszövetség nevet vette fel.

¹⁸⁰ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt programja és szervezeti szabályzata (1903. április 14. Budapest). In: *Magyarországi pártprogramok...* 2003. 204-212. o.

nagygyűlésekben, sztrájkokban, tüntetésekben, megemlékezésekben, felvonulásokban és fáklyás menetekben.¹⁸¹

Az első olyan eseményre, amely a munkásság akciójának tekinthető, 1860. március 15-én került sor Pesten. Az egyetemi ifjúság és munkástömegek vonultak a polgári forradalom hőseinek sírjaihoz, és egyben tüntettek a neoabszolutista rendszer ellen is. A kivезényelt katonaság rohama során Forinyák Géza joghallgató halálos sebesülést szenvedett. 1860. április 4-i temetése nagyarányú tüntetésre adott alkalmat, amelyen nagyjából 40-50 000 fő vett részt.¹⁸²

A nemzetközi munkásmozgalom fellendülésével, az 1870-es években a magyarországi munkásság is aktivizálódott. 1871 tavaszán sztrájkmozgalom bontakozott ki. A szabók, a bőrmunkások, a pékek, a vasúti munkások és a sütőmunkások fogalmazták meg követeléseiket. A legnagyobb méreteket a májusi szabósztrájk öltötte, amely a 10 órás munkanap bevezetéséért folyt. A sztrájkbizottság 52 tagját a rendőrség letartóztatta. Napokkal később 3000 munkás tüntetett a képviselőház Sándor utcai épülete előtt a letartóztatott szabók szabadon bocsátását követelve. A tömeg behatolt az épületbe, és csak a kivезényelt karhatalomnak sikerült őket szétoszlatni. Az elfogott szabók közül 23-at szabadon engedtek, 29 fogva tartott munkás ellen pedig eljárást indítottak.

Még ugyanezen évben többször is sor került kisebb megmozdulásokra, tüntetésekre, elsősorban azzal a céllal, hogy a munkások kifejezzék együtérzésüket a Párizsi Kommün áldozataival. A legnagyobb, 1871. június 11-i ilyen tüntetés után a rendőrség letartóztatta a szocialisták vezetőit, majd 1872-ben „hűtlenség” vádjával bíróság elé állították őket.¹⁸³ Bár a per felmentéssel végződött, rövid időre mégis akadályozta a munkások komolyabb szintű szervezkedését. Ebben az évtizedben egy nagyobb zavargásra került még sor, Újpesten, 1874 márciusában.¹⁸⁴

---

¹⁸¹ A munkások mozgalmainak kronológiájához, az események rövid leírásával lásd: *Új erők születése. A magyarországi munkásmozgalom történetének kronológiája a dualizmus és a két forradalom időszakában 1868-1919. augusztus 1.* Szerk.: S. VINCZE Edit – BARNA Zoltán – VÉRTES Róbert. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. (A továbbiakban *Új erők születése*. 1979.) 21-267. o. Természetesen e munka kellő körültekintéssel, forráskritikával kezelendő, hiszen elfogultságából következően sok esetben túlértékel egyes eseményeket és szereplőket.

¹⁸² Az eseményekről a kortárs szemével beszámol Szőgyény-Marich László és Táncsics Mihály: *Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai. III. kötet (1860-1861)*. Budapest, Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, 1918. 16-17. o.; TÁNCSCS Mihály: *Életpályám*. Kolozsvár, Lepage Lajos Könyvkereskedés, [1941.]. 197-199. o.

¹⁸³ A perrel 1971-ben S. Vincze Edit írt könyvet: S. VINCZE Edit: *A hűtlenségi per 1871-1872*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1971.

¹⁸⁴ Részletes leírását lásd később.

Az 1870-es évek végén a mozgalom ismét szélesedésnek indult, új erőre kapott,¹⁸⁵ majd 1878. április 21-22-én megtartották az első magyarországi munkáskongresszust.

A Magyarországi Általános Munkáspárt megalakulása után, 1880-ban ismét nagyarányú bérmozgalmak kezdődtek a fővárosban, melyek közül kiemelkedett az asztalosok és a nyomdászok sztrájkja.

Az 1880-as években inkább a kisebb akciók voltak hangsúlyosak, amelyek közül csak néhány vezetett eredményre. Több fontosnak tekinthető népgyűlést is tartottak, amelyek közül a Bosznia-Hercegovina tervezett annektálása és a katonai javaslatok ellen tiltakozó összefüggések emelkedtek ki leginkább. Ekkor még azonban a munkásság nem rendelkezett azzal az erővel, hogy az akciókat jelentős tömegmozgalmakkal támassza alá. Nem volt még elég befolyása és szervezeti ereje, így mozgalmai nem érthették el a kívánt célt. Politikai küzdelmük azonban nem volt haszontalan, ugyanis mind több munkást fordított a napi politika eseményei felé.¹⁸⁶

A II. Internacionálé után ismét fellendülés figyelhető meg a magyarországi munkásmozgalomban. 1890-ben került sor az első ízben megtartott nemzetközi munkásünnepre, amely elsőprő sikert aratott.¹⁸⁷ Az ünnep után elszaporodtak a sztrájkok, amelyek főként a fővárosi munkásságot érintették. A legjelentősebb ilyen mozgalmakra a Juta Szöv. és Fonógyárban, az újpesti Weiss Bőrgyárban, a Gutjahr és Müller Gépgyárban, valamint a Weiner Gépgyárban került sor.

Az 1890-es évekre általánossá váltak a sztrájkok és a kisebb munkásmegmozdulások. A mozgalom egyre inkább kiszélesedett, egyre nagyobb és erősebb tömegbázist tudott maga mellé állítani úgy a fővárosban, mint vidéken is.¹⁸⁸

Bár nem tartozik szorosan témánkhoz, jelentősége miatt mégis szólnunk kell a resicai esetről. 1896 decemberében a resicai bányában súlyos bányaszerencsétlenség történt, melynek során 69 bányász életét veszítette. Az elkeseredett és elégedetlenkedő munkásokat azonban néhány nappal a katasztrófa után újabb csapás érte, a bányatársaság vezetősége ugyanis úgy döntött, hogy felemeli a nyugdíjjárulékot, és 10 évvel felemeli a nyugdíjkorhatárt. Ezért 1897. január 20-án nagyjából 2000 bányász családotul az igazgatóság épülete elé vonult. A vezérigazgató riasztotta a csendőrséget, amelynek

¹⁸⁵ Mindezt jól mutatja, hogy a kronológia (*Új erők születése*. 1979.) 1877-től kezdődően évente több mint 10 nagyobb munkásgyűlésről számol be, szemben az addig jellemző évi 1-2-vel.

¹⁸⁶ S. VINCZE Edit: A munkásmozgalom az 1870-es és 1880-as években. In: *Magyarország története. VI./2.* Szerk.: KOVÁCS Endre. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. 1292. o.

¹⁸⁷ Részletes leírását lásd később.

¹⁸⁸ A vidéki mozgalmakhoz lásd: 176. lábjegyzet.

megjelenése még nagyobb nyugtalanságot szült és összecsapásba torkollott. A csendőri sortűz során 11 bányász a helyszínen meghalt. A munkások ekkor megostromolták az igazgatóság épületét, és csak a csendőri és a katonai beavatkozás miatt nem torkollott lincselésbe a zendülés. A bányászok követeléseit nem teljesítették, vezetőiket hosszabb-rövidebb időre börtönbe zárták.¹⁸⁹

1897-ben a választójog kibővítésének ügyében indult jelentősebb tüntetéssorozat a fővárosban. Május 10-én például nagyjából 3-4000 munkás szeretett volna felvonulni egy választójogi gyűlés után zászlókkal és táblákkal, de a rendőrség ezt megakadályozta, és a Kerepesi úton összecsapott a munkásokkal. A rendőrtaktak során 8-an súlyos sérülést szenvedtek. A következő évben is folyamatosan fel-fellángoltak a munkások akciói. Ekkor a választójog követelése kiegészült az 1848 ötvenedik évfordulójára rendezett különböző események megzavarásával. Több színházban is előfordult, hogy a díszelőadást zavarták meg. Ez történt a Magyar Színházban az *Aranylakodalom* című előadás közben, amikor a színpadon a *Munkás Marseillaise*-t énekelték. Az erkélyről szociáldemokraták röplapokat szórta a nézők közé, amely kifejtette: „A 48-ban született szabadságot elrabolta az erőszakos kormány. A gyűlekezési és az egyesülési szabadság korlátozva van. A sajtószabadságot újra előzetes cenzura váltotta föl, a régienél is gyalázatosabb. Polgár és polgár már a törvény előtt sem egyenlő. Politikai elveit és eszméit csak az hirdetheti szabadon, a ki a kormánynak kedves. Polgárok! Van-e még kedvetek tapsolni? Meg vagytok-e elégedve az új magyar szabadsággal?”¹⁹⁰ A Népszínházban az 1848 (*A Hadak Útja*) című előadást zavarták meg, amikor ugyanebből a röplapból a hetedik szín elején nagyjából 800-1000 darab hullott a nézők közé.¹⁹¹ Ez év április 20-án a Keleti Pályaudvarnál került sor össztűzésre a munkások és a kivezényelt karhatalmi erők között. Ekkor tért ugyanis haza Csizmadia Sándor, a fővárosból március 1-jén ideiglenesen kitiltott munkásmozgalmi vezető. A rendőrség 128 személyt vett őrizetbe.¹⁹²

A munkásság volt a bázisa az 1900-as tüntető sétáknak és az ugyancsak a századforduló időszakához köthető úgynevezett „vendéglőbojkott”-nak. A felvonulások többnyire a város főbb útvonalaira koncentráltak. A bojkottokat az váltotta ki, hogy a külön körülményekkel nem rendelkező munkásszervezetek rendszerint a vendéglőkben

¹⁸⁹ HANÁK Péter: A dualizmus válságának kezdetei a 19. század végén. In: *Magyarország története VII./1.* Szerk.: HANÁK Péter. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. 189. o.

¹⁹⁰ A röplapot mellékletként tartalmazza: *Lestyák József rendőrfogalmazó jelentése a Főkapitányságnak (1898. március 18.)*. BFL VI. 1. a. 454/1898.

¹⁹¹ *Jelentés a Főkapitányság számára a Népszínházban törtétekről (1898. március 19.)*. BFL VI. 1. a. 455/1898.

¹⁹² GYÁNI 1991. 348. o.

jöttek össze. Rendőri nyomásra azonban sok vendéglős megtagadta ezek megtartásának lehetőségét. Erre való válaszreakcióként született meg a bojkott gondolata, melynek az volt a lényege, hogy a bojkottálók leültek a vendéglő asztalaihoz, azonban nem fogyasztottak, ezzel üzleti bevételtől fosztva meg a tulajdonosokat.¹⁹³

A századfordulón gazdasági válság érte el az országot, ennek következtében rengeteg munkás került utcára. A munkanélküliek szervezetten léptek harcba, és több nagy tüntetést is tartottak a fővárosban és vidéken. Ezek mellett 1903-ban országosan 800 kisebb-nagyobb bérharc tört ki.

A munkásmozgalom korai (1903-ig terjedő) megmozdulásai általában – néhány kivételtől eltekintve – kisebbek, helyi szintűek maradtak. Azonban szükség volt ezekre ahhoz, hogy a munkásság a századfordulóra erős nyomásgyakorló erővé váljon. A koalíciós kormányzás ideje alatt szervezetségük már tapintható volt, és érdekérvényesítő képességük is mind erősebbé vált.

4.2.1. Újpest, 1874.

A dualizmus időszakában Újpest lakossága tízévenként megkétszereződött, azonban a települést főként munkások lakták, akiknek megfélékezésre nem volt elegendő a helyi mezőőrök munkája. Ez folyamatos problémákat okozott, hiszen már egy 1868-as, Pest városa számára kiállított iratban is olvashatjuk: „[...] miután köztudomású tény az is, hogy az Önök kebeléből részint kiutasított, részint kimenekülő, de legnagyobb-részt eltoloncozott salak nép Újpesten keres naponta menhelyet, s – nem lévén a városi várnépűlettől Újpeستig ezek meggátlása végett rendőri tekintetben, mint régebbi időkben, rendőri őrzáratok által kellő gát vetve – talál is, s a község kebelében a kihágásokat és vétekeket egymásra halmozza.”¹⁹⁴

Az újpesti lakosság nagyjából 25%-a dolgozott az iparban, azonban a velük együtt élő eltartottakkal együtt százalékos arányuk 1880-ban Újpest népességének 50%-ára tehető. A 19. század utolsó évtizedében a gyári és üzemi munkásság száma több mint 50%-os emelkedést mutatott. A századfordulón a városi munkáslakosság arányát tekintve a főváros környékén Újpest a negyedik helyen állt, míg tíz évvel később már itt élt

¹⁹³ GYÁNI 1991. 348. o.; a bojkottra példának lásd: Tóth Lajos VII. kerületi kapitány jelentése a főkapitánynak (1898. január 23.). BFL VI. 1. a. 63/1898.

¹⁹⁴ Pest, Pilis és Solt vármegye átirata Pest város közönségének a Pest és Újpest közötti terület közbiztonsága ügyében. Pest, 1868. június 15. In: *Dokumentumok Újpest történetéhez 1840-1949*. Szerk.: SIPOS András. Budapest, Budapest Fővárosi Levéltár, 2001. 90. o.

létszámát és számarányát tekintve is a legtöbb munkás. Tehát ebben az összevetésben megelőzte Csepelt, Erzsébetfalvát és Albertfalvát, és ekkor már a három helységben lakó munkások száma együttesen sem érte el az újpesti munkáslétszámot.¹⁹⁵

Az 1870-es évek legnagyobb és legvéresebb munkásmegmozdulására 1874 tavaszán került sor Újpesten. Az üggyel kapcsolatos rendőrségi akták sajnos az idők során elpusztultak, így csak a korabeli sajtó, valamint egy bírósági védbeszéd kínálhat lehetőséget az események rekonstruálására és értékelésére.

A zavargás apropójául a következő eset szolgált: „*Mihál Imre újpesti hentes, korcsmáros a házbirtokosnál néhány nap előtt megjelent Sipos újpesti végrehajtó, hogy 57 frtnyi adóhátralékot szedjen be. Mihál elővett 30 frtot, azt mondván, hogy nem akarja üzletét pénz nélkül hagyni, a többivel majd adós marad. A végrehajtó, megmaradt követelése mellett és végrehajtással fenyegette. Erre Mihál ellenszegült, sőt mondják hogy baltát is ragadott agyonütéssel fenyegetve azt, aki vagyonához mer nyúlni. A pandúrok elfogták az ellenszegültöt, megkötözték és a községházához vitték, ahol elzárták. Egy óra múlva Mihált felakasztva találták a börtönben.*”¹⁹⁶ Más forrás szerint a hentes adóhátraléka 40 forint volt, amelyből 30-at azonnal kifizetett, és a hiányzó 10 forintra is csak pár órás haladékat kért. A végrehajtás hatására keletkezett a szóváltás, amelynek letartóztatás lett a vége.¹⁹⁷ A börtönbe vetés után jajgatás hallatszott a cella felől, és gyorsan elterjedt a híre, hogy a hentest a csendőrök halálra verték. A korai kósza hírek ellenére azonban az orvosszakértők szerint „*Imre testén semmi, de semmi sérülés nem volt, kivéve a nyakon a szij nyoma.*”¹⁹⁸ Imre Mihály¹⁹⁹ a cellában az ablak rácsához kötötte az övét, és ennek segítségével, önkezüleg vetett véget az életének.

A rendőrség két olyan hibát is elkövetett, amely a zavargás kirobbanásában fontos szerepet játszott. Egyrészt nem adta ki a holttestet (a felesége sem nézhette meg), másrészt pedig egész idő alatt elfogadhatatlan közömbösséget mutatott a történetek iránt.

A temetésre az esetet követő napon (március 8-án, vasárnap) került sor.²⁰⁰ A több mint 3000 fős gyászoló tömeg arra kényszerítette a papot, hogy a községháza felé vezesse a menetet. Itt tüntetni kezdtek, majd tettelegességre is sor került. Az első követ egy nő dobta az épület felé, miközben a következőt kiabálta: „*Nesze gyilkos nézd az áldozatodat!*” A

¹⁹⁵ *Újpest története.* Szerk.: GERELYES Ede. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977. 48-49. o.

¹⁹⁶ Az újpesti zavargások. In: *Pesti Napló*. XXV. évfolyam, 56. szám. 1874. március 9. Esti Kiadás.

¹⁹⁷ *Ellenőr*. VI. évfolyam, 67. szám. 1874. március 9.

¹⁹⁸ *A Hon*. XII. évfolyam, 57. szám. 1874. március 10. Reggeli Kiadás.

¹⁹⁹ Mint később kiderült, ez volt az áldozat valódi neve, szemben az első értesülésekkel.

²⁰⁰ Ezt a mozzanatot is a rendőrség hibájaként róhatjuk fel, hiszen engedték, hogy olyan napon legyen a temetés, amikor szünetel a munka, így azon nem csak az állás nélküli munkások tudtak részt venni, hanem azok is, akik egyébként dolgoztak.

bíró házára közápor zúdult, majd a menet a temetőbe indult. Itt a szertartás említésre méltó rendbontás nélkül zajlott le, de az első izgató beszédek már ekkor elhangzottak, és kifelé haladtában a gyászolók közül egy kisebb csoport a temető bejáratánál posztoló csendbiztost megverte. A tömeg azonban a temetés után nem oszlott el, hanem ismét a községházához vonult, ahol megkezdődött az épület ostroma. *„Mert hisz kiki tudja, hogy ott, hol a vak szenvedélyek harcza dühöng, rendesen leggyorsabban fogamzik meg a bűntény; és hogy, midőn a tömegek hiú remények vagy a kétségbeesés által feltüzelvek, az első, mit keresztre szoktak feszíteni – a törvény, és mit lábbal szoktak tiporni – a rend.”*²⁰¹ Benitzky Antal községi jegyző és családja a gyűlési terembe menekült. A pandúrok először vaktöltényekkel lövöldöztek, majd – látván az indulatok egyre nagyobb mérvű elharapódzását – éles lőszerrel is többször belelőttek a munkástömegbe.²⁰²

A lövöldözés következtében ketten azonnal életüket veszítették. Liszek Ferenc 40 éves hajóács és Tila Anna 45 éves mosónő testét azonnal a Rókus Kórházba szállították, és később innen is temették el őket.²⁰³

A két civil áldozat látványa csak még jobban felbőszítette az egyébként is izgatott tömeget. Ellentámadásba mentek át, és egy pandúr fejét megvágták, valamint felgyújtották a községházát, amely porig égett, hiszen a helyszínre érkező tűzoltókat nem engedték a közelbe. Időközben a községi jegyző és családja már elhagyta az épületet. Este 9 órakor érkezett meg a Thaisz Elek budapesti rendőrfőkapitány által kirendelt katonaság, amely a zavargókat rövid időn belül szétoszlatta, és így véget vetett a lázadásnak.²⁰⁴

Arra csak másnap derült fény, hogy a letartóztatás előtt Imre Mihály felesége felkereste a bírót, és könyörgött neki, hogy férjét ne zárják el, mert már három napja azon gondolkodik, miként vessen véget az életének.²⁰⁵

Az újságok az eset után megpróbálták rekonstruálni, hogy mi is történhetett pontosan a cellában: *„Imre, hogy öngyilkosságát végrehajthassa, kivett az ágyból egy deszkát, azt a falhoz támasztá és rajta fölmászott. Ott alkalmasint egyik kezével belefogódzott az ablak rostélyba, míg másik kezével a rostély körül vetvén szíját, azt hurokra kötötte. Aztán a nyakára vetvén a hurkot, a deszkát maga alól kilökte, de minthogy a szij rövid volt, állával az ablak párkányába akadt. Ilyen helyzetben találták halva.”*²⁰⁶

²⁰¹ DR. STILLER Mór: *Védbeszédek sajtó- és bűnügyekben 1870-1880*. Budapest, Pfeifer Ferdinand Bizománya, 1881. (A továbbiakban STILLER 1881.) 101. o.

²⁰² Az ujbpesti szomorú-játékhoz. In: *Munkás-Heti-Krónika*. II. évfolyam, 11. szám. 1874. március 15.

²⁰³ *Ellenőr*. VI. évfolyam, 69. szám. 1874. március 11.

²⁰⁴ Az ujbpesti szomorú-játékhoz. In: *Munkás-Heti-Krónika*. II. évfolyam, 11. szám. 1874. március 15.

²⁰⁵ *A Hon*. XII. évfolyam, 57. szám. 1874. március 10.

²⁰⁶ Az ujbpesti zavargásokról. In: *Pesti Napló*. XXV. évfolyam, 58. szám. 1874. március 11. Esti Kiadás.

Visszafelé nézve az eseményeket tehát kijelenthető, hogy Imre Mihály öngyilkos lett, nem a rendfenntartók kegyetlenkedésének volt köszönhető halála. A kőrboncnok levele szerint: „Az újpesti zavargásokat illető következő nyilatkozatot olvassuk: Alólírottak ezennel kinyilatkoztatják, hogy a folyó évi március 7-kén Imre Mihály hulláján történt hivatalos boncolás, illetőleg az ez alkalommal erről felvett boncjegyzőkönyv alapján kitűnik, hogy Imre Mihály saját kezűleg akasztotta fel magát, mint ezt a fenyítő ügyi vizsgáló bíróság kezében lévő és általunk aláírt és felvett boncjegyzőkönyv mutatja. E szerint minden más állítólagosan rajta elkövetett külerőszakról hír merő koholmány és hazugság. – Újpest, március 11. – Dr. Háal Samu, tiszteletbeli megyei orvos és boncnok. Boscovitz Alajos, gyakorló orvos. Niemayer, orvos és sebész tudor, stb.”²⁰⁷

Mindezekből nyilvánvaló, hogy az eset csak ürügyül szolgált a megmozdulás kirobbantásához. A zavargások valódi oka az lehetett, hogy a községi bíró iránt a lakosság már hosszú ideje ellenszenvvel viseltetett, mert az zálogüzlettel foglalkozott, és az amúgy is szegény munkásoknak csak aránytalanul nagyra szabott uzsorakamattal adott kölcsönöket.²⁰⁸ Imre Mihály meggyilkolásának hírért az elégedetlenkedők vezetői arra használták fel, hogy fellátsítsák a népet a bíró ellen. Probléma volt még, hogy Újpest egyébként is csak gyéren volt ellátva rendőri erővel, ami nagyon veszélyes volt, hiszen több mint ezer állástalan munkás élt itt 1874 tavaszán.²⁰⁹ A munkásság hivatalos lapja, a *Munkás – Heti – Krónika* szélesebb megvilágításba helyezte az ügyet: „Egész más lett volna, ha nem akadályozták volna minden eszközzel a munkások mindennemű egyesülését, ha egy szervezkedéshez tartoztak volna; mert csak egynehány öntudatos munkásra lett volna szükség, hogy a tömegnek «eddig és nem tovább-ot» parancsoljon, és ily módon, oly szomorú kimeneteltől megkíméltettek volna.”²¹⁰

A tárgyaláson elmondott védbeszéd szerint az események elharapódzása három okra vezethető vissza. Egyrészt a tömeg műveletlenségére, egyszerűségére. Másodsorban az adóbehajtások kíméletlenségére, harmadrészt pedig arra, hogy a közigazgatás egész idő alatt közömbösséget mutatott, pedig egyértelmű jelei voltak annak, hogy zavargásokra kerülhet sor. „A temetés közt is, mely óriási néptömeg kíséretében ment végbe, már-már kitört a zavargás, és így tudniok kellett, hogy a temetés után csak nagyobb mérveket fog ölteni a zavargás. Tudták, hogy vasárnap lévén, a munka szünetel, és hogy épp a munkásosztály szabad s az utcán jár-ke, vagy a kocsmákban mulatoz. Tudhatták tehát,

²⁰⁷ *Ellenőr*. VI. évfolyam, 71. szám. 1874. március 13.

²⁰⁸ *A Hon*. XII. évfolyam, 57. szám. 1874. március 10. Esti Kiadás.

²⁰⁹ Az újpesti zavargások. In: *Pesti Napló*. XXV. évfolyam, 56. szám. 1874. március 9. Esti Kiadás.

²¹⁰ Az újpesti szomorú-játékhöz. In: *Munkás-Heti-Krónika*. II. évfolyam, 11. szám. 1874. március 15.

*hogy ilyenkor a legcsekélyebb mozgalom zavargássá, a legkisebb zavargás veszélyes jellegű zendüléssé fajulhat.*²¹¹

Az eset természetesen nem maradt megtorlás nélkül. Az ítéletek kihirdetésére július 11-én került sor. A vád álhír terjesztése, rendőri közegek sértése, izgatás, szándékos kártétel, fenyegetés, zendülés, erőszak, gyilkossági kísérlet, lázadás és rablás volt. Enyhitő körülményként figyelembe vették, hogy Újpesten az adott időpontban tulajdonképpen hiányzott a rendőri felügyelet, valamint a zavargás nem volt előre eltervezve. Súlyosbító körülmény volt azonban a bűntények halmozódása és a személyes vagyonbiztonság veszélyeztetése. Végeredményben 63 főt ítélték el, akiknek egyharmad része megúsza 1 év alatti szabadságvesztéssel (6 év: 4 fő; 5 év: 4 fő; 4 év: 4 fő; 3 év: 4 fő; 2 év: 4 fő; másfél év: 12 fő; 1 év: 10 fő; 1 év alatt: 21 fő).²¹² A vádlottak többsége vagyontalan, fiatal mesterlegény, inas, kocsis, napszámos volt. Vagyonos vádlott mindössze 3 fő volt közülük.

Az események hatására 1875-ben szabályrendelet született egy önálló rendőrség felállításáról Újpesten, amely 1890-ig funkcionált, azonban meglehetősen szervezetlen körülmények között.

A zendülők magját egy jól behatárolható, nagyjából 50-60 fős aktív csoport alkotta, valamint a megközelítőleg ezer főnyi nézelődő, kiabáló tömeg. Foglalkozásukat tekintve munkások és helyi lakosok, akik a rossz megélhetési körülmények miatt egyébként is nyugtalan állapotban voltak. Ők egészültek ki nagyjából 20 hajógyári munkással. A csoportosulásból egy férfi és egy nő veszítette életét, ebből azonban nem lehet következtetni a résztvevők nemi megoszlására, csak arra, hogy nők is voltak a tömegben (illetve nem csak a tömegben, hanem a zavargók között is, hiszen – mint már utaltunk rá – a községházára az első követ egy nő dobta).

Ez a vezető nélküli, 50-60 fős csoportosulás megfeleltethető azzal a réteggel, amit Eric Hobsbawm csöcselékek („the mob”) nevez. Nem csak munkások, hanem a városi szegények rétegeinek elegyes mozgalma ez, valamilyen (olykor, mint itt is) mondva csinált okból, ideológia nélkül. A csöcsélék legfontosabb vezérlő elve a középpontba kerülés, az, hogy tagjait figyelembe vegyék. Nem alkalmi egyesülést alkottak, hanem állandó egységet, hiszen a nyomortelepekről és a kocsmái életből jól ismerték, ismerhették egymást. Összetartó erejük a közös gyűlölet az elnyomó réteg iránt, a kiütkeresés, és a

²¹¹ STILLER 1881. 110-111. o.

²¹² Az ítéleteket tételelesen felsorolja: Az újpesti zendülés. In: *Pesti Napló*. XXV. évfolyam, 157. szám. 1874. július 11. Esti Kiadás; Az újpesti zendülés. In: *Pesti Napló*. XXV. évfolyam, 158. szám. 1874. július 12. Reggeli Kiadás.

rongálás, rombolás vágya. Azonban minden negatívumuk ellenére fontos megjegyezni, hogy a csőcseléket nem az úgynevezett aljanép alkotta, hanem a megszokott városi szegénység rétege, kiegészülve az állástalan, és ezért kihágásokra hajlamosabb munkásrétegekkel.²¹³ Természetes, hogy minél nagyobb egy tömeg, annál könnyebben jelenhetnek meg benne olyan peremcsoportok, amelyeknek mozgatója a törvényen kívüliség, céljuk pedig a rombolás. A peremcsoportok megjelenése a tömegben nem tekinthető politikai tendenciának, hanem a fővárosban egyébként is jelen lévő, és – általunk már említett – a robbanásszerű városfejlődésből következő kriminalitás eredménye.

Összességében megállapíthatjuk, hogy 1874 tavaszán Újpesten a szociális feszültségek spontán módon robbantak, spontán módon váltak zavargássá, azonban ezt a kivezényelt karhatalom (a katonaság) megtörte, semmissé tette. Mégis voltak halálos áldozatok, mégis vér folyt (többek között a rendfenntartó szervek már említett hiányosságai és túlkapásai miatt, hiszen éles lőszerez is a tömegbe lőttek). A zavargásnak nem volt vezetője, és nem volt semmiféle – sem erkölcsi, sem társadalmi – támogatottsága. Elsősorban ez vezethetett tehát az eredménytelenséghez, és a tömeg gyors feloszlásához.

4.2.2. 1890. május 1.

1886. május 1-jén a chicagói munkás szakszervezetek sztrájkot szerveztek a napi 8 órai munkaidő bevezetéséért. Ezt május 4-én az úgynevezett Haymarketi zavargás zárta le. Ekkor a tüntetők közé vegyülő anarchisták bombát dobtak a rendőrök közé, akik azonnal tüzet nyitottak a tömegre. Összesen 11-en veszítették életüket – 7 rendőr és 4 tüntető –, valamint nyolc főt állítottak bíróság elé. Közülük 5 főt halálra ítélték, kettőt életfogytiglani börtönbüntetésre, egyet pedig 15 évnyi elzárásra, azonban 1893-ban kormányzói kegyelemmel mindhárman kiszabadulhattak.²¹⁴

1889. július 14-én – a Francia Forradalom kitörésének centenáriuma – létrejött Párizsban a II. Internacionálé. Ezen született meg az elhatározás, hogy a chicagói sztrájk

²¹³ HOBBSBAWM, Eric: *Primitív lázadók. Vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és a XX. században*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974. (A továbbiakban HOBBSBAWM 1974.) 160-168. o.

²¹⁴ Az esetről mindössze egyetlen rövid magyar nyelvű összefoglalás áll rendelkezésünkre (JEMNITZ János: *Május elseje születése*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1986. 10-18. o.), így az amerikai egyesült államokbeli feldolgozások adnak róla bővebb és pontosabb képet: AVRICH, Paul: *The Haymarket Tragedy*. Princeton, Princeton University Press, 1984.; DAVID, Henry: *The History of the Haymarket Affair*. New York, Russell and Russell, 1958.; FORIER, Philip S.: *The Autobiographies of the Haymarket Martyrs*. New York, Mond Press, 1969.; NELSON, Bruce C.: *Beyond the Martyrs: A Social History of Chicago's Anarchists 1870-1900*. New Brunswick, Rutgers University Press, 1988.

kezdetének negyedik évfordulóján, 1890. május 1-jén a munkások világszerte vonuljanak fel a napi 8 órás munkaidő bevezetéséért, illetve azért, hogy kifejezzék szolidaritásukat a chicagói áldozatok hozzátartozói felé. Így született meg a nemzetközi munkásmozgalomban a munka ünnepének gondolata. A Magyarországi Általános Munkáspártot a kongresszuson Frankel Leó és Ihrlinger Antal képviselte.

Az első május 1-i ünnepségre Budapesten a felkészülés 1889 novemberében kezdődött el, majd a Magyarországi Általános Munkáspárt vezetősége 1890 februárjában megállapodott az ünnep menetéről, lefolyásáról. Ennek értelmében a délelőtti folyamán a szakegyletek munkásgyűléseket fognak tartani, majd délután a Kálvin térről indulva zászlókkal és feliratos táblákkal, zenei kíséret mellett együtt vonulnak ki a Városligetbe. A rend fenntartására külön bizottságot állítottak fel: *„minden tíz ember után két rendező választatik, kiknek feladata leendő a körmenet mindkét oldalán kordont képezni, hogy idegen elemek magukat a menet keretébe be ne csempészhessék.”* A vezetőség ezek mellett még arról is döntött, hogy a kiadások fedezésére gyűjtés kezdődjön.²¹⁵

A Munkáspárt tagjai és a párt sajtóorgánuma ezután is szüntelenül azon munkálkodtak, hogy a munkásokat az általános munkásünnep számára megnyerjék.²¹⁶ A Népszava címlapján minden nap a következő sorok voltak olvashatók: *„Munkások, elvtársak! Tartsátok figyelembe az 1890. évi május hó elsejét. Gondoljatok folyton a nyolcz órai munkaidő kivívására. Munkások szervezkedjetek!”* Azt, hogy a munkásság békés felvonulásra készült, jól mutatja az az eset, hogy a sütősegédek május 1-től sztrájkba szereztek volna lépni a túlzottan hosszú munkaidő miatt. Ezt azonban maga a Munkáspárt ellenezte, mert ez ártott volna a munkásünnep békés jellegének.²¹⁷

Március 28-án *Az általános munkásünnep alkalmából* címmel egy röpirat jelent meg. Ez május elseje jelentőségét taglalta, valamint azt, hogy milyen nagy szükség van a napi 8 órás munkaidő bevezetésére.²¹⁸

Az általános munkásünnepről a bejelentést Csillag Zsigmond tette meg a rendőrség felé április 9-én, amelyben természetesen a felvonulás is szerepelt, nem csak a Városligetben tartandó ünnepély. Erre azonban nem kapták meg az engedélyt, hiszen a rendőrség – egybehangzóan Szapáry Gyula belügyminiszter és miniszterelnök álláspontjával – nem egyezett bele abba, hogy a munkások zenekarokkal, dalárdával, zászlókkal és feliratos táblákkal vonuljanak végig a főváros utcáin. A belügyminiszter

²¹⁵ Szalay Antal detektív jelentése a főkapitányi hivatalnak (1890. február 24.). BFL VI. 1. a. 45/1890.

²¹⁶ Szalay Antal jelentése a főkapitányi hivatalnak (1890. március 8.). BFL VI. 1. a. 59/1890.

²¹⁷ Szalay Antal jelentése a főkapitányi hivatalnak (1890. március 29.). BFL VI. 1. a. 88/1890.

²¹⁸ Szalay Antal jelentése a főkapitányi hivatalnak (1890. március 29.). BFL VI. 1. a. 89/1890.

április 16-án kelt levelében – a minisztertanáccsal történt április 11-i egyeztetését követően²¹⁹ – tudatta Török János főkapitánnyal, „*hogy a munkásoknak sem folyó év első május napján sem ezentúl semminemű körmenetek, felvonulások és ilyesféle utcai tüntetések Nagyságod személyes felelőssége alatt meg nem engedhetők. Mindenütt a helyi munkásoknak, valamint minden más honpolgároknak – ha gyűlést szándékoznak tartani – az a fennálló szabályok és rendeletek alapján a hatóság felügyelete alatt megengedhető – de tüntetések nem.*”²²⁰

A minisztertanács április 18-án azt a döntést hozta, hogy a kormány a munkásokat május 1. megünneplésében ne akadályozza, s általában mindazt engedje meg, ami eddig is szokásban volt.²²¹

A hivatalos bejelentésre ezt követően április 26-án került sor.²²² Ebben a központi rendező bizottság nevében eljáró bejelentő, Csillag Zsigmond kifejtette, hogy a gyűlésen mindössze egyetlen napirendi pont fog szerepelni, a munkás védtörvényhozás. Kimondta, hogy a tanács már átengedte a területet a gyűlés megtartására, valamint felsorolta a főrendezőket és a csoportvezetőket.

Török János válaszlevelében értesítette Csillag Zsigmondot, hogy bejelentése alapján a gyűlés több okból sem lesz megtartható:

1. A bejelentés nem felel meg az 1848. április 20-án 216. szám alatt kelt belügyminiszteri rendeletnek;²²³
2. A gyűlés egybehívói (a rendező bizottság) a rend fenntartása iránt nem vállaltak felelősséget;
3. Az egyes csoportok gyülekező helyei nincsenek megjelölve, így az egyes kisebb csoportok útirányát kijelölni, valamint a közrend és a közlekedés biztosítékai iránt előzetes intézkedéseket tenni lehetetlen;
4. A tüntetés-szerű zajos felvonulások által²²⁴ a közrend és a közbiztonság veszélyeztetve lenne.²²⁵

²¹⁹ LAKOS 1999. I. 198. o. 4./12./1890. április 11.

²²⁰ Szapáry Gyula belügyminiszter levele Török János főkapitányhoz (1890. április 16.). BFL VI. 1. a. 115/1890.

²²¹ LAKOS 1999. I. 206-207. o. 5./13./1890. április 18.

²²² A bejelentés szövegét közli pl.: Munkások zavargása. In: *Egyetértés*. XXIV. évfolyam, 116. szám. 1890. április 28.

²²³ Lásd 8.1.1.1. melléklet.

Azonban álláspontunk szerint ez mondvacsínált ok. A rendelet lényegileg azt citálja, hogy nem megengedhető olyan gyűlés összehívása, amelynek célja törvényszegést foglal magában. Azonban itt nincs ilyesmiről szó, még ha a rendőri közegek és a belügyminisztérium tartottak is az események eszkalálódásától.

²²⁴ Értsd zenekarokkal, dalárdákkal, zászlókkal és feliratos táblákkal való felvonulás.

²²⁵ Munkásmozgalmak. In: *Nemzet*. IX. évfolyam, 116. szám. 1890. április 28. Esti Kiadás.

Április 28-án Török János főkapitánynál küldöttség járt az elutasított bejelentés ügyében. Ekkor a munkások küldöttei kijelentették, hogy a zajos felvonulástól elállnak, tábláikat és zászlóikat csak a nagygyűlés helyszínén veszik elő, és némán érkeznek oda.

Másnap újabb beadvány érkezett a főkapitányhoz. *„E beadvány aláírói: a központi rendező bizottság összes tagjai, pólólag az előbbi beadványhoz kijelentik, hogy felelősséget vállalnak az egyes csoportok felvonulására, a hatóságilag előírt menetirányoknak megtartására és idejére, valamint arra, hogy a közgyűlés folyamán törvénysértés nem lesz s minden eszközt felhasználnak, hogy az eloszlás teljes rendben történjék.”*²²⁶ Török főkapitány ezt a beadványt határozatban fogadta el, annak kikötésével, hogy a csoportoknak teljes csendben kell végigvonulniuk a kijelölt útvonalakon. *„A zászlókat, jelvényeket és zenekarokat minden egyes csapat előre küldi a városligetbe és a felvonulás csak a liget torkolatától az aréna-térig történik zenével, zászlók alatt és feliratos jelvényekkel.”*²²⁷ Az előzetes számítások szerint szervezett keretek között 16 460 munkás fog kivonulni a Városligetbe, és a csatlakozókkal együtt nagyjából harmincezren lesznek.

Miután véglegessé vált, hogy a munkásünnepet a felvonulással együtt meg fogják tartani, a rendőrség megtette a szükséges intézkedéseket, és elkészítette a szolgálati beosztásokat.²²⁸ Az intézkedéseket három csoportba osztották.

Az elsőbe a mindenképp életbe léptetendő katonai intézkedések tartoztak. Ezeknek célja az volt, hogy a felvonulás alkalmával megakadályozzák a menet megbomlását, tehát a fontos közlekedési csomópontokat biztosítsák. Hat olyan pontot állapítottak meg, ahonnan a rendfenntartó erők gyorsan elérhették e góccokat.²²⁹

A második csoportba azok az intézkedések kerültek, melyeknek célja az volt, hogy a mozgó őrségek által a főváros külső részei is állandó megfigyelés alatt legyenek, s így a netalán sorra kerülő kisebb rendbontásokat is időben meg tudják akadályozni. *„Ezen mozgó őrségek mind bizonyos meghatározott pontokból indulnak ki, s őrzáruk befejezése után ugyanoda térnek is vissza, minél fogva tehát szükség esetében a most megjelölendő kiindulási pontokon veendő igénybe.”* Fontos megemlítenünk, hogy e mozgó őrzáratok

²²⁶ Munkásmozgalmak. In: *Nemzet*. IX. évfolyam, 117. szám. 1890. április 29. Esti Kiadás.

²²⁷ Munkások mozgalma. In: *Egyetértés*. XXIV. évfolyam, 118. szám. 1890. április 30.

²²⁸ *A folyó évi május hó 1-én a fővárosban megtartandó munkás ünnepély alkalmából szükséges rendőri intézkedések és szolgálati beosztások. 1890. április 29.* BFL VI. 1. a. 115/1890. Az intézkedési tervet és a beosztást Török János rendőrfőkapitány készítette el.

²²⁹ Ilyen volt Újpest (Stern-féle gyár), Óbuda (tengerészeti laktanya), Kőbánya (Magyar Királyi Honvédlaktanya), az V. kerületi laktanya, a VII. kerület (a Központi Tejcarnok Rottenbiller utcai épülete), valamint a VIII. kerület (Köztemető úton fekvő légszeszgyár).

szolgálati ideje csak délután 5 órakor kezdődött, tehát elsődleges feladatuk az ünnepségről elvonuló munkás csoportosulások felügyelete volt.²³⁰

Végül a harmadik csoportba azok az intézkedések tartoztak, melyek csak abban az esetben lépnek életbe, ha a közrend megháboríthatna, és nagyobb katonai karhatalom kirendelése válna szükségessé. Itt megjelent Török főkapitány félelme attól, hogy a rendezvény végeztével a munkásság egy része a csöcseléssel keveredve zavargásokba kezd a városban. Ennek megállítása érdekében a város kilenc pontjára rendelték ki nagyobb katonai karhatalmat.²³¹

A város belső részein is egész idő alatt állandó rendőri jelenlétet írt elő a parancs. Mozgó rendőri őrzásokat rendelték be szolgálatra,²³² valamint meghatározott kiindulópontokból két-két fős kisebb őrzásokat kikáztak a városban (összesen 12*2 fő). A rendezvényre érkező egyes munkás csoportok kíséretével 57 rendőrtisztviselőt bízta meg, akiknek jelentési körébe tartozott az is, hogy az egyes csoportokból hány munkás vett részt a felvonuláson. Láthatjuk tehát, hogy a rendőrség felkészültsége teljes körű volt a munkásünnepre, őrzátaik szinte védernyő szerűen az egész várost lefedték, hogy a legkisebb mozgolódásnak is azonnal véget tudjanak vetni. Török János főkapitány fővárosi rendőrsége tehát már teljesen más képet mutatott, sokkal felkészültebb és a részletekre a legapróbb mozzanatig odafigyelő volt, nem úgy mint kétes híró elődjéé, Thaisz Eleké, aki nem előrelátásáról és óvatosságáról volt híres.

A rendőri erők részéről tehát tapintható volt a feszültség. Óriási erőkkel készültek az esetleges rendbontások megakadályozására. Ezzel szemben a munkásság teljes békében várta a nagy napot. A *Népszava* tudósítása szerint „*A természet ébredése hónapjának, májusnak elsején békeünnep lesz, a mely páratlan a világtörténelemben... Az egész világ munkásosztályának szolidaritása, annak egyöntetű gondolkozása és érzése, ily óriás terjedelemben a midőn a munkások megosztlására felhasznált külömbségek, nevezetesen a felekezeti, nemzetiségi és faji külömbségek véglegesen le vannak küzdve, a folyó év május 1-ét a legnemesebb értelemben elsőrangú világtörténelmi eseménnyé emeli.*”²³³ A

²³⁰ A meghatározott pontok, ahonnan ezek az őrzások kiindultak: 1. Külső Váci út, Vámház. 2. Juranics utca, új rendőrlaktanya. 3. VIII. kerület, Üllői úton lévő új kórház. 4. I. kerület, Budaörsi utat átszelő vaspálya. 5. II. kerület, Lipótmezei út. 6. III. kerület, k.u.k. hadfelszerelési raktár.

²³¹ E helyek a következők voltak: 1. IX. kerület, Kálvin tér. 2. VIII. kerület, Üllői út – József körút sarka. 3. VIII. kerület, a Kerepesi út végén lévő Szikszay-féle vendéglő. 4. Népszínház. 5. Deák tér. 6. Oktogon tér. 7. I. kerület, Szent György tér. 8. Lánchíd budai hídfője. 9. Margit híd budai hídfője.

²³² A 11 ilyen őrzát kiindulópontja: 1. Ferdinánd híd. 2. VI. kerület, Eötvös utcai laktanya. 3. Rottenbiller és Damjanich utca kereszteződése. 4. VIII. kerület, Mária Terézia tér. 5. Közvágóhíd. 6. IX. kerület, Ferenc tér. 7. I. kerület, Szarvas tér. 8. I. kerület, XI. őrszoba. 9. II. kerület, légszuszgyár. 10. III. kerület, Fő tér (XV. őrszoba). 11. Verseny utca.

²³³ 1890. május elsejére. In: *Népszava*. XVIII. évfolyam, 17. szám. 1890. április 27.

szociáldemokraták szerint nem egyszerűen egy munkásünnepről volt tehát szó, hanem a munka ünnepéről.

Az elégedetlen polgárok lapjává avanzsáló *Pesti Napló* sem értett egyet azzal, hogy a munkások május 1-jén törni-zúzni fognak: „*Mi azonban a jobbat reméljük és feltesszük a magyar munkásokról Budapesten, hogy ünnepüket tisztán tartani fogják. Ez az ő legsajátosabb érdekük. Tudják ők nagyon jól, hogy a mi eredményeket a nagy munkásmozgalommal elérhetnek, csak úgy érhetik el, ha nem veszítik el a főváros összes polgárságának bizalmát, vagy rokonszenvét s nem állnak szembe az összes többi néppel.*”²³⁴

Az ellenzéki erők jobbnak tartották, hogy van egy olyan nap, ami a munkásokról szól. Ugyanis ha rendbontással kell szembenézni, számítani és készülni lehet rá előre. A munkástömegek nem tudnak egyesülni, hiszen mindenhol ünnepségeket tartanak ebben az időpontban, valamint a szociáldemokrata vezetők, izgatók sem tudnak egyszerre több helyen lenni, így a mozgalom ereje szétaprózódik.²³⁵

A munkástömegeket a *Népszava* egy, az ünnep várható hangulatát jól érzékeltető vers közlésével szólította részvételre:

Május elsejére

*Egy hang vonult át a vén Európán,
A melyhez képest pásztorfuvola
Lehelnek kürtje; ég boltozatán
Dörgő sötét fellegek moraja
Csak ostorpatogás; az ágyuszó
Oly gyöngye, minőt bodzapuska ad!
Te szóltál óriás munkás-millió,
Ki hitvány bérért tested áldozád,
Napestig ontva veritékedet,
Hogy megszerezhesd – kolduskenyered!*

*Egy hang vonult át a vén Európán,
Zászló alá hivatód híveit,
Epedve egy szent üdvös cél után,
Hogy kik e páriáknak véreit
Szívák, nyomorukban enyhítsenek;
Tudják meg, hogy nem ígás barmaik,
Hanem, miként ők, szintén emberek,
Bár eltiporták emberjogait!
S a míg jóból jutott csak oly kevés:
Sorsukká vált az örök szenvedés!*

²³⁴ A munkások ünnepe. In: *Pesti Napló*. XLI. évfolyam, 119. szám. 1890. május 1.

²³⁵ Május elsején. In: *Egyetértés*. XXIV. évfolyam, 119. szám. 1890. május 1.

*Egy hang vonult át a vén Európán,
Féltétek azt, ti hatalmas urak,
Mert torkotokra forrhat még talán!
Most még sokat tehet az akarat,
S a föl vadult tenger hullámai
Medrükbe visszatérnek, mielőtt
Sziklához vert hajók roncsai
A mélybe dőlnek! Reszkessétek őt,
S a melynek habja kavargott vadul:
A tenger ismét szépen elsimul!*

H. J.²³⁶

Elérkezett tehát május elseje, az általános munkásünnep napja. „Az ünnep rendező-bizottsága teljes higgadtsággal tette meg utolsó intézkedéseit s maguk a munkások azok, a kik leginkább óhajtják, hogy a rend meg ne zavartassék s legelső májusi ünnepük ne keltsen előítéletet a következők iránt. A rendőrség eleinte kissé idegesen fogott feladatához s talán nehézségeket támasztott ott is, a hol nem lett volna épen szükséges.”²³⁷

Az első május elseje méltóságteljes keretek között zajlott le a fővárosban, valamint a vidéki településeken is.²³⁸ A délelőtti kisebb munkásgyűléseket követően déltájban kezdődött a nagyobb készülődés: „Munkások vonultak mindenfelé a gyülekező helyeikre; kisebb-nagyobb csoportok siettek előre, élénken vitatva a mai nap céljait. Készülődtek a kereskedők is a külvárosban; olyaténkép, hogy becsukták a boltjaikat, s a hol volt vasredőny, azt is leeresztették, hogy az ablakokban se essék kár. A kávéházak és korcsmák előtt a nyári kerteket beczipelték az udvarokra, a sok czifra kerítésekkel egyetemben. Katonacsapatok vonultak végig az utcákon, teljes felszerelésben; a tiszték tábori övvel a derekukon. Egyes helyeket erős katonacsapatok szálltak meg, így a városházat, a hazai takarékpénztárat, egyes bankokat. A városliget közelében nagyobb udvarokban, így a tejszarnok udvarában, a ló-asztaláló bizottság házában stb. katonák voltak elhelyezve. A gázgyárakat kevéssel dél után két század vadász szállta meg egy őrnagy parancsnoksága alatt. Az utcákat, főkép ahol a nagyobb munkás csapatoknak keresztülvonulniuk kellett, huszár patrouilleok járták be; hat huszár kivont karddal.

²³⁶ Népszava. XVIII. évfolyam, 17. szám. 1890. április 27.

²³⁷ Munkások mozgalma. In: Egyetértés. XXIV. évfolyam, 119. szám. 1890. május 1.

²³⁸ Budapesten kívül az alábbi településeken került sor nagyobb munkásünnepre 1890. május 1-én: Arad, Eger, Győr, Kassa, Kolozsvár, Nagybecskerek, Pécs, Pozsony, Sátoraljaújhely, Sopron, Szeged, Szombathely, Temesvár, Újvidék, Zágráb.
Tehát megtörtént! In: Népszava. XVIII. évfolyam, 18. szám. 1890. május 4.

Huszártisztek is végiglovagoltak ezeken a féltett utcákon, mindenik egy-egy kürtös kíséretében.”²³⁹

A munkások – a rendőrséggel való előzetes megállapodásnak megfelelően – csendben vonultak ki a Városligetbe. Csak annak bejáratánál kezdődött meg az ünnepség. Nagyjából 60 000 fő vett részt az ünnepségen, amely délután 3 órakor vette kezdetét. Dr. Csillag Zsigmond nyitotta meg a gyűlést. Ő e nap jelentőségéről és fontosságáról beszélt, valamint a vele kapcsolatos előzetes félelem hiábavalóságáról. Arkhimédésszel példálózott, aki mindig, amikor egy új dolgot feltalált, száz ökröt áldozott az isteneknek. Azóta az ökrök pedig minden új dologtól félnek. Kifejtette, hogy a munkások milliói azért gyülekeznek ezen a napon szerte Európában, hogy anyagi és szellemi érdekeik előmozdításának lehetőségeiről tanácskozzanak. Céljuk az egységes fellépéssel a jobb élet kiküzdése önmaguk számára. Emellett elégedetlenségét fejezte ki az ünnepi menet betiltása miatt, valamint utalt a párizsi munkáskongresszusra, amely felhívta a munkásságot május elseje megünneplésére.²⁴⁰

Ezt követően a résztvevők elénekelték Gáspár Imre átköltését, a *Munkás Marseillaise*-t, amely lelkesíteni volt hivatva a megjelenteket, és a korszakban a munkásság himnuszának funkcióját is betöltötte:

*„Föl, dalra társak! Zengje ajkunk
A munka bús, de szent dalát!
Mi dolgozunk, nagy hasznót hajtunk,
De hol a kéz, mely díjat ad?
Hol az a kéz, mely áldva-adva
A veritékéért megfizet?
Ez ajk kenyérért kenyeret,
Nem alamizsnát kér fáradva!
Éhség, nyomor velünk,
De mind, mind fölkelünk,
S ki harcza száll, hadd vesszen ő...
Szabad lesz a jövő!*

²³⁹ Az általános munkásünnep. In: *Egyetértés*. XXIV. évfolyam, 120. szám. 1890. május 2.

²⁴⁰ Az ünnepségen elhangzott beszédek, valamint a gyűlés határozatait idézi: Tehát megtörtént! In: *Népszava*. XVIII. évfolyam, 18. szám. 1890. május 4.

*A gazdagoknak van hazájok,
 Ővék a hon hegy-völgye mind.
 Mi építők fel palotájok',
 Mely ime ránk büszkén tekint!
 S egy talpalatnyi tér e honból
 Nem a miénk sehol, sehol,
 Csupán ha hantja ránk omol,
 Ha a lélek-harangja kondul.
 Éhség, nyomor velünk,
 De mind, mind fölkelünk,
 S ki harczba száll, hadd vesszen ő...
 Szabad lesz a jövő!*

*De mi panaszlunk? Nemsokára
 Nagy számadásra hív a kor!
 S zeng bérczről-bérczre valahára
 Mi most a szív mélyébe' forr!
 Fel számadásra, hangzik a dal!
 Tenger se zug ily rémesen!
 Nem nyomja lelkünk semmi sem,
 S vádolja a gazt szárnyú váddal.
 Éhség, nyomor velünk,
 De mind, mind fölkelünk,
 S ki harczba száll, hadd vesszen ő...
 Szabad lesz a jövő!''²⁴¹*

Ezután Kürschner Jakab német nyelvű felszólalására került sor, aki kiemelte a női- és a gyermekmunka szabályozásának, valamint a gyári törvények megalkotásának szükségességét. Az egyéb felszólalók²⁴² rövidebb beszédei, valamint a *Munkás Marseillaise* újbóli eléneklése után Csillag Zsigmond felolvasta a gyűlés határozatait. A határozat kimondta, hogy szükség van a munkás védtörvényhozás megalkotására, melynek alapelveiül a következők tekintendők:

- a. napi nyolc órai munkaidő;
- b. 14 éven aluli gyermekek munkától való eltiltása, és 14 és 18 éves kor között a munkaidő 6 órába való maximálása;
- c. éjjeli munka eltiltása (leszámítva azokat az iparágakat, amelyekben ez elengedhetetlen);
- d. női munka eltiltása az olyan iparágaknál, amelyek szervezetükre rossz hatással vannak;

²⁴¹ Az átköltés szövegére a levéltári források között akadunk, egy nyolc évvel későbbi esemény, a már fentebb is említett március 15-i színházi diszeladás megzavarásáról szóló jelentés mellett: *Lestyák József rendőrfogalmazó jelentése a Főkapitányságnak (1898. március 18.)*. BFL VI. 1. a. 454/1898.

²⁴² Engelmann Pál, Till József, majd Güttler Antal tartott még beszédet.

- e. éjjeli munka teljes eltiltása 18 éves kor alatt;
- f. hetente egyszer megszakítás nélküli 36 órai munkaszünet;
- g. munkások egészségére káros munkák eltiltása;
- h. truck rendszer mellőzése;²⁴³
- i. az állami gyárfelügyelet kiterjesztése.

Emellett fontosnak tartották a határozatban jelezni, hogy a munkásoknak joga és kötelessége e követelésekért sikra szállni. Végül követelték a teljes egyesülési és gyülekezési szabadságot.

A határozatot a jelenlévők kalapemeléssel és feliratos tábláik megdöntésével fogadták el. *„A dalárda éneke után, 4 óra 10 perczkor, dr. Csillag Zsigmond berekesztettnek jelentette ki a gyűlést. Felszólította az egybegyűlteket, hogy a legnagyobb nyugalomban és tisztességgel vonuljanak el és ez által ügyüket bizonyára egy évtizeddel viszik előbbre. Felszólítja, hogy kergessék ki maguk közül azt, a ki a mai napot valamely helytelen provokációval merné megszenségteleníteni, mert az nem érdemes a munkás névre. Végül kérte őket, hogy ugyanazonokon a vonalokon térjenek haza, a melyeken jöttek, a kik pedig a városligetben akarják élvezni e szent napot, keressék föl a külső részek vendéglőit, a hol a központi bizottság tagjai szívesen fognak velük együtt mulatni.*”²⁴⁴

Az 1890-ben induló *Ethnographia*, a Magyarországi Néprajzi Társaság Értesítője 6. számában bemutatta a felvonuláson résztvevő munkástípusokat, érdekes kultúr- és művelődéstörténeti adatokat hagyva az utókorra: *„A május 1-jén tartott nagy munkásünnep alkalmából több lap jellemző megjegyzéseket tesz a felvonuló munkás csoportokra, melyek közül álljanak itt a következők (»Pesti Hírlap«). A csapatok katonás rendben érkeznek. Zárt sorokban jönnek a város minden részéből, a liget határára kibontják a zászlót, magasra emelik a jelszavakat hirdető táblákat, melyekről a párisi kongresszus három nyolczasa sötétlik. Nyolcz órai munka. Nyolcz órai szórakozás. Nyolcz órai alvás. De csak a szimbolum egyforma, az alakok, melyek a zászló mögött vonulnak, nagyon különbözők. A legérdekesebb munkástípusok merülnek föl a néző szemei előtt a hosszú menetben. Jó egy csoport. Komoly, meglett alakok egyszerű vasárnapló munkásöltöny, nagy szakáll, csontos arcz, vörös kokárda, német szó. Ezek kétségkívül valamely gyár műmunkásai. Azután jó egy másik áradat. Elöl büszkén lobog a trikolor, s a*

²⁴³ Az az eljárás, mely során a munkásokat nem pénzzel fizetik ki, hanem a munkaadó által fenntartott üzemekbe szülő utalványokkal, vagy természetbeni juttatással.

²⁴⁴ Május elseje. In: *Pesti Napló*. XLI. évfolyam, 120. szám. 1890. május 2.

háromszin mögött néhány díszmagyar öltönyű, kucsmás ember feszít. Ki ne találná ki, hogy ezek csizmadiák? Díszmagyar és szocializmus! - ilyen is csak magyar földön terem. Új felhő jő. Néhány ezer nagy nemzeti színű kokárda. Elöl megint nemzeti zászló és néhány Botond kucsma. A derék asztalossegédek. A szabók már egy óriási fehér selyem zászlóval jelentek meg jelül, hogy ők «előrehaladottabbak» elvekben. Mindannyian fekete szalonkabátban ünneplik májust, elhomályosítva a mellettük haladó tömeget, melynek tagjai többnyire gyűrött gombakalapot, kopott vászonkitilt és vöröses nyűtt csizmát viselnek. Ezek valami szerény kültelki gyár munkásai. Megilletődve, szinte elfogódva néznek oda, hol a fák közt ezrek moraja hangzik s a zászlók tömege ragyog a napban. Arczkifejezésükön látszik, hogy alig van halvány sejtelmük arról, a mit e zaj, e sokadalom, e nap, e jelszavak, e forrongás jelentenek: de bizva-biznak valami csodában, mely helyzetükön segít («Egyetértés»). Az ujbpesti gyártelepeken kivétel nélkül szünetelt a munka s így a menetben résztvevett mindenki, a ki Ujbpesten gyári munkával keresi kenyerét. A jutagyár munkásai és munkásnői nyitották meg a vegyes sorokban beláthatatlan hosszúságu menetet. Nagyjából női munkával dolgozik e gyár s vagy háromszáz munkásnővel szaporította a tömeget. Óriási fehér zászló nyitotta meg a menetet, utánna vitték a vörös táblákat az ismert felirattal, mely nyolcz órai munkát követel. A gyári munkásnők egy része a nagy nap tiszteletére fehér ruhát öltött vörös vállszalaggal ugyanilyen kokárdákkal, mások Rákospalota ősi viseletében a bokorugró szoknyában s ingvállban képviselték az internacionális tüntetésben a magyar elemet. Ez a csoport olyan komolyan méltósággal haladt, mintha csupa esküvőre menő menyasszony lett volna. Szorosan összefogóztak s ha oda nem tartozó ember akart hozzájuk csatlakozni, a zártkörű társaság menten visszautasította. Mikor az előttük haladó csoportok rendezkedése megállította őket utjokban, a rendezők - férfiak és nők - a felügyeletökre bízottak felett szemlét tartottak, ha a menet ismét megindult a katonás egyenes vonal ismét helyreállott s az nem bomlott meg, míg a menet be nem kanyarodott a kijelölt úton a gyűlési emelvény elé. Apró leánykák is voltak nagy számban e csoportban, alig nőttek ki csak még a gyermekruhából s ezek is katonás rendben vonultak tova a menettel.²⁴⁵

A tömeg az ünnep befejeztével rendezetten vonult el, tehát kijelenthető, hogy a rendőrség – és kisebb mértékben a kormánypárti sajtó – félelme alaptalannak bizonyult, és Budapest az első munkásünnep alkalmával nem vált véres események színhelyévé. Ez

²⁴⁵ Budapesti munkás-typusok. In: *Ethnographia*. I. évfolyam, 6. szám. 1890. június 1. 307. o.

azonban nem volt mindenhol így, hiszen Párizsban ugyanezen a napon véres tüntetések zajlottak le, és a katonai karhatalom bevetésére is szükség volt.

A nap Budapesten sem múlt el mindenféle mozgolódástól mentesen, bár mindössze két ilyen esetről tudunk, és ez elenyésző ahhoz képest, hogy mekkora tömeg vonult az utcákra.

Az első esetben a következők történtek: a Pesti Hengermalom, a Budapesti Gőzmalom és a Haggenmacher-féle malom munkásai előre megegyeztek munkáltatóikkal, hogy május 1-jén is felveszik a munkát. Reggel 5 órakor a munkások gyülekezni is kezdtek a malmokban, sőt, a malomigazgatók is személyesen megjelentek. Azonban itt voltak a közeli Erzsébet-, Pannónia- és Victoria-malom munkásai is, akik felszólították az egybegyűlt munkásokat, hogy május 1-jén ne dolgozzanak! A Budapesti Gőzmalom és a Haggenmacher-féle malom munkásai engedtek a felszólításnak, de a Pesti Hengermalom igazgatójának, Burchard Konrád főrendi házi tagnak sikerült rábírnunk munkásait, hogy munkába álljanak. A másik öt malom munkásai a hengermalom elé vonultak, és küldöttséget menesztettek Burchard-hoz, hogy munkásait azonnal engedje szabadon. De a munkások kijelentették, hogy dolgozni akarnak, így az igazgató azt válaszolta, hogy nem fogja beszüntetni a munkát. A bent járt küldöttség hírül hozta a kedvezőtlen választ, mire a kint várakozó, nagyjából 800 főnyi munkás hangos szitkokban tört ki, majd kő- és tégladarabokkal kezdték dobálni a malom épületét. Az ostromállapot csak néhány percig tartott, mert a telefonon értesített rendőrség, valamint a közeli Valero-kaszárnyából egy századnyi katonaság megjelent a helyszínen. Az ostromot erre abbahagyták, azonban, mivel rendőri felszólításra nem távoztak, rendőri és katonai oszlatásra került sor. A munkások erre elmenekültek.²⁴⁶

A másik eset este 8 óra tájban, a Gizella Malom előtt játszódott le. Itt egy nagyobb csoport ünneplő munkás a munkából éppen hazafelé tartó malommunkásokat feltartóztatta, és gúnyos szavakkal illette. Már-már fenyegető jelleget kezdett volna ölteni az összetűzés, amikor az éppen arra haladó rendőrségi őrző a munkásokat szétoszlásra bírta.²⁴⁷

1890. május elseje fordulópont a magyarországi munkásmozgalom történetében. Egy új erő, a szocialista megmutatta ugyanis magát. Megmutatta, hogy százezres támogatással bír országsszerte, és megmutatta, hogy békés érdekérvényesítő erővel rendelkezik. A *Pesti Napló* tudósítása szerint: „*Mától fogva tehát a társadalmi politika*

²⁴⁶ Május elseje. In: *Nemzet*. IX. évfolyam, 119. szám. 1890. május 1. Esti Kiadás.

²⁴⁷ Május elseje. In: *Pesti Napló*. XLI. évfolyam, 120. szám. 1890. május 2.

*terén négyféle osztályt és pártot kell megkülönböztetnünk: arisztokratákat, kik konzervatívek, polgárokat, kik liberálisak, demokratákat, kik radikálisak és munkásokat, kik szocialisták. Így keletkezik természetes fejlődésben egyik szélesebb réteg s új rend a másik után. S követeli az előbbiekkal az egyenjogúságot. Ez a munkásmozgalom nagy világtörténelmi fontossága s nálunk Magyarországon is, bár iparilag hátra vagyunk, ez 1890 május 1-jének jelentősége.”*²⁴⁸

A munka ünnepe az évtizedek során hányattatott utat járt be. A hol hatalmas politikai ellenszélben, hol állami ünnepségként megtartott május elseje ma a baloldali pártok pártrendezvénye. A helyszín nem változott (a központi ünnepség ma is a Városligetben van), a tartalom azonban jelentősen átalakult.

---

²⁴⁸ A magyar munkások napja. In: *Pesti Napló*. XLI. évfolyam, 120. szám. 1890. május 2.

5. Az egyetemi polgárok és szervezeteik

5. 1. Fővárosi egyetemi hallgatók (1867-1903)

A Pesti Egyetemen az 1870-es években teológiai, jogi, orvosi és bölcsészettudományi kar működött, a tanszékek száma pedig fokozatosan, de töretlenül nőtt. Az egyetemre bármely 16. életévét betöltött személy beiratkozhatott, azonban diplomát csak az szerezhethetett, aki már leérettségizett. A hallgatók szabad tanrend szerint tanultak, tehát maguknak állították össze órarendjüket, és általában munka mellett jártak iskolába.

A tanítási időszak téli és nyári szemeszterre oszlott. A téli októbertől húsvétig, a nyári pedig a húsvéti szünettől júliusig tartott. 1876-tól a szemesztereket Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter javaslatára a középiskolai félévekhez igazították, innentől az őszi félév szeptember 1-től január 10-ig, a tavaszi pedig január 11-től június 15-ig tartott. Külön vizsgaidőszak nem volt, a hallgatók általában havonta kollokváltak professzoraiknál.²⁴⁹

A tudományegyetemek, amelyek a legmagasabb rangú felsőoktatási intézmények voltak, adták a legjobb képzést. Ezekben nem egyszerűen szakembereket, hanem tudósokat képeztek, akik nem csak ismereteik gyakorlati alkalmazására képesek, hanem ezek továbbgondolására, elméleti kutatásokra is.²⁵⁰

	Teológus	Orvos	Jogász	Bölcsész	Összesen
1869/70	71	1151	537	537	2296
1874/75	77	1278	740	471	2566
1879/80	80	1579	1019	688	3366
1914/15	107	2173	2035	902	5217

5. ábra: A hallgatói létszám változása a Pesti Egyetemen (1869/70 – 1914/15)²⁵¹

²⁴⁹ *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története.* Szerk.: SINKOVICS István. Budapest, 1985. (a továbbiakban *Az Eötvös...* 1985.) 208-213. o.

²⁵⁰ DOBSZAY Tamás: Magyarország kulturális élete a dualizmus idején. In: *Magyarország története a 19. században.* Szerk.: GERGELY András. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 470. o.

²⁵¹ *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635-2002.* Szerk.: SZÖGI László. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2003. (a továbbiakban *Az Eötvös...* 2003.) 409-410. oldalon lévő táblázat alapján.

Mint a táblázatból is kitűnik, a dualizmus időszakában a pesti egyetemisták létszáma folyamatosan nőtt. A beiratkozó hallgatók száma 1869 és 1914 között több mint duplájára emelkedett. Legkevésbé a teológusok száma nőtt (valamivel több, mint 30%-kal), őket követték a bölcsészek, majd az orvosok, akiknek száma majdnem a duplájára emelkedett. A jogászok száma majdnem négyszeresére nőtt, azonban ez nem meglepő, hiszen a modern közigazgatás, a jogszolgáltatás kiszélesedése, a gazdaság fejlődése és piacosodása óriási szakemberigénnyel járt.

A hallgatók társadalmi összetételéről a dualizmus időszakában többnyire nem szóltak a statisztikák. A felekezeti megoszlás adatai alapján kikövetkeztethető, hogy a nemzetiségek súlya nem lehetett túl jelentős.²⁵²

Tanév	R.kat.	G. kat	G. kel.	Ref.	Ev.	Izr.	Egyéb ²⁵³
1870/71	56,9	1,8	4	11,9	9	17,5	0,1
1874/75	54,2	2,9	2,2	12,1	8,4	19,6	0,4
1879/80	49,4	3,1	2,1	11	9,9	24,3	0,2

6. ábra: A pesti hallgatók felekezeti megoszlása (1870/71 – 1879/80)²⁵⁴

Az 1870-es évtizedben a római katolikus hallgatók létszáma nagyjából állandó volt, azonban arányuk az egyre több diák miatt folyamatosan csökkent. A görög katolikusok száma az első öt évben több mint 50%-kal nőtt, majd ez a növekedés lelassult, de nem szűnt meg. A görögkeletiek aránya a felére csökkent, a reformátusoké pedig nagyjából stagnált. Az evangélikusok száma hullámzott, az izraelita vallásúaké pedig folyamatosan növekedett, tíz év alatt az egyetemisták 1/5-éről ¼-ére.

Az egyetemi hallgatóság az 1870-es években mintegy 80-85%-ban vidéki diákokból állt. Szociális helyzetüket tekintve igen nagy volt az eltérés az egyetemisták között, nagyobb részüket azonban szegényebb sorból származott, és a többségnek valamilyen munkát is kellett vállalnia az egyetemi éveit alatt. Az ösztöndíjak összege nagyon alacsony volt, és mindössze a hallgatók 10%-a számára folyósították.

Az 1870-es években már létezett a Tudományegyetemi Olvasókör, amely a korszakban egyfajta hallgatói önkormányzat szerepét töltötte be, az egyetemi hallgatók politikusi vénával megáldott tagjait, hangadóit gyűjtötte egybe. Általában a

²⁵² *Az Eötvös...* 1985. 209. o.

²⁵³ Csaknem valamennyien unitáriusok.

²⁵⁴ *Az Eötvös...* 1985. 209. o.

rendezvényeket ők szervezték az egyetemen, és ők voltak azok is, akik a politikai színezetű megmozdulások alkalmával szónokokként vagy vezetőkként a tömeg élére álltak.

5.2. Politikai aktivitás

„Megyek az egyetemre, hogy beiratkozzam, de a bejáratnál azonnal elfognak a kortesek, zöld tollat nyomnak a kalapomhoz, mert a baleknek ez az első dolga, hogy a jogászsegélyző egyesület elnökválasztásánál besoroztassék az egyetemi polgárok közé.”²⁵⁵ – írta Barabás Béla visszaemlékezésében az 1875-ös évről, amikor egyetemre kezdett járni, jelezvén, hogy a hallgatók az egyetemre való bekerüléssel egy erősen átpolitizált világba jutottak. Ennek ellenére az 1870-es évek közepéig az egyetemisták politikailag igen passzívak voltak, tevékenységük többnyire ad hoc jellegű volt. Általános nemzeti jelszavak hangoztatásával mozgósítani lehetett őket, azonban ekkor még nem voltak konkrétan kialakult politikai céljaik, állandósuló politikai világgépük.²⁵⁶

Az 1875-ös év az a fordulópont, ahonnan az egyetemi ifjúság megjelenik az utca életében, megnő a diákok politikai aktivitása. Ennek apropóját álláspontunk szerint az adta, hogy Tisza Kálmán ebben az évben „szegre akasztotta” a bihari pontokat, megalapította a Szabadelvű Pártot és Magyarország miniszterelnöke lett. Ettől a pillanattól az egyetemi diákság szinte minden évben kifejezte tetszését vagy nemtetszését különféle ügyekben.

Az egyetemi ifjúság pártszínezetét az 1870-es években szinte lehetetlen megállapítani, egyaránt odaállnak kormánypárti és ellenzéki ügyek mellé, de érdekük általában úgy kívánja, hogy zömmel az ellenzék ügyei mellett álljanak ki, vonuljanak utcára. Így esetükben egyfajta kurucos ellenzékiségről beszélhetünk. Náluk nem az érdekek, hanem a tradíció határozta meg az egyes ügyek mellé való odaállást.

Két olyan esemény volt minden esztendőben, amikor a hallgatók szervezett megemlékezéseket tartottak. Az egyik március 15., amikor a Kerepesi úti temetőben, Batthyány Lajos síremlékénél hangzottak el a beszédek, a másik pedig a halottak napja,

---

²⁵⁵ DR. BARABÁS Béla: *Emlékirataim*. Arad, 1929. (a továbbiakban BARABÁS 1929.) 27-28. o.

²⁵⁶ *Az Eötvös...* 2003. 217-221. o.

amikor az egyetemisták felkeresték az elhunyt nagyságok és a híres egyetemi tanárok sírjait, és ezeknél beszédek kíséretében koszorúkat helyeztek el.²⁵⁷

Egyszeri diákmegmozdulás volt, amikor 1876-ban Cegléd országgyűlési képviselővé választotta Kossuth Lajost. Ő nem fogadta el a mandátumot, ezért 1877 januárjában a ceglédiek küldöttséget szerveztek hozzá Baracone di Colegnoba, Olaszországba. Amikor a küldöttség Budapestre ért, az egyetemi ifjak várták őket, és szimpátiatüntetést tartottak mellettük.²⁵⁸

1879-ben a budapesti egyetemisták több tüntetést és felvonulást is szerveztek Bosznia-Hercegovina okkupációja ügyében.

Az 1870-es évek legnagyobb és legszervezettebb diákmegmozdulására 1876-1877-ben, az orosz-török háború miatt került sor, amikor a budapesti egyetemisták szimpátiájukat és szolidaritásukat fejezték ki a török nép mellett.²⁵⁹

Az 1880-as évek legjelentősebb diákmegmozdulására 1886-ban, az úgynevezett Jansky-ügy kapcsán került sor.²⁶⁰ A diákság részt vett az ugyanezen évtizedben lezajlott véderőtüntetések is, melynek ismertetésére disszertációmban nem térünk ki, hiszen több tanulmány és egy doktori értekezés is foglalkozott vele korábban, illetve azért, mert nem tekinthető tipikus diákmegmozdulásnak.²⁶¹

A kilencvenes évekre az egyetemisták politikai aktivitása állandósult, fontosnak tartották a véleménynyilvánítást bizonyos ügyekben. *„1894-ben az egyetemi ifjúság több ízben tüntetett az akkori Pesti Napló ellen, az egyházpolitikai törvényjavaslatok mellett. Március 22-én, Kossuth Lajos halála alkalmával véres verekedések voltak az Opera és a Nemzeti Színház körül, ahol az ifjúság meg akarta akadályozni az előadás megtartását és fekete zászlót akart kitűzni az épületre.”*²⁶²

1898-ban is aktivizálta magát a diákság: *„A híres Hier-tüntetés, Krieghammer hadügyminiszter ama rendelete nyomán, hogy a tartalékosok csak hier-szóval jelentkezhetnek, számos összeütközést eredményezett az egyetemi ifjúság és a rendőrség emberei között, épen úgy, mint a kvóta-ellenes tüntetések, valamint a német dalcsarnokok*

---

²⁵⁷ BARABÁS 1929. 29. o.

²⁵⁸ BARABÁS 1929. 27-35. o.

²⁵⁹ Az események részletes leírását lásd később.

²⁶⁰ Az események részletes leírását lásd később.

²⁶¹ A témát is magába foglaló doktori értekezés lelőhelye: GÁNYI László: *A politikai pártok programja; a véderőtörvény parlamenti vitái 1889-1912*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK, 1994.; emellett az általunk már a bevezetésben megemlített Szabó Dániel, valamint őt megelőzően Bihari Péter is foglalkozott a véderővitával egy-egy tanulmányban: SZABÓ 2004. 43-60. o.; BIHARI Péter: *Az 1889-es „nagy véderővita”*. Egy politikai hisztéria anatómiája. In: 2000. XIX. évfolyam, 11. szám. 2007. november. 66-76. o.

²⁶² *Rendőrségi almanach* 1923. 55. o.

elleni ifjúsági tüntetések. Egy alkalommal a harcos egyetemi ifjúság a miniszterelnök kocsiját is megdobálta kövel és sárral, mire a rendőrség erősebb rendszabályokhoz nyult a diákokkal szemben. Az 1898 november 22. és 23. tüntetéseknél, az első napon, amikor lovasrendőrök szórták szét a Muzeum-köruton tüntető diákokat, az ifjúság egy része az egyetem épületébe menekült s ott folytatta a zajongást és tüntetést. Ennek az lett a következménye, hogy a rektor bizonytalan időre felfüggesztette az egyetemi előadásokat és az egyetem kapuit bezáratta. Másnap délelőtt ismét vehemens erővel indultak meg a zavargásszerű tüntetések és ekkor történt, hogy a rendőrség emberei, a diákokat üldözve, behatoltak az Egyetemi-kör helyiségeibe, sőt, amikor az ifjúság egy másik csoportja az Egyetem kapuit betörve, oda menekült az üldöző rendőrök elől, oda is követték a diákokat. Az egyetem folyosóin a diákok tégladarabokkal, köpőládákkal, szerszámokkal dobálták a rendőröket, tintával öntözték le őket az ablakokból, maga Rogulya Gyula főfelügyelő is súlyosan megsérült egy ködobástól, úgy hogy a rendőrség kénytelen volt az egyetem épületét kiüríteni. A rendőrlegénység ekkor az ablakokon keresztül hatolt be az épületbe és a közrefogott egyetemi ifjaknak becsületszóval kellett megfogadni, hogy tartózkodni fognak minden tüntetéstől és erőszakoskodástól.”²⁶³ Mindez jól mutatja, hogy az egyetemisták akkor is úriemberek maradtak, ha köreikben zavargásra került a sor.

Az általunk vizsgált időszak utolsó említésre méltó egyetemista megmozdulására 1900-1901 során került sor. Ez volt az úgynevezett egyetemi kereszt-mozgalom, amely a diákságra a legjellemzőbb, hiszen kizárólag ők vettek benne részt saját érdekeik előmozdításának kifejezett céljával.²⁶⁴

5.3. Egyetemista megmozdulások

5.3.1. Az orosz-török háború ügye

„1876 évben Abdul Kerim pasa egy nagy győzelmet vívott ki Dsunis mellett Szerbia s a montenegróiak felett, amely győzelemnek hire nagy örömet keltett a magyar nép szívében.. Ezt az örömet az egyetemi ifjuság tolmácsolta azzal, hogy 1876 október közepén nagy tömegben elvonult az Ősz-utcában lakó török konzul háza elé, ott éljenzett és tüntetett, amely csoportosulást a rendőrség nemcsak szétverte, de brutális eljárásával

²⁶³ Rendőrségi almanach 1923. 78-79. o.

²⁶⁴ Részletes ismertetését lásd később.

*felizgatta az egyetem ifjúságát s a főváros polgárságát is.*²⁶⁵ Leegyszerűsítve – Barabás Béla emlékei szerint – ennyi történt 1876 októberében az orosz-török háború ügyében Budapesten. Ennél azonban jóval többről volt szó, a fővárosi egyetemisták egyik első egységes, kollektív akciójáról.

1876-ban kitört az orosz-török háború, amely a magyarországi egyetemi ifjúságot sem hagyta hidegen, ugyanis ők kötelességüknek tartották, hogy szolidaritást vállaljanak a török néppel az ügyben, mégpedig azért, mert a szabadságharc hőseit Törökország befogadta az 1848/49-es események után. *„A Balkán félsziget szürke szikláit pirosra festé a hősök vére. Élet-halál harcot vív ott két nemzet. Az egyik, melynek hazát adtunk, midőn üldöztetett, megvédtük, midőn megátadott, s mely ezért, midőn baráti jobbot nyújtottunk neki, gyilkokkal válaszolt. A másik, mellyel a félreértés következtében századokon át harcolánk, felismerte bennünk a testvér nemzetet, barátjainul fogadta hőseinket akkor, midőn mindenki elhagyta, mindenki megtagadta a magyart.*²⁶⁶ Érdekes az a toposzmódosulás, ami a magyarok köreiből lejtázódott a szabadságharcot követően. A magyarok tulajdonképpen ekkortól vették át azt az álláspontot, amit a törökök régóta állítottak, tudniillik, hogy a két nép egymásnak testvére. Ebből kifolyólag a törökök a magyar köztudatban – a százötven éven át tartó megszállás ellenére – pozitív megvilágításba helyeződtek.

Az ifjúságban tehát megfogalmazódott a rokonszenv kifejezésének vágya, és ennek érdekében 1876 októberében mozgalom indult. Többen nagyszabású gyűjtéseket kívántak rendezni a török sebesültek számára, míg mások fátyós felvonulást terveztek a török nemzet iránti rokonszenvük kifejezésére. Október 20-án gyűlést tartottak, amelyen Szűcs Gyula joghallgató indítványára elhatározták, hogy tüntetést szerveznek Törökország mellett. Emellett megállapodtak a gyűjtés megkezdéséről is. A tüntetés megrendezésére egy 6 tagú bizottságot választottak.²⁶⁷ Elhatározták még, hogy másnap este újabb gyűlést fognak tartani, amelyen majd egy tágabb, 300 tagú bizottságot választanak, és megállapodnak a tüntetés részleteiben.²⁶⁸ Még ugyanezen a gyűlésen Lukács Gyula hangsúlyozta, hogy a tüntetésre szükség van, hiszen Magyarországnak kötelességei vannak nemzete, kötelességei vannak a művelődés iránt. Nem tagadhatják meg rokonszenvüket attól a néptől, amely barátjaként tekint a magyarra. Kötelességük a megsebesültek

---

²⁶⁵ BARABÁS 1929. 92. o.

²⁶⁶ *Ellenőr*. VIII. évfolyam, 306. szám. 1876. november 5.

²⁶⁷ A bizottság elnökéül Szűcs Gyula joghallgatót, alelnökéül Soós Jenő technikust, pénztárnokául Lukács Gyulát és Gebhard Bódogot, jegyzőjéül pedig Apáthy Gyulát és Sir Józsefet választották.

²⁶⁸ Tüntetés Törökország mellett. In: *A Hon*. XIV. évfolyam, 253. szám. 1876. október 21. Reggeli Kiadás.

szenvedésein lehetőségeikhez mérten enyhíteni. Másrészt meg kell mutatniuk, hogy a török nemzetet küzdelmeiben a magyar ifjúság rokonszenve kíséri. Szükség van tehát a tüntetésre, amely azonban csak úgy lehet impozáns, ha minél többen csatlakoznak hozzá, megmutatva ezzel a magyar ifjúság erejét és nagyságát.²⁶⁹

Október 21-én este 6 órakor az egyetemisták gyűlést tartottak a Komlókert-ben.²⁷⁰ Ezen nagyjából 800 fő vett részt. Ezen napvilágot látott, hogy a belügyminiszter²⁷¹ azt kérte, hogy az ifjúság képviselői látogassanak el hozzá a fáklvás felvonulás ügyében.²⁷²

Október 22-én délben Szűcs Gyula²⁷³ vezetésével 18 fős küldöttség járt Tisza Kálmánnál. Miután Szűcs felvázolta megjelenésük célját, Tisza elismerését fejezte ki az ifjúság érdeklődése iránt, a gyűjtést pedig humánus tényként kezelte. Kijelentette, hogy a csendes fáklvás felvonulást nem tiltja el, azonban azt kérte az ifjúságtól, hogy halasszák más, alkalmasabb időpontra, hiszen jelen helyzetben az ellentüntetésekét válthat ki.²⁷⁴ Este az ifjúság újabb gyűlést tartott, amelyen – dacára Tisza Kálmán javaslatának – mégis úgy határoztak, hogy megtartják a felvonulást, még hozzá csütörtökön (október 26-án). Azonban ekkor már látható volt, hogy más hatalmi centrumok sem nézik jó szemmel a mozgolódást: „A tüntetés, tekintve az ifjúság hangulatát, valóban elkerülhetetlen. Betiltás esetén a legnagyobb kellemetlenségektől lehet tartani, de ugylátszik erre ma senkisé gondol, csupán az egyetemi tanács tagjai, attól tartván, hogy az egész a tanári karnak tudatik be, iparkodik a tanácscsal s pressióval az ifjúságot ellenkező meggyőződésre terelni. De mindezen törekvések mindeddig sikertelenek maradtak.”²⁷⁵

Október 24-én megszületett a hivatalos bejelentés, mely szerint a fáklvasmenetet csütörtökön este 7 órakor fogják megtartani, valamint ezzel kapcsolatban holnap (október 25-én) közgyűlést tartanak. Ez utóbbi bejelentéssel azonban megkésték, mert 48 órával az esemény előtt kellett volna megtörténnie a bejelentésnek. Thaisz Elek rendőr-főkapitány mindkét eseményt eltiltotta.²⁷⁶

²⁶⁹ Az egyetem tüntetése. In: *Egyetértés*. X. évfolyam, 253. szám. 1876. október 21.

²⁷⁰ A Komlókert a korszak kedvelt találkozóhelye, étterme. Fedett, tágas (kb. 600 személyes) kerthelyiséggel rendelkezett. A régi Gránátos (ma Városház) utcában volt. *Budapest Lexikon*. 573. o.

²⁷¹ Magyarország miniszterelnöke és belügyminisztere 1876-ban egy személyben Tisza Kálmán volt.

²⁷² Az egyetemi polgárok tüntetése. In: *A Hon*. XIV. évfolyam, 254. szám. 1876. október 22.

²⁷³ A *Borsszem Jankó* kihasználta a Szűcs Gyula neve által tálcán kínált lehetőséget, és a következő szavakat jelentette meg: „A pesti egyetemi ifjúság körében megindult oroszellenes mozgalmaknak vezére Szűcs. – Már ugylátszik, véreben van minden szűcsnek, hogy szereti megdolgozni a medvébört.” *Borsszem Jankó*. IX. évfolyam, 460. szám. 1876. október 29.

²⁷⁴ Az egyetemi ifjúság. In: *Ellenőr*. VIII. évfolyam, 293. szám. 1876. október 23.; Az egyetemi ifjúság a miniszterelnöknél. In: *A Hon*. XIV. évfolyam, 254. szám. 1876. október 23. Esti Kiadás.

²⁷⁵ Az egyetem tüntetése. In: *Egyetértés*. X. évfolyam, 255. szám. 1876. október 24.

²⁷⁶ A török consulnak... In: *Egyetértés*. VIII. évfolyam, 295. szám. 1876. október 25.

Ugyanezen a napon mindkét Egyetemi Tanács is betiltotta a rendezvényt, az erről szóló nyilatkozat másnap reggel jelent meg az egyetem hirdetőtábláján: „*Ama politikai tüntetésekkel szemben, melyeket az egyetem ifjúsága megindított, az egyetem tanácsa szoros kötelességének ismeri az ifjúságot komolyan figyelmeztetni, hogy e tüntetések mind az egyetem céljával, mind pedig a fegyelmi renddel ellentétesek s az utóbbinak tilalma alá esnek. Midőn tehát az egyetem tanácsa az egyetemi ifjúságot felhívja, hogy a tüntetésektől magát távol tartsa, teszi ezt úgy az egyetemi rend, mint az egyetem tudományos hírnevének megóvása érdekében, és e végre eshetőleg a fegyelmi rend teljes szigorát is alkalmazásba veendi. Budapest, 1876. október 24. Az egyetemi ifjúság nevében: Laubhaimer s. k., rector.*”²⁷⁷

Jókai Mór az ügygel kapcsolatban lapja, *A Hon* hasábjain kifejtette, hogy „*a míg a tüntetők a törvény korlátai között maradnak, addig se bíróság, se rendőrség dolgukba nem avatkozhatik. Ez az alkotmányosság első föltétele.*” Más kérdés azonban, hogy az ügynek használna-e a tüntetés? Erre határozott válasza: nem!²⁷⁸

Október 25-én az egyetemi ifjúság, értesülvén a betiltásról, újabb küldöttséget menesztett a belügyminiszterhez. Délután 4 óra körül öten mentek fel Budára, ahol fellebbezést kívántak tenni a döntés ellen. Tisza megkeresésükre azt válaszolta, hogy ő a tüntetést nem engedte meg, és nem is fogja megengedni soha. Időközben a rendőrség a Komlókertert lezáratta, így este a Szabadi-féle kávéházban gyűlt össze a 60-as bizottság. Mivel a török konzul is megkérte őket, hogy álljanak el a fáklyás felvonulás megtartásától, ezért ezt a gyűlést kimondta. Azonban a gyűlés alatt a kávéház előtt nagy tömeg gyűlt össze, így már nem volt visszaút. Beszédet hangzottak el, amelyek a megjelent tömeget egyre inkább felhergelték. Az emelvényen többek között megjelent Verhovay Gyula is,²⁷⁹ aki a hatalomról és a szabad szó elnyomatásáról beszélt, azonban kijelentette, hogy nem izgatni érkezett. A tömeg lovas, valamint gyalogos rendőrök kíséretében Jókai Mór házához indult, azonban útközben összetalálkoztak az éppen a kávéház felé tartó írófejedelemmel, aki lapjában az egyetemisták mellett állt ki. Ő a következő beszédet intézte – egy székre felállva – hallgatóságához: „*Az ifjúság nemes heve tiszteletreméltó, s annak nyilatkozása különösen válságos időkben igen jelentékeny. Külügyi politikát azonban utcán és piacon tárgyalni nem lehet. Nyilatkozatainkat, ha azokat a tüntetések*

²⁷⁷ A nyilatkozatot – többek között – közli: *Ellenőr*. VIII. évfolyam, 296. szám. 1876. október 26.; Az egyetemi ifjúság tüntetését... In: *A Hon*. XIV. évfolyam, 256. szám. 1876. október 25. Esti Kiadás.

²⁷⁸ JÓKAI MÓR: Az ifjúsági tüntetésről. In: *A Hon*. XIV. évfolyam, 256. szám. 1876. október 25. Reggeli Kiadás.

²⁷⁹ Róla az 1880. januári zavargásoknál, valamint az 1883-as antiszemita tüntetéssorozatnál részletesebben is fogunk értekezni.

terére viszzük, a külföld félreérti s a hogy már eddig is teszik, még pedig nagy befolyásu államférfiak, ügyünket csupán a specialis magyar hazaszeretet ügyének nevezik; holott az az általános alkotmányos szabadság ügye; – oly tüntetés, melyben elszigetelve maradunk az osztrák-magyar monarchia többi népeitől, csak gyöngíteni fogja helyzetünket, pedig nekünk az alkotmányos szabadság védelmében oly világos jelszóra van szükségünk, mely e monarchia minden országának, népeinek érdekeit egyesítse, hogy ha már az egész világtól magunkra leszünk is hagyva, legalább egymásra bizton számíthassunk. Ne gyöngítsük meg magunkat az által, hogy saját hazánkban zavart, ellenmondó népnylatkozatokat idézzünk elő; – ez által nem hogy erősítenők, de megbénítanók azon kormány kezét, mely, hitemre mondom, az alkotmányos szabadságot meg tudja védeni külellenség ellen is, ha kell, s e szabadsággal együtt áll, vagy bukik. Nekünk nem szabad magyar nemzetünket, mint elszigetelt népfajt bemutatni, a mire a tüntetések vezetnek, hanem mint valamennyi velünk egy monarchiát alkotó nép szabadságának előharcosát, melyet a rend, nyugalom biztosít addig is, a míg a tettekre és önfeláldozásra kerülne a sor. Azért kérem önöket, ifju barátaim, nem a parancsszóra, de a józan ész szava, a higgadt hazafiak jó tanácsa, az igaz hazaszeretet meghallgatása folytán, mondjanak önök le a külügyi politikát illető olyan tüntetésekről, a mik zajjal, utcai fénynyel járnak, találjanak érzelmeik kifejezésére reális, de senki által szemünkre nem vethető módokat. Ha hiszik önök, hogy valaki nem azért küzdött ötvenkét éven át a haza és a szabadság ügyéért, hogy vénségére azokat elárulja, akkor higgyenek szavaimnak, hogy azon ügynek, a melyet szolgálni akarnak, akkor tesznek jó szolgálatot, ha a zajos tüntetéstől önszántukból elállnak. Azontul pedig igyekezzenek hivatásuk pályatorő földadatainak megfelelni; s a közben ne feledkezzenek meg róla, hogy a ki tettekre készül, annak férfias, testedző gyakorlatokra van szüksége, nem csupán mélyen érzett nemes nagy szavakra. A szabadság lobogója az egész monarchiát betakarja, ne hasítsuk le belőle a magunk részét, hogy egész maradjon ha jön oly idő, a melyben együtt kell alatta küzdeni németnek, szlávnak, románnak és magyarnak. Éljen a haza és az alkotmány!”²⁸⁰

E szavak hatására a tömeg elégedetlenül távozott,²⁸¹ és az Ősz utcába, a konzul lakásához vonult, ahol már rengeteg rendőr várta őket. Egy darabig farkasszemet néztek az egyfolytában gúnyolódó tüntetők és a rendfenntartó erők, majd kiszorításra,

²⁸⁰ Az egyetemi ifjuság tüntetése. In: *A Hon.* XIV. évfolyam, 257. szám. 1876. október 26. Reggeli Kiadás.

²⁸¹ Több sajtóorgánium szerint a tömeg elégedetlenségét azzal fejezte ki, hogy „Abcug Jókai”-t kiáltott, azonban az író ezt határozottan cáfolta. *A Hon.* XIV. évfolyam, 258. szám. 1876. október 27. Esti Kiadás.

tömegosztatásra került sor, melynek során a rendőrök brutálisan léptek fel. Csak este 10 óra környékén lett újra csend a környéken.²⁸²

A rendőrség a tüntetők közül a Nemzeti Színház előtt 6 egyént fogott el, két jogászt, két technikust, egy országgyűlési szolgát és egy napilap szerkesztőségi szolgáját. Súlyosabb személyi sérülés az osztatás során nem történt.²⁸³

Másnap, október 26-án ismét összeült a diákokból alakult bizottság a Szabadi-féle kávéházban. Itt elhatározták, hogy az aznap estére időzített fáklyás menetet elhalasztják, de annak későbbi megtartásáról nem mondanak le, Törökország iránti rokonszenvüknek pedig négyféle módon adnak kifejezést:

- küldöttséget indítanak Konstantinápolyba,
- gyűjtést rendeznek a török sebesültek részére,
- jótékonyági hangversennyel egybekötött társas estélyt szerveznek, valamint
- magyar és külföldi lapokban nyilatkozatban teszik közzé Törökország iránti rokonszenvüket.²⁸⁴

Emellett a 60-as bizottság két másik nyilatkozatot is kiadott az ülést követően. Az elsőben határozott tiltakozásukat fejezték ki az ifjúság nevében a felvonulás törvénytelen és erőszakos meggátlása ellen, valamint kijelentették, hogy ennek ellenére utat fognak találni szimpátiájuk kifejezésére. Tették mindezt tekintettel arra, hogy Tisza Kálmán 1875 márciusában a Szabadelvű Párt megalakulása alkalmából a kormánynak rendezett fáklyásmenetet nemhogy nem tiltotta be, de egyenesen üdvözölte, arra, hogy október 22-én, amikor az ifjúság küldötteit fogadta, nem tiltotta meg nekik a fáklyásmenetet, valamint arra, hogy Jókai Mór is melléjük állt *A Hon* hasábjain.

Másik nyilatkozatukban a budapesti rendőrség által követett eljárást utasították vissza. Mindezt azért tették, mert nézetük szerint Thaisz Elek és „bandája” fellépése önkényes volt és sértette az egyetemi polgárok jogait, önértetét és szabadságát. *„Kezdeté volt az önkénykedésnek azon tény, hogy Thaisz Elek ur az egyetemi ifjúság által folyó évi október hó 25-én este 6 óraker a nagy komló helyiségében tartani szándékolt zártkörű gyűlést, hivatkozva a magyar tudományos egyetem tudományi és fegyelmi szabályzatának*

²⁸² Tüntetések a fővárosban Törökország mellett. In: *Vasárnapi Újság*. XXIII. évfolyam, 44. szám. 1876. október 29.

²⁸³ Az egyetemi ifjúság demonstrációi... In: *A Hon*. XIV. évfolyam, 257. szám. 1876. október 26. Esti Kiadás.

²⁸⁴ A tüntetés. In: *A Hon*. XIV. évfolyam, 258. szám. 1876. október 27. Reggeli Kiadás.

102. cikkére – betiltotta. E leiratát ismét követte egy más, melyben azt is sziveskedik velünk tudatni a ngos főkapitány ur, hogy a budapesti török consul tiszteletére tartandó fáklyásmenetet szintén tekintettel az egyetemi fegyelmi szabályokra a nagyságos rectornak intézésére betiltja. A 60-as bizottság Thaisz Elek ur e két leiratát ezennel indokolatlannak, önkényesnek jelenti ki. Thaisz urnak az egyetem szabályaira hivatkozni és ezeket rendőri eljárás alapjául venni joga nincs. Az egyetemi fegyelmi szabályzatok akadémiai rend fentartására valók és az ifjuság e szabályzatok megtartása vagy meg nem tartásaért a szabályzatok kibocsátójának: az académiái hatóságnak felelős. Az académiái fegyelem ellen elkövetett tények, a míg azok az ország törvényeit nem sértik, csak az egyetemi hatóság ítélete alá tartoznak. Alkotmányos államban a rendőrségnek egyes intézetek rendszabályait nincs jog a közönségre alkalmazni, s csak akkor léphet közbe, ha az említett rendszabályok megsértése egyszersmind az ország törvényeibe is ütközik. Magyarországnak nincsen oly törvénye, melyet mozgalmaink sérthetnének, és az egyetemi polgárságnak joga van politikai tüntetésekre. Gyakorolta e jogát már nem egyszer; legujabban is, midőn a szabadelvű párt kormányra lépésekor s épen azt a miniszter urat tisztelte meg fáklyás menettel, ki most ugyanezen ifjuság hasonló tüntetését oly igen ellenezni sziveskedik. A mi mozgalmaink tehát nem törvénytelenek, de igen is a Thaisz Elek főkapitány ur eljárása, midőn a hazai törvények között nem találhatna olyat, mit ránk olvashatna: az egyetem hozzá nem tartozó szabályaiba kapaszkodott, s minket, az egyetem polgárságát jogainkban megrovidított.”²⁸⁵

Az ülés végeztével a bizottság két tagja kiment az időközben a fáklyás felvonulásra már összesereglett emberekhez, és – hasztalanul – feloszlásra szólította fel őket. A rendőrség bezáratta a kávéházat. „Közönséges, nagyon közönséges utcai csoportosulás és zajongás kezdődött e pillanattól. A legvegyesebb elemekből álló tömeg a rendőri közegekkel kötekedett egész este.” A Hatvani utca és a Nemzeti Színház környéke volt a csoportosulás központja. Kilenc óra környékén aztán a tömeg a Sándor utcába, onnan pedig az Ősz utcába, a konzul lakásához vonult. Itt sokáig éljeneztek, azonban nem kaptak választ. Ekkor érkeztek meg a gyalogos és a lovas rendőrök. Kisebb csoportosulásokat még később is lehetett látni az utcákon, egész éjjel általános volt az ingerültség a fővárosban.²⁸⁶

²⁸⁵ Az egyetem tüntetése. In: *Egyetértés*. X. évfolyam, 258. szám. 1876. október 27.

²⁸⁶ Az egyetemi ifjuság. In: *Ellenőr*. VIII. évfolyam, 297. szám. 1876. október 27.

E két nap után az ügyel kapcsolatban további tüntetésekre nem került sor a fővárosban, az ellenzékieknek azonban témát szolgáltatott Thaisz és Tisza Kálmán eljárása. Erre utal az *Egyetértés* hasábjain megjelent vers is:

A miniszter éljen soká!

*A miniszter éljen soká!
Ilyen ember kell ám nekünk!
Ne is jöjjön a muszka már,
Elbán ő is, ha kell, velünk!
Nincs különb hetman Moszkavában,
Csak kövessük dicső úkázit.
Miniszter ur; jó lesz-e így?
Miniszter ur! éljen sokáig!*

*De csütt! Beszéljünk csendesen!
Egy hős drabant nyakunkba van,
Jaj! El ne csipjen bennünket,
Igen tisztelt drabant uram!
Mi nem szeretjük ám hazánkat,
Muskák vagyunk utolsó szálíg!
- Miniszter ur! jó lesz-e így?
Miniszter ur! éljen sokáig!*

*Soh' se féljen drabant uram,
Haza megyünk szép csendesen,
Alhat bátran derék ura,
Nem lesz egy mukkanácska sem.
Várjuk kezünk hasunkra fonva,
Hogy belőlünk holnap mi válik?
Miniszter ur, jó éjszakát!
Miniszter ur! éljen sokáig!*

*Tiszteltetjük, drabant uram,
Mondja meg, - a miniszterét.
Bécsből, - a mint halljuk, - olyan
Rendjelet kap, mint egy kerék.
Mondja meg neki: gratulálunk,
S ne feledje el majd a máit,
Ha más fűtyül, s tánczolni ő fog.
Miniszter ur! éljen sokáig!*

Szabó Endre²⁸⁷

---

²⁸⁷ Idézi: Az egyetem tüntetése. In: *Egyetértés*. X. évfolyam, 258. szám. 1876. október 27.

Tisza Kálmán és Thaisz Elek eljárása a Képviselőház számára is témát szolgáltatott. Komoly vita alakult ki arról, hogy szabályszerű volt-e a fáklyásmenet betiltása. Mocsáry Lajos volt az első, aki felszólalt a kérdésben. Ő kifejtette, hogy Tiszának az egyetemi tanács ajánlkozott fel eszközül a tilalom eszközzésére. És miután az egyetemi tanács által kiadott tilalomra hivatkozott maga Thaisz is, így ez képezi az egész ügy alapokmányát. Azonban az egyetemi tanács azon állítása, hogy a szándékolt politikai tüntetések a fegyelmi rend tilalma alá esnek, teljesen alaptalan, ezért a tanácsnak nem lett volna joga azt betiltani. A rendőrkapitány tiltó rendelete ellen azután az egyetemi ifjak a belügyminiszterhez fellebbeztek, aki Thaisz rendelkezését helyben hagyta. „*Itt tehát azon helyzet áll elő, hogy maga a belügyminiszter sértette meg a honpolgárok egyéni szabadságát, azokat polgári jogaik gyakorlásában erőszakosan megakadályozta.*”²⁸⁸ Mocsáry arról is szólt, hogy a betiltás egyik indoka az volt, hogy a tüntetés ellentüntetéseként indukálhatott volna. Ő ebben sem látott nagy veszedelmet. Végül egy indítványt tett közzé, melynek lényege, hogy helytelennek tartja a hatóságok minden olyan intézkedését, amelyek a polgárokat a szabad véleménynyilvánításban és egyéni szabadságukban sérti.²⁸⁹

Tisza Kálmán válaszában kifejtette, hogy az egyetemi tanácsnak joga volt azt tenni, amit tett, hiszen minden felszólítás, falragasz az egyetemi ifjúság, mint testület nevében szólt, tehát testületként is kell őket kezelni. Joga volt a tanácsnak azért is cselekedni, hogy megakadályozza a hallgatók pártokra szakadását, amely a tudományos munka kárára van. A tanács tehát kötelességét teljesítette. Emellett hangsúlyozta, hogy a bel- és külpolitikai nyugalom fenntartása szempontjából a kormány végzetes hibát követett volna el, ha engedélyezi a felvonulást, és ezzel orosz-, illetve törökbarát táborra osztotta volna az ország lakosságát.²⁹⁰

Ragályi Nándor, majd Helfy Ignác arra próbált rámutatni, hogy az egész bajt a belügyminiszter okozta. Helfy kiemelte, hogy az első alkalommal, amikor Tisza az ifjúság küldötteit fogadta, azt mondta nekik, hogy bár ő maga lebeszelné őket, de a fáklyás menet megtartásához alkotmányos joguk van, így annak megtartását természetesen nem tilthatja meg.²⁹¹

---

²⁸⁸ *Az 1875. évi augusztus 28-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* VIII. kötet. Szerk.: NAGY Iván. Budapest, 1876. (A továbbiakban NAPLÓ 1875. VIII.) 414. o. (179. ülés, 1876. december 2.).

²⁸⁹ NAPLÓ 1875. VIII. 412-415. o. (179. ülés, 1876. december 2.).

²⁹⁰ NAPLÓ 1875. VIII. 415-418. o. (179. ülés, 1876. december 2.).

²⁹¹ *Az 1875. évi augusztus 28-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* IX. kötet. Szerk.: NAGY Iván. Budapest, 1876. (A továbbiakban NAPLÓ 1875. IX.) 136-138. o. (185. ülés, 1876. december 9.).

Simonyi Ernő egyetértett Helfy-vel, de más érdekességekre is felhívta a képviselőház tagjainak figyelmét. A rendőrfőnök és a belügyminiszter eljárásukat azzal indokolták, hogy mivel egy hatóság szabályszerű rendeletet bocsátott ki a saját hatáskörében alárendeltjei irányába, így a rendőrségnek kötelessége volt a rendelet végrehajtani. Azonban az egyetem nem hatóság. Ezen kívül a felvonulást az egyetemisták nem az egyetem területén akarták tartani. És ha az egyetemi ifjúság a török konzulnak fáklyás menetet szeretne rendezni, az sem az egyetemi illemre, sem a rendre, sem a tudomány színvonalára nincs befolyással. A cselekmény az egyetemen kívül történt, így a köztörvényeknek és a közhatóságoknak volt alárendelve, nem az egyetem belső szabályzatának. Álláspontja szerint az egyetemi tanácsnak nem is állt szándékában közbelépni, hanem ezt Tisza utasítására tette, aki nem akarta magát kitenni a következetlenség vádjának, így kereste meg ezt a módot a megakadályozásra. Ehhez később hozzáillesztették azt az igaztalan magyarázatot, hogy a rendőrség az egyetemi tanács határozatát köteles végrehajtani, s így történt a fáklyás felvonulás erőszakos ellehetetlenítése. Sokkal férfiasabb cselekedet lett volna Tisza részéről, ha azonnal kijelenti, hogy nem engedélyezi a demonstrációt, mert az állam magasabb érdekei ezt nem engedik. Ezek mellett Simonyi még arra is kitért, hogy a fáklyás zene kérdése nagy fontosságát Tisza tapintatlan fellépése által nyerte. Ha a pesti egyetemi ifjúság megtarthatta volna az eseményt akadálytalanul, akkor az mostanra régen elfelejtődött volna.²⁹² A vita ezzel a hozzászólással lezárult.

Álláspontunk szerint Simonyi Ernő hozzászólása a legérdekesebb, és igazat kell adnunk neki abban, hogy az események során Tisza Kálmánnak következetességet kellett volna mutatnia, és ezzel megelőzhető lett volna a további problémák sorozata.

Az eseményekhez szorosan kapcsolódik, ezért meg kell említenünk, hogy a Műegyetemi Tanács 1877 januárjában egy hirdetményt és egy rendeletet is kiadott, melyekben felszólították az egyetemi polgárokat, hogy a jövőben ne vegyenek részt politikai tüntetéseken, mert az akár az egyetemtől való elutasítással is büntethető.²⁹³

A gyűjtő bizottság december 20-ig 1763 forintot és 87 krajcárt gyűjtött össze. A pénzzel, és egy Abdul Kerim pasa számára készített diszkarddal január 4-én 18 tagú diákküldöttség indult Konstantinápolyba Budapestről. Kora reggel a Szabadi-féle

---

²⁹² NAPLÓ 1875. IX. 138-143. o. (185. ülés, 1876. december 9.).

²⁹³ A rendelet és a hirdetmény azonos helyen és jelzet alatt található a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltárában. BME Levéltár. 3/c. 501/1876-77.

kávéházban gyűltek össze. 200 egyetemi polgár kíséretében mentek ki a budai indóházhoz, hogy elinduljanak hosszú útjukra.²⁹⁴

1877. január 6-án érkeztek Triesztbe, ahol délután 2 órakor szálltak fel a Ceres nevű gőzösre a trieszti szláv lakosok gúnyos demonstrációja közepette. Ezen több száz fő vett részt, természetesen trieszti szláv lakosok,²⁹⁵ zúgolódásuk azonban kimerült annyiban, hogy rothadt narancsokkal és citromokkal dobálták meg a küldöttséget szállító hajót. *„Triesztben tehát az a fogalom a véleményszabadságról, hogy a szláv rokonszenynek szabad kifejezést adni utcai tüntetés alakjában is, de török rokonszennvel ott még keresztül utazni sem lehet. Nálunk Budapesten a legkisebb bántódás nélkül jöhettek-mehettek a fegyveres orosz önkénytesek.”*²⁹⁶

A küldöttség innen Corfu szigetére hajózott, és január 12-én érkezett meg Konstantinápolyba, ahol 11 napot töltött. Kirándulásokon, ünnepélyeken, lakomákon²⁹⁷ vettek részt, és a török állam rengeteg vezetőjével is találkozott. Abdul Kerim pasának, több csata győztes hadvezérének 13-án nyújtották át a számára készítettet díszkardot. *„Egy Mária-Terézia idejéből való damaszk kardpengét választottak, melyet Paholek György fővárosi kardműves csinosan és izléssel tett alkalmassá megtisztelő ajándéknak. A penge körül belől két ujjnyi széles. Egyik lapján, a markolat alatt, dombon a kettős kereszt, mint az ország czimerében látható. Ez alatt a következő felirat: »Deus, exercituum Pellator fortissime, esto mecum.« Másik lapján Magyarország védasszonya áll, alatta e felirattal:*

²⁹⁴ Az ifjuság küldöttei... In: *Ellenőr*. IX. évfolyam, 5. szám. 1877. január 5.

²⁹⁵ A küldöttség vezetője, Lukáts Gyula beszámolója szerint: *„A kezdeményező bizonyos Harisch zimonyi lakos volt, kinek Pesten is van néhány háza. Ez a jó ur titkárával, valami Irkichchel csupán a demonstratio előidézése végett fáradt le Triesztbe, hol a bennidőző szerbeket összeverbuválta, jó pénzzel megfizette, s így állott elő az a gyönyörű tarka csoport, melyben minden volt csak tisztességes ember nem.”* LUKÁTS Gyula: Az ifjuság küldöttsége Konstantinápolyban. In: *Egyetértés*. XI. évfolyam, 19. szám. 1877. január 22.

²⁹⁶ Abdul-Kerim díszkardja. In: *Vasárnapi Ujság*. XXIV. évfolyam, 2. szám. 1877. január 14.

²⁹⁷ Az egyik ilyen lakomán a vendéglátók a zenekarral a *Kossuth Lajos azt üzente...* kezdetű dalt játszották átköltve. Itt jegyezzük meg, hogy a dualizmus-kori magyar politikai kultúra sajátja volt az a fajta romanticizmus, melynek értelmében az események érzelmi oldalát érezték magukénak. Ez az átköltés azután a helyi lapokban meg is jelent angol, illetve francia nyelven (Idézi: LUKÁTS Gyula: Az ifjuság küldöttsége Konstantinápolyban. In: *Egyetértés*. XI. évfolyam, 19. szám. 1877. január 22.):

*Abdul Kerim azt izente
Hiányos a regimentje,
Ha még egyszer azt izeni
Minden magyar el fog menni
Vessen az orosz!*

*Esik eső karikára
Abdul Kerim turbánjára.
Valahány csepp esik rája
Annyi áldás szálljon rája
Éljen a török.*

»Maria, mater Dei, Patrona Hungariae, sub tuum Praesidium confugio.« A penge hátulsó lapján aranyzott betűkkel e szavak olvashatók: »A magyar ifjuság, Abdul-Kerimnek, a djunisi győzőnek, 1876.« A kard markolata elefántcsont; vége aranyba foglalva, s a felső aranyvésetben látható a magyar és török czimer, melyeket a Duna választ szét, és egy magyar és török kéz átkulcsolva. A kard hüvelye vörös bársony, ezüst foglalat futja végig két oldalán, mely alól öt ujjnyi magasságu foglalatban végződik. Három helyütt három, arannyal bevont csik futja keresztben át a hüvelyt, összekapcsolván a két oldal-foglalatot. A hüvely külső oldalán a magyar szabadságharcz hősei közül: I. és II. Rákóczy és Bethlen aranyból készült képei láthatók. Az alsó ezüst foglalatban egy török és magyar fog egymással kezeti. A foglalat alsó végét 24 aranyból készült sárkány futja be. A kardhoz tartozik még a csinos vánkoss, fehér és kék diszitással.²⁹⁸

23-án indultak haza, miután meglátogatták Zrínyi Ilona és II. Rákóczi Ferenc sírját, azonban – okulva a trieszti esetből – a Fekete-tengeren, Várna irányába. Itt óriási viharba kerültek, sőt, tűz is volt a hajón, ezért vissza kellett fordulniuk. Ismét Trieszt felé indultak, ahol rendőri védelemmel, teljes titokban mentek el a kikötőtől a pályaudvarig. A rendőrség a belügyminiszterrel egyetértésben rendeleteket adott ki azon települések számára, ahol a küldöttséget szállító vonat megállt. Ezekben azt kérték a helyi rendőrkapitányoktól, hogy ne engedjék a küldöttséget üdvözölni szándékozó népet gyülekezni a vasútállomások közelében. Mindez azonban teljesen feleslegesnek bizonyult, hiszen semmiféle rendbontás nem történt, a küldöttséget kivétel nélkül mindenhol lelkesedéssel fogadták.²⁹⁹

A diákmegmozdulás nagy kultúrtörténeti jelentőséggel bír. Ezt az adja, hogy a küldöttség a diszkardért és a szolidaritás kifejezéséért rengeteg ajándékkal tért haza Konstantinápolyból, és ígéretet kapott olyan felbecsülhetetlen eszmei értékű tárgyak visszaszolgáltatására, mint a török hódítás idején elvitt 35 kötet Corvina, Mátyás király könyvtárának egykori darabjai. „A szultán Musztafa Tahir bey alezredes, hadsegédét küldötte Budapestre, őt bizván meg a Korvinák visszahozatalával és átadásával, amit 1877 április 12-iki levelében Savfet pasa török külügyminiszter közölt az egyetem rektorával.

²⁹⁸ Abdul-Kerim diszkardja. In: *Vasárnapi Újság*. XXIV. évfolyam, 2. szám. 1877. január 14.

²⁹⁹ A Borsszem Jankó megjegyezte, hogy Tisza Kálmán akár az alábbi ukáz is kiadhatta volna:

„Fáklyás-zenével tüntetni csak mellettem szabad.

Diszküldöttséget csak is az én üdvözlésemre engedek meg.

Éljenezn csak nekem szabad.

Az ezen pontok ellen vétő, amennyiben egyetemi polgár: kurta vasra verendő; ha pedig amolyan polgár: kurta vasra verendő. Ukázom foganatosításával az egyetemi hajdutanártestületet, Thaisz hemánomat, a sajtóban test-Móromat s az országgyűlési fényitőintézetben Móríc lajbhuszáromat bizom meg.” Borsszem Jankó. X. évfolyam, 474. (5.) szám. 1877. február 4.

*Ámde az osztrák perfidia elgáncsolta Tahir beynek utazását Budapestre, ahol az egyetemi ifjuság és a főváros polgársága a szultán kiküldöttjét nagy ünnepélyességgel akarták fogadni. Így aztán egy nagy ládában csak a Korvinák érkeztek meg Tahir bey nélkül. Ha semmi egyéb eredménye nem volt a mi lelkes ifjúsági mozgalmunknak, mint a Korvinák visszaadása, ez az egy megérte, hogy dolgoztunk, fáradtunk, tüntettünk s ezen közben a rendőrök lovas attakjai néhányszor szétkergettek minket.*³⁰⁰

A magyar küldöttség látogatását három hónappal később a török softák³⁰¹ látogatása adta vissza, akiket nagy szeretettel fogadott a magyar főváros, ezzel is erősítve a két nép barátságát, politikai és kulturális értelemben is megmutatkozó szinkronját.³⁰²

5.3.2. A Hentzi-Jansky-ügy

1886. május 21-én a budapesti hadtestparancsnokság 4. és 5. műszaki zászlóaljának tisztjei kivonultak a krisztinavárosi temetőbe Ludwig Jansky vezérőrnagy³⁰³ vezetésével, és megkoszorúzták Hentzi tábornok, Alnoch alezredes, valamint Corini és Pollini műszaki századosok sírjait. Ez az esemény előbb az egyetemi ifjúság hangos tiltakozását, majd egy nagyszabású zavargássorozatot váltott ki, amely hetekig izgalomban tartotta Budapest lakosságát.³⁰⁴

Az aktusban főként az okozta a kivetnivalót a magyarok szemében, hogy az 1849-ben Pestet Budáról lövető Hentzi sírját éppen május 21-én, Buda 1849-es bevétele napján, tehát egy magyar ünnepnapon koszorúzták meg, másrészt pedig mindezt azon közös hadsereg tisztjei tették, akik az Osztrák-Magyar Monarchiában Magyarországot is képviselték. Jansky a síroknál tartott rövid beszédében ecsetelte Hentzi és társai hősiességét, valamint csodálattal szólt arról a szellemről, amely a császári hadseregben

³⁰⁰ BARABÁS 1929. 96. o.

³⁰¹ Softák: a mecsetekben teológiai tanulmányokkal foglalkozó fiatalok (a szó eredeti jelentése: a tudomány tüzetől megperzselt). *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája.* XV. kötet. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1897. 779. o.

³⁰² A török küldöttség látogatásáról lásd: *Csok jása! a török küldöttség látogatásának emlékkönyve.* Szerk.: ERŐDI Béla. Budapest, 1877.

³⁰³ Az ügy főszereplőjének nevét a különböző források a legkülönbözőbb módokon írják. Mi megmaradunk az eredeti változatnál (Jansky), azonban az idézetekben nevét az adott forrás használata szerint használjuk. A különböző forrásokban előforduló névváltozatok: Jansky, Janszky, Janszki, Jánszki, Jánszky.

³⁰⁴ Az osztrák közös hadsereg-beli tiszték egyéb ellenséges cselekedeteiről, valamint erről a konkrét zavargássorozatról – elsősorban a *Pesti Hírlap*, a *Pester Lloyd* és a *Vasárnapi Hírek* alapján – beszámolt: HEISZLER 1993. 76-91. o.

abban az időben uralkodott. Végül óhaját fejezte ki, hogy ismét olyan nagy legyen az összetartás a hadseregben, mint annak idején volt.³⁰⁵

Az esemény megtörténte után a tiltakozás két szálon indult el. Egyrészt a képviselőházban, másrészt pedig az utcán.

A képviselőházban másnap, május 22-én Szalay Imre és Ugron Gábor ellenzéki képviselők intéztek interpellációt Tisza Kálmán miniszterelnökhöz az ügyben. Szalay Imre úgy érezte, hogy kötelessége felszólalni, mert egy 1882-ben fővárosi polgárokból alakult bizottság tagja volt, amelynek az volt a célkitűzése, hogy a Budai Várban álló Hentziszobrot helyéről eltávolítsa. Kifejtette, hogy a tegnapi napon (május 21-én) állítólag napiparancsra Jansky a tisztikarral egyetemben megkoszorúzta a sírokat. A kegyelet méltányolandó erény, azonban az nem, hogy ez nem halottak napján történt (ahogy egyébként évről évre lenni szokott), hanem akkor, amikor a magyarok a hazájukért elesett honvédek sírját koszorúzzák meg. Szalay szerint *„az, midőn a hazáért megholtak koszorújába összefoly egy másik koszorú, a mely nem a hazáért ontott vérért koszorúzza meg a hőst, hanem a rabszolga sírját koszorúzza meg, az annyira vérlázító, hogy lehetetlen, t. képviselőház, hogy a legerősebb kritikát ne követelje.*”³⁰⁶ Interpellációjában a következő kérdéseket intézte a miniszterelnök felé: volt-e tudomása a katonai temetőben történekekről? Szándékozik-e intézkedni, hogy ilyen eset többé ne fordulhasson elő?³⁰⁷

Ugron Gábor felszólalásában hangsúlyozta, hogy a 2. mérnökari ezred 4. és 5. zászlóaljának tisztikara testületileg, díszben vonult ki a temetőbe. *„Hogy a közös hadseregnek egy része a fegyelem ellenére ilyen tüntetésben testületileg díszben, fensőbb hatóságok tudta nélkül részt vett volna, azt én hihetőnek nem tartom és ha való volna, akkor a fegyelem meglazulásának igen komoly és aggodalmas tüneteit mutatná.*”³⁰⁸ Az, hogy a tisztek a koszorúzást Buda bevételének évfordulóján tették meg, nem más, mint nem csak hanyag figyelmetlenség, hanem egyszerű tüntetés. Amikor Jansky a temetőben arról beszélt, hogy milyen dicsőségesek és példaadók voltak azok az idők, ezzel nem tett jó szolgálatot sem az uralkodóak, sem a nemzetnek, amelynek fegyvereit kell viselnie. Ugron a következő kérdéseket irányozta Tisza Kálmán felé: van-e tudomása az eseményekről, és ha nincs, hajlandó-e kinyomozni, hogy a testületi, díszben való kivonulás napiparancsra történt-e? Helyénvalónak tartja-e, hogy a hadsereg tisztjei kihívó tüntetéseket

³⁰⁵ Hentzi sírjának megkoszorúzása. In: *Egyetértés*. XX. évfolyam, 141. szám. 1886. május 22.

³⁰⁶ *Az 1884. évi szeptember hó 25-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XII. kötet. Szerk.: P. SZATHMÁRY Károly. Budapest, 1886. (A továbbiakban NAPLÓ 1884. XII.) 243. o. (248. ülés, 1886. május 22.).

³⁰⁷ NAPLÓ 1884. XII. 242-243. o. (248. ülés, 1886. május 22.)

³⁰⁸ NAPLÓ 1884. XII. 243. o. (248. ülés, 1886. május 22.)

rendezzenek? Használ-e az ilyen nemzetsértő tüntetés a békés együttélésnek? Hajlandó-e megtenni a szükséges intézkedéseket, hogy a nemzet elégtételt kapjon?³⁰⁹

Tisza Kálmán két nappal később, május 24-én válaszolt az interpellációkra.³¹⁰ Ennek alkalmával megvallotta, hogy a képviselőházban értesült először az eseményekről, majd előadta, hogy az általa beszerzett hivatalos adatok szerint mi történt. Jansky néhány nappal május 21. előtt a két zászlóalj őrnagyával a temetőben járva megkérdezte, hogy mi szokott történni e sírokkal. Erre azt válaszolták, hogy halottak napján fel szokták díszíteni és ki szokták világítani. Jansky erre megjegyezte, hogy ő helyesebbnek tartaná, ha mindez azon a napon történne, amikor az illetők elestek. Így tehát május 21-én délelőtt 10 órakor történt meg a koszorúzás. Katonai részről kijelentették, hogy az egésznek nem volt hivatalos, ünnepélyes színezete, s hogy a résztvevők közül senki nem gondolta, hogy megmozdulásuk politikai tüntetés. Így tehát a nemzeti közérzet ellen tett öntudatos tüntetésről a miniszterelnök szerint szó sem lehetett, de ezzel együtt kijelentette, hogy az eljárást serencsétlennek, tapintatlannak és helytelennek tartja. Biztosította a képviselőházat, hogy a nemzeti önértzet megóvását a sérelmek ellen kötelességének tartja, valamint hogy olyan intézkedéseket fog hozni, hogy hasonló dolgok többé ne történhessenek.³¹¹

Szalay Imre viszontválaszában a következő álláspontra helyezkedett: *„Tökéletesen megnyugsom, t. ház, a miniszterelnök úr azon nyilatkozatában, hogy iparkodni fog saját hatáskörében is odahatni, hogy mi se történjék olyan, a mely a nemzet és a korona közti egyetértést megzavarná és ezért az interpellációra adott választ tudomásul veszem.”*³¹²

Ugron Gábor rámutatott, hogy a felhívást tartalmazta a napiparancs könyv. Emellett azt a magyarázatot sem tartotta elfogadhatónak, hogy a koszorúzás egyszerűen a bajtársak kegyeleme volt, hiszen szerinte Hentzi és társai nem képezhetnek eszményt és folytonosságot azon hadsereg tagjai előtt, amelynek feladatai közé tartozik hazánk védelme is. Ezek kifejtése után a miniszterelnök válaszát elfogadta, és örömének adott hangot, hogy a nemzet méltósága kérdésében egyetértés van a kormánypárt és ellenzéke között.³¹³

³⁰⁹ NAPLÓ 1884. XII. 243-245. o. (248. ülés, 1886. május 22.)

³¹⁰ Heiszler Vilmos tanulmányában – tévesen – az interpellációk másnapjára, május 23-ra teszi Tisza válaszának időpontját, azonban ezen a napon a képviselőház nem tartott ülést. HEISZLER 1993. 82. o.

³¹¹ NAPLÓ 1884. XII. 267-268. o. (249. ülés, 1886. május 24.)

³¹² NAPLÓ 1884. XII. 268. o. (249. ülés, 1886. május 24.)

³¹³ NAPLÓ 1884. XII. 268-269. o. (249. ülés, 1886. május 24.)

A tiltakozás azonban – mint már fentebb is említettük – nem csak az országgyűlés padsoraira korlátozódott. Az ellenzéki lapok és a fővárosi egyetemi ifjúság egy emberként emelte fel a szavát. A magyar nemzeti ünnepen rendezett demonstrációt kifejezetten politikai indíttatásúnak tartották, és felháborítónak érezték, hogy ebben éppen annak a közös hadseregnek a tisztjei vettek részt, amelyről folyamatosan próbálják elhitetni, hogy magyar is. De ha ez a hadsereg valóban magyar, akkor nincs oka egy olyan sereg hőségének ünneplésében részt venni, aki magyarellenes volt, és ezt vérenek kiontásával is bizonyította.³¹⁴ „*Budapest főváros cs. és kir. helyőrsége tisztjeinek hitvallása ez a tény, mely egyszersmindenkorra tudtul adja nekünk: magyaroknak, hogy a cs. és kir. közöshadsereg nem vérünkéből való vér, nem testünkéből való test, nem érez velünk, nem ismer magyar közérzületet, nem hive a magyar állameszmének, de ellensége annak s keresve keresi az alkalmat, hogy arcunkba vágja, hogy osztrák a szíve, lelke, jelleme, mindene. Megtörtént, tanuljunk belőle!*”³¹⁵ Edelsheim-Gyulay Lipót, Magyarország főhadparancsnoka a következő álláspontra helyezkedett: „*Kijelentem, hogy a katonai temetőben történekről nekem nem volt tudomásom, Jansky tábornok urnak és tisztjének eljárása a tüntetés minden jellegét nélkülözi. A tegnapi kivonulás nem egyéb, mint a bajtársak (Kameraden) kegyeleme az elesett bajtársak iránt. A ki engem ismer, tudja, hogy képtelen vagyok bármilyen politikai tüntetésre, és hogy ilyesmi egyáltalán lehetetlen dolog az én hatásköröm alatt.*”³¹⁶

Május 22-én délután az egyetemi ifjúság értekezletet tartott az ügyben az olvasókör olvasótermében. Ezen nagyjából 600-an vettek részt. Határozatban fejezték ki megbotránkozásukat Jansky tábornok iránt a nemzeti érzelmet mélyen sértő tette miatt, valamint magukévá tették Szalay Imre és Ugron Gábor országgyűlési képviselők aznapi felszólalásait. Az értekezlet lezárultával megállapodtak abban, hogy este 7 órakor tüntetésre gyűlnek össze Jansky tábornok ellen.³¹⁷

Az ifjúság az esti órákban az Egyetem téren kezdett gyülekezni, és innen vonult a Múzeum körút 29., Jansky lakása elé. „*A ház előtt megálltak és olyan éktelen macskazenével tisztelték meg a hős katonát, a milyen rég nem volt a fővárosban. Negyedórán át tartott a fűlsiketítő zaj, a fűtyülők egész armádiájának éles hangja belevegyült a meg-megújuló abczug-kiáltásokba és a kövekkel behajított ablaktáblák*

³¹⁴ Budapest, május 21. In: *Egyetértés*. XX. évfolyam, 141. szám. 1886. május 22.

³¹⁵ A nemzeti ünnep meggyalázva. In: *Függetlenség*. VII. évfolyam, 141. szám. 1886. május 22.

³¹⁶ B. Edelsheim a tüntetésről. In: *Egyetértés*. XX. évfolyam, 142. szám. 1886. május 23.

³¹⁷ Az egyetemi ifjúság tüntetése. In: *Egyetértés*. XX. évfolyam, 142. szám. 1886. május 23.

csőrömpölése³¹⁸ kiegészítette a borzalmas koncertet. Végül elénekelték a Kossuth-nótát és azzal tovább indultak.³¹⁹ A tömeg ekkor három részre oszlott. Egy, a legkisebb a Margit híd felé, a krisztinavárosi temetőbe indult. Egy másik rész a Lánchídhöz ment, hogy feljusson a Budai Várba a Hentzi-szoborhoz, míg a többiek Ugron Gábor lakása felé indultak.³²⁰

A későbbiek során a temetőben nem került sor rendbontásra. A Várba induló csoport a Deák térig jutott, de ott lovas rendőrökkel találták szembe magukat. Baranyai rendőrtisztviselő itt értekezett az ifjúság vezetőivel, és tudatta velük, hogy Budára nem mehetnek fel. Ezért a függetlenségi pártkörhöz vonultak, de – miután itt senkit nem találtak – ők is Ugron Gábor lakásához mentek. Néhányan mégis feljutottak a Szent György térre, ahol tojásokkal és kövekkel dobálták meg Hentzi szobrát, majd a Sándor-palota előtt hangot adtak Tisza Kálmán iránti ellenszenvüknek.³²¹ A Vas utcába, Ugron Gábor lakása elé erő tömeg létszáma már meghaladta a tízezer főt. Ő színházban volt, így küldöttség ment érte. Addig Hentaller Lajos mondott beszédet. Hazatérte után Ugron is felszólalt, és ekkor kijelentette, hogy az ifjúságnak csak a törvény által megengedett úton szabad elégtételt vennie. Ezután a protestálók elénekelték a Himnuszot, majd csendben elvonultak. Este 10 órára csendessé vált a város.³²²

Másnap délután 1 órakor Török János főkapitány az összes fővárosi rendőrtisztviselőt magához hívatta. „A tisztviselők részletes jelentést tettek a tegnapi történetek felől, mire a főkapitány a rendőrtisztviselőknek és a rendőrközlegeknek higgadt és tapintatos, valamint az ő intenciójuknak megfelelő eljárásért teljes elismerését fejezte ki. Együttal a főkapitány az egybegyűlteket részletes utasításokkal látta el arra nézve, ha a csoportosulások ismétlődnének. Különösen kiemelte, hogy a tisztviselők minden provokációtól, minden felesleges beavatkozástól tartózkodjanak. Személy vagy vagyron biztonságot veszélyeztető zavargás vagy a közlekedés huzamosabb akadályozása esetén a zavargó tömeg ismételten, udvariasan, de határozottan rendre intendő, szükség esetén

³¹⁸ Igaz, hogy néhányan megdobálták a házat, azonban a kövek célt tévesztettek. Azok nem a második emeleten lakó – és egyébként ekkor otthonától távol tartózkodó – Jansky ablakait találták el, hanem az alatta lakó Berzsenyi bárónő lakására zúdultak. A háznak összesen 16 ablaktáblája károsodott, de ezek közül csak egy tartozott Jansky lakásához. A Hentzi-sír megkoszorúzása. In: *Függetlenség*. VII. évfolyam, 142. szám. 1886. május 23. ; Hentzi sirjának megkoszorúzása. In: *Egyetértés*. XX. évfolyam, 143. szám. 1886. május 24.

³¹⁹ Az egyetemi ifjúság tüntetése. In: *Pesti Napló*. XXXVII. évfolyam, 142. szám. 1886. május 23. Reggeli Kiadás.

³²⁰ Az egyetemi ifjúság tüntetése. In: *Pesti Hírlap*. VIII. évfolyam, 142 (2659). szám. 1886. május 23.

³²¹ Az egyetemi ifjúság tüntetése. In: *Pesti Napló*. XXXVII. évfolyam, 142. szám. 1886. május 23. Reggeli Kiadás.

³²² Az egyetemi ifjúság tüntetése. In: *Egyetértés*. XX. évfolyam, 142. szám. 1886. május 23.

pedig szétozslásra hívandó fel s ha a zavargás a közbiztonságot veszélyeztetné, a rendkarhatalommal állítandó helyre.”³²³

Az egyetemisták az Árvai-féle kávéházban tartottak gyűlést, ahol a higgadtabbak nem szerettek volna további tüntetéseket, de sokan nem elégedtek meg az előző napi eseményekkel. Este 8 óra előtt néhány perccel 3-400 egyetemi hallgató gyülekezett az Egyetem téren, hogy Budára induljanak. Erre a rendőrség 6 lovas rendőrt a Lánchídhöz, 12 gyalogos és ugyanennyi lovas rendőrt pedig a Szent György térre rendelt. A tüntetők kisebb csoportokban indultak el, és este negyed 10-re nagyjából 4-500 fő gyűlt össze a Szent György téren. Itt nagyobb rendbontásra nem került sor, a lovas rendőrök a Ferenc József kapun kiszorították a tüntetőket a Várból. Erre visszatértek a pesti oldalra, és – az ügyben Jansky oldalára álló – *Pester Lloyd* székháza előtt *Vesszen a német! Kiáltásokban* törtek ki. Itt egy, a lap védelmére kelő embert megvertek. Kirendelték a helyszínre Splényi bárót, a detektív osztály vezetőjét, aki a tömeget távozásra szólította fel. Ők a Múzeum körútig hátráltak, majd eleget tettek a rendőri akaratnak. Ezen a napon a zavargás nem öltött komolyabb jelleget. Bár képződtek nagyobb csoportok, a tömeg rigmusokat kiabált és énekelt, de a rend komolyabban egy pillanatig sem forgott veszélyben.³²⁴

Május 24-én Tisza Kálmán a képviselőházban válaszolt az interpellációkra, és válasza nem csak Szalay Lászlót és Ugron Gábort, hanem a főváros közönségét és az egyetemi ifjúságot is megnyugtatta. Este Melly Béla, az egyetem olvasóköreinek elnöke arra kérte az ifjúságot, hogy álljanak el a további tüntetésektől. Ennek ellenére mintegy száz fő gyűlt össze az Egyetem téren este fél 10-kor, és lármázva vonult a Kálvin térre. Itt megkétszereződött a számuk, de a kirendelt lovas rendőrök pillanatok alatt szétkergették őket.³²⁵

Május 25-én a főváros újra csendes volt, nem került sor összecsapásokra. Mindössze egyetlen eseménysor borzolta a kedélyeket. Erről a *Függetlenség* a következőképpen számolt be: „*Janszki tábornok tegnap este csaknem tüntetést provokált. 9 óra felé ugyanis gyalog ment végig egy tábornoktársával a belvárosnak a tüntetések alatt legveszedelmesebb pontjain, a ferenczrendiek terén, egyetem utcán, egyetem téren, kecskeméti utcán s úgy tért haza muzeum körüti lakására. A tábornok a sétája alatt olyan feltűnően és kihívóan viselte magát, hogy a kíváncsiak egész tömege kísérte őt s ha a rendőri fedezet Szlávy György fogalmazó és később Lisznyai Szabó Adorján vezetése*

³²³ A katonák Hentzi sirjánál. In: *Nemzet*. V. évfolyam, 1340 (143). Szám. 1886. május 24. Reggeli Kiadás.

³²⁴ A katonák Hentzi sirjánál. In: *Nemzet*. V. évfolyam, 1340 (143). Szám. 1886. május 24. Reggeli Kiadás.

³²⁵ A Hentzi-tüntetés. In: *Egyetértés*. XX. évfolyam, 144. szám. 1886. május 25.

mellett nyomában nincs, a felfingerült nép okvetlen inzultálta volna őt s akkor kész a botrány. Ez az eset is élénken illusztrálja azt az otromba modort, a melyet a cs. és kir. közös hadsereg tisztjeinek szellemben czopfos része kezdve a hadnagytól egész a legmagasabb ranguakig, a polgári elemmel szemben tanusítanak. Tisztelet adassék a kivételeknek, mert istennek hála, a közös hadsereg tisztjei közül sokan vannak, a kiknek szelleme is, érzelme is magyar s a kik mindig és mindenütt illő szerénységgel, tisztességgel és komolysággal viselik magukat, s úgy hogy bizvást tanulhatnak tőlük a Hentzi sir cs. és kir. megkoszorúzóit.”³²⁶

Május 25-én reggel Török főkapitány megkezdte öthetes szabadságát. Bécsbe utazott, majd innen folytatta útját Berlinbe, Párizsba és Londonba, hogy a külföldi rendőrségek szervezetét tanulmányozza. Távollétében Pekáry József rendőrtanácsosra bízta főkapitányi teendőit.³²⁷ Nyugodtan kelhetett útra, abban a tudatban, hogy a főváros elcsendesült. Nem tudhatta, hogy május végén csak a tüntetések első, enyhébb szakasza zárult le.

Jansky tábornok május végén miniszterelnöki nyílt megrovásban részesült, majd benyújtotta nyugdíjaztatási kérelmét. Amikor Bécsbe utazott, kérvényét elutasító válasszal kapta vissza. Mikor Tisza Kálmán Bécsben járt, azt kérte, hogy a kedélyek lecsillapodása érdekében Jansky-t legalább három hónapra szabadságozzák, és ez idő alatt ne térjen vissza Budapestre. Ezt a tanácsot a bécsi körök megfogadták. A hadügyminisztérium a szabadságolásról szóló okmányt a szabályoknak megfelelően elküldte a hadsereg főparancsnokának, Albrecht főhercegnek, aki a hadügyminiszteri rendeletet megváltoztatta és Jansky-nak parancsot adott, hogy haladéktalanul foglalja el szolgálati helyét Pécsen. „Mindenesetre a helyzet komolyabb, mint volt, és pedig az által komolyabb, hogy Janszki tábornok rendeletet kapott magyarországi állomására visszatérni, mi semmiképp sem volt a magyar kormány szándékában. Ez által a kormányelnök kijelentése a képviselőházban semmire redukáltatott, sőt meghazudtoltatott, a nép pedig annyira felfingerelgett, hogy újabb utcái tüntetések provokáltak.”³²⁸

Természetesen a császári és királyi tisztikar az ügyben szembehelyezkedett a nemzet közvéleményével, és a tisztek egy része gyűlölködő hangnemben nyilatkozott a magyarokról. Így volt ez a Stubenrauch-ezredben is, melynek magyar hadnagya, Horváti Menyhárt Béla rendre utasította egyik tisztársát, és kijelentette, hogy együtt érez

³²⁶ A Hentzi-ügy. In: *Függetlenség*. VII. évfolyam, 145. szám. 1886. május 26.

³²⁷ Török János főkapitány... In: *Pesti Napló*. XXXVII. évfolyam, 144. szám. 1886. május 25. Esti Kiadás.

³²⁸ Janszki feltámadása. In: *Pesti Napló*. XXXVII. évfolyam, 156. szám. 1886. június 6. Reggeli Kiadás.

megsértett nemzetével. Menyhárt hadnagy rögtön a helyszínen nyolc kihívást kapott szókimondásáért. Öt kihívójával meg is verekedett a Károly kaszárnijában június 2. és 4. között, és mindannyiukat le is győzte. Éppen hatodik párbajára készült, amikor megérkezett Edelsheim-Gyulay rendelete, melyben betiltotta a további párbajozást. Horváti Menyhárt Béla nem maradt a hadsereg kötelékében. Lemondott rangjáról és visszavonult a polgári életbe.³²⁹

A június 5-én újra kirobbanó tüntetésekre az adta a közvetlen alkalmat, hogy elterjedt a városban a hír, miszerint Jansky az esti órákban vonattal Budapestre fog érkezni. A csoportosulás a Lloyd épülete előtt kezdődött meg. *„A rendőrség hamar megjelent. Alig tartott pár perczig a tüntető láрма a Lloyd-épület előtt, midőn a fürdő-utczából sebes vágatásban megjelent hat lovas rendőr, kik nem nézve sem emberre, sem gyermekekre, vakon és vadul rohantak a nép közé. Csakhamar feltűntek a detektívek többé-kevésbé ismerős alakjai, megjöttek az egyenruhás gyalogrendőrök is kardjaikkal, nádpálcáikkal s mintha csak a régi rendszer szelleme kísértett volna közöttük, olyan brutalitással láttak a tér kiürítéséhez.”*³³⁰ A szétkergetés után az egyre nagyobb számú tömeg az Egyetem térre, majd Jansky lakása elé vonult. Innen indultak el a pályaudvar felé a Kerepesi úton. A Nemzeti Színháznál találkoztak a lovas rendőrökkel, akikkel összecsaptak, majd folytatták útjukat. Elértek a pályaudvarra, azonban Jansky nem volt fenn a Pécsről érkező vonaton. A tüntető tömeg erre visszaindult a városba. Itt még sor került kisebb összecsapásokra, de jelentősebb rendbontás már nem történt az est folyamán.³³¹ A nap eseményeivel kapcsolatban a *Pesti Napló* kijelentette, hogy a rendőrség fellépése már közel sem volt olyan tapintatos a tüntetőkkel szemben, mint májusban.³³²

Másnap, június 6-án a tüntetés már halálos áldozatot is követelt.

Délben az egyetemisták gyűlést tartottak, amelyen az olvasókör helyiségében nagyjából 100 fő vett részt. Az egyetem rektora, Lechner Ágoston a gyűlés kezdetekor a vezetőket magához hívatta, és felszólította őket, hogy a saját megítélésük érdekében tartózkodjanak a további tüntetésektől. Mindezt a rektor írásban is megerősítette: *„Vonatozással a f. é. május 23-án kelt intézkedésemre, a tud. és műegyetemi olvasókört a folyó tanévre bezárom; minél fogva annak látogatása és helyiségeinek használata ezen*

³²⁹ CLAIR Vilmos: Magyar párbajok. Attila hun király idejétől az 1923. év végéig. In: *Magyar Párbaj*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. (A későbbiekben CLAIR 2002.) 304-305. o.

³³⁰ Tüntetések Jansky ellen. In: *Egyetértés*. XX. évfolyam, 156. szám. 1886. június 6.

³³¹ Tüntetés. In: *Nemzet*. V. évfolyam, 1353 (156). szám. 1886. június 6. Reggeli Kiadás.

³³² A Janszki elleni tüntetések. In: *Pesti Napló*. XXXVII. évfolyam, 156. szám. 1886. június 6. Reggeli Kiadás.

*iskolaév hátralevő idejére beszüntettetik. Egyedül a kör tisztviselőinek és bizottsági tagjainak lesz megengedve hivatalos működésük teljesítésére a kör helyiségeinek, különösen az irodaszobának használata. Felhívom az elnökséget, hogy ezen rendelkezésemnek azonnal hatályt szerezzen. Budapest, 1886. jun. 6. Dr. Lechner Ágoston s. k. rector.*³³³ Az ifjúság tudomásul vette a rendeletet, de ennek ellenére elhatározta, hogy küldöttségileg fog elégtételt kérni a rendőrség előző napi brutalitásával szemben.

A gyülekezés este 8 óra körül kezdődött a vámház környékén. A tüntetők csak néhány percre tudtak tömeggé verődni, hiszen a rendőrség szinte azonnal szétszálta őket. Innen a Korzó felé menekültek, és az ún. Hangl-kioszk előtt foglaltak állást, ahol Clair Vilmos hírlapíró intézett hozzájuk beszédet. Alig kezdett bele felszólalásába, amikor ismét megjelentek a rendőrök, így a tüntetők futásnak eredtek. A városban hajsza vette kezdetét, melynek során a tömeg az Egyetem tére szorult, majd a Kecskeméti utcán át a Múzeum körútra. Itt a rendőri oszlatás közben egy – ekkor még ismeretlen és azonosítatlan – fiatalember a Múzeum körút 15. számú ház előtt halálos sebet kapott. A későbbiek folyamán a tüntetőket szétkergették, 31 egyént állítottak elő.³³⁴

Az est folyamán két egyetemi tanárt is atrocitás ért. Történt ugyanis, hogy Wartha Vince és Klimm Mihály amikor az egyetemről távozni akartak, az előcsarnokból zajt hallottak és odasiettek, feltételezve, hogy az utcán folyó tüntetésekkel kapcsolatban egyetemi hallgatók zajonganak. Odaérkezvén látták, hogy nem egyetemisták zajonganak, hanem a tüntetők egy csoportja szorult be az épületbe, és 8-10 szuronyos rendőrrel hadakoznak. A tanárok megpróbáltak segítséget nyújtani, hozzájárulni a rend helyreállításához, de a rendőrök őket is megtámadták. A rektori tanács megbotránkozott az eseten, és átiratot is intézett a rendőr-főkapitányhoz.³³⁵

Vér folyt tehát, egy ember holtan rogyott össze a Múzeum körút kövezetén. Ez az esemény a sajtóban és a képviselőházban is indulatokat gerjesztett. A *Nemzet* arra az álláspontra helyezkedett, hogy a tüntetéseknek véget kell vetni. Ezért a sajtó és minden politikai tényező helyesen tenné, ha szembe szállna az események szítóival, és megmondaná nekik, hogy amit tesznek, az céltalan és lovagiatlan, hiszen a gyorslábú tüntetők képesek elmenekülni a rendőrróham elől, de ez ártatlan emberek életébe kerülhet. És azért, ha az eljáró rendőrök ártatlan járókelőket, báméskodókat sebesítenek meg vagy

³³³ Tüntetés. In: *Nemzet*. V. évfolyam, 1354 (157). szám. 1886. június 7. Reggeli Kiadás.

³³⁴ Tüntetés. In: *Nemzet*. V. évfolyam, 1354 (157). szám. 1886. június 7. Reggeli Kiadás.

³³⁵ *Jegyzőkönyv a Magyar Királyi József Múgyetem rektori tanácsának 1886. június 7-én tartott üléséről.* BME Levéltár. 3/b. I. d. 1886. 06. 07.

tipornak el, nem ők a felelősök, hanem a tüntetők vezetői, illetve az őket folyamatosan hergelő újságírók tömege.³³⁶

Az ellenzéki lapok ezzel szemben természetesen elítélték a rendőrség fellépését. Az *Egyetértés* egyszerűen vandál rendcsinálásnak nevezte az eseményeket, kiemelve, hogy Török János főkapitány nem tartózkodik Magyarországon. „Mig ő itthon volt, a rendőrök nem merték összetéveszteni az erélyt a durvasággal, a garázdasággal. Alig távozott, alantasai siettek uszorás kárpótlást venni azért a mérsékletért, melyet az ő hatása egy ideig reájok erőszakolt.”³³⁷ A *Pesti Hírlap* szerint a tüntetések kisebb mérvűek voltak, mint az előző napon, de a rendőrség fejét vesztette, és ez beláthatatlan következményeket vont maga után.³³⁸ A *Függetlenség* is a rendőrségre hárította a felelősséget, és hangsúlyozta, hogy a tüntetés békésen folyt volna le, ha az azonosító számot nem viselő rendőrök nem rohannak rá a védtelen polgárookra. „Meggyalázzák lobogódát, megkoszorúzzák Pest bombáztatójának, a zsoldos hóhérnak sirját, s ha ezen megbotránkoszol, leütnek a saját rendőröddel, leszurnak, megölnék, ha becsületed fellázad a nemzet meggyalázóinak pimaszságán.”³³⁹

Az események hatására néhány vidéki városban is kisebb megmozdulásra került sor. Tüntetések voltak Pécsen, Győrött, Miskolcon, Hódmezővásárhelyen, Szombathelyen és Pápán.

A rendőri brutalitás a képviselőházban sem maradt visszhang nélkül. Június 7-én Irányi Dániel nyitotta meg az ügyben a napirend előtti felszólalások sorozatát. Kijelentette, hogy felszólalására az okot az életbiztonság rendőrség általi súlyos megtámadása adta. A fővárosi rendőrség kihívó kivonulása adott szerinte alkalmat a fővárosi lakosságnak a csoportosulásra. Este pedig az azonosító táblácskáikat már előbb eltávolító rendőrök a békés polgárok közé vágtattak, és őket erőszakosan, durván széttaszásra hívták fel, sőt, képviselőket is megtámadtak. Álláspontja szerint a képviselőház tagjaként nem csak a szabadságnak, hanem a rendnek is barátja, hiszen a szabadság rend nélkül nem lehetséges. Ezzel összhangban tűrhetetlen, hogy a szabadságot éppen azok tiporják lábbal, akiknek feladata a rend védelme lenne. Végül felkérte a belügyminisztert és az igazságügyi minisztert, hogy szigorúan vizsgáltsák ki a történeteket.³⁴⁰

³³⁶ Budapest, június 6. In: *Nemzet*. V. évfolyam, 1354 (157). szám. 1886. június 7. Reggeli Kiadás.

³³⁷ A mai tüntetés. In: *Egyetértés*. XX. évfolyam, 157. szám. 1886. június 7.

³³⁸ A tüntető főváros. In: *Pesti Hírlap*. VIII. évfolyam, 157 (2674). szám. 1886. június 7.

³³⁹ A főváros utcáin ma vér folyt. In: *Függetlenség*. VII. évfolyam, 157. szám. 1886. június 7.

³⁴⁰ NAPLÓ 1884. XII. 348-349. o. (255. ülés, 1886. június 7.)

Lukács Gyula két, képviselőket ért atrocitás történetét vázolta. Az első esetben az esti órákban 7 képviselő elbúcsúszván kezét fogott és néhány szót váltott a függetlenségi kör előtt. Ekkor a lovas rendőrök kérdezés nélkül nekik ugrattak, azt gondolván, hogy nem megengedett csoportosulásban vesznek részt. A másik eset akkor történt, amikor elterjedt a hír, hogy az eseményeknek már áldozata is van. Erre néhány kormánypárti képviselő a Múzeum körútra ment. Innen a rendőrök durva szavakkal próbálták távozásra bírni őket, majd mikor azzal védekeztek, hogy képviselők, a rendőrök azt mondták nekik, hogy akkor inkább a képviselőházban ugassanak. Szerinte tehát summázva a rendőrség sportot űzött, vadászatot tartott a békés lakosság ellen. Végül a belügyminiszterhez és a ház elnökéhez intézte kérdését: hajlandók-e intézkedni, hogy békés polgárokat szándékosan ne támadhassanak meg többé a rendőri közegek?³⁴¹

Tisza Kálmán válaszában biztosította képviselőtársait, hogy ha a rendőrség valóban visszaéléseket követett el és túlmént törvényes jogkörén, akkor azok, akik ezt tették, meg fogják kapni méltó büntetésüket. Emellett azonban azt is megjegyezte, hogy a rend és a szabadság barátjaként nem helyeselheti, hogy napokon keresztül tüntető tömegek zavarják a város békés polgárait. Minden kormánynak a világon kötelessége ugyanis polgárai nyugalmit megvédeni, és az utcai tüntetések mindennapivá válását minden rendelkezésre álló eszközzel megakadályozni.³⁴²

Péchy Tamás, a házelnök is hozzászólt a témához, hiszen Lukács Gyula hozzá is intézte kérdését. Kifejtette, hogy nem tudott a képviselők bántalmazásáról. De ha rögtön az eset után a megbántott képviselő közül lett volna, aki elment volna hozzá, „és megmondta volna, hogy akkor is, midőn magát, mint képviselőt megnevezte, bántalmazásnak volt kitéve: kötelességem szerint azonnal elmentem volna teljes elégtételt szerezni és bizonyosan kaptam is volna.”³⁴³

Ugron Gábor, aki már a májusi események folyamán is interpellálta Tiszát, erőteljes támadást indított a miniszterelnök ellen. Kifejtette, hogy mint belügyminiszternek, alkotmányos embernek, Tiszának azt a nézetet kell vallania, hogy a népnek joga van tetszését, illetve nemtetszését kinyilvánítani, ha a biztonságot nem veszélyezteti, és csak veszélyeztetés esetén van joga a rendőröknek közbeavatkozni. Szerinte a vizsgálat elrendelése is csak egy színjáték, mert előbb leszedették az azonosító jelvényeket a rendőrök ruháiról, hogy ne lehessen őket egyénileg felelőssé tenni. S most

³⁴¹ NAPLÓ 1884. XII. 349-350. o. (255. ülés, 1886. június 7.)

³⁴² NAPLÓ 1884. XII. 350-351. o. (255. ülés, 1886. június 7.)

³⁴³ NAPLÓ 1884. XII. 351. o. (255. ülés, 1886. június 7.)

alkotmányos ruhában tetszelegve elrendelik a vizsgálatot, miután a személyes felelősség már megállapíthatatlan. Értetlenkedését fejezte ki afelett is, hogy felsőbb intézkedés nélkül a rendőrség – amely Török főkapitány kinevezése óta oly humanusan szokott eljárni – hirtelen a legalávalóbb cselekedetekre vetemedett. Végül rámutatott, hogy a miniszterelnököt az országgyűlés többsége nem azért ültette a belügyminiszteri székbe, hogy ilyen brutalitások történjenek, hanem azért, hogy a polgárok szabadsága és testi épsége felett őrködjön.³⁴⁴

Tisza Kálmán válaszában visszautasította Ugron azon feltevését, mintha ami történt, az ő tudtával, felsőbb rendeletre történt volna. Kijelentette, hogy a vizsgálatot megígérte és el is rendelte, és nem tartja helyesnek, hogy egyes rendőrök túlkapásaiért rögtön a miniszter kerül a támadások keresztútjába. Emellett még megjegyezte, hogy az országot valóban a nép kívánata szerint kell kormányozni, de azt tagadja, hogy minden utcai tüntetés a nép kívánatának kifejezése.³⁴⁵ Tisza e válaszára reflektálva a *Pesti Napló* feltette a kérdést: „*Ki parancsol az állami rendőrségnek Budapesten? Ez most a kérdés. A belügyminiszter nem, ő maga megtagadta saját közegeit a képviselőházban. Ez nevezetes. Ő csak rendeleteket bocsát ki, de a végrehajtás másra van bízva, valakire. Ezen valaki utasítást ad a rendőröknek, hogy hova álljanak, mit miveljenek, hogyan viseljék magukat. Ha ezen utasítás gyenge – láttuk nem régiben – a rendőrség tud illedelmes lenni és nem bánt senkit, ki a személy- és vagyonbátorság ellen nem vét s a hatóság közegeit meg nem támadja; ilyenkor a rendőrség a rend őrizetére szorítkozik, szóval int, fegyverét nem szegzi ártatlanok és védteleneknek s eljárása a közönség által méltattatik. Igen, de akkor itthon volt Török főkapitány, ki azóta külföldre indult tanulmányutat tenni. Ha pedig az utasítás »erős,« melyet a durva legények kapnak, kik tolvajokkal, korcsmai verekedőkkel és fiakkeresekkel szoktak társalogni, ha felülről parancsot kapnak szuronyt tüzni, kardot rántani és lóval taposni a népet: nem kell ezeknek több, uraknak érzik magukat az urak felett, és az egész városban uralkodik a rendőri brutalitás.*”³⁴⁶

Ezután a Mérsékelt Ellenzék tagja, Ernusz Kelemen emelkedett szólásra. Ő nyugalomra intette a vita résztvevőit, kifejtve, hogy mivel sebesültekről, sőt, halálesetről is szó van, szenvedélyektől mentesen, teljes objektivitással kell eljárni. A gyakorlati élet oldalán álló emberként rámutatott, hogy tüntetők is és mások is voltak a tömegben, olyanok, akiket a kíváncsiság vezetett, vagy egyszerűen csak arra vezetett az útjuk. Az

³⁴⁴ NAPLÓ 1884. XII. 351-352. o. (255. ülés, 1886. június 7.)

³⁴⁵ NAPLÓ 1884. XII. 352. o. (255. ülés, 1886. június 7.)

³⁴⁶ Rendőri anarchia. In: *Pesti Napló*. XXXVII. évfolyam, 158. szám. 1886. június 8. Reggeli Kiadás.

ilyenek érdekében azt követelte, hogy ők mindenféle brutalitás ellen biztosítva legyenek. Emellett arra az álláspontra helyezkedett, hogy a közrendőröknek valaki instrukciókat kellett, hogy adjon, ezért érthetőnek tartotta, „*hogy bizonyos összefüggés kerestetik a ministerium intézősége és a rendőrség eljárása közt.*”³⁴⁷

Tisza erre kifejtette, hogy milyen intézkedéseket tett: elrendelte, hogy a város lakosságát értesítsék, hogy ha újabb tüntetések lesznek, akik azokban nem akarnak részt venni, ne menjenek oda, nehogy bajuk történjen, valamint elrendelte, hogy a rendőri közegeket szigorúan utasítsák arra, hogy kötelességük teljesítése közben szigorúan tartsák magukat a törvényi előírásokhoz.³⁴⁸

Szemecsz Emil azt is tudni vélte, hogy a letartóztatottakat hajnali 3 és 5 óra között a rendőrségi hivatalban bántalmazták.³⁴⁹

A kormánypárt tagja, Beöthy Algernon a Lukács Gyula által vázolt történetet egészítette ki. Ő és néhány társa este megjelent a Múzeum körúton. A kis csoport nagyjából 25-30 főre gyarapodott (többek között Lukács Gyula is csatlakozott hozzájuk), mire egy rendőr odament, és megkérte őket a szétozásra. Ő el is távozott, de látta, hogy képviselőtársai nem mentek utána, ezért visszament, de hogy ez idő alatt a rendőr mit mondott, azt nem tudhatta. Visszatérve az egyik kormánypárti képviselőtől hallotta, amint a rendőrrel perlekedik, és arra kéri, hogy neki ne mondják, hogy „*Takarodjék!*”. Ő odament társához, és azt mondta, hogy a rendőrnek van igaza, majd képviselőtársával távozott.³⁵⁰

Madarász József egyetértését fejezte ki Irányival, majd Tisza Kálmán emelkedett szólásra. Elmondta, hogy a képviselőket is lehet figyelmeztetni, hogy ezt vagy azt tenni nem szabad, de ők sem tehetnek meg bármit, mert ez visszaélések sorozatára adhatnak okot.³⁵¹

Végül Péchy Tamás zárta le a vitát. „*A jövőre nézve, t. ház, minthogy meggyőződésem szerint, itt tisztán csak visszaélésből történt, hogy egy képviselő ily durván bántalmaztatott és ezen visszaélést meg lehet büntetni, mondom, a jövőre nézve más intézkedést tenni nem lehet, mert a törvény ugyanis tiltja a visszaélést, tehát a törvényt külön*

³⁴⁷ NAPLÓ 1884. XII. 352-353. o. (255. ülés, 1886. június 7.)

³⁴⁸ NAPLÓ 1884. XII. 353. o. (255. ülés, 1886. június 7.)

³⁴⁹ NAPLÓ 1884. XII. 353. o. (255. ülés, 1886. június 7.)

³⁵⁰ NAPLÓ 1884. XII. 354-355. o. (255. ülés, 1886. június 7.)

³⁵¹ NAPLÓ 1884. XII. 355-356. o. (255. ülés, 1886. június 7.)

erősíteni nem lehet; a visszaélés ez által ki nem zárható, de épen azért utólag mindig büntetendő.”³⁵²

Június 7-én napközben Pekáry József, a távol lévő főkapitány helyettese egy rendeletet és egy felhívást is közzétett. Rendelete a rendőrségi közegekhez szólt. Ebben arra kérte kollégáit, hogy a rendőrség jó hírneve megőrzésének érdekében a legnagyobb eréllyel, de lehetőleg kímélettel lássák el kötelességüket. Csoportosulások alkalmával minden esetben először szóban többször figyelmeztessék az egybegyűlteket, és csak a legvégső esetben, akkor is csak felsőbb utasításra avatkozzanak be fizikailag.³⁵³ Az ezzel párhuzamosan megjelenő felhívásban Pekáry figyelmeztette a főváros közönségét, hogy az esetleges további tüntetésektől tartsa távol magát. Különösen felhívta a szülők, gyámok, iparosok, kereskedők és gyártulajdonosok figyelmét, hogy a gondviselésük alatt álló vagy náluk alkalmazott ifjakat illetve munkásokat a zavargásokban való részvételtől tiltsák el. Emellett felkérte a város rendszerető polgárait, hogy a rendfenntartó erőket kötelességük teljesítése közben lehetőség szerint támogassák.³⁵⁴

Az este folyamán nagyjából 50-60 fő kezdett gyülekezni a Kerpesi út-Hatvani utca-Múzeum körút kereszteződésnél. Innen az Egyetem térre vonultak, számuk eddigre már elérte a 300 főt. Itt nem találkoztak az egyetemistákkal, akik már a délután folyamán eldöntötték, hogy távol tartják magukat az eseményektől. A Nemzeti Színháznál lovas rendőrök várták őket, majd Ugron Gábor lakásához mentek a Vas utcába, ő azonban nem volt otthon. Végül a néhány ezer fősre duzzadó tömeg a Hatvani utcába, a rendőrség épülete elé vonult. Amikor valaki bedobta az épület egyik ablakát, a rendőrségről 28 rendőr lépett ki, a tüntetők pedig ennek hatására elmenekültek.³⁵⁵

Június 8-án délelőtt megtartották az áldozat³⁵⁶ boncolását a Rókus Kórház bonctermében. Az erről készült szakvélemény a következőket tartalmazta: „*A vizsgált férfi rohamos belső elvérzés következtében, megelőző jó egészségi állapot után hirtelen halt el, a mi szükségképeni folyamánya volt az őt ért szívbe és májba behatoló szurt sebeknek. A szurás a szívnél melléről és kissé le és jobbfelé haladó irányban szemközti helyzetből történt; míg a májtáji szurás nagyobb mértékben részatosan balról jobbfelé és felőlről*

³⁵² NAPLÓ 1884. XII. 356. o. (255. ülés, 1886. június 7.)

³⁵³ A rendeletet szó szerint közli: A Janszky-tüntetés. In: *Egyetértés*. XX. évfolyam, 158. szám. 1886. június 8.

³⁵⁴ A felhívást szó szerint közli: A tüntetések. In: *Nemzet*. V. évfolyam, 1354 (157). szám. 1886. június 7. Esti Kiadás.

³⁵⁵ A Janszky-tüntetés. In: *Egyetértés*. XX. évfolyam, 158. szám. 1886. június 8.; Tüntetések. In: *Nemzet*. V. évfolyam, 1355 (158). Szám. 1886. június 8. Reggeli Kiadás.

³⁵⁶ Sokáig tartotta magát az a vélemény, hogy az áldozat Praxler György (vagy József) 30 éves kárpitos volt, valójában azonban Braunstein Nándor 27 éves hentes, akit munkatársai azonosítottak a boncolás után.

lefelé haladt irányban, de a sebein ismételt sebzéssel akár a sebből ki nem huzott eszköznek újabb tolása, akár valószínűen esés következtében testállás változás folytán egyszersmind mellől hátfelé irányban is történhetett. A szurt sebek pengés, hegyénél kétféle, egyik oldalon azonban a széleken surló és kitört szélű bordaporcz tanúsága szerint igen tompa szélű körülbelül 4 cmtr csucstávolságban 23 mmtrnél nem szélesebb eszközzel ejtethettek. A sebek méretei oda mutatnak, hogy azok a kérdésben forgó rendőrségi oldalfegyverek közül legkönnyebben szuronynyal, lehetőleg azonban gyalogsági karddal, kevésbé valószínűen a bemutatott lovassági kardnál valamivel csucsosabban ejtethettek.”³⁵⁷ A temetésre a boncolás után került sor. Ezen több függetlenségi és 48-as párti képviselő is megjelent,³⁵⁸ a kórház udvarán felállított ravatal mellett pedig Melly Béla, az egyetemi olvasókör vezetője mondott beszédet. Ezután a nagyjából 5000 fős menetet a temetőbe vonult, ahol Verhovay Gyula szólt az egybegyűltekhöz. Ő az elhunyt hősként tüntette fel a zsarnok hatalommal szemben. A résztvevők ezután elénekelték a Szózatot, majd Kossuthot éltették. A rendezvény végeztével a tömeg a belváros felé indult. A temetés után tehát nem mentek haza, sőt, egyre többen csatlakoztak hozzájuk, így a város belső részein érezhető lett a nyugtalanság. Ezt mutatja, hogy a délután folyamán miniszteri tanácsosi levél érkezett Pekáryhoz, miszerint a biztonság érdekében minden óvintézkedést meg kell tenni, így a katonaságot is készenlétben kell tartani.³⁵⁹ Még a temetés előtt, délben Pekáry József újabb felhívást intézett a főváros közönségéhez, amelyben felhívta a figyelmüket arra, hogy a rendőrség újabb zavargások esetén a lehető legszigorúbb eszközökkel fog fellépni.³⁶⁰

Az est leszálltával az addig nyugodt tömeg hirtelen mozgolódásba kezdett. Fél 9-kor megindultak Jansky lakása elé, ahol macskazenét adtak, majd végigvonultak a Sándor utcán, bevervén a házak – köztük a képviselőház épülete³⁶¹ – ablakait. Így érkeztek a Vas utcába, ahol minden ablak el volt sötétítve, kivéve Ugron Gábor ablakait. A nép Ugront és Kossuth Lajost éltette, közben a Kerepesi útra vonult. Tovább folytatódott a lármázás, a kiabálás, az ablakok és a lámpák beverése, sőt, az Opera előtt őrt álló rendőr vállát késsel megszúrták és több üzletet kifosztottak. A tömeg egy része Verhovay Gyula lakásához vonult. Ő ablakából mondott beszédet, kiemelve a rendőrség brutalitását és a kormány

³⁵⁷ A tüntetések... In: *Nemzet*. V. évfolyam, 1355 (158). szám. 1886. június 8. Esti Kiadás.

³⁵⁸ Ugron Gábor, Herman Ottó, Polónyi Géza, Orbán Balázs, Lukács Gyula, Fornszek Sándor, Jusztth Gyula, Csanády Sándor, Becker János, Barla József. A neveket felsorolja: A Janszky-tüntetés. In: *Egyetértés*. XX. évfolyam, 159. szám. 1886. június 9.

³⁵⁹ *Miniszteri tanácsosi levél a főkapitánynak (1886. június 8.)*. BFL VI. 1. a. 211/1886.

³⁶⁰ Tüntetések. In: *Nemzet*. V. évfolyam, 1356 (159). szám. 1886. június 9. Esti Kiadás.

³⁶¹ Ebben az időszakban a mai Bródy Sándor (akkori Sándor) utcában ülésezett a képviselőház a mai Olasz Intézet épületében.

eljárásának elégtelenségét. A zavargás 9 óra után érte el csúcspontját, amikor Zsámboky József rendőrt a Nemzeti Színháznál megtámadták és karon szúrták. Ennek hatására a rendőrség a katonaság segítségét kérte. A katonai segítség este 9 óra 40 perckor érkezett meg feltűzött szuronnal. Mivel a tömeg háromszori figyelmeztetésre sem oszlott szét, a katonaság támadásba lendült. A rend éjfél utánra állt helyre, 35 letartóztatást eszközöltek.³⁶²

A tüntetések ezen az estén már az utcai harc jellegét öltötték. Elvesztették politikai indíttatásukat, az egyetemi ifjúság már nem vett részt bennük. Már megjelentek az addig az eseményekből szinte teljes mértékben kimaradó csavargók, kétes egzisztenciák, akiknek elsődleges célja a zűrzavar fenntartása volt, mert ez lehetőséget adott számukra a fosztogatásra és vágyaik kiélésére.³⁶³

Június 9-re a tüntetés végképp átalakult. Már nem beszélhetünk a Jansky elleni jogos nemzeti érzelmre ható felháborodásról. „*Alig mult el a délutáni 4 óra, már nagy csoportok jártak fel s alá a hatvani utcán, kerepesi uton, muzeum köruton és mellék utcákon csupa kétségbeesett exisztenciák, rongyokba burkolt alakok, a mob egy bizonyos söpredéke, mely annyira szereti a sötétet, hogy a zavarosban halászhasson. Ilyen individuumok mintegy 500-600-an voltak együtt s hozzájuk járult még valami 100-200 inasgyerek, pajkos utcái gaminek, a kiknek a hecz tetszik s egyéb céljuk nincs, mint kárt tenni, ordítani, fütyülni, szóval a rendet és a csendet lehetőleg megbontani, óráról órára nőtön nőtt a tömeg, úgy hogy 6 órakor már 2000-3000 főre tehető azoknak a száma, a kik a kerepesi és hatvani utcák torkolatánál éktelen lármával gyülekeztek, folyton abczugolva Janszkít, gyilkosoknak nevezve a rendőrséget, átkozva Albrecht főherczeget és törve-zuzva a lámpákat a mi kezük ügyébe esett.*”³⁶⁴ Az események hatására este 8 óra 10 perckor szuronyt szegezve felvonult a katonaság. 28 főt elfogtak, többen megsebesültek, és újabb halálos áldozatról kellett beszámolnia a sajtó munkatársainak. Petrák Károly 21 éves nyomdászsegédet az általunk később tárgyalandó 1883-as antiszemita zavargássorozat alkalmával már hírhedtté vált Hattyú Szálloda előtt olyan erővel szúrták meg szuronnal hátulról, hogy az a mellén jött ki.³⁶⁵

³⁶² Tüntetések. In: *Nemzet*. V. évfolyam, 1356 (159). szám. 1886. június 9. Reggeli Kiadás.

³⁶³ A *Borsszem Jankó* találoán utalt ezen elemek, a hivatásos tüntetők megjelenésére, amikor bemutatta a legújabb vizitkártyát, amelyen a következő felirat volt olvasható: „*Abczug András fővárosi tüntető*”. In: *Borsszem Jankó*. XIX. évfolyam, 961 (24). szám. 1886. június 13. Itt jegyezzük meg, hogy a korabeli élcapok csak érintőlegesen foglalkoztak a Jansky által kibombantott ügyvel, sőt, a kormánypárthoz közel álló *Az Ústökös*, Jókai Mór élcapja teljes egészében hallgatott az eseményekről.

³⁶⁴ A Hentzi-Janszki ügy. In: *Függetlenség*. VII. évfolyam, 160. szám. 1886. június 10.

³⁶⁵ Tüntetések. In: *Nemzet*. V. évfolyam, 1357 (160). szám. 1886. június 10. Reggeli Kiadás. Az áldozatot itt még Petrák Jánosként nevezték meg, ám a későbbiek során kiderült, hogy Petrák Károlynak hívták.

A rendőrség és a katonaság június 10-én délután eldöntötte, hogy véget vet az értelmetlen rendbontások sorozatának, és kelepcébe csalja a zavargó tömeget.³⁶⁶ „*A mult napok zavargásaiból jól ismert alakok már a délutáni órákban kezdtek mutatkozni a kerepesi-ut és a körutak torkolatánál. Hiányos, szennyes öltözetük, mosdatlan arcuk, melyet még vadabbá tesz a torzonborz haj, lézengésük s ide-oda járó határozatlan tekintetük, mind elárulta, hogy ők a nap hősei, kik a beálló alkonyat eseményeire várnak. Nem azok az utca-gyerekek többé, noha ezek közül is akadt később elég, a kik az előző napokban a kezdeményezők voltak; de részben munkakerülő s megbélyegzett existenciák, részben a munkás-osztály alsóbb rétegeiből kikerült elemek, kiknek egész lényéről leri a nyomor s a szegénységgel karöltve járó bűn.*”³⁶⁷ Este nyolc óra tájban rengeteg ember gyűlt össze a Kerepesi úton. A nagyjából 2000 fős tömeg a megelőző napok koreográfiája szerint cselekedett: betörték az utcai lámpákat, éltették Kossuth Lajost és szidták a rendőröket. Erre a rendfenntartó erők is akcióba léptek, és elkezdték megvalósítani a délután folyamán Splényi báró által kiagyalt taktikát. A katonák kordont vontak a Hatvani utca végén, a Kerepesi úton, a Síp utca és az Eszterházy utca között, a Múzeum körúton és a Károly körúton. Így teljesen körülzárták a zavargókat. Szuronyt szegezve, lassan indultak meg előre. A tömeg számára nem volt menekvés, a kör bezárult. 710 főt vettek őrizetbe az est folyamán.³⁶⁸

A zavargássorozat ezzel véget ért, a főváros visszazökkent rendes hétköznapi életébe. Július 16-án nyilvánosságra jutott, hogy báró Edelsheim-Gyulay budapesti hadtestparancsnokot nyugdíjazták, és helyére Pejacsevich lovassági felügyelőt nevezték ki. A nyugdíjaztatásnak politikai okai voltak, a báró ugyanis még május folyamán a Nemzeti Kaszinóban helyeselte Tisza Kálmánnak a Jansky-ügyben a képviselőházban május 24-én tett nyilatkozatát. A katonai körök emiatt álltak bosszút rajta.³⁶⁹ Ennek hatására újabb tüntetések kezdődtek a fővárosban, de ezek rövid életűeknek és kisebb mértékűeknek bizonyultak. Az ügy lezárásaként Jansky-t új szolgálati helyre irányították.³⁷⁰

1886-ban a koszorúzási ügy hetekig lázban tartotta a főváros lakosságát. Az események álláspontunk szerint három, egymástól jól elkülöníthető szakaszra oszthatók. Május 21-én Ludwig Jansky vezérőrnagy vezetésével koszorúkat helyeztek el Hentzi és

³⁶⁶ Heiszler Vilmos tanulmányában a rendőrség cselének dátumát – helytelenül – 1886. június 9-re teszi, holott kutatásaink rámutattak, hogy erre 10-én került sor. A pontatlan megállapítás lelőhelye: HEISZLER 1993. 87. o.

³⁶⁷ A Jansky-tüntetés. In: *Egyvetértés*. XX. évfolyam, 161. szám. 1886. június 11.

³⁶⁸ A tüntetések. In: *Nemzet*. V. évfolyam, 1358 (161). szám. 1886. június 11. Reggeli Kiadás.

³⁶⁹ SZATMÁRI MÓR: *Hűsz esztendő parlamenti viharai*. Budapest, Amicus kiadás, 1928. 18. o.

³⁷⁰ HEISZLER 1993. 90. o.

társai sírján. Az egyetemi ifjúság erre sértettségének macskazenével adott kifejezést, valamint betört néhány ablakot. Tisza Kálmán 24-én férfias nyilatkozatot tett a képviselőházban, és úgy tűnt, hogy ezzel az egész ügy lezárult. Jansky azonban június elején Pécsre érkezett, és ezzel megkezdődött a tüntetéssorozat második – legrövidebb ideig tartó, de legintenzívebb – szakasza. Ekkor már halálos áldozat is volt, és a rendőri önkény következtében egyre inkább elszabadultak az indulatok. Június 7-én az egyetemi ifjúság kihátrált a tüntetések mögül. Ezzel megkezdődött a harmadik szakasz, amely már a legkevésbé sem szólt Jansky-ról, a nemzeti érzületről és a koszorúzás sértő voltáról. Sokkal inkább az egész ügy utójátékának tekinthető. Innentől kétes egzisztenciájú hordák járták a várost, és csak a rendőrség és a katonaság június 10-i határozott fellépésének, jó taktikai érzékének volt köszönhető, hogy véget ért a féktelen pusztítás.

Egy egykorú – név nélkül megjelent, de nyilvánvalóan kormánypárti – leírás elítéli az eseményeket, és azok szítóit, akiket elsősorban a saját munkatársaiban nevez meg. *„Mind a hadseregnek, mind a polgárságnak meg van a maga rendes foruma, hova a panaszokkal fordulni lehet, de a »linchelés« Európában nem divat; és ha van jogosult tüntetés, az csak akkor lehet, ha a panasz egyáltalában meg nem hallgattatik, de ha panaszaink nem inyünk és szájunk ize szerint intéztetnek el, még nem ad jogot arra, hogy az ablakokat beverjük. A bíró nem arra van hivatva, hogy a panaszló félnek elégtételt adjon, hanem arra, hogy igazságot szolgáltatasson, s ha belátása s igazságszolgáltatási érzéke az ingerült közvélemény érzékével nem azonos, még nem következik, hogy a szerepet magára vállaló csőcselék lehessen az aeropag.*”³⁷¹

A *Pesti Hírlap* az eseményeket párhuzamba állítva a korábbi évek tapasztalataival, a következőket fejtette ki: *„Az erőszakosság ezen neme nem új a fővárosban. Láttuk, hogyan fajult el 1880-ban egy politikai tüntetés véres zavargássá a kerepesi-uton. Láttuk ugyanott 1883-ban az ad hoc összeverődött csőcselék, a mint a rendőrség szemei előtt a boltokat kirabolta s utána még napokig rombolt. És láttuk most, ugyanazon helyeken, de már most ellenszegüléssel és tervszerűbben föllépni a mobot, a mint fogat vicsorit a szuronyoknak, sőt a katonaságra is ráteszi a kezét.*”³⁷²

---

³⁷¹ A *hadsereg* úgynevezett „szelleméről”. OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Aprónyomtatványok. 1886/12.

³⁷² A csőcselék. In: *Pesti Hírlap*. VIII. évfolyam, 162 (2679). szám. 1886. június 12.

5.3.3. Az 1901-es egyetemi kereszt-mozgalom

Bár az 1901. évi egyetemi kereszt-mozgalom eltérő jellegű, mint az általunk eddig vizsgált események, mégis fontosnak tartjuk, hogy szót ejtsünk róla, hiszen ez is a politikai tömegmegmozdulások egy formájának tekinthető. Ez is tömegmegmozdulás, nagy hatású politikai akció volt, még ha az egyetemisták fiatalos hevülettel, saját rendelkezésre álló eszközeikkel, nem erőszakos úton vettek is elégtételt azokon a sérelmeken, amelyek őket érték. Itt nem beszélhetünk huzamosabb ideig tartó eseménysorozatról, csak egy egyszeri akcióról, amelynek azonban politikai hatása elvitatathatlan.

1900 májusában szentelték fel az újonnan restaurált egyetemi aulát az uralkodó, Ferenc József jelenlétében. Azonban alighogy véget ért az ünnepélyes ceremónia, az aulában elhelyezett 14 magyar címer tetején elhelyezett koronákról ismeretlen tettesek letörték a kereszteteket. A nemzeti, valamint keresztény jelkép megbecsülésének a hallgatók érdekvédelmi szervezete, az Egyetemi Kör nem hagyta, nem hagyhatta szó nélkül. A kör elnöke május 30-ra tiltakozó gyűlést hívott egybe, amelyen Bernolák Nándor joghallgató javaslatára egy memorandumot szövegeztek a rektornak, amelyben azt kérték tőle, hogy a miniszternél járjon közbe, hogy tegye kötelezővé az egyetem összes tantermében a kereszt kifüggesztését. Ezzel a momentummal – Bernolák felszólalásával – vette kezdetét az egyetemi kereszt-mozgalom.³⁷³

Az 1900/1901-es tanév kezdetén – mint minden évben – sor került az Egyetemi Kör tisztújítására. Ezen a Keresztény Egyetemi Nemzeti Párt jelöltjei diadalmaskodtak, akik továbbra is kiálltak a kereszt-kifüggesztés szükségessége mellett. Ez – a hallgatók között is megmutatókozó – ellentét az ősz folyamán folyamatos feszültséghez vezetett.³⁷⁴

Az egyes egyetemi karok 1900 novemberében tárgyalták meg a hallgatók beadványát. A hittudományi kar természetesen jellegéből adódóan javasolta, míg az orvosi és a filozófiai kategorikusan elutasította a keresztet tantermekben való elhelyezését.³⁷⁵ A bölcsészeti karon megoszlottak az álláspontok. Lengyel Béla ismertette az egyetemi ifjúság beadványát, és azt indítványozta, hogy a kar ne térjen el az addigi szokásoktól. Ezt

³⁷³ TAHY Endre: *Kereszt az egyetemen. 1901 március 18. A budapesti egyetemi ifjúság 1901. évi kereszt-mozgalmának története az „ezer magyar ifjú” névsorával.* Budapest, Athenaeum, 1941. (A továbbiakban TAHY 1941.) 10-11. o.

³⁷⁴ SZABÓ Miklós: Az 1901-es egyetemi „kereszt-mozgalom” (Adalék a magyarországi szélsőjobboldal előtörténetéhez). In: *Történelmi Szemle*. XIII. évfolyam, 1970/4. (A továbbiakban SZABÓ 1970.) 490. o.

³⁷⁵ TAHY 1941. 11. o.

az álláspontot egyetlen ellenszavazattal megszavazták. Margalits Ede azonban felhívta a figyelmet arra, hogy a díszteremben és a tanácssteremben 1870 előtt volt kereszt, így ott most is kellene lennie. Az egyetem alapja keresztény, ezért azt a kívánságot jogosnak tartotta, hogy ezen a két helyen legyen kereszt. Indítványáról a küldöttek titkos úton szavaztak, és 9 igen, 17 nem és 5 üresen hagyott szavazólap mellett elutasították.³⁷⁶

A jogi karon az ügy előadója Concha Győző volt. Ő a kereszt tantermekben való kifüggesztésére irányuló kérést nem vélte teljesíthetőnek. Azt azonban szükségesnek látta, hogy a doktori avatások alkalmával a díszterem asztalán feszület legyen, továbbá az egyetem alapításának megfelelően az egyetemi vasárnapi istentiszteletet újból bevezessék, állítsák vissza az egyetemi hitszónoki állást, valamint a bölcsészeti karon ismét legyen keresztény vallásbölcseleti tanszék. Sághy Gyula egyetértett Concha álláspontjával, és kiegészítette azzal, hogy a kereszt az egyetemi tanács termének asztalán is helyet kapjon. Mind az indítványt, mind Sághy kiegészítését elfogadták.³⁷⁷

Az Egyetemi Kör autonómiáját válaszul a belső harcokra november végén felfüggesztették. Csak 1901 februárjában alakulhattak újjá Tahy Endre elnöklete alatt. Az újjáalakulás mikéntje jelezte, hogy immáron teljes az egység a Körön belül: *„Mikor a tisztán személyi, és nem elvi, különbség által két részre osztott bizottság két szótöbbséggel választ elnököt, ez az elnök, tisztán nemes indulata s az ifjuság megbontatlan egységének gondolata által vezetve, lemond állásáról a kisebbségben maradt elnökjelölt javára s az meg, mélyen meghatva e valóban nemes tett által, – bár még pár órával előbb erős harcot vívott az elnöki székért, – megint tiszta önzetlenséggel és tiszteletet érdemlő idealizmussal visszaajánlja az ifjuság vezéri tisztét és méltóságát annak, a ki, mikor pártja győzött, győzni tudott önönmagán...”*³⁷⁸

Az egyetemisták kérvényét a minisztérium márciusra bírálta el. A beadványra nemleges válasz érkezett. Gebhardt Károly az *Egyetemi Lapok* hasábjain erre válaszul állásfoglalásában kifejtette, hogy *„az ifjuság ezen kérése alapján, indokaiban őszinte és becsületes, ezt már kezdetben elismerte minden független és józan gondolkozó; hogy megszívlelendő és egyszerűen vissza nem utasítható, ezt pedig igazolta az egyetem jogi karának ez ügyben tett fölterjesztése.”* Véleménye szerint csak a vakbuzgóság és a türelmetlenség, vagy az elvakult politikai pártállás tüntethette fel az ügyben úgy az

³⁷⁶ Jegyzőkönyv a m. kir. tud. egyetem bölcsészeti karának 1900 évi november hó 30-án tartott II. rendes üléséről. ELTE Levéltár. 8/a. 5. kötet (1899-1901), 308. o.

³⁷⁷ Jegyzőkönyv a budapesti kir. magy. tudomány-egyetem jog- és államtudományi karának 1900. évi november hó 21-én tartott III. rendes üléséről. ELTE Levéltár. 7/a. 1. 70-71. o.

³⁷⁸ KÖPÖSDY Dezső: Élünk. In: *Egyetemi Lapok*. XV. évfolyam, 17. szám. 1901. március 13.

egyetemi ifjúságot, mint valamely politikai erő vagy pártfelekezet zsoldosait, hiszen soha még becsületesebb szándék, őszintébb érzés nem vezethette az ifjúságot, mint a kereszt ügyében.³⁷⁹

Az Egyetemi Kör vezetősége az elutasítás hatására elhatározta, hogy válaszlépésre szánja el magát. Ezt azonban nem tehette nyíltan, mert ha szerepe a későbbi eseményekben egyértelmű lett volna, azzal kockáztatja a Kör működésének újbóli felfüggesztését, vagy esetleges végleges megszüntetését. Ezért cselhez folyamodtak. Megalakult a Budapesti Egyetemi Ifjak Keresztény Nagybizottsága. Erre a híre *„Az Egyetemi Kör elnöke az ajtókra rendeletet függeszt ki, amelyben kijelenti, hogy az Egyetemi Kör helyiségében nem tűr meg az alapszabályoktól eltérő semmilyen megmozdulást vagy szervezkedést. Köpösdy e tiltó rendelkezés miatt a választmányi ülésen hevesen támadja az elnököt. És tiltakozása eredménytelensége miatt sértődötten elvonul összeesküdni a Tavaszmező-utcába a Doktor-féle vendéglőbe, ahol Benárd és Kovács, a keresztény nagybizottság vezetői fogadják.”*³⁸⁰ Így az Egyetemi Kör hivatalosan távol tudta tartani magát az eseményektől.

Az újonnan megalakult szervezet vezetői elhatározták, hogy a március tizenötödikét követő első tanítási nap reggelén fakeszterket fognak kifüggeszteni a tantermekben az egyetemi ifjúság nevében. Nagy József korabeli állásfoglalása szerint azonban a kereszt-kifüggesztés gondolata március 15-én született az Egyetemi Körtől függetlenül egy 8 fős összejevetelen a Doktor-féle vendéglőben. Másnap itt már százketten jöttek össze, hogy tisztázzák a részleteket.³⁸¹

Elérkezett március tizennyolcadika. E nap reggelén korán megkezdődött az egyetemi ifjak mozgolódása. Még a reggeli tanórák megkezdése előtt sort kerítettek akciójukra. Ennek keretében egyszerű, corpus nélküli fekete, 30 centiméter magas és 15 centiméter széles fakeszterket függesztettek ki abban a 12 tanteremben, ahová be tudtak jutni.³⁸² Emellett egy kiáltványt helyeztek ki a hirdetőtáblákra, melyben tettük miértjére adtak magyarázatot hallgatótársaiknak. Ennek – jelentősége miatt – teljes szövegét itt közöljük:

---

³⁷⁹ IFJ. GEBHARDT Károly: A kereszt az egyetemen. In: *Egyetemi Lapok*. XV. évfolyam, 17. szám. 1901. március 13.

³⁸⁰ TAHY 1941. 17. o.

³⁸¹ NAGY József: *Magyar keresztény ifjúság*. Budapest, Stephaneum, 1902. 30-31. o.

³⁸² A kereszt elhelyezése az egyetemen. In: *Magyar Állam*. XLII. évfolyam, 65. szám. 1901. március 19.; Az ifjúság mozgalma. In: *Magyarország*. VIII. évfolyam, 67. szám. 1901. március 19.

„Egyetemi polgártársak!

A keresztény egyetemi ifjuság, a mely a jogfolytonosság alapján állva kívánta és kérte a budapesti egyetem termeiben a keresztény szeretet és a keresztény erkölcs szimbolumának, a keresztnek visszahelyezését, a mai napon önmaga illeszté vissza méltó és jogosan megillető helyére a szent keresztet.

Egyetemi polgártársak! Nem egy felekezet fiai, nem politikai vagy felekezeti pártok befolyásolt vagy sugalmazott eszközei: minden politikai párttól és felekezettől független, gondolkozásban és cselekedetben önálló, egyedül saját lelkének szent meggyőződését és jogérzetét követő fiatal emberek tették azt, mi tettük azt: a tisztán érző és gondolkozó, – de egyszersmind a magyar közéletet és közérzelmet pókhálójával bevonó hazug és veszedelmes, – mondjuk ki nyíltan: erkölcstelen, kozmopolita szellem által el nem vakított, meg nem széditett, magyar keresztény egyetemi ifjuság.

Hisszük és tudjuk, hogy jól és jogosan cselekedtünk. A mit tettünk, azt tennünk kellett, kötelesség volt. Ha meg nem tettük volna, akkor volnánk bűnösök.

A kereszt ott volt az Egyetem falán hosszú időközön által, alig 30 éve, hogy letűnt onnan, véletlenül, határozat nélkül. Ime most ott van ismét, határozat nélkül, igaz, de ha nincs eltávolító határozat, akkor a jog meg nem szűnt, élt állandóan, és ma föltámadott újra, teljességében. Van e szükség visszahelyező határozatra? Komoly higgadsággal kérünk benneteket egyetemi polgártársaink, a keresztény Magyarország polgárai, – fogadjátok nyugodtan, a mi történt. A mit tettünk, azzal nem akartunk és nem akarhattunk senkit jogaiban, vagy érületében sérteni. A szeretet és a tiszta erkölcs jelképe ne bántson senkit, – de ha akadna elvetemült bűnös, a ki istentelenül ellene támadna, önmagára vessen, ha a támadás önnön fejére visszahull.

Mi nem akarunk támadni senkit, de ha lelkünkben élő eszményünk ellen támadnak, védeni fogjuk azt, munkálni és végezetül diadalra is fogjuk azt segíteni most és mindenkoron.

Egyetemi polgártársak! Nem teszünk különbséget a jog, igazság és erkölcs nem osztályozható felekezetek szerint, együtt különbség nélkül kérünk mindannyiatokat: álljatok mellénk szeretettel, lelkesedéssel, az erkölcsben tisztább, hazafiúi erényekben gazdagabb és ezek által boldogabb kor meg nem törhető hitével. Ne lássatok sérelmet, ne lássatok erőszakolt célokat, hallgassatok egyes egyedül lelketek szavára.

De ha akad, a ki ezt nem teszi, azt meg komoly higgadsággal kérjük, álljon félre nyugodtan. Várja meg a fölöttes hatóságok intézkedését, – a megtörténten amugy sem változtathat, – a keletkező bajokért pedig a felelősség az ő lelkére hull.

A mit tettünk, tiszta öntudatból, minden lehető következmény mérlegelésével Isten nevében cselekedtünk.

A keresztény ifjúság erős lélekkel hiszi, hogy keresztény tanárai, a kik erényeikkel, a jog és igazság tiszta érzetével mindenkor példányképei és vezetői voltak, e nagyon komoly, de szent és igazságos küzdelemben nem fogják elhagyni és megtagadni eszményeiket, igaz érzésük hevével és tekintélyük súlyával támogatni és biztosítani fogják a minden keresztény erkölcs és szeretet szimbolumának, a keresztnek jogait.

Isten és a szeretet békéje velünk!

Budapest, 1901. március 18.

A budapesti keresztény egyetemi ifjúság nagy bizottsága”³⁸³

Az Egyetértés elítélte az aktust, mondván, hogy a szent jelképet az ifjúság botrányok tárgyává tette. A néppártot tették felelőssé az eseményekért, mert az ifjakat felbátorította, és tudható volt, hogy a keresztnek nem maradhatnak kinn az egyetem falain. Nekik pedig éppen erre volt szükségük, hiszen így lehet csak igazán tüntetni a kereszt mellett és korteskedni a keresztrel. Így lehet politikai tökézt kövácsolni egy egyszerű csínytevésből. Így lehet agitálni a hiszékeny, de vallásos nép körében azzal, hogy Magyarországon megsértik a keresztet, mert eltávolítják.³⁸⁴

A *Budapesti Hírlap* tudósítása szerint a jelek arra vallottak, hogy a keresztény egyetemi ifjúság tettét mindenféle külső befolyás nélkül, magától hajtotta végre. A politikai pártok és a néppárt vezetői is kijelentették, hogy az eseményekről nem volt előzetes tudomásuk.³⁸⁵

A *Hazánk* kiállt a kereszt-kifüggesztés mellett, kifejezvé, hogy az ifjúság visszahelyezte régi jogaiba azt a jelvényt, amely Szent István óta államiságunk jelképe, és amit soha nem lett volna szabad az egyetemről eltávolítani. A magyar kultúra, és a kultúra kultuszhelye, az egyetem keresztény alapokon áll alapítása óta, így a keresztet nem szabad onnan eltávolítani.³⁸⁶

A *Magyar Állam* jellegéből adódóan természetesen egyetértett az ifjakkal, akik cselekedetükkel őszinte keresztény és nemzeti érzésükről tettek tanúbizonyságot. A lap állásfoglalása kitért arra, hogy a keresztnek helye van az egyetem tantermeiben. Nem

³⁸³ A kiáltvány szövegét az általunk vizsgálat alá vett összes napilap közli. Az átirás alapjául szolgált: A kereszt elhelyezése az egyetemen. In: *Magyar Állam*. XLII. évfolyam, 65. szám. 1901. március 19.

³⁸⁴ A kereszt. In: *Egyetértés*. XXXV. évfolyam, 78. szám. 1901. március 19.

³⁸⁵ A kereszt az egyetemen. In: *Budapesti Hírlap*. XXI. évfolyam, 78. szám. 1901. március 19.

³⁸⁶ Az egyetemi ifjúság és a kereszt. In: *Hazánk*. VIII. évfolyam, 67. szám. 1901. március 19.

azért, mert az egyetem katolikus intézmény, hanem azért, mert a Magyar Királyság keresztény királyság, és az ország lakosságának túlnyomó többsége a keresztben a civilizáció jelképét tiszteli. Nem felekezeti akció, de keresztény cselekedet volt ez, amely ha két táborra osztaná a nemzetet, akkor nem katolikusok állnának szemben nem katolikusokkal, hanem keresztények a nem keresztényekkel, a zsidókkal, és a zsidók keresztényellenes eszmevilágának zsákutcájába tévedt „névleges keresztényekkel”. Felszólítja azokat a lapokat és egyetemistákat, akik a kereszt eltávolítását oly hangosan követelik, hogy követeljék annak eltávolítását a szent koronáról és a címerből is.³⁸⁷

A *Magyarország* szerint az ifjak fogalomzavarban szenvednek. Más ugyanis a magyarság kérdése, más a keresztény álláspont védelme, más a vallásos érzelem, és megint más egy ilyen erőszakos tett, amely nem alkalmas másra, csak a magyar társadalom egységének megbontására és gyengítésére.³⁸⁸

Az *Üstökös* a maga – élclaphoz méltó – stílusában csínytevésnek nevezte az eseményt, és kijelentette, hogy a lapok innentől kezdve az egyetemi ifjúság különböző dolgait más rovatcím alatt kell, hogy tálalják. Innentől nem *Egyetemi ifjúság* kell, hogy legyen a velük foglalkozó rovat címe, hanem *Egyetemi gyerekség*.³⁸⁹

Március 18-án délelőtt 11 órakor az egyetemi tanács sürgős ülést tartott, amelyen a következőket mondta ki:

1. Az egyetemi tanács ismeretlen tettesek ellen fegyelmi eljárást indít az ügyben, valamint elrendeli, hogy fegyelmi bizottságot küld ki a rektor elnökleite alatt. Emellett sürgősen megkeresést intéz a fővárosi rendőrséghez(!),³⁹⁰ hogy puhatolja ki a tüntetés szervezőinek kilétét;
2. A kereszték még 18-a folyamán eltávolítandók és azokat a rektori hivatalban kell elhelyezni. Emellett délután egy órakor az egyetem épületét bezárják, és oda azután csak az egyetem oktatói és a hatósági személyek léphetnek be;
3. Az előadások és a szigorlatok egyenlőre szünetelnek;
4. Felkéri a rektort, hogy az ifjúságot az egyetemi rendszabályok szigorú megtartására hívja fel.

³⁸⁷ Kereszt az egyetemen. In: *Magyar Állam*. XLII. évfolyam, 66. szám. 1901. március 20.

³⁸⁸ Az ifjúság mozgalma. In: *Magyarország*. VIII. évfolyam, 68. szám. 1901. március 20.

³⁸⁹ A hétről. In: *Az Üstökös*. XLIV. évfolyam, 12. szám. 1901. március 24.

³⁹⁰ Érdekes momentum, hogy az egyetemi tanács a rendőrséget kérte fel a nyomozásra, holott az ifjúság cselekedete maximum az egyetem belső rendszabályaiba ütközött, de az egyértelmű, hogy nem köztörvényes bűncselekményről szól, amelyben a rendőrség is nyomozhatott volna.

A negyedik pont értelmében a rektor ki is függesztette az egyetem hirdetőtábláira a hallgatóknak szánt figyelmeztetését:

„A kir. magy. tudományegyetem összes hallgatóihoz!

Egyetemünk központi épületében a mai napon történt sajnos zavargások és a törvényes hatóság részéről a keresztnak az előadási termekben való kifüggesztése tárgyában korábban hozott határozat ellen irányult tüntetések alkalmából minden jóindulatunk mellett szigorú komolysággal figyelmeztetjük az egyetemi ifjúságot, hogy óvakodjék ezen és eféle tüntetések folytatásától vagy megálításától úgy a törvényes rend iránti köteles tiszteletből, valamint saját jól felfogott érdekeire való tekintetből is, mert ilyen zavargások ismétlődése a felsőbb hatóság részéről a legszigorubb megtorlást: az egyetem bezárását vonná maga után.

Budapest, 1901. márc. hó 18-án

Dr. Kisfaludy A. Béla Rektor”³⁹¹

A Keresztény Egyetemi Ifjúság Nagybizottsága válaszul azokra a vádakra, amelyek bujkálással és gyávasággal vádolták őket, elhatározta, hogy március 20-án a nagybizottság teljes névsorát átadja a rektornak. Ennek értelmében levelet juttattak el hozzá,³⁹² amelyben kijelentették, hogy ők nem sötétben bujkáló bűnösök. Ismételten kijelentették, hogy cselekedetükben semmilyen külső erőhatás nem játszott szerepet. Amit tettek, önmaguktól, meggyőződésből, komoly elhatározással cselekedtek, minden más állítás valótlan. A levélhez egy 102 fős listát csatoltak.³⁹³ A levél mellett egy költeményt is kiosztottak az ifjúság soraiban, *A szent kereszt* címmel:

*„Küzdésre fel hazámnak ifjai!
Kigúnyolták lelkednek szent tüzét!
Te tenni vágytál, égve, lelkesedve
A Megváltónak szent keresztjeért!
És meggyaláztak! – Porban a kereszt,
Szívünknek disze, harcunk szent jele!
Miért te lángolsz, nemszent üdvjel az:
Gyalázat fűje, szégyen bélyege!*

³⁹¹ A kereszt az egyetemen. In: *Magyar Állam*. XLII. évfolyam, 66. szám. 1901. március 20.

³⁹² Mivel a rektor nem tartózkodott az egyetemen, – Kossuth Lajos halálának évfordulója tanítási szünet – így az ifjúság küldöttsége lakásán kereste fel. Az ifjúság mozgalma. In: *Magyarország*. VIII. évfolyam, 69.szám. 1901. március 21.

³⁹³ A kereszt az egyetemen. In: *Magyar Állam*. XLII. évfolyam, 67. szám. 1901. március 21.

*Oh nem volt szégyen Istvánunk előtt,
 Ki koronánkra diszül föltevél!
 Oh nem volt szégyen annyi vész között,
 Midőn a félhold jármát ránk verél!
 Előtte térdelt esdve nagy Hunyad
 Büszkén tündöklött Nándor várfoján;
 De most már szégyen! – Fordult a világ!
 Szégyen e szent jel népünk homlokán!*

*A harci tűzben jó volt a kereszt,
 Branyiszkó csúcsán most is fenn ragyog,
 Ős cimerünket sem csufítja el:
 Kitűzni hát miért tilos dolog?!
 E jel virrasztott Alma-Materünk
 Gyengéden ringó bölcsője felett.
 Felnőtt a gyermek s anyját megveté,
 Kiűzve sir az árva szent kereszt!*

*Küzdésre fel te ifjú nemzedék!
 Lobogjon lánggal szent hited tüze!
 Mosd le a rűt, kinos gyalázatot,
 A mit reád dob sok barbár keze!
 Érezz, beszélj, szent tűzzel lelkesedj,
 Tanuljon tőled minden jó magyar!
 S ha együtt érez minden honfi-szív;
 Ugy győzni kell! Mienk a diadal!”³⁹⁴*

Az élclapok válaszoltak a diákság versére. *Az Üstökös* is közölt egy költeményt az eseményekkel kapcsolatban, és ebben párhuzamot vont a fővárosi események és az ugyanekkor lejátszódó oroszországi egyetemista mozgalmak között.³⁹⁵ Kijelentette azonban, hogy az orosz diákok magas eszméért, a szabadságért és az egyenlőségért küzdenek, míg a magyar diákság fő kérdése ezen eszmékhez képest marginális kérdés.³⁹⁶ A *Borsszem Jankó* is megjelentetett egy verset *Pro cruce* címmel. Ebben egy párt balekjainak nevezte az ifjakat, mert harcba vitték a szent keresztet. Nem a kereszt-kifüggesztőket teszi elsődlegesen felelőssé az eseményekért, hanem az állítólagos

³⁹⁴ A kereszt az egyetemen. In: *Magyar Állam*. XLII. évfolyam, 68. szám. 1901. március 22.

³⁹⁵ Oroszországban ezekben a napokban a szentpétervári, a moszkvai és a kijevi egyetem is véres zavargások helyszínévé vált.

³⁹⁶ „Szabadság és egyenlőség:

Ez az orosz diák álma.

Nem az: valjon páter Bunkó,

Vagy rabbinus prédikál ma.” – Diák-forradalom. In: *Az Üstökös*. XLIV. évfolyam, 12. szám. 1901. március 24.

felbujtókat – akik kilétéről persze semmit nem tudhatunk meg –, akiket a kereszt, mint jelkép gonosz megsértőinek nevez.³⁹⁷

A fentebb vázolt eseményeket az egyetemi fegyelmi eljárás követte. A rektor maga elé idézte a főbűnösöket. Erre azonban ezer magyar ifjú aláírással ezer egyetemi polgár állt elő, és követelte, hogy őket is vonják felelősségre, mert ők is elkövettek ezt a bűnt, illetve azonosítják magukat a bűnnel, és annak elkövetőivel.³⁹⁸

A kérdés a Főrendi Ház ülésén is napirendre került, azonban csak érintőlegesen. Mindössze annyi történt, hogy Zichy Nándor (a Néppárt vezére) nehezményezte Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter elutasító álláspontját a kereszt-kifüggesztéssel kapcsolatban.³⁹⁹ Emellett Brázovay Kálmán még 1901 áprilisában egy röpiratot jelentetett meg, amely összefoglalta az eseményeket, és megvilágította a hallgatóság cselekedetének mozzanatát, a harcot az „új pogány civilizáció” ellen, és az egységes magyar nemzeti állam kiépítését.⁴⁰⁰

Az egyetemi tanács fegyelmi vizsgálatának eredményhirdetésére 1901. április 26-án került sor. Ennek értelmében 99 fő – 38 jogász, 14 orvostanhallgató, 16 bölcsész, 1 gyógyszerész, 30 műegyetemista – rektori dorgálásban részesült.⁴⁰¹

A tanév végén, júniusban, a vizsgálatok lezárása után meghökkentő epizódra került sor. Az egyetemi köri pénztári számadások vizsgálata során szemet szűrt a rektornak az Egyetemi Kör pénztárosa, Manuszy Tivadar által bejegyzett kiadási tétel: „*20 darab fakeszt készítési költsége: 46 korona.*” A rektor, valamint a pénztárosi precizitástól meghökkent köri elnök a visszaemlékezés szerint csak mosolygott ezen a kiadási tételen.⁴⁰²

„És ma az egyetem valamennyi termét a kereszt, a hivatalos helyiségeit pedig a feszület díszíti. Meg kellett várni, amíg nemcsak 104 lelkes egyetemi hallgató kiáltja oda: Emberek vigyázzatok, lejtőn rohanunk! Meg kellett várni, meg kellett érni, hogy a szekér a lejtőn végigrohanjon és az alján darabokra törjék. Akkor végre ráeszméltek a kételkedők, a «nagy» eszmék kizárólagosságát hirdető, hogy hiába minden mesterkedés, a Golgotán

³⁹⁷ „Nincs komoly, mély jelentés e jelben,
Ha gyűlölet tombol a kebelben.
Nem különb az, mint a fók, csákány,
Ha ott puffan más hitűek hátán.” – Pro cruce. In: *Borsszem Jankó*. XXXIV. évfolyam, 12. szám. 1901. március 24.

³⁹⁸ Az „ezer magyar ifjú” névsorát közli: *TAHY* 1941. 44-53. o.

³⁹⁹ Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés főrendi házának naplója. V. kötet. Budapest, 1901. 117-121. o. (76. ülés, 1901. március 22.)

⁴⁰⁰ BRÁZOVAY Kálmán: *A kereszt*. Budapest, Stephaneum, 1901.

⁴⁰¹ SZABÓ 1970. 493. o.

⁴⁰² *TAHY* 1941. 21. o.

letűzött és halált hirdető kereszt valóban az élet egyedül való, állandó, kiapadhatatlan, örök forrása. Ezt hirdette az egyetemi keresztmozgalom és ezt igazolták az események. Csak végre eljuthatnánk oda, hogy a történelemből tanulnánk és a tanítását el nem felejtenénk.”⁴⁰³

---

⁴⁰³ HINDY Zoltán: Az egyetemi keresztmozgalom. In: *Egyetemi Kör*. Szerk.: ORBÁN István. Budapest, Az Egyetemi Kör kiadása, 1928. 22. o.

6. Egyéb megmozdulások

A továbbiakban olyan eseménysorozatokkal foglalkozunk, amelyeket véleményünk szerint ilyen-olyan okokból nem lehet besorolni az általunk eddig felállított kategóriák közé. Ezek az úgynevezett Verhovay-féle tüntetések, az 1883-as antiszemita zavargássorozat, illetve tangencionálisan az egyházjogi törvények miatti elégedetlenség, valamint az 1898-ban, a forradalom ötvenedik évfordulóján megtartott március 15-i ünnepség. A korszak nagyszabású, az egész nemzetet megmozgató temetéseire (melyeknek sora már az általunk vizsgált időszakot némileg megelőzően, Vörösmarty Mihály temetésével kezdődött 1855-ben, majd ezt követte Deák Ferenc 1876-os, valamint Kossuth Lajos 1894-es búcsúztatása⁴⁰⁴), valamint az ugyancsak nagyszabású országos kiállításra (1885) és a millenniumi ünnepségekre jelen munkánkban nem kívánunk kitérni, hiszen azok feldolgozása meghaladná dolgozatunk fizikai kereteit.

6.1. A Verhovay-féle tüntetések

1880 januárjában Budapesten, a Nemzeti Kaszinó környékén véres zavargássorozatra került sor, amelynek több ezer résztvevője, sok sebesültje, és több halálos áldozata is volt. Az alábbiakban kísérletet teszünk az események rekonstruálására, mégpedig a korabeli újságok cikkei, valamint a fennmaradt levéltári források (jelentések, kimutatások, felhívások, közlemények, levelek) segítségével.

6.1.1. Előzmények

A zavargássorozat kirobbanásának központi figurája Verhovay Gyula, a *Függetlenség* című lap megteremtője, Tisza Kálmán kormányának heves ellenzője, a radikális függetlenségi és 48-as politika követője volt. Budapesten végezte el a jogi egyetemet, majd az *Ellenőr* című lapnál helyezkedett el, ahol már ekkor kitűnt csípős, személyeskedő hangvételű cikkeinek sokaságával. Később az *Egyetértés*nél dolgozott,

---

⁴⁰⁴ Kossuth Lajos halála kapcsán, 1894. március 22-én összeütközésekre is sor került az Opera és a Nemzeti Színház környékén, ahol az egyetemi ifjúság szerette volna megakadályozni az előadások megtartását, és fekete zászlót kívánt kitűzni az épületekre. Emellett ugyanezen a napon összeütközésekre került sor a Parlament környékén is. GYÁMI 1991. 347-348. o.

majd 1879-ben alapította meg saját lapját, a *Függetlenséget*, amely 1887-ig állt fenn. Függetlenségi képviselőként ekkor már az országgyűlésben tevékenykedett, azonban a párthoz nem csatlakozott. 1884 és 1887 között az Antiszemita Pártot képviselte az országgyűlésben. Verhovay közismert alakja volt a budapesti közéletnek, aki általában részt vett a különböző megmozdulásokon (nevével már az orosz-török háború ügyével kapcsolatban, illetve a Jansky-féle tüntetések alkalmával is találkoztunk, és a később vizsgálandó antiszemita zavargássorozatban is részt vett).

1879. december 14-től, az első számtól jelentette meg lapjában *A frakkos banda* című cikksorozatot, amely élesen támadta a Nemzeti Kaszinó néhány tagját, köztük az éppen felszámolás alatt álló Kisbirtokosok Földhitelintézetének elnökét, gróf Festetich Pált.

1872-ben alakult meg a Kisbirtokosok Földhitelintézete, amely a rossz üzletvezetés és a hanyag pénzkezelés miatt rövid időn belül csődbe jutott. Ezzel párhuzamosan jött létre a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete. A két intézmény zavaros pénzügyei összefonódtak, és mindkettő elnöki tisztségét gróf Festetich Pál, gróf Szapáry Gyula pénzügyminiszter sógora töltötte be. A cikksorozat feltárta, hogy Festetich mélyen benne van az ügyben, de a grófot becsületében is megsértették. Az ügy itt kapcsolódik egy előző botrányhoz, Zichy-Ferraris Viktor belügyi államtitkár ügyéhez. Őt azzal vádolta meg Asbóth János újságíró, hogy pénzért rendjeleket szerzett egyeseknek. A leleplezést párbaj követte, majd Zichy-Ferrarist – többek között Festetich követelésére – kizárták a Nemzeti Kaszinó tagjainak sorából.⁴⁰⁵ Erre az esetre hivatkozott a *Függetlenség* cikksorozatának január 7-i darabja: „*A kaszinó tagjai közül, kik Zichy Ferraris Viktor kizáratását követelték, gróf Festetich Pál, a kisbirtokosok hitelintézetének leköszönt igazgatójának nem volt joga a gróf kizáratását követelni. Nem azért, mert ha őt a mérlegre állítanák, ő sem nyomná le a mérleget. Festetich grófról ma még mindenki azt hiszi, hogy ő csak ártatlan, félrevezetett áldozat volt a kisbirtokosok piszkos dolgaiban. A folyamatban levő vizsgálat azonban hivatva lesz kideríteni, hogy a nagyképűsködésekkel, s lamentálásokkal a bűnt, a reá háramlandó tényeket elhárítani nem lehet.*”⁴⁰⁶

A cikksorozatra – és különösen az előbbieken citált újságcikkre – válaszul a Kaszinó néhány tagja megjelent a *Függetlenség* szerkesztőségében, hogy felelősségre vonja Verhovay-t. Azonban ez eredménytelen maradt, mivel Verhovay kijelentette, hogy

⁴⁰⁵ SZABÓ Dániel: A botrányhős Verhovay In: *Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843-1991.* Szerk.: GERŐ András. Budapest, T-Twins Kiadó, 1993. 55-75. o. (A továbbiakban SZABÓ 1993.)

⁴⁰⁶ Az ex-államtitkár megszólal. In: *Függetlenség.* I. évfolyam, 7. szám. 1880. január 7.

nem ő, hanem Hentaller Lajos és Hoitsy Pál írták a kritikus sorokat. Másnap báró Üchtritz Zsigmond és Beniczky Gábor kaszinói tagok látogatták meg Verhovay-t, és felolvasták neki báró Majthényi Izidor hozzájuk intézett levelét: „*Báró Üchtritz Zsigmond és Beniczky Gábor urakhoz. Miután a Verhovay Gyula úr részéről a gróf Festetich Pál személyére vonatkozó adatok nem győztek meg arról, hogy Verhovay úr a lapjában tett aljas támadásokra bármiképpen fel lett volna jogosítva, felkérlek benneteket Verhovay úr előtt kijelenteni, miszerint kifakadásait legundokabb nemű rágalmaknak, őt magát pedig rosszlelkű, jellemtelen rágalmazónak tekintem. Ha Verhovay úrban lenne még elég becsületérzés arra, hogy ezen kijelentésemért személyes elégtételt követel, kérlek ügyemet és személyemet képviselni. Budapest, 1880. január 8-án Báró Majthényi Izidor*”⁴⁰⁷ Adódik a kérdés, hogy miért Majthényi Izidor báró volt az, aki elégtételt kért Verhovaytól, amikor a cikkek elsősorban Festetich Györgyöt sértették? Erre az a válasz fogalmazható meg, hogy a Nemzeti Kaszinó valószínűleg testületileg érezte magát sértve a cikksorozat állításai miatt.

Verhovay természetesen a levél hatására rögtön elégtételt kért, párbajra hívta Majthényi Izidort, és meg is nevezte segédeit, Mednyánszky Árpád báró és Komjáthy Béla, országgyűlési képviselők(!) személyében.⁴⁰⁸ A párbaj időpontját január 10-re helyezték, pisztolypárbajban állapodtak meg, egy golyóváltással, 25 lépés távolságból, 5-5 lépés közeledési joggal, 1 perces célzási idő mellett. A lövéseket teljesen új pisztolyokból kellett volna leadni, a párbaj helye pedig a régi lóversenytér lett. „*Itt nem az új és használatlan, hanem sokszor használt Almássy Kálmán-féle pisztolyokat hozták Majthényi segédei, azt állítván, hogy Pest városában, ahol oly sok a fegyvergyáros, nem találhatók egészen új pisztolyok és becsületökre állították, hogy Majthényi azokkal soha nem lőtt.*”⁴⁰⁹

A párbaj során az egy perc letelte előtt néhány másodperccel a két pisztoly csaknem egyszerre dördült el. Verhovay nem talált, Majthényi Izidor golyója azonban a jobb oldali felső borda fölött, a gége mellett, a tüdők fölött fúródott Verhovay bal lapockája alá. A sebesült ezután napokig élet és halál között lebegve feküdt otthonában, de végül túlélte a sebesülést.⁴¹⁰ Verhovay sebesülésének híre természetesen óriási felháborodást keltett az ellenzék köreiben, hiszen egyrészt nem ő írta a szóban forgó cikksorozatot, másrészt pedig nem volt róla tudomása, hogy ellenfele az ország egyik

⁴⁰⁷ *Pesti Napló*. XXXI. évfolyam, 9. szám. 1880. január 10. Esti Kiadás.

⁴⁰⁸ Itt kell említést tennünk az úgynevezett párbaj-paradoxonról: a polgári társadalom, a polgári Magyarország törvényei tiltották, azonban a hagyományok miatt eltűrték a különböző ellentétek ily módon lovasias elintézését.

⁴⁰⁹ A nemzeti kaszinóbeli összeesküvés. In: *Krónika*. VIII. évfolyam, 3. szám. 1880. január 18.

⁴¹⁰ A párbaj részletes leírását lásd: CLAIR 2002. 279-281. o.

legjobb lövője. Herman Ottó a *Függetlenség* hasábjain kifejtette, hogy „*Soha Verhovay Gyulát más úton, mint a becsületén, nem találtam; soha mást, mint erős meggyőződését nem követett; más vezért mint azt, amit becsületérzése és meggyőződése igaznak vallott, nem ismert. Mindent a hazáért, mindent a becsületért, mindent az igazságért, ez volt jelszava és akként cselekedett, tett is, mert minden ízében kötelességtudó, bátor, lovagias ember.*”⁴¹¹ Jókai Mór egészen odáig ment, hogy Verhovay Gyula megsebesítése a sajtó terrorizálása.⁴¹² Az ellenzékiek a párbajt nem párbajnak, hanem egyszerű gyilkolásnak tartották. „*Vigyázzanak urak, kaszinó urai! Az a golyó nem csak a közügy egy bajnokának vállcsontját érintette, az a golyó a nemzet szívébe fúródott bele. [...] De a lelőtt embernek helyébe százan és ezren kelnek, kik odatartják melleiket vészben és zivatarban: ide löjjetek!*”⁴¹³

A fővárosi hírlapok szerkesztői egy emberként a *Függetlenség* mögött sorakoztak fel. Félték ugyanis attól, hogy bármelyikük úgy járhat egy-egy cikke miatt, mint Verhovay Gyula. Nyilatkozatot tettek közzé, amelyben minden jelentősebb fővárosi napilap szerkesztője kijelentette, hogy esetlegesen megjelenő cikkeik miatt a hírlapírók a későbbiekben soha többé nem fognak a párbaj eszközhöz nyúlni.⁴¹⁴ Tulajdonképpen ez volt az első olyan alkalom, amikor az újságírók együtt álltak ki valamely ügyért, így ez a momentum tekinthető az első lépésnek az újságírók közös érdekképviseletének megteremtése felé.

6.1.2. A zavargássorozat⁴¹⁵

A párbaj másnapján, január 11-én este 9 óra tájban mintegy 50-60 ember kezdett gyülekezni a Nemzeti Kaszinó előtt. Éljeneztek, Verhovay-t éltették, és szidták a Kaszinó tagjait. A sereglet rövidesen nagyjából 200 főszre duzzadt, és 6 rendőrt is ki kellett vezényelni a féken tartásukra. A tömeget nem sikerült eloszlatni, Thaisz Elek rendőrfőkapitány pedig kijelentette, hogy katonai segítséget fog igénybe venni. Herman

⁴¹¹ HERMAN OTTÓ: Becsület, áldozat. In: *Függetlenség*. I. évfolyam, 11. szám. 1880. január 11.

⁴¹² *A Hon*. XVIII. évfolyam, 10. szám. 1880. január 11. Reggeli Kiadás.

⁴¹³ A kaszinó közvéleménye. In: *Függetlenség*. I. évfolyam, 12. szám. 1880. január 12.

⁴¹⁴ *A magyar sajtó története II./2. (1867-1892)*. Szerk.: KOSÁRY DOMONKOS – NÉMETH G. BÉLA. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 305. o.

⁴¹⁵ Az 1880. január 11. és január 16. közötti események rekonstruálásának alapjául Thaisz Elek főkapitányi jelentése szolgált a miniszterelnöknek és a belügyminiszternek 1880. január 24-én. A királyi főügyész március 5-i jelentése szerint ez a jelentés képezte az egyetlen használható anyagot az ügyben. *Főkapitányi jelentés a miniszterelnöknek és a belügyminiszternek (1880. január 24.)*. MOL K 148. 1880-XIV-253. (63. cs.); *A királyi főügyész jelentése Tisza Kálmán miniszterelnöknek (1880. március 5.)*. MOL K 148. 1880-XIV-253. (63. cs.)

Ottó országgyűlési képviselő ekkor a tömeg elé állt, és – a jelentés tanúsága szerint – ezt mondta: „*constitutionalis államokban csak a rendőrségnek van megengedve, hogy a zavargásokat elnyomja.*” A zavargók narancssal dobálni kezdték a Kaszinó ablakait, erre Thaisz egy biztost küldött a Károly laktanyába. A katonaság pár perc múlva megérkezett, azonban a tömeg még akkor sem mozdult, amikor feltűzték a szuronyokat. Végül a rendőri lovaság megjelenésére a nép feloszlott. Ezen a napon tehát különösebb rendbontás még nem történt.

Másnap, január 12-én este 8 óra tájékán ismét gyülekezés vette kezdetét a Nemzeti Kaszinó környékén. Ezen a napon kevesebb volt a tömegben a zavargó egyén, inkább a bámészkodó sokaság volt túlsúlyban. A tömeg Verhovay Gyulát éltette, verbális hadviselést folytatott az intézmény előtt, de nagyjából 11 óra tájban már el is oszlottak. Ekkor még nem lehetett sejteni, hogy másnap már véres eseményekre fog sor kerülni.

Január 13-án ugyanis „*a nemzeti casino előtt és környékén, a lázadás jellegével bíró tüntetés történt.*” Már este 8 előtt elkezdődött a gyülekezés, és a tömeg láttán a rendőrség nagyobb számú gyalog és lovas erővel vonult fel. Este 9 körül egyre magasabb fokra hágott a hangoskodás, Verhovay éltetése és a „*frakkos banda*”, a kaszinótagok elleni rigmusok. Ekkor érkezett az épület elé a Nemzeti Kaszinó egy tagja, akinek kocsiját kövel megdobálták, sőt, az arcán őt magát is megsebesítették. Ezután kezdődött meg a Kaszinó épületének ostroma. Nem csak az ablakokat, de a rendőröket is megdobálták a legkülönbözőbb eszközökkel (vésővel, kalapáccsal, vas gépalkatrészekkel, a szomszédos építkezésről hozott tégladarabokkal). Miután több rendőr is megsérült, Thaisz Elek utasította a lovas rendőröket a tömeg szétoszlatására. A rendfenntartók a Kerepesi (ma Rákóczi) útig szorították vissza a tüntetőket, miközben szuronyaikat is használták, de ennél jobban nem sikerült, ezért Thaisz két zászlóalj katonai gyalogságot vett igénybe. A katonáknak a lázongó csapatokat csak éjfél utánra sikerült szétverniük. Mindkét oldalon többen megsérültek, 31 főt letartóztattak, két lázongót pedig a Rókus Kórházba szállítottak, és ezen a napon halt meg az első áldozat (lelőtték) is, egy Hegyesi nevű színész.⁴¹⁶

Másnap, január 14-én reggel Thaisz Elek felhívást tett közzé az elszaporodó csendháborítások miatt. Ebben felkérte a főváros polgárait, hogy a rend és a csend érdekében támogassák a rendőrség és a katonaság munkáját, valamint szigorú intézkedéseket helyezett kilátásba a jövőbeni csendháborítások elkövetőinek.⁴¹⁷

⁴¹⁶ Zendülés Budapesten. In: *Pesti Napló*. XXXI. évfolyam, 12. szám. 1880. január 14. Reggeli Kiadás.

⁴¹⁷ *Thaisz Elek felhívása (1880. január 14.)*. MOL K 148. 1880-XIV-253. (63. cs.)

A csoportosulás a Hatvani (ma Kossuth Lajos) utcában már kora délután megkezdődött. A sokaság a kaszinó ablakait támadta, erre lovas rendőröket vezényeltek ki, akik azonban nem jártak sikerrel a tömeg visszaszorításában, ezért Jekelfalussy Lajos miniszteri tanácsos javaslatára értesítették a katonaságot. Negyed tíz környékén a tömegből pisztolylövés hallatszott, melynek hatására a katonaság is tüzelt. Lövést kapott Schwarcz Adolf joghallgató, aki a helyszínen életét veszítette. A kórboncnoki jelentés szerint *„két ctnyi távolságban a külső jobb szemszöglettől két ctr hosszú, egy ctr széles csillag alakú, a mélybe hatoló seb, melynek szélei véresek, lágyak, halványvörösek, szakadtak és különösen hátfelé alávájtak.”*⁴¹⁸

Az utcákra teljes sötétség borult, mivel a tüntetők az utcai légszesz lámpákat megdobálták. Kevéssel Schwarcz halála után Hajnal András egyfogatú bérkocsis a Kerepesi úton behajtatott a kordonba, mire a katonák őt is lelőtték (*„Az alsó állkapocs jobb szöglettől 2 ½ ctmnyire lefelé körülbelül gömbölyded 2 ctr átmérőjű lyuk van, melynek szélei szakadozottak, véresek, alávájtak, különösen befelé.”*⁴¹⁹). Ennek hatására a tüntetés alábbhagyott, a tömeg feloszlott, azonban a Rókus Kórház előtt, ahová a sebesülteket és az áldozatokat beszállították, újra csoportosulni kezdett, és a kórház ablakainak egy részét bedobálta. *„Az éj folyamában egyes szónokok beszédeket tartottak a néphez, mások forradalmi hangú költeményeket szavaltak. Csak vezérre lett volna szükség, hogy a színházakból kijövő s a főváros legelőkelőbb elemeiből álló közönséggel felszaporult nép, pusztá kézzel, támadólag ne menjen rá a katonaságra.”*⁴²⁰ Ezen a napon 45 főt vettek őrizetbe.

A sebtiben született költemények közül a leghíresebb és legigényesebben kivitelezett a következő volt:

---

⁴¹⁸ A jelentést idézi: Utcai zavargás. In: *Pesti Napló*. XXXI. évfolyam, 14. szám. 1880. január 16. Reggeli Kiadás.

⁴¹⁹ A jelentést idézi: Utcai zavargás. In: *Pesti Napló*. XXXI. évfolyam, 14. szám. 1880. január 16. Reggeli Kiadás.

⁴²⁰ A véres éj. In: *Függetlenség*. I. évfolyam, 15. szám. 1880. január 15.

A magyar mágnásokhoz

*Urak, ott a kaszinóban!
Azt mondják a gonoszok:
Legjobb volna már tinetekek
A föld alá bújnotok.
Ne bújjatok! ... emelt fővel
Járjatok és keljetek!
Méltóságos nagy uraim,
Soká, soká éljetek!*

*Oh, mert ha ti nem volnátok:
Mivé lenne a haza?
Elsöpörné falevélként
Az időknek vihara.
Érte dobog, érte hevül
Honszerelmes szívetek...
Méltóságos nagy uraim,
Soká, soká éljetek!*

*Ki áldozna művészetre,
Hogyha ti nem, gazdagok?
Bizony éhen halnának a
Szegény magyar dalnokok.
Omlik, mint az aranyeső
Szépért, jóért pénzetek...
Méltóságos nagy uraim,
Soká, soká éljetek!*

*Az erénynek, becsületnek
Vagytok büszke őrei:
Árván maradt gyöngé nőket
Nem hagytok elzúlleni.
Nyomor ellen, bukás ellen
Nagylelkűen véditek...
Méltóságos nagy uraim,
Soká, soká éljetek!*

*Tudjátok-e, mit papolok?
Érzitek-e gúnyomat?
Szeretném a fejetekhez
Verni zengő lantomat;
Mert különben a magyar szót
Talán meg sem értitek...
Méltóságos nagy uraim,
Soká, soká éljetek!*

*Ha Széchenyi feltámadna:
– Ismeritek e nevet? –
Mint Krisztus a vásárlókat,
Úgy elűzne titeket.
Kiűzne a templomból,
Mit bűnbarlanggá tettetek...
Méltóságos nagy uraim,
Soká, soká éljete!*

*Tisztelet a kivételnek,
Léhák vagytok, gyilkosok!
Verhovay nemes szíven
Rombol ádáz gyilkotok.
De helyette vagyunk ezren,
Itt a mellünk: lőjete!*
*Méltóságos nagy uraim,
Soká, soká éljete!*

*Nem! ... minekünk léhűtőkkel
Sikra szállni nem való,
Kiknek minden gondolatja:
Kártya, pezsgő, kutya, ló.
Drágább nekünk egy csepp vérünk,
Mint az üdvösségetek...
Méltóságos nagy uraim,
Soká, soká éljete!*

*Menjete ki egy erdőbe,
– Tapsolni fog a világ –
Epedezve vár ott rátok,
Hívólag int minden ág,
Kössétek fel magatokat!
Ez lesz legjobb tettetek...
Méltóságos nagy uraim,
Minek nektek élnetek?!*

Pósa Lajos⁴²¹

A fentebb citált vers a pillanat hevében, ígézetben fogant. Hangvétele kezdetben ironikus, majd gyűlöletbe, megvetésbe torkollik, csakúgy, mint maga a zavargássorozat. A költő szerint a mágánások feladata a nemzeti szellem és a szegények pártolása, az ország képviselője lenne, ezzel szemben a közhangulat az arisztokrácia szinte egészét elutasítja. Kifejti, hogy Széchenyi építő tevékenysége óta a Nemzeti Kaszinó elkorcsosult, bűnbarlanggá vált, nemzetietlen lett, és nem méltó őseihez. A visszatérő utolsó két sor megfelelő arra, hogy a verset skandalálni lehessen, a hallgatóságot tehát közösséggé

---

⁴²¹ A véres éj. In: *Függetlenség*. I. évfolyam, 15. szám. 1880. január 15.

formálhatja. Mindez erős szólamot kölcsönöz a költeménynek, és erősíti induló-jellegét, a tüntetők egységgé formálását. A radikális lezárás mutatja azt az indulatot, ami az elégedetlenkedőkben forrhatott a mágnásokkal, a kaszinó tagjaival szemben.

A sajtó, látva az események elmergesedését, a halálos áldozatokat, hangnemet váltott, és már nem buzdította a sokaságot, inkább kihátrált az események és a zavargó tömeg mögül. Jókai Mór hideg fejjel a következő sorokat vetette papírra: *„Mostmár a hírlapírókon a sor, hogy ne izgassák a közönséget oly zavargásokra, amiknek éle tisztán ártatlan, tisztességes hazafiak ellen van fordítva, s amik hasznát semmit nem eredményeznek; de eredményezik egy csomó túlbuzgó polgártársnak, s kíváncsi nézőnek testi megsérülését; - eredményezhetik az alkotmányos szabadságnak veszedelmét és minden esetre eredményezni fogják nemzetünk jó hírnevének, hitelének, szilárdságának, befolyásának – nagyszámú ellenségeink kárörömére és hozzájárulásával bekövetkezendő megcsorbítását.*”⁴²²

Január 15-én, a zavargássorozat legvéresebb estéje után Thaisz újabb felhívást tett közzé, amelyben mindenkit arra kért, hogy kerüljék el azokat a helyeket, ahol esetlegesen nagyobb tömegek csoportosulnak, mert ezzel kiteszik magukat annak a szomorú esélynek, hogy legdrágább kincsüket, egészségüket vagy életüket kockáztatják.⁴²³

A rendőrség már este 6 óra körül lezárta a Nemzeti Kaszinó környékén lévő utcákat, így a zavargók a Rókus Kórház környékén kezdtek gyülekezni. Itt lámpákat törtek össze, bedöntötték a kórház kerítését, az abból vett léceket pedig a rendőrök bántalmazására használták fel. Thaisz Elek a gyalogosokat és a lovas rendőrséget is kivezényelte a helyszínre, amely megkísérelte a szétoszlátást, de ismét szükség volt a katonaságra, amely Fejérvári Géza, a későbbi darabont-kormány miniszterelnöke vezetésével teljesen helyreállította a rendet. Ezen a napon 26 főt tartóztattak le.

Január 16-án és 17-én a rendőri jelentés szerint nem került sor rendbontásra, Thaisz azonban szükségét érezte egy újabb felhívás kiadásának. Ebben kifejtette, hogy a törvényes hatalomnak minden rendelkezésére álló eszközzel fel kell lépnie a rendbontások és a rendbontók ellen. Azzal a kéréssel fordult a lakossághoz, hogy esetleges újabb rendezavarás esetén zárkózzanak be házaikba, valamint boltjaikat se tartsák nyitva.⁴²⁴

18-án a rendőrfőkapitány jelentést kapott, mely szerint a zavargók a légszeszgyár megtámadását tervezik. E feltételezés okául az szolgálhatott, hogy a rendőrök úgy

⁴²² JÓKAI MÓR: A párbajügy és az utcai zavargások. In: *A Hon*. XVIII. évfolyam, 13. szám. 1880. január 15. Reggeli Kiadás.

⁴²³ *Thaisz Elek felhívása magyar és német nyelven (1880. január 15.)*. MOL K 148. 1880-XIV-253. (63. cs.)

⁴²⁴ *Thaisz Elek felhívása (1880. január 17.)*. MOL K 148. 1880-XIV-253. (63. cs.)

gondolhatták, hogy a zavargók célja, hogy a fővárosban ne legyen közvilágítás, és elvágják a légszesz utánpótlását. Ennek hatására Thaisz egy század sorkatonát és két lovasrendőrt vezényelt ki a helyszínre, azonban itt sem került sor rendzavarásra. Ennek ellenére Thaisz január 27-ig meghosszabbította a rendőrök és a katonák ottlétét.

Az indulatok elszabadulása a sajtó és a rendőrség szerint természetesen teljesen más okokra vezethető vissza. Thaisz Elek főkapitányi jelentésében kifejtette: *„meggyőződésem az, hogy a zavargások előidézésében, szításában és vezetésében intező a Függetlenség című lap szerkesztősége volt. Herman Ottó, Hoitsy Pál, Hentaller Lajos, Bakay Nándor és Tóth Béla. A nevezettek mellett Szalay Imre országgyűlési képviselő tűnt ki a zavarok szításában.”* Emellett azonban a főkapitány fontosnak tartotta megemlíteni, hogy a kaszinó tagjai is mindvégig kihívóan viselkedtek.

Thaisz jelentésével szemben Dr. Csillag Zsigmond, Verhovay Gyula orvosa és barátja másként látta a helyzetet. *„Hanem ha azt akarja Thaisz úr tudni, hogy e tüntetéseket ki vadította el, azt elmondom neki. Elsősorban maga az úrikaszinó, mely a polgárság felháborodását jól ismerve, nem tartotta érdemesnek a «bagage» kedvéért kijelenteni, hogy Majthényi és társai gyilkos tettét elítéli. Továbbá Thaisz úr drabantjai, kik brutalitásuk által minden jóra való emberben a vért lázították fel. Én 15 év óta élek a fővárosban, higgadt, békés polgárnak tartom magamat, de ha engem Thaisz úr valamelyik drabantja bottal ütött volna meg, hogy én mivel feleltem volna, azt nem árulom el Thaisz úrnak.”*⁴²⁵

A zavargássorozat komolyságát jelzi, hogy nem maradt csak budapesti belügy, hiszen a Belügyminisztérium rendeletet is hozott a vidéki megmozdulások megelőzésére, amit – jelentőségére való tekintettel – teljes egészében közlünk:

„Az összes megyei és városi főispánokhoz

Nem kétem (címed) előtt is tudva vannak azon sajnos mozgalmak, melyek a fővárosban e napokban előfordultak s melyek által a csend és rend erőszakos felborításával a személy és vagyonbiztonság is veszélyeztetett.

Ezek valódi célja megkísérteni a társadalmi külön osztályokat egymás ellen felfelingerelni s ezáltal előkészíteni a tért az oly régen tervezett communisticus üzemek sikeres megkezdésére és a társadalmi rend erőszakos felbontására.

---

⁴²⁵ Egy kategorikus nyilatkozat. In: *Krónika*. VIII. évfolyam, 4. szám. 1880. január 25.

Az egy vagy más irányban történt kihágások megbüntetései a törvényszerű lépések megtételének valamint szigorú intézkedések történtek, hogy a főváros nyugalma továbbra is meg ne háboríttassék és minden rendzavarási kísérletek rögtön és a legnagyobb erővel elnyomassanak.

Meg vagyok győződve, hogy az ország rendszerető, józan érzelmű polgárai a megyékben és városokban saját érdekükben is távol tartják magukat az ilyen üzemektől, minél fogva óhajtom hinni, hogy hasonló csend és rendbontások, mint a fővárosban e napokban előfordultak, az ország más városaiban és községeiben nem fognak előfordulni; mindamellett felkérem (címet), hogy hatósága területén, különösen a városokban egyes túlzó nyugtalan egyének és a napi sajtó egy részének meggondolatlan felhívásai által netalán felizgatott elemeket a legéberebb figyelemmel kísérteni és a csend és rend biztos fenntartása érdekében az illetékes hatóságok által a szükséges intézkedéseket elrendelni sziveskedjék.

A tapasztalandókról valamint tett intézkedéseiről értesítését esetről esetre kérem. Bpest, 880. „⁴²⁶

A félelem nem volt alaptalan. Ezt jelzi, hogy vidéken a rendelet hatására két településről is jelentettek mozgolódást. Sátoraljaújhelyen, ahol Verhovay Gyula rokonai éltek, január 15-én este 10-11 óra tájban nagyjából 30-40 fő gyűlt össze, akik a Kossuth-nótát húzták, Verhovay-t éltették, és szidták a frakkos bandát. Ezen kívül azonban semmilyen kihágás nem történt, „*a rend legkevésbé sem lett megzavarva.*”⁴²⁷

Debrecenben egy felhívással fordultak a lakossághoz az ellenzékiek, amelyben január 25-én délután 5 órára hívtak mindenkit a városháza elé egy Verhovay Gyula melletti szimpátiatüntetésre, amely azonban a debreceni kapitányság ébersége miatt megghiúsult, köszönhetően Miskolczy Lajos főkapitánynak.⁴²⁸

Az ügy – természetesen – a képviselőházban is témát szolgáltatott. Az 1880. év első ülésén, január 22-én Mocsáry Lajos interpellációban tiltakozott a hatóságok zavargások alatti eljárása ellen. Kifejtette, hogy a lezajlott mozgalom indoka nem egyéb, mint az általános felháborodás a közéletet körülölelő korrupcióval szemben. Bár nem célja a tüntetők, hangoskodók mellé állni, mégis úgy érezte, hogy fel kell emelnie szavát a

---

⁴²⁶ Belügyminisztérium 342. 1880. eln. sz. rendelet. MOL K 148. 1880-XIV-253. (63. cs.)

⁴²⁷ Zemplén megye főispánjának jelentése Tisza Kálmánhoz (1880. január 16.). MOL K 148. 1880-XIV-253. (63. cs.)

⁴²⁸ Miskolczy Lajos levele Tisza Kálmánhoz (1880. január 25.). MOL K 148. 1880-XIV-253. (63. cs.)

rendőri és katonai önkényeskedések ellen. Ezek kivizsgálására vizsgálóbizottság felállítását javasolta.⁴²⁹

Az indítvány megtárgyalására január 26-án került sor. Ekkor Mocsáry újra összefoglalta interpellációja lényegét, majd Tisza Kálmán válasza következett, immáron a 24-én kelt Thaisz Elek-féle rendőri jelentés birtokában. Ebben tulajdonképpen ismertette Thaisz jelentését, majd kifejtette, hogy ez alapján mindenki meggyőződhet arról, hogy a rendőrség és a katonaság egész idő alatt a legnagyobb mérsékletet tartotta.⁴³⁰

Tisza után Herman Ottó emelkedett szólásra. Ő kijelentette, hogy személyes kérdésben kíván szólni. Rámutatott, hogy a belügyminisztert félretájékoztatták, mert ő a tömeget nem izgatta. Azt viszont elismerte, hogy mondta, hogy a katonaságot a rend helyreállítására használni nem volna szabad. Végül még egyszer tiltakozását fejezte ki az ellen, hogy őt „a belügyminiszter úr száján keresztül” bárki is megrágalmazza.⁴³¹

Tisza válaszában rámutatott, hogy Herman Ottó felszólalásával eloszlatta kételyeit, hogy valóban a helyszínen tartózkodott-e. Ezen felül reményét fejezte ki, hogy ha ő már nem lesz miniszter, akkor is lesz Magyarországnak olyan minisztere, aki nem fogja engedni, hogy az ország felett az utca uralkodjon.⁴³²

Mocsáry Lajos határozati javaslatának tárgyalását a képviselőház a következő ülésnapon is folytatta. Először Orbán Balázs szólott hozzá a javaslatához. Kifejtette, hogy a rend és a csend őrei merényletet követtek el a honpolgárok élete és testi épsége ellen. *„És én a történelemért egyenesen a miniszter urat teszem felelőssé, mert a budapesti események nem egyszerre váratlanul, rohamosan történtek, az napokig tartott és provokatív közlegeinek durvasága által. Első napon csak zúgott a megbotránkozott nép haragja s csak harmadnap fokozta kihágásokká a rendőrség és katonaság durva kihívása; negyedik nap éppen a kíváncsiak távortartózkodó tömegét rohanták meg vadak módjára s azon követtek el indokolatlan embertelenséget és gyilkosságot.”* Elsősorban azért felelős Tisza, mert Bécsben tartózkodott, és az események hírére nem tért azonnal haza a fővárosba.⁴³³

Apponyi Albert felszólalásában kijelentette, hogy belenyugszik abba, ha a túlkapasokkal kapcsolatban vizsgálatokat fognak eszközölni. A katonaság beavatkozását azonban ő sem tartotta indokoltnak, sőt, értetlenségét fejezte ki felette. Emellett

⁴²⁹ Az 1878. évi október 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. IX. kötet, Szerk.: P. SZATHMÁRY Mór. Budapest, 1880. (A továbbiakban NAPLÓ 1878. IX.) 231-232. o. (192. ülés, 1880. január 22.)

⁴³⁰ NAPLÓ 1878. IX. 245-249. o. (195. ülés, 1880. január 26.)

⁴³¹ NAPLÓ 1878. IX. 249. o. (195. ülés, 1880. január 26.)

⁴³² NAPLÓ 1878. IX. 249-250. o. (195. ülés, 1880. január 26.)

⁴³³ NAPLÓ 1878. IX. 254-256. o. (196. ülés, 1880. január 28.)

aggódalmát fejezte ki, hogy egy tisztán lokalizálható utcai zavargással hat napig nem bírt a hatóság, és az aztán tulajdonképpen magától szűnt meg. Ő is határozati javaslatot indítványozott, amely utasította a belügyminisztert a lefolyt vizsgálatokról való részletes beszámolóra. Emellett elutasította Mocsáry javaslatát, mondván, ez nem olyan horderejű ügy, amelyben a legerősebb alkotmányos eszközöz kell nyúlni.⁴³⁴

Szalay Imre hozzászólásában – Herman Ottóhoz hasonlóan – a folyamatos, szerinte 1861 óta tartó korrupciót nevezte meg a zavargások fő forrásaként, és erről főként a kormánypárt tehet, amely pénzzel és pálinkával vásárolja meg az embereket.⁴³⁵

Baross Gábor arra mutatott rá, hogy Mocsáry javaslatában egy szóval sem emlékezett meg arról, hogy felelősségre kell vonni és meg kell büntetni azokat is, akik a zavargások szerzői és indítói voltak. Ő is beterjesztett egy határozati javaslatot, amely azt mondta ki, hogy a képviselőház elfogadja Tisza Kálmánnak az ügyben tett jelentését, és azzal tovább nem foglalkozik.⁴³⁶

Hoffmann Pál Apponyi Albert javaslata mellett állt ki.⁴³⁷

Istóczy Győző örömet fejezte ki amellett, hogy néhány előtte szóló képviselőtárs a ostorozta a korrupciót, ugyanis szerinte is ez képezi a közélet rákfenéjét. Kifejtette, hogy a zsidóság az a kóryanag, amely a társadalmat mérgezi.⁴³⁸

Miután szólásra már senki nem volt feljegyezve, az indítványozókat illette még a felszólalás lehetősége. Miután Tisza Kálmán a vita kezdeti stádiumában már felszólalt, így ismét ő emelkedett szólásra. Felszólalását azzal kezdte, hogy reflektált Istóczy Győző szavaira. Rámutatott, hogy nemzet minden nemzetisége, hitfelekezete között vannak jó és rossz emberek is. Kifejtette, hogy mint jelenséget sajnálatosnak, mint mozgalmat csekélynek tartotta, ezért nem tartja szükségesnek a kormány intézkedését. Végül Baross Gábor indítványát ajánlotta elfogadásra.⁴³⁹

A képviselőház végül Mocsáry Lajos és Apponyi Albert indítványát elutasítva Baross Gábor napirendre térést indítványozó javaslatát fogadta el felállással.⁴⁴⁰

---

⁴³⁴ NAPLÓ 1878. IX. 256-261. o. (196. ülés, 1880. január 28.)

⁴³⁵ NAPLÓ 1878. IX. 261-264. o. (196. ülés, 1880. január 28.)

⁴³⁶ NAPLÓ 1878. IX. 264-267. o. (196. ülés, 1880. január 28.)

⁴³⁷ NAPLÓ 1878. IX. 267-270. o. (196. ülés, 1880. január 28.)

⁴³⁸ NAPLÓ 1878. IX. 270-272. o. (196. ülés, 1880. január 28.)

⁴³⁹ NAPLÓ 1878. IX. 272-275. o. (196. ülés, 1880. január 28.)

⁴⁴⁰ NAPLÓ 1878. IX. 285. o. (197. ülés, 1880. január 29.)

6.1.3. Résztvevők

A fennmaradt források segítségével lehetőség nyílik arra, hogy kísérletet tegyünk a zavargássorozat néhány társadalmi összetevőjének értékelésére. Minderre azon lajstrom alapján adódik az alkalom, amely feltünteti a zavargások január 14. és 16. közötti 96 letartóztatottjának alapvető adatait (név, életkor, foglalkozás, származási hely, vallás, családi állapot), bűneit, és büntetési tételeiket.⁴⁴¹ Természetesen 96 személy adataiból nem feltétlenül nyílik lehetőség általános következtetések levonására, viszont e kis minta alapján is megfigyelhetők a tömeg egyes lényegi vonásai.

A tüntetők létszámára nézve sajnos nem rendelkezünk megbízható adattal. A tüntetéssorozatot nagyjából 50-60 egyén kezdte meg január 11-én este. Ez a csoport az események radikalizálódásával egyre jobban felduzzadt, valószínűsíthetően több száz, vagy akár ezer fő is lehetett a tömeg létszáma. Azonban külön kell választanunk az inaktív, bámészkodó sokaságot a ténylegesen zavargó kisebbségtől.

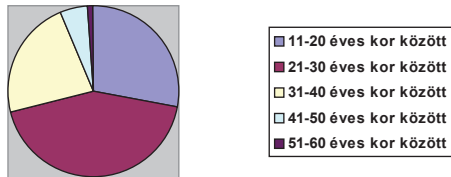
A letartóztatottak listája alapján valószínűsíthető, hogy a zavargássorozatban döntően férfiak vettek részt, hiszen az őrizetbe vettek között egyetlen nő sem található. Persze ez nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem voltak jelen nők, csak azt, hogy ők valószínűleg inkább az események csendes figyelői között voltak, és nem vettek részt nagy számban az egyre inkább eldurvuló tüntetésekből.

Életkor szerint a letartóztatottak túlnyomó többsége, 71%-uk a 30 év alattiak köréből került ki, sőt 28 százalékuk még a 20 évet sem érte el. A legfiatalabb 13 éves (Karlík István), a legidősebb 55 éves (Ebenhob Ignác) volt. A 31 éven felüliek aránya 23% volt, míg a 40 éven felüliek aránya elenyésző a mintában. Tehát kijelenthető, hogy az életkor előrehaladtával a résztvevők aktivitása csökkenő tendenciát mutat. Mindez nyilvánvalóan azzal magyarázható, hogy a még nem „megállapodott”, önálló egzisztenciával nem rendelkező fiatalok könnyebben belekeveredtek az ilyen és ehhez hasonló megmozdulásokba.

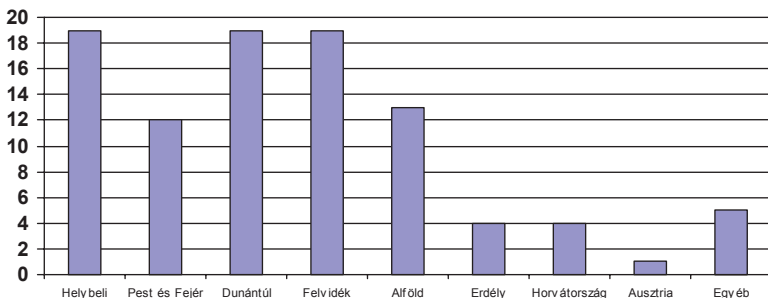
⁴⁴¹ *Letartóztatottak listája 1880. január 14-1880. január 16. (1880. február 5.)* MOL K 148. 1880-XIV-253. (63. cs.). Lásd 8.2.1. melléklet.

7. ábra: A tünetök megoszlása életkor szerint.

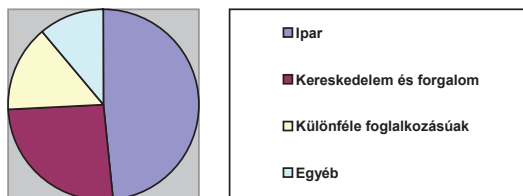
A kimutatás nem laccím, hanem származási hely alapján készült, így nem lehet belőle megtudni, hogy főként a főváros mely kerületeinek lakói voltak aktívak, csak azt, hogy honnan érkeztek Budapestre.

8. ábra: A tünetök megoszlása származási hely szerint.

Az ábra jól mutatja, hogy a letartóztatottaknak csak 19,8%-a mondhatta magát tősgyökeres fővárosinak. A nem budapesti születésűeknél valószínűleg szerepet játszhatott csatlakozásukban a családi kötődések hiánya. Mozgathatta őket az új környezethez való alkalmazkodás, az abba való beilleszkedés igénye, vágya. A helybelieken kívül feltűnő a dunántúliak és a felvidékiek magas aránya, akik még lakossághoz viszonyított arányuk tükrében is látványosan felülreprezentáltak voltak, valamint az, hogy az Ausztriából származóak jóval kisebb számban képviseltették magukat, mint amennyire a lakosságszámukból adódna. Ennek magyarázatát az adja, hogy a német anyanyelvűek főként Budára települtek be, és általában a polgárság és a nagypolgárság létszámát gyarapították.

A foglalkozási ágakat tekintve a minta túlnyomó többségét az iparban dolgozók adták (48%), de ezen belül is kimagasló a segédek és inasok aránya (az iparban dolgozó 43 főből 23, azaz több, mint 50%). Őket a kereskedelemben és forgalomban dolgozók követik 26%-kal (közöttük a kereskedősegédek és a bérkocsisok száma kimagasló), majd következnek a különféle foglalkozásúak (15%), végül pedig az egyéb kategóriába tartozók (11%).⁴⁴² Mindezen adatokból a rendőrség erős szelektálására lehetne következtetni, hiszen a halálos áldozatok között például volt egy joghallgató, aki valószínűleg a tüntetés élcsapatához tartozott, azonban ezzel szemben mindössze két egyetemistát vettek őrizetbe, és egyikük sem volt jogász (egy orvosnövendék és egy tanárjelölt). Nehezen elképzelhető, hogy egy egyetemista társai nélkül állt ennyire elől a tömegben. Ezen kívül ugyancsak a rendőrségi szelekció tényét támasztja alá az, hogy a letartóztatottak nagy része a szegény néprétegek soraiból került ki, és közülük is a legtöbben segédként vagy szolgaként dolgoztak.

9. ábra: A tüntetők megoszlása foglalkozási ágak szerint.

Vallási megoszlásuk szerint óriási többségben voltak a római katolikusok. A 86 olyan letartóztatott közül, akinek meg volt jelölve a vallása is, 60 vallotta ezt a hitet. Ez nagyjából megegyezett a korabeli Budapest katolikusainak arányával (a fővárosiak

⁴⁴² A foglalkozási megoszlás elemzéséhez a letartóztatottakat az 1881. évi népszámlálás alapján csoportokra osztottuk. Azért az 1881. évi népszámlálás kategóriáit használtuk, mert ez jóval közelebb esett az eseménysorhoz, mint az azt megelőző, 1869/70-es, így pontosabb képet kaphattunk. Így alakultak ki az alábbi kategóriák:

Ipar (különféle iparossegédek, inasok, asztalos, bádogos, cipész, kaptafakészítő, kádár, kovács, könyvkötő, lakatos, mészáros, nyomdász);

Kereskedelem és forgalom (bizománys hordár, fodrász, házmester, kereskedő, kereskedősegéd, kocsis, kocsmáros, kormányos, pincér, üzletvezető);

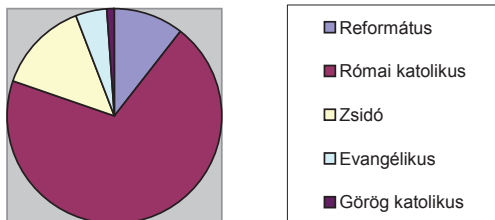
Különféle foglalkozásúak (festő, komornyik, napszámos, szolga, urasági szolga, végrehajtó);

Egyéb (értelmi kereslet – gyógyszerész, hivatalnok, hírlapíró, jogász, orvos, tanító; iskolába járó – gyakornok, orvosnövendék, tanárjelölt).

A 96 letartóztatott közül 89 személyre nézve volt adat, 7 főre vonatkozóan nem.

A kategóriák felállítását, a különböző foglalkozások beosztását vö.: *A magyar korona országaiában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt. I. kötet.* Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1882. (A továbbiakban *A magyar korona országaiában...* 1882.) 760-763. o.

kétharmada tartotta magát e felekezethez tartozónak).⁴⁴³ További 12 zsidó, 9 református (mindkét réteg felülreprezentált), 4 evangélikus és 1 görög katolikus található a jegyzőkönyvben.

10. ábra: A letartóztatottak vallási megoszlása.

A letartóztatottak, és így valószínűleg a zavargók többsége (nagyjából háromnegyed része) nőtlen volt, mindez álláspontunk szerint azzal magyarázható, hogy általában az ember, amíg nincs családja, sokkal inkább befolyásolható, sokkal kisebb a felelősségérzete, mint házas emberként, szülőként. A másik magyarázatot erre az adja, hogy a letartóztatottak többsége 30 éven aluli volt, aki még nem állapodott meg.

6.1.4. Célok, eredmények, kimenetel

A résztvevők adatainak elemzésén kívül egy másik elemzési szempont is adódik az eset vizsgálatára. Az alábbiakban nem a résztvevő egyénnel, hanem tömegként való viselkedésükkel kívánunk foglalkozni, így megpróbálva egy kicsit a felszínen zajló események mögé is bepillantást nyerni.

A tüntetéssorozat címzettje eleinte kizárólag a Nemzeti Kaszinó, a „frakkos banda” volt. A későbbiekben ez alakult át a gazdagok elleni általános zavargáshullámmá. Ekkor már maga a gazdagság, a mágnásság, az arisztokrácia volt a fő célpont. Ehhez hozzájárult az is, hogy az 1873-as gazdasági világválság miatt egyébként is általános volt a gazdagellenes közhangulat. Az emberek úgy gondolták, hogy az arisztokrácia az utolsó évtizedekben romlásnak indult, az ország ügyei helyett csak saját jólétével,

⁴⁴³ FARAGÓ 1998. 101. o.

boldogulásával, és az élet élvezésével, habzsolásával foglalkozott, és ez ellen mindenképpen tenni kell.

Az akcióformákat vizsgálva kijelenthető, hogy a párbajt követő spontán tüntetés még békés volt, mindössze annyi történt, hogy narancssal dobálta meg a tömeg a Nemzeti Kaszinó ablakait. Január 13-án csapott át a megmozdulás erőszakoskodásba, a kaszinó ostromával, a rendőrök megdobálásával, és ez már halálos áldozatokig is vezetett. Másnap már teljes volt a káosz, lövöldözésre is sor került, majd a zavargások súlypontja áttevődött a Rókus Kórház elé. Ekkor már utcai gázlámpák sokasága és egy hentesbolt is bánta az események eszkalálódását. Elmondható tehát, hogy az eleinte békés tüntetéssorozat fokozatosan csapott át erőszakos eseményekbe, sőt, köztörvényes bűnesetekbe is, azonban néhány nap után mintegy varázsütésre véget ért, kifulladt.

A zavargássorozat spontánnak tekinthető, azonban ezt a spontaneitást beárnyékolja, hogy az események elfajulása során radikálisan függetlenségi politikusok (Herman Ottó, Szalay László) is a tüntetők mellé álltak. Mindez ellenzéki szerepükből következik, önmaguk és eszméik népszerűsítése érdekében tették, még hozzá sikeresen. A radikalizálódás hatására azonban a politika (csakúgy, mint a sajtó) kihátrált az események mögül, már nem vállalt szolidaritást a tüntetőkkel, meghúzta azt a határt, amelyet már nem akart átlépni.

Thaisz Elek jelentése szerint a tüntetések élén az egyetemi ifjúság és a szocialisták álltak. Ez azonban kutatásaink során nem nyert megerősítést, de az bátran állítható, hogy az egyetemi ifjúság és munkás rétegek is részt vettek az eseményekben. Erre egyrészt a letartóztatottak listájából lehet következtetni, másrészt Schwartz Adolf joghallgató halálából, harmadrészt pedig abból, hogy a Nemzeti Kaszinó ostrománál az ostromlók többek között vésőt, kalapácsot és gépalkatrészeket is használtak, és ezek a számszámok munkáselemek részvételére engednek következtetni, akik persze nem egyenlők a szocialistákkal. Nyíltan szocialista érzelmű vezetők részvételére nem találtunk adatot,⁴⁴⁴ azonban meg kell jegyezni, hogy a korszak rendőrsége előszeretettel fogott rá mindenféle kihágást, zendülést, tüntetést az egyetemi ifjúságra és a munkáselemekre akkor is, amikor e két rétegnek egy-egy adott eseményhez nem is volt köze. Általános stigmiájuk volt a lázadásra, tüntetésre való hajlam az 1870-es évek második felétől.

A tüntetés eleinte egy reakció volt. Reakció arra, hogy egy újságíró a Nemzeti Kaszinó egy tagja életveszélyesen megsebesített, a közvélemény szerint köztörvényes

---

⁴⁴⁴ A Verhovay Gyulát ápoló orvos ezekben a napokban Dr. Csillag Zsigmond, későbbi közismert szociáldemokrata vezető, agitátor volt.

bünesetet elkövetve. Január 11-én szimpátiatüntetés kezdődött a népszerű ellenzéki újságíró,⁴⁴⁵ Verhovay Gyula mellett, és a későbbiek során ez alakult át általános tüntetéssé, a tömeg erődemonstrációjává. Ehhez az átalakuláshoz nyújtott segítséget a Függetlenségi Párt, amely rendszerellenessége folytán a korszakban tömegeket tudott megmozgatni egy-egy ügy érdekében, valamint a *Függetlenség* című lap, amely provokatív hangvételű cikkeinek sokaságával radikalizálta olvasóit amellet, hogy szinte percről percre tájékoztattott Verhovay Gyula állapotáról.

A tüntetők nem a Nemzeti Kaszinó tagjainak fizikai megsemmisítésére törekedtek. Itt inkább a tömeg erejének megmutatásáról, megfélemlítésről volt szó. Az alacsonyabb réteget, a „csőcselék” a vágykiélés és a szociális elkeseredettség vezethette, illetve a figyelemfelkeltés, a középpontba kerülés vágya.⁴⁴⁶

A Függetlenségi Párt számára a tüntetéssorozat eredményesnek tekinthető, hiszen ezzel a közbeszéd középpontjába kerültek. A *Függetlenség* című lap számára is egyértelműen eredményes volt az eseménysorozat, hiszen az 1879. december 14-én indult lapot ez tette közismertté, és ugrásszerűen megnövelte népszerűségét. Az ellenzék és a sajtó az események radikalizálódásával kihátrált, de ez természetes reakciónak tekinthető részükről.

A tömeg szempontjából a tüntetéssorozat eredménytelenül zárult, hiszen számukra semmi sem változott meg, életkörülményeikben semmilyen pozitív változás nem következett be.

A letartóztatások általában lázítás, gorombaság, ellenszegülés és rongálás miatt történtek, azonban meglepően alacsonyak a büntetési tételek. A letartóztatottak nagy része elbocsátatott, vagy csak rövid időre tartották bent őket. A legsúlyosabb, a kimutatásban szereplő büntetés 2 hónapos, azonban ezt Kabasovits Miklósról, egy egyébként is ismert csavargóra szabták ki, valószínűleg nem csak a zavargássorozatban való részvétel, hanem egyéb ügyei miatt is. Az ezzel való egyet nem értés és a rendőri közegek kritikáját a királyi főügyész is megejtette: *„Az igazságszolgáltatási közegek magukra hagyatva e nagy fontosságú ügyben sikeresen eljárni nem lesznek képesek. A főkapitányi jelentés adatait a vád összeállításánál alapul vettük, de azoknak processualis értéke csak úgy lesz, ha azok a bíróság előtt bepróbáltatnak. Úgy, amint azok a jelentésben megírva vannak, még nem bizonyítékok, hanem csak állítások. [...] Ha a rendőrség továbbra is az eddigi passzivitást*

---

⁴⁴⁵ Népszerűségének érzékeltetéséhez fontos adalék, hogy Verhovay Gyuláról az Amerikai Egyesült Államokban segélypénztárat is elneveztek, amely a mai napig működik.

⁴⁴⁶ HOBSBAWM 1974. 160-183. o. (A városi csőcselék)

tanúsítja, úgy tartok tőle, hogy az eredmény néhány ablakbeverő mesterlegény és inas elítélésére fog összezsugorodni.”⁴⁴⁷

A hatalom reakciójával kapcsolatban fontos kitérni arra, hogy vajon mi lehetett az oka annak, hogy a rendőrség nagymértékű passzivitást mutatott? Miért nem születtek elrettentő, precedens értékű ítéletek egy ilyen súlyos, halálos áldozatokkal is járó zavargássorozat után?

Ezekre a kérdésekre véleményünk szerint az a válasz adódik, hogy a hatalomnak valószínűleg nem állt érdekében az elrettentés, nem állt érdekében az indulatok továbbírtása. Az egyetlen vezérlő szempont az lehetett, hogy az utcai zavargások megszűnjenek, a közterületeken rend és csend legyen. Erre a rendre azért lehetett szükség, mert a hatalom ebben az időszakban amúgy sem volt túl népszerű, egyrészt a balkáni válság és Bosznia-Hercegovina okkupációja, másrészt a megújítandó gazdasági kiegyezés körüli politikai viták miatt.

A másik indok, hogy az elfogottak a hatalom szempontjából valószínűleg mellékes figurák voltak. Ahogy a fentebb citált királyi főügyészi levél is megjegyzi, nem a zavargássorozat főkolomposait sikerült kézre keríteni, hanem csak olyan befolyásolható személyeket, akik az első sorokba keveredtek, és esetleg egy-egy lámpát vagy ablakot bevertek.

Az eset, amelyet az előzőekben tanulmányoztunk, egy jól beazonosítható ívet írt le. Egy szűk, néhány emberre tartozó konfliktus kapott olyan tömegtámogatást, melynek következtében kiszélesedett. Ez a kiszélesedés radikalizálódáshoz vezetett, melynek következtében a sajtó és a politika kihátrált az események mögül. Ezzel párhuzamosan a rendőrség is egyre határozottabban lépett fel, így törvényszerű volt, hogy a zavargássorozat néhány nap alatt kifulladás.

6.2. Az 1883-as antiszemita zavargássorozat

Az 1870-es évek közepétől Magyarországon, és főként az ország gazdasági-politikai centrumában, Budapesten szinte kézzel fogható, tapintható volt a feszültség. Ennek alapjául a kiegyezésből való általános kiábrándulás, a nemzetiségek egyre agresszívabban megnyilvánuló törekvései (például a horvát népmozgalmak), a Balkán

---

⁴⁴⁷ 2414. szám 1880. A királyi főügyész levele a belügyminiszterhez (1880. március 9.). MOL K 148. 1880-XIV-253. (63. cs.)

kérdése, az orosz-török háború ügye, valamint a Monarchia szövetségi rendszerének kiépítése és az ezt körülölő bizonytalanság szolgált.

Ilyen légkörben került sor a tiszaezlári vérvádperre, amely 1883. augusztus 3-án felmentő ítélettel zárult.⁴⁴⁸ Ezután az ország több megyéjében és nagyobb városában antiszemita jellegű tömegmegmozdulásokra, zavargásokra került sor. Az indulatok első gócpontja Pozsony volt, majd Budapest, illetve a vidéki területek következtek.⁴⁴⁹ Jelen

⁴⁴⁸ A tiszaezlári esetről és a vérvádperről lásd:

BARY József: *A tiszaezlári bűnper. Bary József vizsgálóbíró emlékiratai*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1933. (A továbbiakban BARY 1933.); BÖSZE Sándor: Az 1883-as somogyi antiszemita zavargások. In: *Somogy Megye Múltjából* 22. 1991. 72-93. o.; ELEK Judit – SÜKÖSD Mihály: *Tutajások. A tiszaezlári per dokumentumai*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1990; EÖTVÖS Károly: *A nagy per, mely ezer éve folyik, s még sincs vége*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1968.; FEJTŐ Ferenc: *Magyarság, zsidóság*. Budapest, História. MTA Történettudományi Intézete, 2000. 106-113. o.; FISCHER, Rolf: *Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 1867-1939*. München, 1988.; FOKI Ibolya: Az 1883-as zsidóellenes zavargások Zala megyében. In: *Zalai Gyűjtemény* 25. 1986. 217-241. o.; GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 339-350. o.; HANDLER, Andrew: *Blood libel at Tiszaezlar*. New York, Boulder, Columbia University Press, 1980.; HEGEDŰS Sándor: *A tiszaezlári vérvád*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1966.; HUBER Lipót: *A vérvád és vérgyilkosságok története*. Szerk.: NEMES EÖTVÖS István. München, Danubius Publishing Co., 1998 (az 1913-as, az *Egyházi Közlönyben* folytatásokban megjelent alapkiadás [*A vérvád történetének vázlata I.-L.*] válogatott és átszerkesztett változata); KATZBURG, Nathaniel: *Antisemitism in Hungary 1867-1914*. Tel-Aviv, The Dvir Publishing House, 1969. 106-155. o.; KATZBURG, Nathaniel: *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 1999. 121-147. o. KENDE Tamás: *Vérvád. Egy előítélet működése az újkori Közép- és Kelet-Európában*. Budapest, Osiris Kiadó, 1995. (A továbbiakban KENDE 1995.) 102-114. o.; KUBINSZKY Judit: Adalékok az 1883. évi antiszemita zavargásokhoz. In: *Századok* CII. évfolyam. 1968/1-2. szám. 158-177. o. (A továbbiakban KUBINSZKY 1968.); KUBINSZKY Judit: *Politikai antiszemitizmus Magyarországon 1875-1890*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976. (A továbbiakban KUBINSZKY 1976.); NATHAN, Paul: *Der Prozess von Tisza-Eszlár. Ein Antisemitisches Culturbild*. Berlin, F. Fontane & Co. 1892.; NEMES, Robert: Hungary's Antisemitic Provinces: Violence and Ritual Murder in the 1880s. In: *Slavic Review* 66, no. 1. (Spring 2007.). 20-44. o. (A továbbiakban NEMES 2007.); ÓNODY Géza: *Tisza-Eszlár a multban és jelenben*. Budapest, Bartalits Imre bizománya, 1883.; PATAI, Raphael: *The jews of Hungary. History, Culture, Psychology*. Detroit, Wayne State University Press, 1996. 347-357. o.; RÁCSKAY Jenő: Politikai antiszemitizmus és a tiszaezlári per hatása Vas megyében. In: *Vasi Szemle*. XLI. évfolyam. 1987/4. 543-557. o.; RANKI, Vera: *The Politics of Inclusion and Exclusion: Jews and Nationalism in Hungary*. New York, 1999.; REJTŐ István: *Mikszáth Kálmán és a tiszaezlári vérvádper*. Budapest, Akadémiai Nyomda, 1972.; SÁNDOR Iván: *A vizsgálat iratai. Tudósítás a tiszaezlári per körülményeiről*. Budapest, Krónika Nova Kiadó, 2004.; SCHNITZER, Armin: *Zwei Predigten vor und nach dem Tisza-Eszlärer Prozess gehalten*. Budapest, 1883.; VÖRÖS, Kati: *The Tiszaezlár Blood Libel Affair: Society, Politics and the Jews of Hungary (1880-1890)*. Disszertáció, University of Chicago, 2001.

Tiszaezlárról Kővér György kutatása jelenleg is zajlik.

A per több filmrendezőt is megihletett, így a német Pabst Langot és a magyar Erdély Miklóst (*Verzió*, 1979.) és Elek Juditot is (*Tutajások*, 1990.).

⁴⁴⁹ A zavargássorozat a következő helyeken öltötte a legnagyobb méreteket: Somogy (Barcs, Babócsa, Berzence, Bükkösd, Csurgó, Darány, Gyékényes, Istváni, Kaposvár, Kisdobsza, Kőtte, Marcali, Nagydobsza, Nemesvid, Nagyatád, Nagybagajom, Szigetvár, Vízvár); Zala (Alsólendva, Badacsony, Dörög, Keszthely, Nagykanizsa, Söjtör, Sümeg, Tapolca, Tomaj, Zalaegerszeg, Zalalövő, Zalaszentgrót); Vas (Némethújvár, Muraszombat, Rakicsán, Szombathely); Tolna (Bonyhád, Dunaföldvár, Szekszárd); Baranya (Pécs, Siklós, Kistelek); Sopron (Sopron, Kismarton); Komárom (Csuz); Moson (Nezsider); Veszprém (Pápa, Veszprém); Esztergom (Pisze); Pozsony (Pozsony, Nagyszombat, Losonc); Nyitra (Nyitra, Miava, Szakolca); Hont (Selmecbánya, Vámosmikola); Zólyom (Besztercebánya, Zólyom); Trencsén (Trencsén); Bars (Léva, Nagysalló); Zemplén (Tarcal); Ung (Ungvár); Heves (Eger, Hatvan, Heves); Nógrád (Balassagyarmat); Pest-Pilis-Solt-Kiskun (Budapest, Kalocsa, Kecskemét, Pomáz, Vác); Csongrád (Szeged, Mágocs); Békés (Gyoma); Szabolcs (Nyíregyháza); Szatmár (Nagybánya); Szepes (Szepesbél); Maros-

munkánkban célunk az 1883 augusztusának első felében lezajlott fővárosi antiszemita jellegű zavargássorozat kronológiájának felvázolása, valamint a fennmaradt források és a korabeli sajtóanyag leírásai alapján néhány felvetődő kérdés megvizsgálása. Forrásbázisunk álláspontunk szerint lehetőséget ad az investigációra, hiszen a rendőrségi iratok mellett tartalmazza a kormánypárti, az ellenzéki, az antiszemita, a keresztény, a zsidó sajtó termékeit, és az élcloppokat is.

6.2.1. A zavargás kronológiája

A budapesti események arra vezethetők vissza, hogy 1883. augusztus 7-én a fővárosba érkezett a per egyik vádlottja, Scharf József feleségével és fiával, Móriccal, az ügy koronatanújával.⁴⁵⁰ A Hattyú fogadóban elfoglalták szállásukat, majd távoztak onnan, és aznap már nem is tértek vissza. Felkeresték az izraeliták országos irodáját, ahol személyesen mondtak köszönetet azért az 500 forintos támogatásért, amit az iroda a családfőnek nyújtott a per ideje alatt,⁴⁵¹ valamint ellátogattak a Városligetbe, ahol az Állatkertet nézték meg, majd sétálgattak. Ezután felkeresték a család néhány ismerőst, és az éjszakát is egyiküknél töltötték.⁴⁵² Még a délelőtti folyamán, 10 óra tájban Máltás Hugó rendőrfogalmazó Thaisz Elek főkapitány parancsára megjelent a fogadóban, hogy értesítse Scharfot arról, hogy magát a rendőrségen elmulasztotta bejelenteni, azonban ekkor már nem találta ott.⁴⁵³

A család látogatásáról, és arról, hogy a Hattyúban szálltak meg, a szálloda ajtájára kitett nagy plakát tudósította a járőkelőket, akik ennek hatására kezdhették meg gyülekezésüket.⁴⁵⁴ A rendőri jelentés szerint⁴⁵⁵ a tömeg este 7 óra tájban kezdett nagyobb számban gyülekezni a Weingruber-féle Hattyú Szálloda előtt, hogy a Scharf családot láthassa. Nagyjából 400 fős közönség gyűlt össze. „*A tömeg egy része zsidókból, más*

Torda (Marosvásárhely); Kolozs (Kolozsvár); Krassó-Szörény (Lugos, Karánsebes); Torontál (Nagybecskerek, Perjámos); Bács (Hódás).

A településeket a levéltári források alapján felsorolja: KUBINSZKY 1968. 176. o.; KUBINSZKY: 1976. 127-128.

⁴⁵⁰ A vérvádperек visszatérő eleme, hogy – rábeszélés, esetleg testi fenyegetés vagy egyszerűen csak szépen hangzó ígéretek hatására – egy, az adott közösségből származó gyermek lesz a vád koronatanúja. Hasonlóan történt a tiszaszláriit megelőző két magyarországi vérvádperben is 1764-ben és 1791-ben. Vö.: KENDE 1995. 99. o.

⁴⁵¹ *Nemzet*. II. évfolyam, 216. szám. 1883. augusztus 7. Esti Kiadás.

⁴⁵² Scharf Móricz Budapesten. In: *Egyetértés*. XVII. évfolyam, 217. szám. 1883. augusztus 8.

⁴⁵³ A tegnap esti zsidóhecc. In: *Budapesti Hírlap*. III. évfolyam, 219. szám. 1883. augusztus 9.

⁴⁵⁴ BARY 1933. 607. o.

⁴⁵⁵ *Ámbrus Kamill rendőrségi fogalmazó, mint felügyelő tisztviselő jelentése a folyó hó 7-én utcai zavargás lefolyásáról (1883. augusztus 8.)*. MOL K 148. 87. cs. XIV. d.

része oly vallásu egyénekből állt, kik a várakozást megunva, Istóczyt és Szalayt kezdték éljenezni.”⁴⁵⁶ Ennek hatására a jelenlévő hatósági személyek több kísérletet tettek arra, hogy a tömeget békés eszközökkel távozásra bírják, de ezek nem jártak sikerrel. A szálloda két ablakát bezúzták,⁴⁵⁷ és – nyilván többek között ennek hatására is – a szemlélődés kezdett izgatott mozgolódássá átalakulni, ezért a rendőrök kénytelenek voltak erősítést hívni. A közeli laktanyából 25 lovas- és 50 gyalogrendőr érkezett,⁴⁵⁸ sők pillanatok alatt szétkergették a sokaságot, akik a szomszédos utcákban foglaltak állást. Rövid időn belül azonban heves zápor kerekedett, így a zavargók teljesen eltűntek az utcákról. Több újságíró az 1880 januárjában lezajlott, általunk az előzőekben tárgyalt zavargássorozatra emlékeztettek az események, amikor az első napon hasonló koreográfia szerint történtek az események.

Éjfél utánra teljesen elcsendesedett a környék, a rendőrök azonban továbbra is cikáztak a szomszédos utcákban. A jelentés értelmében az első napon a zavargásban résztvevő sokaság *„gyűlevész népség lévén iránytalanannak látszott, s a kíváncsiság által összehozott tömeg, össze-vissza ordítozott, néha Istóczyt éltetve, zsidóellenes értelemben is.”* A korszak ókonzeratív felsőpapságának napilapja, a *Magyar Állam* szerint a rendőrség volt a felelős az események elfajulásáért, hiszen nem tetszett nekik a csoportosulás, így *„a lovas rendőrök magaviselete provokálta a bajt.*”⁴⁵⁹

Másnap, augusztus 8-án az események radikális fordulatot vettek, miután *„a csőcselék vérszemet kapott a tegnapi ártatlan stikli fölött a kis csahos kuvaszból nagy bestia lett. Több száz főnyi munkásnép, jobbára inasok és mesterlegények, urasági cselédek és dologtalan csőcselék pár ezer ember szemeláttára másfél óra hosszat ostromolta a kerepesi-utnak a nemzeti színházzal átellenes során a földszintes boltokat, korcsmákat, kávéházakat.*”⁴⁶⁰

Egész nap érezhető volt a nyugtalanság, kisebb bámészkodó csoportok tűntek fel a vendéglő előtt. Kora este Weingruber, látván a vendéglője előtt egyre növekvő tömeget,

⁴⁵⁶ A tömeg nem izraelita vallású tagjainak nagy része nyilvánvalóan katolikus vallású lehetett. Tüntetés-pucs. In: *Egyetértés*. XVII. évfolyam, 217. szám. 1883. augusztus 8.

⁴⁵⁷ Ezt a momentumot csak a rendőri jelentés emeli ki, az általunk megvizsgáltak közül egyetlen sajtótermékben sem találtunk rá utalást, bár azt több orgánum is megemlíti, hogy a tömegből néhányan követeket kezdtek keresgélgni.

⁴⁵⁸ Meglepő az a momentum, hogy a közeli laktanyában békeidőben ennyi rendőr tartózkodott.

⁴⁵⁹ Utóhangok. In: *Magyar Állam*. XXIV. évfolyam, 217. szám. 1883. augusztus 8.

⁴⁶⁰ Zsidókravall a kerepesi uton. In: *Budapesti Hírlap*. III. évfolyam, 219. szám. 1883. augusztus 9.

fiát a közeli kapitányságra küldte, hogy kérjen két rendőrt elővigyázatosságból, ezt azonban a kapitányságon feleslegesnek tartották, így nem teljesítették.⁴⁶¹

Este 8 órára a báméskodók egyre hangosabbá váltak. Erre Weingrubert utasították, hogy vendéglője kapuit zárja be, mert a cselédek és a vendégek gúnyolódásaikkal bosszantották a kint összecsdőült sokaságot, sőt, a háziszolga többször egy-egy dézsza vizet is a nép közé öntött.⁴⁶² Percről percre nőtt a tömeg, és negyed 9-kor elszabadultak az indulatok. *„Egyszerre csörrenve hull alá egy tábla a «Fehér hattyu» egyik ablakából. Valami vásott inasgyerek zuzta be; azután el kezdett szaladni. Ha van, a ki megcsipi, valószínű, hogy nem oly hirtelen akadnak követői. A csörrenést azonban kaczagással, tapssal, bravó, éljen kiáltással fogadta a már türelmetlenkedni kezdő tömeg egy része. A taps hódít, kábít és – lelkesít. A többi utca-gyerek vérszemet kapott. S ekkor aztán záporként kezdett az ablakokra hullani a törmelék, kísérve éktelen visongástól.»*⁴⁶³ A megvadult tömeg betört a szálló alatti vendéglőbe, pillanatok alatt felfordítva minden asztalt és széket. A megostromlott házból a zsidók eddigre elmenekültek, a pincébe vagy a padlásra bújtak, vagy létrán a szomszéd ház bazár vakudvarára mentek. *„Mikor már nem volt a sörházban zsidó, a kit ütni lehetett, a tömeg a sörös, boros hordókra, ételekre vetette magát. Némelyek habzsolni kezdtek, mások a pénzes fiókot keresték, de a rablási szándék fölött legott urrá lett a romboló ösztön. Széttuzni, összeapritani mindent, a mi csak törhető. Tükrök, gázlámpák, asztalok, üvegek, poharak, tányérok percz alatt törmelék, abroszok, asztalkendők rongy; az evőeszközök szerteszúva, összegörbülve, a boros, sörös hordók fenekét a dühöngők szekerczével csapják be és kizudítják a habzó folyadékot az aszfalra.»*⁴⁶⁴

A zavargás a vendéglő szétzúzásával nem ért véget. Az ekkorra nagyjából 1000-1500 főre növekvő tömeg zavargó magja a szomszédos (egyébiránt általában zsidó kézben lévő) üzleteket is megtámadta, fosztogatni kezdte. Kárt tettek Freund Mór fehérnemű üzletében, Hoffmann Adolf ékszerésznél, Kohn Dávid bútortüzetében, Kertész Jenő kereskedőnél, az Österreicher-féle kávézóban, a Kohn-féle kávézóban, Kuntser Albert vendéglősnél, Eisler Jakab pálinkamérésében és a Rosenfeld-féle kávéházban. Emellett a Kerepesi úton 152 gázlámpát rongáltak meg.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ Ennek oka az is lehetett, hogy a rendőrök előző esti beavatkozását a lapok szinte egyöntetűen elítélték, így ezen a napon nem akartak megfontolatlanul cselekedni, pedig ezzel megelőzhetők volna az esti sajnálatos eseménysorozat.

⁴⁶² *Thaisz Elek jelentése Tisza Kálmán belügyminiszterhez (1883. augusztus 9.).* MOL K 148. 87. cs. XIV. d.

⁴⁶³ Budapesti zavargások. In: *Vasárnapi Újság*. XXX. évfolyam, 32. szám. 1883. augusztus 12.

⁴⁶⁴ Rablók tüntetése. In: *Egyetértés*. XVII. évfolyam, 218. szám. 1883. augusztus 9.

⁴⁶⁵ *Thaisz Elek jelentése Tisza Kálmán belügyminiszterhez (1883. augusztus 9.).* MOL K 148. 87. cs. XIV. d.

A rendőrök 9 óra táján érkeztek meg, – tehát a csőcselék 45 percig zavartalanul rombolhatott – és a Kerepesi utat szinte azonnal megtisztították. Innen a nép a környező mellékutcákba húzódott, ahol tovább folytatta a hangoskodást. Végül a környék éjfél körül csendesedett el teljesen.

A *Pesti Napló* álláspontja szerint a tüntetések azt az érzetet keltették, hogy meg voltak rendezve,⁴⁶⁶ ezzel szemben Thaisz Elek jelentésében kifejtette, hogy „ezen felette sajnos mozgalomnak semmiféle jellege nem volt s csakis egyedül a tanoncok neveletlen pajkoskodásának s néhány gaznak tulajdonítható, kik a kínálkozott alkalmat a vagyonbiztonság elleni merényletre felhasználni szándékoztak.” Tehát a rendőr-főkapitány megpróbálta bagatellizálni az eseményeket, azonban álláspontunk szerint üzletek kifosztása, valamint 152 gázlámpa megrongálása semmi esetre sem nevezhető tanoncok neveletlen pajkoskodásának.

Augusztus 9-én – főként az előző napi zavargás és fosztogatás miatti gondos rendőri előkészületeknek köszönhetően – nem ismétlődtek meg újra az események. Pedig a reggeli történések nem ebbe az irányba mutattak. A Kerepesi úton már reggel 6 óra tájban akkora tömeg gyűlt össze, hogy „a rendőrség netán ismétlődő zavargások kikerülése végett két század katonaságot kért s ezekkel a tegnap esti rombolás színhelyét, a kerepesi út felső végét teljesen elzáratta oly módon, hogy a katonaság kordont vont az Eszterházy utcától a síp utcáig, a gróf Károlyi utcától a műgyetemig s dohány utca sarkától a Károly körút ellenkező oldaláig.”⁴⁶⁷ Ezzel a Kerepesi utat sikerült megtisztítani, valamint megelőzni az út két oldalán érkező tömegek egyesülését. A nap folyamán több helyen is voltak kisebb összeütközések, de estig nagyobb rendbontás nem történt.

Napközben Thaisz Elek főkapitány felhívást adott ki a főváros népéhez,⁴⁶⁸ melyben a lakosság támogatását kérte a rendőri intézkedésekhez, valamint türelmét a bevezetendő szabályozásokkal kapcsolatban. A felhívás leszögezi, hogy tilos mindenféle csoportosulás, valamint a rendőrség katonai segítségét is igénybe vehet szükség esetén, s eközben akár fegyverét is használhatja. Emellett kitér arra, hogy a zavargó elemek viselkedéséért a felelősséget mestereiknek kell vállalni, ezzel utalván a résztvevők többségének társadalmi hierarchiában elfoglalt helyzetére.

⁴⁶⁶ Az utcai botrányok Budapesten. In: *Pesti Napló*. XXXIV. évfolyam, 218. szám. 1883. augusztus 9.

⁴⁶⁷ A katonai kordon. In: *Budapesti Hírlap*. III. évfolyam, 220. szám. 1883. augusztus 10.

⁴⁶⁸ A felhívást a napilapok túlnyomó többsége szóról szóra közölte.

Napközben elterjedt, hogy a zavargók a légszeszgyár ellen szeretnének merényletet elkövetni, hogy ezzel estére sötétségbe borítsák a várost. A gyár őrseit megerősítették, de itt semmiféle rendbontás nem történt.

A kíváncsiság a felhívás ellenére az utcára vitte az embereket. Az esti órákban főként a külvárosok gyártelepeiről ezrével érkeztek a kíváncsiskodók. A Kerepesi út és annak környéke volt ezen a napon is az események gócpontja. Este 8 óra tájban a Rókus Kórház előtt nagyobb tömeg gyűlt össze, és hangoskodásba, valamint kódobálásba kezdett. A helyszínre érkező lovas őrzőjáratot közúttal fogadták, és Osgyán lovassági felügyelőt a szeme alatt megsebesítették. A felügyelő erre többször a levegőbe lőtt, aminek hatására a tömeg hirtelen szétoszlott.⁴⁶⁹

A rendzavarók a szomszédos utcákba távoztak, és amikor többszöri felszólításra sem oszlottak szét, a rendőrök kardot rántottak és annak lapjával kezdték ütni őket. A szétfutó tömeg a környező utcák ablakait bezúzta, a rend csak este 11 óra magasságában állt helyre teljesen. A legnagyobb kravallra a Stáció utcában és környékén került sor, ahol a zavargók először betörték a Bodzafa utcai rabbiszeminárium ablakait, majd megtámadták a Günter-féle pálinkamérést, a Brandt- és a Grünhut-féle üzleteket és házakat.⁴⁷⁰

A kormánypárti sajtó munkatársai egyetértettek abban, hogy „*A mai zajongások, botrányok, bár kezdetben birtak is némi antisemitikus színezettel – legalább a kurjongatásokban – később nem állottak egyébből, mint hogy daczolgattak a rendőrökkel, s az ő bosszantásukra, s maguk otromba gyönyörűségére bevertek vagy száz lámpát, s néhány ezer ablakot.*”⁴⁷¹

A *Budapesti Hírlap* megjegyzi, hogy az este folyamán a Kerepesi úton és környékén legalább százezer ember fordult meg,⁴⁷² azonban ez túlzottnak tekinthető, hiszen a ténylegesen zavargó egyének száma 1-2000 fő volt. Így álláspontunk szerint valószínűsíthető, hogy a tömeg összlétszáma nem lehetett nagyobb néhány tízezer főnél, de természetesen ez sem elhanyagolható létszám a korszak egyéb tömegmegmozdulásaihoz viszonyítva.

Augusztus 10-én nagyobb rendzavarás nem történt Budapesten. Reggel 6 órakor a katonai kordont ismét felállították. Emellett a délelőtti folyamán két század lovasság

⁴⁶⁹ A Terézvárosban. In: *Budapesti Hírlap*. III. évfolyam, 220. szám. 1883. augusztus 10.

⁴⁷⁰ A zavargások. In: *Függetlenség*. IV. évfolyam, 220. szám. 1883. augusztus 10.

⁴⁷¹ Hírek – Utczai zavargások a fővárosban. In: *Nemzet*. II. évfolyam, 219. szám. 1883. augusztus 10. Reggeli Kiadás.

⁴⁷² Izgalmas est. In: *Budapesti Hírlap*. III. évfolyam, 220. szám. 1883. augusztus 10.

érkezett a fővárosba, akiket távirati úton hívtak be Ceglédre. Ennek oka az volt, hogy másnapra, szombatra várták a hatóságok a nagyobb mérvű zavargásokat, mivel a munkások akkor kapják meg heti bérüket, aminek egy részét felfő, hogy a kocsmában költik el, ennek következtében bátorságra szert téve az újabb zavargások előidézéséhez.⁴⁷³

Az események enyhülését mutatja a *Pesti Napló* tudósítása: „*Ma is vertek be itt ott ablakokat, ma is történtek elfogatások, ma is több ember megsebesült, ma is éltették Istóczyt. De az ablakbeverések csak elszórtan fordultak elő, a József- és a Terézváros mellékutcaiban. Az elfogottak száma is a tegnapi és tegnapelőtti napokhoz képest csekély, mindössze csak kilenc embert fogtak el és kísérték be a főkapitánysághoz.*”⁴⁷⁴ Az egyetlen nagyobb riadalom a Józsefvárosban volt, ahol egy házból rálöttek egy rendőrrre. A térdét horzsolta a lövés, a tettesek elmenekültek.

Augusztus 11-re, szombatra a hatóságok a lehető legerélyesebb intézkedéseket tettek, megkettőzték az őrjáratokat, és utasítást adtak a csoportosulásokkal szemben a legszigorúbb eljárások foganatosítására. Thaisz főkapitány a nap folyamán egy felhívást tett közzé: „*Azon tapasztalás folytán, hogy a rendzavarók, midőn az utcákból eltávolíttatni szándékoltnak, a házakba menekülnek: a fővárosi lakosság saját érdekében elrendelem, hogy a házak kapui folyó hó 11 és 12-én esti 7 órakor már bezárassanak.*”⁴⁷⁵ Az előkészületek dacára, vagy éppen ez okból ezen a napon jelentősebb rendbontás nem történt.

Még a nap folyamán Thaisz felkérte Paupera Ferenc és Balog Albin fogalmazókat, hogy keressék fel a két legtöbb munkást foglalkoztató budapesti üzemet, a Ganz-féle gyárat és a Magyar Királyi Államvasutak Gyárat. Erre az óvintézkedésre azért volt szükség, hogy elejét vegyék a további rendzavarásoknak, hiszen a korszak rendőrsége az egyetemisták mellett a gyári munkásságot tartotta a legveszélyesebb elemnek. A munkavezetők a kiküldött biztosoknak megígérték, hogy az este folyamán dolgozóik semmilyen rendbontásban nem fognak részt vállalni.⁴⁷⁶ Nem elég, hogy a rendőrség őket tartotta a legveszélyesebb elemeknek, de igyekeztek is minden bűncselekményért őket felelőssé tenni.

Az Akácfa utcában az este közeledtével ismét megsokasodott a néptömeg. A lovas rendőrség eleinte nyugodtan szemlélte a gyülekezést, majd szétoszlatta őket. Az

⁴⁷³ Utczai zavargások. In: *Egyetértés*. XVII. évfolyam, 220. szám. 1883. augusztus 11.

⁴⁷⁴ Utczai zavargások Budapesten és Bécsben. In: *Pesti Napló*. XXXIV. évfolyam, 220. szám. 1883. augusztus 11.

⁴⁷⁵ Az utczai zavargások. In: *Nemzet*. II. évfolyam, 220. szám. 1883. augusztus 11. Esti Kiadás.

⁴⁷⁶ Utczai zavargások. In: *Egyetértés*. XVII. évfolyam, 221.szám. 1883. augusztus 12.

osztatás közben valaki rálőtt a rendőrökre, de nem talált el senkit.⁴⁷⁷ A felbőszült rendőrök erre kardlappal kezdték ütni az ellenállókat, de a tettest nem sikerült elfogniuk. Emellett a Józsefvárosban és a Népszínház mögött került sor kisebb összetűzésekre.

Este 11 óra tájban Thaiszhoz magánbejelentés érkezett, melynek értelmében a József körúton lévő Szabó-féle kávéházban nagyjából négyszáz munkás mulat, borozik és biliárdozik. 30 főnyi fegyveres rendőrt küldtek a helyszínre, akik bezáratták a szórakozóhelyet. *„Megjegyzendő, hogy a kávéházban mulatók nem hogy zsidóellenes lármát csináltak volna, - a mi eszük ágában sem volt – de még csendesebben voltak az ostromállapot-szerű viszonyok miatt, mint máskor.”* A tulajdonos kijelentette, hogy kieső bevétele miatt Thaisz Elek ellen kártérítési pert fog indítani.⁴⁷⁸

A zavargások miatt tett intézkedések közül kiemelendő, hogy *„a főkapitány egyik szobájában telefont állítottak fel s azt egyelőre a távolabbi helyekkel, Ó-Budával, Kőbányával s a vasuti állomásokkal hozták összeköttetésbe. Később ez a telefon összeköttetést fog nyerni az összes kerületi kapitányságokkal s a főkapitányi hivatalnak egyik külön helyiségében központi telefon-hivatal lesz szervezve.”*⁴⁷⁹

Augusztus 12-e még a megelőző napokhoz képest is csendesen folyt le. Mindössze egy-két helyen fordultak elő kisebb kihágások. A Kerepesi útnál megtámadták a vámnál őrségben álló rendőrt, a megérkező erősítés azonban szétkergette a zavargókat. Az eseményekkel párhuzamosan a Diófa és a Dohány utca sarkán, a pékszálló környékén is csoportosulásra került sor. Mire a rendőrök odaértek, a kapu már zárva volt. Az időközben felszaporodott 50-60 fős embertömeget szét akarták kergetni, de ekkor a szállóból megtámadták őket. A rendőrök erre karddal kezdték ütni a rendbontókat. Ketten súlyosabban megsérültek, a sokaság szétoszlott.⁴⁸⁰

Augusztus 13-án a belváros teljesen csendes volt. Mindössze a külvárosban került sor rendbontásra. A Külső Váci úton, a Linczer-féle szeszgyár szomszédságában álló pékműhelynél volt zavargás, amely Brüll Bernát tulajdonában állt. *„Délután 5 óraker egy munkás asszony jött Brüll Bernát pékműhelyébe, hogy hazavigye a kenyeret, melyet sütni adott. Blau Béla péksegéd átadta a kenyeret, de az asszony, kezébe véve a kosarat, azt a megjegyzést tette, hogy az a kenyér neki sötétebb lisztből sütöttnek látszik, mint a*

⁴⁷⁷ Ebben a korszakban sokkal általánosabb volt a civil lakosság köreiben a fegyverviselés, mint napjainkban.

⁴⁷⁸ Utczai zavargások. In: *Egyetértés*. XVII. évfolyam, 222. szám. 1883. augusztus 13.

Itt jegyezzük meg, hogy ez az eset is jól mutatja, hogy a korabeli polgár általában nem félt szembe szállni magával az Állammal, az államhatalommal sem saját igaza érdekében.

⁴⁷⁹ Az utczei zavargások. In: *Nemzet*. II. évfolyam, 222. szám. 1883. augusztus 13. Reggeli Kiadás.

⁴⁸⁰ Az utczei zavargások Budapesten. In: *Pesti Napló*. XXXIV. évfolyam, 222. szám. 1883. augusztus 13. Reggeli Kiadás.

*milyenből ő meggyúrta.*⁴⁸¹ Erre az asszony szóváltásba keveredett a pékség vezetőjével és a zsidó pékséggel, aki – testi erejét is kihasználva – kitessékelt az üzletből. Nemsokára nagyobb csoport munkás érkezett a pékműhely elé, és követelte a segéd kiadását. Nagyjából 300-400 munkás csődült össze, részint a szomszédos gyárból, részint a közeli Hauszmann-féle kocsmából. A pékmester – látván, hogy a tömeg nem tágit – a ház mögötti kibúvón rendőrségre küldetett. Ekkor a munkások ostromolni kezdték az épületet, az ablakokat betörték, és törni-zúzni kezdtek. Közben a Váci útról megérkeztek a lovas rendőrök Osgyán vezetésével, akik rövid idő alatt szétkergették a tömeget.

Augusztus 14-re a főváros végleg elcsendesedett. Sehol sem történt semmilyen rendbontás, mindössze néhány kisebb (50-60 fős) összecsoportulás, amelyeket azonban a rendőrség csírájában elfojtott. A rend tehát helyreállt, de *„tekintettel a küszöbön álló szent István-napi ünnepekre, amikor a vidékről felránduló közönség által a főváros utain járókélók száma mintegy megkétszereződik s az ünnepélyességek és különféle mulatságok egy-egy helyen nagyobb tömeget hoznak össze, mely körülmény kedvező alkalmul szolgálhat az elégedetlen csöcseléknek újabb zavargások előidézésére, a vidékről behívott katonaság az ünnepek utánig a fővárosban marad s a lakosságban lesz elhelyezve.*⁴⁸²

Az Űstökös szerint a zavargások ezekben az eseménytelen időkben még jót is tettek az újságíróknak:

*„De jó, hogy van egy kis kravall
Egy kis Zágráb, s egyebek!
Másképp ilyen idő tájban
Az a sok nagy lap kínjában
Dinnyehéjjal telne meg!”*⁴⁸³

6.2.2. Résztvevők

Thaisz Elek és Somogyi József rendőrtanácsos fennmaradt jelentése és a korabeli újságok cikkei alapján lehetőség nyílik az 1883. augusztus 7. és 13. között letartóztatottak és megsérültek listájának összeállítására, és így a zavargássorozat néhány társadalmi összetevőjének elemzésére, értékelésére. Az általunk a fenti források adatai alapján

⁴⁸¹ Az utczeni zavargások Budapesten. In: *Pesti Napló*. XXXIV. évfolyam, 223. szám. 1883. augusztus 14. Reggeli Kiadás.

⁴⁸² Utczeni zavargások. In: *Egyetértés*. XVII. évfolyam, 224. szám. 1883. augusztus 15.

⁴⁸³ De jó, hogy van... In: *Az Űstökös*. XXVI. évfolyam, 33. szám. 1883. augusztus 19. – Zágrábban a budapesti eseményekkel egyidejűleg a horvát jogpárt szervezett tüntetéseket a pénzügyi hatóságok épületein elhelyezett magyar feliratú címetáblák ellen.

elkészített lajstrom 206 letartóztatottat és 19 sérültet tartalmaz, változó adatokkal (név, életkor, származási hely, foglalkozás, családi állapot, vallás).⁴⁸⁴ Ez a lista csak metszet, természetesen nem ad lehetőséget általános következtetések levonására, de a tömeg egyes lényegi vonásai talán meghatározhatók belőle.

A tüntetők létszáma nem állapítható meg pontosan. Augusztus 7-én még csak egy néhány száz főből álló tömeg vonult a Weingruber-féle vendéglő elé. Másnap már sokkal nagyobb volt a létszámuk, ekkor már több ezren lepték el a Kerepesi utat és környékét. Augusztus 9-én már a kíváncsiskodóké volt a főszerep. Az előző napi fosztogatás nyomait rengetegen szerették volna látni. Így fordulhatott elő, hogy ezen a napon keresték fel a legtöbbet a helyszínt, több tízezren fordultak meg a nap folyamán a környéken. Tulajdonképpen megindult a „katasztrófaturizmus”. A további napokon a tömeg száma egyre inkább csökkent, míg a hónap közepére a zavargássorozat teljesen kifulladt. A résztvevők száma tehát kifejezetten magas volt, azonban közülük minden alkalommal csak maximum néhány százan aktivizálták magukat, a többiek – köztük sok nő és gyermek – csendes szemlélői voltak az eseményeknek.

A zavargássorozat 7 napja alatt 19 sebesültről találtunk dokumentációt, akik közül 4 volt rendőr. A sebesültek nagy része könnyebben sérült meg, általában vágott, illetve szúrt sebet diagnosztizáltak náluk. A zavargásoknak – a néhány eldördülő lövés ellenére – nem volt halálos áldozata.

A letartóztatottak listája alapján valószínűsíthető, hogy a zavargássorozatban döntően férfiak vettek részt, hiszen a 206 őrizetbe vett között mindössze egyetlen nő található. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem voltak jelen nők, csak

---

⁴⁸⁴ A letartóztatottak listájának összeállítása az alábbi rendőri jelentések és újságcikkek alapján történt: *Thaisz Elek jelentése Tisza Kálmán belügyminiszterhez (1883. augusztus 10.)*. MOL K 148. 87. cs. XIV. d. *Somogyi Ferenc rendőrtanácsos jelentése Tisza Kálmán belügyminiszterhez (1883. augusztus 24.)*. Thaisz Elek főkapitány elnöki rezervált iratai. BFL VI. 1. a. 159/1883.

Nemzet II. évfolyam, 219. szám. 1883. augusztus 10.; 220. szám. 1883. augusztus 11.; 221. szám. 1883. augusztus 12.; 222. szám. 1883. augusztus 13.; 223. szám. 1883. augusztus 14.

Egyenlőség II. évfolyam, 47. szám. 1883. augusztus 12.

Egyetértés XVII. évfolyam, 218. szám. 1883. augusztus 9.; 219. szám. 1883. augusztus 10.; 221. szám. 1883. augusztus 12.; 222. szám. 1883. augusztus 13.; 223. szám. 1883. augusztus 14.

Függetlenség IV. évfolyam, 220. szám. 1883. augusztus 10.; 222. szám. 1883. augusztus 12.; 223. szám. 1883. augusztus 13.; 224. szám. 1883. augusztus 14.

Pesti Napló XXXIV. évfolyam, 218. szám. 1883. augusztus 9.; 219. szám. 1883. augusztus 10.; 222. szám. 1883. augusztus 13.; 223. szám. 1883. augusztus 14.

Budapesti Hírlap III. évfolyam, 219. szám. 1883. augusztus 9.; 220. szám. 1883. augusztus 10.; 222. szám. 1883. augusztus 12.; 223. szám. 1883. augusztus 13.; 224. szám. 1883. augusztus 14.; 225. szám. 1883. augusztus 15.

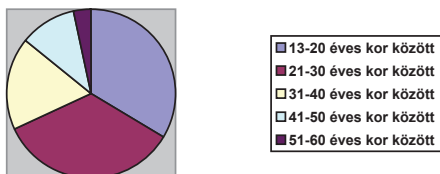
Magyar Állam XXIV. évfolyam, 218. szám. 1883. augusztus 9.; 221. szám. 1883. augusztus 13.; 223. szám. 1883. augusztus 14.

A sérültek és a letartóztatottak listáját lásd: 8.2.2. melléklet.

arra mutat rá, hogy ők inkább az inaktív szemlélődők táborát növelték, és csak kis számban vettek részt a zavargásokban. Mindez természetesen a nők elé támasztott szerepelvárásból is következik.

Életkorukra nézve a 206 letartóztatott közül 185-re vonatkoztatva áll rendelkezésünkre adat. Nekik több mint kétharmaduk (68,2 %) a 30 év alattiak közül került ki, sőt, 33,6 %-uk nem volt több 20 évesnél. Az idősebbek aránya az életkor növekedésével arányosan csökkenő tendenciát mutat (31-40 éves: 17,8 %, 41-50 éves: 10,8 %, 51-60 éves: 3,2 %). A letartóztatottak benjáminja 13 (Szabó György péksegéd és Regner Károly), legidősebbje pedig 60 éves volt (Zollner Ferenc napszámos).

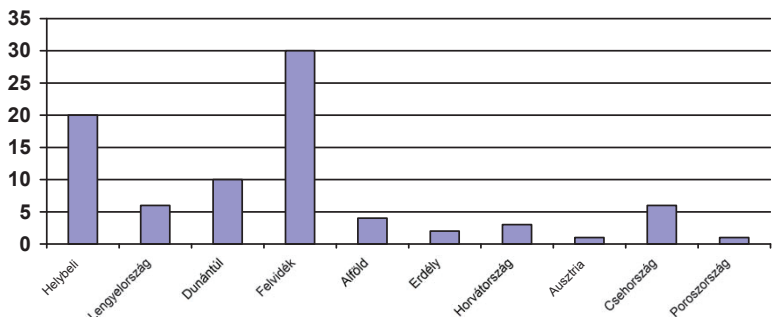
11. ábra: A tüntetők megoszlása életkor szerint.

A letartóztatottak kevesebb mint felénél, 83 főnél találtunk adatot származási helyére. A 83 egyén adataiból megállapítható, hogy nekik csak 24,1 %-uk származott Budapestről vagy környékéről, tehát a tősgyökeres fővárosiak alulreprezentáltak voltak a zavargássorozatban elfogottak között. Ezzel szemben a felvidékiek aránya feltűnően magas (36,1 %) a lakosságban meglévő arányukhoz képest is (16,3 %), ami azzal magyarázható, hogy a budapesti szlovákság⁴⁸⁵ túlnyomó többsége – mintegy 80 %-a – ipari munkásként, napszámosként vagy házi cselédként kereste kenyerét.⁴⁸⁶ Az egyéb területekről érkezettek a mintának csak kis százalékát teszik ki.⁴⁸⁷

⁴⁸⁵ Természetesen a Felvidékről való származás nem egyenlő azzal, hogy az adott személy szlovák, azonban a nevek hangzásából, valamint a péksegédek magas számából arra következtethetünk, hogy az itt megjelenő felvidékiek túlnyomó többsége szlovák nemzetiségű volt.

⁴⁸⁶ KATUS László: Szlovák politikai és társadalmi élet Budapesten a dualizmus korában. In: *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére*. Szerk.: GYÁNI Gábor – PAJKOSSY Gábor. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1999.

⁴⁸⁷ Az adatokat vö.: FARAGÓ 1998. 106. o.

12. ábra: A tüntetők megoszlása származási hely szerint.

Foglalkozási ágak tekintetében 8 fő kivételével mindenkiről, 198 főről találtunk adatot.⁴⁸⁸ Ezen belül az iparban dolgozók aránya a legnagyobb, a minta 54 %-át ők teszik ki. Őket követik az úgynevezett „különféle foglalkozásúak” (31,4 %), a kereskedelemben és forgalomban dolgozók (9 %), valamint az egyéb foglalkozást űzők (5,6 %). Az iparban dolgozó, a minta több mint felét kitevő csoporton belül az inasok és segédek aránya kiugróan magas (66 %), míg a különféle foglalkozásúak 92 %-át a napszámosok teszik ki. Ezek az arányok elsősorban azzal magyarázhatók, hogy a fővárosban dolgozó, általában távolról – esetünkben túlnyomórészt a Felvidékről – érkező, képzetlen elemeknek hiányoztak a helyi kötődései, illetve nem volt családjuk, valamint kilátástalan körülmények között éltek, így hajlamosabbak voltak kihágások elkövetésére, illetve ők alkották a tipikusnak mondható városi csőcselék kategóriáját.

⁴⁸⁸ A foglalkozási megoszlás elemzéséhez a letartóztatottakat az 1881. évi népszámlálás alapján csoportokra osztottuk, így alakultak ki az alábbi kategóriák:

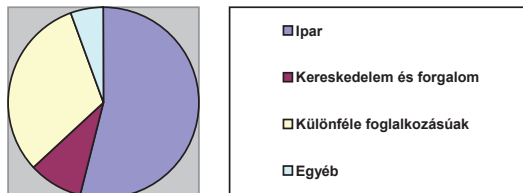
Ipar (különféle iparossegédek, inasok, cserépfedő, lakatos, nyomdász, gyári munkás, asztalos, fazekas, kőműves, bognár, molnár, pék, cukrász);

Különféle foglalkozásúak (törvényszéki kézbesítő, pénzügyőr, iskolaszolga, urasági szolga, napszámos);

Kereskedelem és forgalom (pincér, kereskedő, kocsis, kereskedősegéd, bolti szolga, házmester, postatiszt, kertész);

Egyéb (értelmi kereslet – népszínházi gépész, kezelőtiszt; bányász és kohász – vasöntő, rézöntő; földművelés és erdészet – lojtható, málházó; iskolába járó – tanárjelölt; foglalkozás nélküli – csavargó).

A kategóriák felállítását, a különböző foglalkozások beosztását vö.: *A magyar korona országában...* 1882. 760-763. o.

13. ábra: A tüntetők megoszlása foglalkozási ágak szerint.

A letartóztatottak vallási hovatartozásával kapcsolatban sajnos csak nagyon kis számban áll rendelkezésünkre adat, így ez nem ad lehetőséget messzemenő következtetések levonására. Mindössze 12 személynél utalt a rendőri jelentés vagy a sajtó erre az összetevőre. Közülük 9-en római katolikusok voltak, 1 fő református, 1 evangélikus és 1 izraelita vallású. Ebből álláspontunk szerint az is következhet, hogy a zavargássorozatnak nem a vallási szegmense volt az elsődleges, hanem egyfajta vágykiélés. Több sajtóorgánus is utalt rá, és nem csak a nyíltan antiszemita jellegű *Függetlenség*, hogy a fosztogatásban nagy számban vettek részt zsidók is.

Sajnos a családi állapot vizsgálatához is nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. 31 egyénnel kapcsolatban rendelkezünk ilyennel, akik közül 14-en házasságban éltek, míg 17-en egyedülállónak vallották magukat. A többi letartóztatottnál hiányzott ez az adat. Véleményünk szerint a zavargás résztvevői, és a letartóztatottak között – a minta ellenére – túlnyomó többségben lehetnek az egyedülállók. Erre három okból következtethetünk. Egyrészt a kevés adatból. Valószínűleg itt az lehetett a furcsa, ha valaki házasságban élt, így azoknál emelték ezt ki. Másrészt abból, hogy rengeteg volt az elfogottak között a bevándorló, és, mint már fentebb is szó volt róla, a családi kötődések hiánya megsokszorozza a zavargók bátorságát. Harmadrészt abból, hogy a letartóztatottakon belül nagyon magas volt a 30 év alattiak aránya, akik még nagy valószínűség szerint nem állapodtak meg.

6.2.3. A tömeg karaktere

A fentiekben arra tettünk kísérletet, hogy a zavargássorozat résztvevőinek konkrét, kézzel fogható adataiból vonjunk le következtetéseket. Ezzel szemben itt már – az

előző esethez hasonlóan – nem az egyénekkkel, hanem a tömegként mint entitásként való viselkedésükkel fogunk foglalkozni, utalva ezzel e néhány nap mélyebb történeti összetevőire.

A zavargássorozat címzettje eleinte a zsidóság volt. A tömeg elsőként a Scharf család miatt gyűlt össze, majd a második napon került sor a legsúlyosabb rendzavarásra, melynek alapjául nyilván a közhangulat, a tiszaeaszlári vérváderben született felmentő ítélet szolgált. Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy vannak olyan komponensek is, amelyek a zendülés antiszemita irányultságával szemben állnak. Egyrészt a letartóztatottak között volt zsidó származású, másrészt a fosztogatás egy idő után már összességében a magántulajdon ellen fordult⁴⁸⁹ – nem figyelve arra, hogy melyik üzletnek zsidó a tulajdonosa –, harmadrészt pedig hangzottak el keresztényellenes jelszavak is. Mindebből következik, hogy az eleinte minden kétséget kizáróan antiszemita jellegű protestálás később tulajdonképpen semmilyen konkrét jelleget nem mutatott, amint erre a rendőrség álláspontja is rámutat. Átalakult fosztogatássá, és a mob (csőcselék) szabad garázdálkodásává. A későbbi napok során már ilyen mértékben nem ismétlődtek meg az események. Ekkor már csak kisebb összecsapásokra került sor a rendőrök és a zavargók között, amely két csoport ekkor már tulajdonképpen csak heccelte egymást.

Az első napon, 1883. augusztus 7-én a Scharf család Budapestre érkezett. Az e nap délutánján a Hattyú Szálloda előtt megkezdődő csoportosulás célja még teljesen békés volt. Egyszerűen látni és lehetőleg hallani akarták őket, Tiszaeaszlár nevezetességeit, a per egyik vádlottját és a fiút, aki apja ellen vallott. Az akcióforma másnap alakult át. Ekkor jelent meg ugyanis az erőszak, valamint a gátlástalan fosztogatás. Nagyjából háromnegyed órán át – a rendőrség tétlenkedése miatt – teljes volt a káosz, majd a rend pillanatok alatt helyreállt, és már csak a zavargás nyomai emlékeztettek a néhány órával korábbi eseményekre. A függetlenségi *Budapest* szerint „*csalódnék az, aki azt hinné, hogy a mai (augusztus 8-i – S. T.) zavargást antiszemiták vagy általában a főváros polgársága rendezték volna. Ha amazoknak talán volt is benne részök, az igen csekély lehet, a polgárság azonban teljesen távol állott a mai eseményektől. A mai sajnálatos zavargás okozói sokkal alantabb: a dologtalan, foglalkozás nélküli mesterlegények, csavargók és utca-gyerekek közt kell keresnünk; abban az elemben, mely nagy előszeretettel aknáz ki minden eseményt, a melylyel zavart idézhet elő, hogy azután abban halászhasson.*”⁴⁹⁰ A

⁴⁸⁹ „Gettőlázadás” – tipikus nagyvárosi tiltakozási forma.

⁴⁹⁰ Utcai zavargások a fővárosban. In: *Budapest*. VII. évfolyam, 219. szám. 1883. augusztus 9.

következő naptól – köszönhetően a rendőrség állandó erődemonstrációjának is – megkezdődött az események kifulladás, majd ezek teljesen meg is szűntek.

Az összetűzések gócpontja a Kerepesi út, és annak környéke volt, nyilván abból az okból, hogy itt állt a Hattyú Szálloda. Az események erre a területre koncentráltak, csak egy-egy esetben fordult elő, hogy a város külsőbb részeiben is történt rendzavarás (ilyen volt például a Külső Váci úton lévő péküzlet megtámadása augusztus 13-án), egy-egy zsidó érdekeltségű hely közelében.

A tömeg összecsoportulása spontánnak tekinthető. Bár a sajtó egy része úgy gondolta, hogy az események rendezve voltak, ez nem nyert megerősítést. A tömeg egy kisebb csoportja egyszer-egyszer belekezdett Istóczy Győző⁴⁹¹ és az általunk már a korábban tárgyalt eseményeknél megismert Verhovay Gyula⁴⁹² éltetésébe, de ez nem terjedt át mindenre. Szervezettségről tehát nem beszélhetünk, a tömeg nem néhány vezető unszolására, tudatosan csinált az összecsoportulásból kravallt. Azonban amikor megkezdődött a fosztogatás, már jelentek meg olyan csoportok, amelyek szervezeten raboltak és dúlták fel a különböző üzleteket, kihasználva a városban eluralkodó fejtelenséget.

Mint már utaltunk rá, a rendőrség szerint a zavargássorozatnak semmilyen jól beazonosítható jellege nem volt. Ezzel szemben azonban a sajtó képviselői közül néhányan azt gondolták, hogy az események hátterében a szocialisták állnak. Az erre való következtetésre elsősorban azért juthattak, mert a letartóztatottak túlnyomó többsége valamiféle munkásként kereste a kenyerét, másrészt pedig azért, mert többségük a Felvidékről vagy külföldről származott, ahol ekkorra már nagyobb hagyományai voltak a szocialisztikus mozgalmaknak, mint hazánkban. Az nyilvánvaló, hogy a munkáselemek nagy számban vettek részt az eseményekben, azonban ebből nem következtethetünk arra, hogy a megmozdulás szocialista jellegű lett volna. Meg kell azonban említenünk, hogy álláspontunk szerint a korai időszakban a munkásmozgalom, a munkástörekvések, illetve az antiszemitizmus tulajdonképpen kéz a kézben jártak egymással. Mindez magától értetődő, hiszen társadalomstrukturális oka van. Az osztályharc vívása ugyanis a zsidók (akik a szocialisták interpretációjában megegyeznek a burzsoáziával) ellen is irányult.

---

⁴⁹¹ Istóczy Győző (1842, Szentkereszt – 1915, Budapest): politikus, országgyűlési képviselő. 1880-84-ben a *12 röpirat* című antiszemita folyóirat szerkesztője. 1883. októberében Simonyi Istvánnal alapította meg az Országos Antiszemita Pártot, melynek 1884-től parlamenti képviselője. 1896-ban vonult vissza a politikai élettől. Életéről egyetlen – kellő kritikával kezelendő – összefoglalás látott napvilágot: BOSNYÁK Zoltán: *Istóczy Győző élete és küzdelmei*. Budapest, Könyv és Lapkiadó Rt., 1940.

⁴⁹² Verhovay Gyula személyiségéről és életéről pontos képet rajzol Szabó Dániel tanulmányában: SZABÓ 1993.

A szocialista jelleg erősítését jelzi az az összetevő is, hogy néhány újságíró pár letartóztatott nevének olvasásakor azt gondolta, hogy ők ismert szocialista vezetők. Azonban ez a gyanú a későbbiek során nem nyert megerősítést, sőt, Thaisz Elek sem tért ki erre jelentésében.

A zavargásokkal a csőcselék tulajdonképpen semmilyen konkrét eredményt nem ért el, ha csak azt nem számítjuk annak, hogy néhány napig félelemben tartották a várost. Igaz, hogy nem értek el konkrét eredményt, de talán nem is ez volt a céljuk. Céljuk lehetett inkább erejük megmutatása, a megfélemlítés. Az alacsonyabb réteget, a „csőcseléket” a vágykiélés, és a szociális elkeseredettség vezethette, illetve a figyelemfelkeltés, a középpontba kerülés, valamint természetesen az anyagi haszonszerzés vágya.⁴⁹³

Az események ideje alatt több mint kétszáz személyt tartóztattak le. Azonban túlnyomó többségüket csak kihágás, vétség gyanúja miatt, vagy egyszerűen csak azért, mert köveket találtak a zsebükben. Így nem adódott lehetőség arra, hogy benn tartsák őket. Az elfogottakat általában tehát adatfelvétel, vagy néhány nap fogva tartás után kiengedték, így nem kellett komoly következményekkel számolniuk.⁴⁹⁴

Mint már fentebb is szót ejtettünk róla, a rendőrség a zavargássorozat első napján határozottan lépett fel, majd egy nappal később mintegy háromnegyed órán át hagyta rabolni és fosztogatni a csőcseléket, míg a harmadik naptól ismét keményen megfékezte a zavargó – vagy éppen csak zavargásra készülő, arra irányuló viselkedést mutató – elemeket. Adódik a kérdés, hogy mi volt az oka a rendőrség második napon mutatott passzivitásának?

A kérdésre két válaszlehetőség is adódik számunkra. Egyrészt a lapok az első nap (augusztus 7.) után felháborodva számoltak be a rendőrség brutális intézkedéseiről, és ez másnap visszatartó erőként hathatott a rendőri erőkre. A másik magyarázatot Jekelfalussy Lajos rendőrtanácsos (későbbi ideiglenes főkapitány) és Thaisz Elek ellenségeskedése adja. A *Függetlenség* megjegyzése: „*Jekelfalussy rendőrőrnök látva a közönség felháborodását, melyet a rendőrség brutális magaviselete kedden provokált, helyesen és tapintatosan meghagyta, hogy a rendőrség csak exczesszusok esetén, a szükségtől kényszerítve, nyuljon erősebb rendszabályokhoz. E rendeletet, mely Thaisz előtte való nap tett intézkedéseinek nem helyeslésével azonos volt, a főkapitány megorrolta és hogy megmutassa mennyire nem képes senki a rendet helyreállítani brutális eszközök nélkül,*

⁴⁹³ HOBSBAWM 1974. 160-183. (A városi csőcselék)

⁴⁹⁴ Somogyi Ferenc rendőrtanácsos jelentése Tisza Kálmán belügyminiszterhez (1883. augusztus 24.). BFL VI. 1. a. 159/1883.

ellenséges tendenciából engedte a betörőket garázdálkodni, és csak akkor lépett fel, mikor a betörők a munkának befejezéséhez jutottak.”⁴⁹⁵ Tehát eszerint az ellenségeskedés is lehetett a rendőri késlekedés oka.

A rendőrség fellépésének elmaradása feletti értetlenséget jól példázza a *Bolond Istók* beszámolója Thaisz jelentéséről Tisza Kálmán felé, amely a főkapitány és Máltás Hugó személyiségét állítja élcélődése középpontjába, rámutatva ezzel arra, hogy Thaisz szolgai módon vetette alá magát a miniszterelnöknek: „Kegyelmes úr! Hátt úgy történt hogy aszongya a Bekáry tanácsos hogy kutya van ám a kertbe mer aszongya sok a csirkefogó a Fehér Hattyú előtt és hátt rendnek leni muszáj hátt aszongya mi csinájunk mán most kegyelmes uram én megfontolva tselekszem hátt aszt válaszoltam hogy ne moztítsuk a fülünkét míg nem muszáj (Tisza helyeslőleg int) hát gyün a Mártás Brúgó teczik tunnyi a koncibista hát aszongya hogy nadj ám a baj talánn már a ribiluczió is kiütöt. Mi a nyavaja ne ízéljen maga hajja mondok. De tesen meghínyi főkapitány úr! Hát osztánd mi csinának hát aszongya verik be az ablakokat hát aszondom maragvatok nyugton had verjenek be egypár ablakot mer hát az ablakosnak is kel ám élni meg hát edj pár ablak nem a világ és az ablaknak nem fájj a feje (Tisza zajos helyesléssel int) hát a mint rágyútok edj tsibukkra megest gyün a Mártás Brúgó hogy aszongya baj van ám mer aszongya ütök a zsidót aszongya mán a bótokat is püfölik aszongya viszik az aranyat ezüstöt aszongya! Lóduljon aszondom nem szabad elhamarkodni a dógot ez nem közönséges dolog ezen gondolkonyi köl aszondom (Tisza tapsol) mer tanútam Exelentizjádtól sok politikaji bölcseséget és megtanútam hogy nem szabad adig moszdúnyi míg a bottrány nem tökéletes hát a mint kiszíttam edj féltsibukot megest gyün a Mártás Brúgó és aszongya hogy aszongya kirukkót a katonaság aszongya Jó van aszondom, a policzáj maj későb menyen akkcczióba ha maj a rendet rendbe kő szennyi (Tisza éljenez.) ugy is vót egy óra mulva gyün megest a Mártás Brúgó és aszongya hogy aszongy nints már edj teremtet lélek se az ucczákon Ucczu mondok vorwärts az áldóját, mos kő mán elfognyi a pógárokat, de tsak azokat kő arretirozni a kik mán ágyba feküsznek mer azok a legnadjob gazemberek mer tetetik az alvást hogy fère vezessék a policzáját tehát aszondom a kóterbe minden embert, a ki mán lefekütt (Tisza bravóztat Cserná Tonyval.) azután osztán magam is lefekütem és kitsibe múltt hodj a vezetésem és Exelentziád legmagasabb brotegziojja alatt áló rendőrszék engemett is a dutyiban nem csuka bé vala ez van jelentteni való egyéb nincs van szolgálattýára.”⁴⁹⁶

⁴⁹⁵ A zavargás kútfejei és okai. In: *Függetlenség*. IV. évfolyam, 224. szám. 1883. augusztus 14.

⁴⁹⁶ Thaisz Lexi rapportja Tiszának. In: *Bolond Istók*. VI. évfolyam, 33. szám. 1883. augusztus 19.

A további napokon a rendőrség – némelykor túlzott mértékben is – elővigyázatos volt. A felállított kordonok és a rendőri önkényeskedés az embereket ekkor már mindennapi életükben is korlátozta.

A zavargássorozat – hasonlóan az 1880-as, Verhovay-féle tüntetésekhez – jól látható ívet írt le. Az első napon – néhány egyén deviáns viselkedésétől eltekintve – nagyobb rendbontás nem történt. Ezt követte a második nap, amikor fosztogatásra, és nagyobb kihágásokra került sor. A későbbiek során néhány fellángolástól eltekintve a zavargássorozat kifulladásig tartott.

„A Tiszaeszlár által keltett erőszak mértéke nem csupán egy olyan országszerte elterjedt politikai kultúra megjelenését mutatta meg, amely egymástól távol eső területek politikai szereplőit kötötte össze. Azt is sugallta, hogy a vidéknek megvan a hatalma ahhoz, hogy megkavarja a status quót, sőt, akár újraírja a politikai élet szabályait. Az antiszemita zavargók, publicisták és politikusok nem pusztán a liberális nemzetépítés és zsidó emancipáció tervével fordultak szembe, a politikai viselkedés liberális normáit is elutasították. Bár az antiszemita erőszakos nyelvezete, jelképei és vezetői hamarosan elfelejtődnek, a politika általuk kínált populista víziója fennmarad.”⁴⁹⁷

6.3. Az egyházpolitikai reformok ügye

Wekerle Sándor első miniszterelnöksége (1892. november 19.-1895. január 15.) összeforrt az egyházpolitikai reformokkal. Az ügy egyrészt az országgyűlésben váltott ki nagy csatákat, másrészt pedig azon kívül is számottevő visszhangot keltett.

6.3.1. A reformok az országgyűlésben

A 19. század utolsó évtizedének első éveiben Magyarország belpolitikájának legfontosabb kérdésévé a sürgető egyházpolitikai reformok váltak. A Nyugat-Európában már korábban bevezetett állami anyakönyvezés, polgári házasság, a zsidó vallás recepciója, valamint a szabad vallásgyakorlás jelentették azokat a csomópontokat, amelyek körül a viták kialakultak. Itt nem célunk a viták ismertetése, ezzel szemben képet szeretnénk nyújtani az egyes álláspontokról, illetve a reformok elfogadásának kronológiai sorrendjéről.

---

⁴⁹⁷ NEMES 2007. 44. o.

Az egyházpolitikai harc jelentősége az volt, hogy a mindennapi politika egy időre elfordult, elfordulhatott a dualizmus korszakán végighúzódo központi problémától, a közjogi kérdéstől. Hiba azonban a harcokat mindössze egy átgondolt figyelemelterelő politikai kérdésnek tekinteni, hiszen azok már 1867 óta a politika homlokterében voltak,⁴⁹⁸ döntő stádiumba azonban 1892-ben, Szapáry Gyula miniszterelnök lemondásával és Wekerle Sándor hivatalba lépésével kerültek.⁴⁹⁹

A parlamenten belül gyorsan kialakultak a frontvonalak. A Szabadelvű Párt liberális szárnya a reformok elfogadását sürgette, kiegészülve a Függetlenségi Párt azon szárnyával, amelyet Justh Gyula vezetett, míg a függetlenségiek Ugron Gábor vezette szárnya önmaga ellenzéikiségét hangsúlyozva szembefordult a kormány javaslataival. Az arisztokrácia túlnyomó többsége és a katolikus egyház természetesen a reformok ellen foglalt állást, és ehhez – mint később látni fogjuk – univerzalisztikus támogatást is igénybe vett. A reformokat ellenezték a román és a szerb ortodox egyház vezetői is, bár ez inkább csak erősítette a kormányt a parlamentben. A sajtótermékek többsége is a reformok mellett foglalt állást. Az uralkodó ellentmondásos helyzetbe került, hiszen a katolikus egyház a Habsburg Monarchia egyik legfőbb támasza volt, valamint ő személyében is mélyen vallásos keresztény ember volt, azonban – mint már említett tettünk róla – a nyugat-európai országokban a reformok már korábban bevezetésre kerültek.⁵⁰⁰

Ilyen előzmények és politikai erővonalak közepette került tehát sor a reformok elfogadására. Wekerle már 1893. január 27-én felhívta az egyházpolitikai törvényjavaslatok ellenzőit, hogy lépjenek ki a Szabadelvű Pártból. Hieronymi Károly belügyminiszter 1893. április 18-án rendeletben tiltotta be az egyházi szertartásokkal összekötött politikai gyűléseket.

Az izraelita vallás egyenjogúsításáról és az állami anyakönyvezés bevezetéséről szóló törvényjavaslatokat 1893. április 26-án,⁵⁰¹ míg a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvényjavaslatot 1893. május 17-én⁵⁰² terjesztette be a képviselőház elé Csáky Albin

---

⁴⁹⁸ Erre mutat rá például Deák Ferenc utolsó politikai beszéde (Az állam és egyház közötti viszony szabályozásáról. In: *Deák Ferenc beszédei VI. 1868-1873.* Összegejtette: KÖNYI Manó. Budapest, Franklin-Társulat, 1898. 383-416. o.), valamint Tisza Kálmánnak a főrendiházban megbukott, a polgári házasság részleges bevezetéséről szóló javaslata.

⁴⁹⁹ Az előzményeket összefoglalja: GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918. I. kötet.* Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1934. 290-303. o.

⁵⁰⁰ PÓLOSKEI Ferenc: A dualizmus válságperiódusa (1890-1918). In: *Magyarország története a 19. században.* Szerk.: GERGELY András. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 495. o.

⁵⁰¹ *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* XII. kötet. Budapest, 1893. (A továbbiakban NAPLÓ 1892. XII.) 3-4. o. (206. ülés, 1893. április 26.)

⁵⁰² NAPLÓ 1892. XII. 457. o. (222. ülés, 1893. május 17.)

vallás- és közoktatásügyi miniszter, valamint Hieronymi Károly belügyminiszter.⁵⁰³ Három nappal később Eötvös Károly és tizenhét társa kilépett a Függetlenségi Pártból, mert liberális egyházpolitikai álláspontjukat a többség leszavazta.⁵⁰⁴

1893. szeptember 2-án a Vatikán is hallatta a hangját a törvényjavaslatok körüli vitában, hiszen XIII. Leó kiadta *Constanti Hungarorum* kezdetű enciklikáját. Ebben tulajdonképpen a pápa akcióprogramot hirdetett: felhívta a magyarországi papságot a katolikus szellem felélesztésére akár nagygyűlés szervezése által, kijelentette, hogy befolyást kell gyakorolni a napi politikára, a választásokra, fejleszteni kell a katolikus sajtót, valamint különös gondot kell fordítani az ifjúság vallásos nevelésére, és ezen célok elérésére egyesületeket is létre kell hozni.

Még ugyanebben az évben, december 2-án Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslatot, míg Csáky Albin a gyermekek vallásáról szóló törvényjavaslatot is benyújtotta a képviselőház elé.⁵⁰⁵

A felsőház – hosszas viták után – 1894. május 10-én először 118 igen és 139 nem szavazat mellett elvetette a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslatot,⁵⁰⁶ majd 1894. június 21-én 128 igen és 124 nem szavazattal elfogadta azt.⁵⁰⁷

1894. december 9-én az uralkodó szentesítette az első három egyházpolitikai reformtörvényt.⁵⁰⁸

1895 májusában már az új miniszterelnök, báró Bánffy Dezső egy megrendelt, Terényi Lajos képviselő nevéhez kötődő interpellációra adott válaszában bírálta Antonio Agliardi pápai nuncius magyarországi magatartását, aki különböző beszédeiben támadta és kritizálta a kormány egyházpolitikáját.⁵⁰⁹ Az ügynek diplomáciai következményei lettek, ugyanis a KálnokyGusztáv vezette közös külügyminisztérium ezt követően elhatárolódott Bánffy kijelentésétől. Így a miniszterelnök kellemetlen helyzetbe került: vagy neki, vagy a

⁵⁰³ Hieronymi a három törvényjavaslat közül az állami anyakönyvezés bevezetéséről szólót terjesztette a képviselőház elé.

⁵⁰⁴ Tehát kijelenthető, hogy a kérdésben tulajdonképpen csak liberális és „még liberálisabb” álláspont létezett.

⁵⁰⁵ *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XV. kötet. Budapest, 1894. 83-88. o. (263. ülés, 1893. december 2.)

⁵⁰⁶ *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója*. III. kötet. Budapest, 1894. (A továbbiakban FÖRENDIHÁZI NAPLÓ 1892. III.) 232-234. o. (LI. országos ülés, 1894. május 10.)

⁵⁰⁷ FÖRENDIHÁZI NAPLÓ 1892. III. 278-280. o. (LVIII. országos ülés, 1894. június 21.)

⁵⁰⁸ 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról; 1894. évi XXXII. törvénycikk a gyermekek vallásáról; 1894. évi XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvekről. In: *Magyar Törvénytár. 1894-1895. évi törvények*. Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1897. (A továbbiakban *Magyar Törvénytár 1894-1895.*) 174-193; 194-195; 195-214. o.

⁵⁰⁹ Bánffy szerint Agliardi látogatása során túllépte azt a határt, amely őt, mint egy külső hatalom képviselőjét, Magyarország belügyeivel kapcsolatban megilleti, ugyanis a pápai nuncius és a külső államok képviselői között ebből a szempontból nem lehet különbséget tenni. *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XXV. kötet. Budapest, 1895. 167-169. o. (468. ülés, 1894. május 1.)

külgügyminiszternek távoznia kellett posztjáról. A király végül a közös külgügyminisztert, Kálnoky Gusztávot menesztette.

Az egyházpolitikai reformtörvények sora még 1895 folyamán lezárult, amikor az uralkodó szentesítette a hátralévő két reformtörvényt is október 16-án, illetve november 22-én.⁵¹⁰

6.3.2. A parlamenten kívül

Az ügy országgyűlésen kívüli visszhangja két konkrét eseményre terjedt ki. Egyrészt 1894. január 16-án országos katolikus nagygyűlést tartottak Budapesten a reformok elleni tiltakozásul, másrészt – erre válaszul – március 4-én a reformok mellett állók népgyűlés tartásával fejezték ki a reformok melletti rokonszenvüket.

1894. január 16-án, a reformtörvények országgyűlési vitája közepette került tehát sor a katolikusok tiltakozó nagygyűlésére, amelyet nagy várakozás előzött meg. A kormánypárti *Egyetértés* kifejtette, hogy „senkinek se lehet jogos ellenvetése a magyarországi egyházi és világi katolikusok mozgalma ellen, a mennyiben az megmarad az alkotmányos keretek között s a mennyiben a mostani kényes politikai szituáció mellett annak vezetői gondoskodnak arról, hogy az állampolgárok e felekezeti akciója ne érintse az állam sarkalatos jogait s a nemzeti társadalomba bele ne vigye a veszedelmes felekezeti harcokra irányuló törekvéseket.” Bizakodtak a békés megmozdulásban, amely így akár még haszonnal is járhat, mert fokozhatja a társadalomban a közügyek iránt való érdeklődést.⁵¹¹

Beksics Gusztáv a *Nemzet* és a *Pesti Hírlap* hasábjain fejtette ki a gyűlés célját: szerinte a katolikusok egyrészt tiltakozni fognak az egyházpolitikai reformok ellen, másrészt pedig katolikus pártot szeretnének létrehozni a parlamentben.⁵¹²

A *Magyar Állam* természetesen tetszésének adott hangot, amikor köszöntötte az első országos katolikus nagygyűlést, köszöntötte „a haza szívében a haza szívét”, Budapesten a magyar katolicizmust.⁵¹³

---

⁵¹⁰ 1895. évi XLII. törvénycikk az izraelita vallásról; 1895. évi XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlatáról. In: *Magyar Törvénytár 1894-1895.* 305-306; 306-315. o.

⁵¹¹ A katolikus nagygyűlés. In: *Egyetértés.* XXVIII. évfolyam, 16. szám. 1894. január 16.

⁵¹² BEKSICS Gusztáv: A katolikus nagygyűlés. In: *Nemzet.* XIII. évfolyam, 16. szám. 1894. január 16. Reggeli Kiadás.; BEKSICS Gusztáv: Katolikus nagygyűlés. In: *Pesti Hírlap.* XVI. évfolyam, 16. szám. 1894. január 16.

⁵¹³ Exsurge! In: *Magyar Állam.* XXXV. évfolyam, 11. szám. 1894. január 16.

A gyűlést a Vigadó tánctermeiben tartották. 5700 jegyet adtak ki az eseményre, de végül ennél jóval többen jutottak be. „A vigadó bejáratát kokárdás rendezők és rendőrök őrizték. A bejáratnál a jegy előmutatását követelték, de a rendet lehetetlen volt fenntartani. Az előcsarnokban összegyűlt sokaságot három órától kezdve bocsátották a termekbe, ahová azonban valóságos életveszedelem közt lehetett feljutni. A tolongás oly nagy volt, hogy majdnem összetörték az ajtókat. Mátyás Hugó belvárosi alkapitány, aki néhány száz rendőrrel igyekezett fenntartani a rendet, csupán azt érte el, hogy megmentett egy csomó embert az agyonnyomatástól.”⁵¹⁴

A gyűlést a hercegprímás beszéde nyitotta meg, aki kiemelte, hogy a katolikus egyház monopolisztikus helyzete az utóbbi évtizedekben megváltozott, ezért követelte az 1791. évi IV. törvénycikk 4. szakaszában a protestánsoknak megadott szabadságok katolikusokra történő alkalmazását. Beszéde végétől a hallgatóság szünni nem akaró tapsviharba kezdett. Őt követően Esterházy Miklós Móric emelkedett szólásra, aki a hit, a remény és a szeretet fontosságát emelte ki, és azt, hogy ezeket az isteni erényeket lehetőleg politikai téren is érvényesíteni kell. A küzdelmek közepette azonban soha nem szabad olyan fegyverhez nyúlni, amely nem méltó az ügyhöz. Tisztelni kell az ellenfeleket és iparkodni a meggyőzésükön. A további felszólalásokat⁵¹⁵ követően a gyűlés kimondta a katolikusok kötelelességeit, amiket a következőképpen foglalhatunk össze:

- hit közéletben is való vállalása;
- gyermekek vallásos életére való ügyelés;
- katolikus egyleti élet előmozdítása;
- a választáson a szavazatok csak megbízható katolikus férfiakra történő ledása;
- az 1868. évi LIII. törvénycikk⁵¹⁶ módosításának szorgalmazása;
- hozzájárulás megtagadása oly törvényeknél, amelyek a vallástalanság útját egyengetik.

Az egyéb beszédeket⁵¹⁷ követően végezetül Császka György kalocsai érsek megáldotta a résztvevőket, majd egy 800 fős díszvacsorára került sor.⁵¹⁸

⁵¹⁴ A katolikus nagygyűlés. In: *Pesti Hírlap*. XVI. évfolyam, 17. szám. 1894. január 17.

⁵¹⁵ Póda Endre soproni kanonok felszólalását követően Zichy Nándor felolvasta az uralkodó üdvözlő táviratát, majd Schlauch Lőrinc nagyváradi bíboros püspök sürgönyét, valamint Rajner Lajos kanonok beszéde következett, végül Agliardi üdvözlő táviratának felolvasása Esterházy által.

⁵¹⁶ 1868: LIII. törvény-cikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról. In: *Magyar Törvénytár 1836-1868*. 506-508. o.

A nagygyűlést a különböző körök egymástól ellentétesen ítélték meg. Az *Egyetértés* szerint a gyűlés lefolyása méltó volt a katolikus egyházhoz, hiszen az egyértelműen a védelem, és nem a támadás álláspontjára helyezkedett. „*A gyűlés az előre megállapított program szerint ment végbe s az egyházpolitikai reformok ellen való impozáns tüntetés jellegével bír. De alig hisszük, hogy ennek a tüntetésnek valami nagy hatása lesz a reformok sorsára. Se az államot nem ingathatja meg a nemzeti érdekek előmozdítása céljából szükséges intézmények megalkotásában, se a törvényhozást nem tántoríthatja meg kötelességérzetében, se a közvélemény szabadelvű áramlatát nem térítheti el a fontoság törekvésektől.*”⁵¹⁹

A *Magyar Állam* versben fejezte ki véleményét, mintegy harcra szólítva a híveket:

„*A riadónak elharsant a hangja,
Szerte-szét ömlött az egész hazán,
És mindenütt, hol katolikus érez,
Megdobbant a szív annak hallatán.*

*Fegyvert ragadni s harcolni halálíg
Elérkezett im' vég(r)e az idő,
Amit a multak lanyhasága vétett,
Tegye azt jóvá egy dicső jövő.*”⁵²⁰

A *Népszava* gúnyos hangú írásában mélységesen elítélte a nagygyűlést: „*Összejöttek, tanácskoztak és elmondtak néhány »szent beszédnek« nevezett dikciót a sötétség védelmére és bámultatták önmagukat és rhetorikai képességüket készpénzért. Hiába, a pap haszon nélkül nem tesz semmit! Mindezalatt értjük a január 16-án tartott katolikus gyűlést és ennek szereplőit.*”⁵²¹

Vázsonyi Vilmos az *Egyenlőség* hasábjain fejtette ki véleményét, mely szerint a nagygyűlés nem arra szorítkozott, hogy protestáljon a liberális egyházpolitikai reformok ellen, hanem hadat üzent a többi felekezetnek, az egységes nemzeti társadalom eszméjének.⁵²²

A *Borsszem Jankó* a tőle elvárható stílusban ugyancsak egy vers közlésével értékelte az eseményeket, amely vers első és utolsó strófája sokatmondó:

⁵¹⁷ Beszédet mondott még Hajdín Károly, Otócska Károly, Esterházy felolvasta Rampolla bíboros sürgönyét, majd Zichy Nándor záróbeszédére került sor.

⁵¹⁸ A katolikus nagygyűlés. In: *Egyetértés*. XXVIII. évfolyam, 17. szám. 1894. január 17.

⁵¹⁹ A hithűség nyilvánvalósága. In: *Egyetértés*. XXVIII. évfolyam, 17. szám. 1894. január 17.

⁵²⁰ Vis Zoltán költeményét (1894. jan. 16.) teljes egészében közli: *Magyar Állam*. XXXV. évfolyam, 12. szám. 1894. január 17.

⁵²¹ A sötétség lovágjai. In: *Népszava*. XXII. évfolyam, 3. szám. 1894. január 19.

⁵²² VÁZSONYI Vilmos: A klerikalizmus hadüzenete. In: *Egyenlőség*. XIII. évfolyam, 3. szám. 1894. január 19.

„Tisztességes nagy-gyűlése tisztességes nagy uraknak,
Kik a rohanó patakba balga kézzel követ raknak;
Meghőköl a patak kissé, vize torlik, árja dagad –
S vagy kiárad, vagy rohanva, balga gátat tova ragad.

...

Tisztességes gyűlésezők legalább ezt igyen vélik; –
De, hogy nincs így, éppen nincs így – ha még élnek, majd megérik.
Játszhatnak ők egy kis Vendéet békés, tisztességes módon,
S mégis a nép maga tör meg mindent, ami korhadt, ódon.”⁵²³

Álláspontunk szerint a katolikus nagygyűlés – bár látványossága elvitathatatlan – nem érthette el az önmaga elé kitűzött célt, hiszen elkésett. Egy olyan időpontban tartották, amikor a liberális reformoknak már jóval több híve volt, mint a konzervatív katolikus egyház törekvéseinek. A mindössze a magyar katolikusság elitjét megmozgató gyűlés inkább visszafelé sült el, hiszen egy olyan protestmegmozdulást indukált, amelyhez méreteiben foghatót addig csak igen kevés alkalommal láthatott a főváros népe.

A liberális polgárság protestnagygyűlésére 1894. március 4-én került sor Budapesten. „A nagygyűlésen résztvevők négy téren gyülekeznek, ugymint a Kálvin-téren, Gizella-téren, Ferencz József-téren és a nyugoti pályaudvar előtti térségen. A gyülekezés 1 és ½ 2 óra közt történik. – Indulás: pontban 2 órakor kürtző jelzése mellett az összes indulási helyekről. Az Andrassy-ut elején a négy oszlop találkozik; idáig a nyugoti pályaudvartól és a Kálvin-térről jövő oszlopok négyes sorokban, a Gizella-térről és Ferencz József-térről jövő oszlopok pedig együttesen nyolczas sorokban haladnak; az Andrassy-uton a négy oszlop tizenhatos sorokban vonul tovább akként, hogy a Gizella-térről és a Ferencz József-térről jövő oszlopok képezik a középoszlopot, a Kálvin-térről jövő oszlop a jobb-, a nyugoti pályaudvartól jövő oszlop a bal-szárnyoszlopot.”⁵²⁴

Sélley Sándor főkapitány a gyűlés előtt két nappal a következő rendeletet adta ki:

„Folyó évi márczius 4-én vasárnap délután három órakor a városligetben és pedig a Stefánia- és csömöri-ut sarkán elterülő 14 holdnyi térségen népgyűlés fog tartatni, melyre a résztvevők, a fő- és székváros dunabalparti részének négy gyülekezési pontjáról vonulnak ki. Gyülekezési helyekül a rendező bizottság által kijelöltettek: I. A Kálvin-tér, II. a nyugati pályaudvar előtti tér, III. a Gizella-tér, IV. a Ferencz József-tér. A kivonulás

⁵²³ A költeményt (*Katolikus nagy-gyűlés*) teljes egészében közli: Borsszem Jankó. XXVII. évfolyam, 3. szám. 1894. január 21.

⁵²⁴ A gyülekezés. In: *Egyetértés*. XXVIII. évfolyam, 63. szám. 1894. március 4.

történik a Kálvin-térről a Múzeum-, Károly- és Váci-köruton át, a nyugati pályaudvar előtti térről a Dorottya-, fürdő- és Marokkó-utcán át, a Ferencz József-térről a fürdő- és Marokkó-utcán át az Andrássy-ut torkolatáig, a hol a különböző menetek egyesülnek és az Andrássy-, valamint a Stefánia-uton át a gyűlés színhelyére vonulnak. Ez alkalmából a rend fenntartása, a közlekedés szabályozása, valamint a szerencsétlenségek kikerülése céljából következő intézkedéseket léptetem életbe:

1. A gyülekezési helyekül kijelölt terek, valamint a Dorottya- és fürdő-utca márczius 4-én délután 1 órától fogva a menet elvonulásaig elzáratik, s oda – az ott lakókon kívül – belépni csak annak szabad, ki a felvonulásban résztvesz és a rendezőbizottságnak a rend fentartása érdekében tett és teendő intézkedéseinek magát aláveti.
2. A gyülekezési helyekül kijelölt tereken, valamint a Dorottya- és fürdő-utcában, délután 1 órától, a múzeum-, Károly- és Váci-körutakon, továbbá az Andrássy- és Stefánia-utakon délután 2 órától fogva a menet elvonulásaig a közlekedés mindenféle járművel tilos.
3. A Múzeum-, Károly- és Váci-körutra, az Andrássy- és Stefánia-utra, valamint a Dorottya- és Fürdő-utczába torkoló keresztutczákból jövő járművek kötelesek lépésben haladni s megállani, mikor a menet közeledik és a menet előtt haladó lovasrendőrök már az illető keresztutczákhoz érkeztek.
4. A Duna balpartjáról a lánczhídra, vagy onnan a pesti oldalra közlekedő járművek, miután a Ferencz József-tér délután egy órától fogva a menet elvonulásáig el lesz zárva, csak a Mária-Valéria-utcán át közlekedhetnek.
5. A menet utvonalaín, tehát a Váci-köruton, a Károly- és múzeum-köruton, az Andrássy- és Stefánia-uton, a fürdő és Dorottya-utczában délután 1 órától fogva a menet elvonulásaig a gyalogközlekedés és a kocsipályán tartózkodás tilos.
6. A menethez annak megindulása után oldalról csatlakozni, vagy a menet rendjét megbontani tilos.
7. A gyűlés befejezése után a résztvevők kötelesek a helyszínén széteszlani, de visszajövet tilos kocsitakon nagyobb tömegekben haladni. Mely

intézkedések azzal a figyelmeztetéssel tétetnek közhírré, hogy azoknak megszégése az 1879. évi XL. t.-cz. 78. §-a szerint⁵²⁵ kihágást képez.

Budapest, 1894. március 2. Dr. Sélley Sándor, min. oszt. tan. főkapitány.”⁵²⁶

A gyülekezés az előzetes megbeszélések szerint kezdődött meg március 4-én a déli órákban az összes gyülekezőhelyen. A résztvevőknek a belépésnél felmutatandó igazolványokat osztottak ki.⁵²⁷ Rendbontás sehol nem történt, a menet rendezetten vonult végig az Andrásy úton, élén a nemzeti lobogóval, és rajta a felirattal: „Éljenek a szabadelvű reformok”. A küldöttségek⁵²⁸ a fellobogózott Andrásy utat maguk mögött hagyva délután fél 4-kor érkeztek meg a Városligetbe.

Itt hatalmas tömeg⁵²⁹ várta a felszólalókat. Báró Orczy Béla nyitotta meg a gyűlést, aki kifejtette, hogy a gyűlés összehívásának célja a január 16-i katolikus nagygyűlés határozatainak ellensúlyozása, ezért határozták el február 11-én, hogy szabadelvű nagygyűlést hívnak egybe. Ezután Morzsányi Károly országgyűlési képviselő,

⁵²⁵ Lásd 8.1.6. melléklet.

⁵²⁶ A rendelet szövegét közli: A gyülekezés. In: *Egyetértés*. XXVIII. évfolyam, 63. szám. 1894. március 4.

⁵²⁷ *Igazolvány az egyházpolitikai reformok támogatására Budapestén, 1894. évi március hó 4-ik napján, délután 3 óraker a Stefánia- és csömöri-út sarkán levő téren, kedvezőtlen idő esetén a városligeti iparcarnokban tartandó Országos Nagygyűlésre.* OSZK Plakát- és Kísnyomatvántár. Aprónyomatványok 1894/8.

⁵²⁸ A vidéki küldöttségek szervezett keretek között a következő településekről érkeztek: „Csömör, Cinkota, Dés, Dunapataj, Dunavecse, Adony, Debrecen, Duka, Eperjes, Érsekújvár, Enying, Eger, Felcsút, Fót, Fiume, Felsőújfalu, Fülöpszállás, Gyulafehérvár, Győr, Gyimes, Garamkövesd, Gólnicbánya, Girárdtőtfalu, Hejőbába, Hosszúhegy, Hódmezővásárhely, Hévíz, Heves, Hajdúnánás, Halas, Hajdúszoboszló, Igló, Jolsva, Késmárk, Kolozsvár, Kusina(!), Kisiújszállás, Kula, Kőbánya, Kunhegyes, Kecskemét, Kajászószentpéter, Kenese, Karánsebes, Kis-Velence, Kiskundorozsma, Kézdivásárhely, Kővár, Komárom, Kerekes, Lacháza, Losonc, Liptó-Nagy-Palugya, Lőcse, Mezőtúr, Mezőkövesd, Magyarád, Marosvásárhely, Méneshely, Mátyásalka, Magyaróvár, Mezőberény, Monor, Makó, Morava(!), Miskolc, Nagyvárád, Nagyenyed, Nyitra, Nagykanizsa, Nyíregyháza, Nagybánya, Nagyrőce, Nagyszombat, Nagykőrös, Nagykapta(!), Nógrád-Verőce, Nagyvillona, Nagyszalonta, Nagyborosnyó, Nagyszokol, Nagytétény, Ócsa, Ózora, Óbecse, Örkény, Prilesz, Pozsony, Promontor, Pancsova, Pátka, Páhi, Pécel, Péteri, Rozsnyó, Rakoca-Szend(!), Ráckeve, Rákoskeresztúr, Rákospalota, Rákoscaba, Rimaszombat, Szekszárd, Szolnok, Szabadszállás(!), Sásd, Szentes, Szombathely, Szob, Szeged, Székesfehérvár, Simontornya, Sátorlajújhely, Síveg(!), Székelyhid, Szentkirályszabagya(!), Szentszék(!), Szendrő, Seregélyes, Szirák, Kaposvár, Szarvas, Soroksár, Sepsiszentgyörgy, Selmecbánya, Solt, Szikszó, Tasnád, Szigetszentmiklós, Selmecbánya, Temesvár, Tét, Tápásiúly, Tolna, Tabajd, Tök, Taksony, Túrkeve, Torda, Törökszentmiklós, Tiszafüred, Újpest, Ungvár, Úszód, Üllő, Újvidék, Veszprém, Vámosmikola, Velence, Vámos, Vál, Verbó, Váchartyán, Vecsés, Zsámбек, Zenta, Zombor, Zalatra.”

⁵²⁹ A résztvevők létszámáról pontos adat nem áll rendelkezésünkre, a következő információkkal találkozunk a különböző sajtóorgánumban: „a vidéki polgárok ezreihez csatlakoztak a fővárosiak százai”: A szabadelvű nagygyűlés. In: *Egyetértés*. XXVIII. évfolyam, 64. szám. 1894. március 5.; százazrek: Az országos liberális gyűlés. In: *Nemzet*. XIII. évfolyam, 64. szám. 1894. március 5. Esti Kiadás: 200 000 fő: Az ország Budapestén. In: *Pesti Hírlap*. XVI. évfolyam, 64. szám. 1894. március 5.; „a résztvevők száma nem 150 000, sem 100 000, de még 50 000 sem volt, hanem legfeljebb 30 000.”: A liberális nagygyűlés. In: *Magyar Állam*. XXXV. évfolyam, 52. szám. 1894. március 6.

mint házigazda köszöntötte az egybegyűlteket. Az egyéb hozzászólókat⁵³⁰ követően Bossányi Iván olvasta fel a határozati javaslatot: „*Mi – az ország minden részéből vallás- és pártkülönbség nélkül egybegyűlt honpolgárok – haladó idők történeti számára is – hazafias meggyőződésünket a következő határozatokban nyilvánítjuk. u. m.:*

1. *Ünnepélyesen óvást teszünk a nemzetünk jellemével s hazánk érdekeivel össze nem férő, egyoldalú felekezetiesség ellen;*
2. *Bizva a törvényhozás bölcsességében, haladásunk e forduló pontján kijelentjük, miszerint hazánk jövőjének egyik biztosítékát abban látjuk, hogy a napirenden levő egyházpolitikai reformok a kötelező polgári házasság, kapcsolatosan az 1868. LIII. törvénycikk módosításával, az állami anyakönyvvezetés, a vallás szabad gyakorlata s a zsidó vallás egyenjogúsításának törvénybe iktatásával minél előbb megoldassanak.”*

A nagygyűlés befejeztével a közönség példás rendben oszlott szét.⁵³¹

A gyűlés végeztével a főként egyetemista fiatalokból álló rendező bizottság tagjai a Fiumei úti sírkertbe mentek megkoszorúzni Irányi Dániel, valamint Deák Ferenc sírját. A temetőből kifelé jövet egy sereg ember állta őket körül folytonosan éljenezve. A diákok el akarták őket távolítani maguk közül, de ez nem sikerült, ezért sétapálcáikkal, valamint botokkal kezdték ütlegetni őket. Innentől az egyetemig abcugolás közepette haladtak, sőt, a Szerb utcán már-már tettelegességig fajult az egyetemisták elleni tüntetés.⁵³²

Ezt az apró momentumot leszámítva a megmozdulás teljesen békés mederben zajlott.⁵³³ Eredményét elérte, hiszen kifejezte a nemzet többségének akarátát. A *Nemzet* tudósítása szerint: „*Nem akarunk senkinek keserűséget okozni, szemrehányást csinálni, és így a január 16-iki katolikus nagy gyűléssel sem akarjuk a tegnapi gyűlést részletesen összehasonlítani, sem elemeire, sem szellemére, sem határozatára nézve. De azt konstatáljuk, hogy míg az u. n. katolikus nagygyűlés szigorúan egyoldalú felekezeti álláspontra helyezkedett, addig a tegnapi gyűlés a felekezetek egyenjogúságát és az állam nemzeti egységének követelményeit proklamálta; míg az a gyűlés alkotmányos reformokat akart dogmák alá és a nemzeti haladást idegen parancsszó alá rendelni, addig ez a gyűlés*

⁵³⁰ Vértessy István, Debrecen főjegyzője; Haller Károly kolozsvári egyetemi tanár; Babocsay Sándor egri polgármester; Molnár Sándor torontáli földbirtokos; Pólya Béla szolnoki küldött; Fekete Márton szentesi küldött; Horváth Gyula országgyűlési képviselő; Unger Alajos országgyűlési képviselő.

⁵³¹ A gyűlésen elhangzott felszólalásokat – az *Egyenlőség* és az élcapok (*Borsszem Jankó, Az Üstökös*) kivételével – az általunk felhasznált összes napilap citálja. A fentiekhez mi elsősorban az *Egyetértés* cikkét használtuk fel: A szabadelvű nagygyűlés. In: *Egyetértés*. XXVIII. évfolyam, 64. szám. 1894. március 5.

⁵³² Az ország Budapesten. In: *Pesti Hírlap*. XVI. évfolyam, 64. szám. 1894. március 5.

⁵³³ Az, hogy nem történt különösebb rendezavarás, a polgárosodottságot jelzi.

*a társadalmi összeolvadást, és a nemzeti független elhatározást, a reformok tekintetében állítá fel megvalósítandó cél gyanánt; míg az a gyűlés határozataiban (az elmosódó indokolás szelidebb vagy néhol éppen durvább hangja, irányzata mellett) a felekezeti gyűlölködést és egyoldalúságot akarta Magyarországra reá erőszakolni, addig ez a gyűlés, tiltakozott minden felekezeti szempontnak az ország törvényhozásában és reformjaiban való felülkerekedése ellen, mert ezeknek alapját, célját egyedül a szabadelvű haladásban és az országnak társadalmi egységében, a nemzeti akarat független és szabad nyilvánulásában kereste és jelentette ki.*⁵³⁴

Az egyházpolitikai reformokkal kapcsolatban még ugyanebben az évben – november 17-én – Székesfehérvárott is sor került egy katolikus nagygyűlésre, ennek ismertetése azonban már szétfeszítené témánk kereteit. Mindenesetre megjegyzendő, hogy ezen események következtében alakult meg a Katolikus Néppárt 1895 januárjában.⁵³⁵

6.4. 1898. március 15. – alulnézetből

Minden társadalom életében különös szerepet töltenek be az ünnepek. Az ünnep, amennyiben azt az adott társadalom interiorizálja, lehetőséget ad a belső kohézió megteremtésére, megerősítésére, alkalmat ad az egyénnek arra, hogy önmagát közösségével és főként annak történeti múltjával azonosítsa. A 19. század második felében a már nagy tradícióval rendelkező egyházi, és a különféle jeles napokhoz kötődő világi ünnepek mellett megjelentek a politikai tartalmú ünnepek is. Hazánkban ezek közül az egyik első volt március 15.⁵³⁶

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharcral, annak kultuszával, megünneplésének mikéntjével számos kutató foglalkozott és foglalkozik.⁵³⁷ Jelen

⁵³⁴ A nemzet akarata. In: *Nemzet*. XIII. évfolyam, 65. szám. 1894. március 6. Reggeli Kiadás.

⁵³⁵ Az újonnan alakult párt célja a társadalom keresztény jellegének megővése, a kereszténységen ejtett sérelmek orvoslása, valamint a nemzet és a nép politikai és gazdasági érdekeinek felkarolása volt. Programjukat lásd: A Katolikus Néppárt programja (1895. január 31., Budapest). In: *Magyarországi pártprogramok...* 2003. 164-166. o.

⁵³⁶ ERDÉSZ Ádám: Ünnepek és politika. Március 15-i ünnepek a dualizmus korában egy alföldi városban. In: *A hétköznapok története*. Szerk.: DUSNOKI-DRASKOVICH József – ERDÉSZ Ádám. Gyula, Békés megyei Levéltár, 1997. (A továbbiakban ERDÉSZ 1997.) 109. o.

⁵³⁷ Ezekről – a teljesség igénye nélkül – lásd: *'48 kultusza. Tanulmányok*. Szerk.: G. MERVA Mária. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 1999.; *Budapesti Negyed*. II. évfolyam. 1994/1. Kultuszok és kultuszhelyek. Szerk.: SZ. KÜRTI Katalin; *Emlékezet, kultusz, történelem. Tanulmányok az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*. Szerk.: HUDI József – TÓTH G. Péter. Veszprém, Laczkó Múzeum, 1999.; ERDÉSZ 1997.; ERÉNYI Tibor: A nemzeti ünnep és a pártok (1848-ról 1948-ban). In: *Századok*. CXXXII. évfolyam. 1998/2. 477-488. o.; GERŐ 2004.; GERŐ András: *Magyar polgárosodás*. Budapest, Atlantisz, 1993. 397-415. o.; GYARMATI György: *Március hatalma – a hatalom márciusa*.

munkánkban nem tekintjük célunknak az 1898-as budapesti ünnepek ismertetését, nem kívánjuk elemezni és ismertetni az ekkor elhangzott beszédeket. Inkább szeretnénk képet nyújtani arról, ami a hivatalos ünnepek alatt lejátszódott, arról, hogy milyen események és cselekedetek zavarták meg, vagy ha úgy tetszik, tették színesebbé 1848. március 15. ötvenedik évfordulóját.

Az első, országosan is jelentős március tizenötödikére 1898-ban, a forradalom kirobbanásának ötvenedik évfordulója alkalmából került sor Magyarországon. 1897 februárjában Kossuth Ferenc a képviselőházban azt javasolta, hogy március 15. legyen nemzeti ünnep. Indítványára 1898 márciusában visszatértek, de a miniszterelnök, Bánffy Dezső javaslatára április 11-ét tették meg nemzeti ünnepé.⁵³⁸

Ellentétbe került tehát a választott (március 15.) és a kijelölt ünnep (április 11.). A választott ünnepek spontán módon alakulnak ki. Egy-egy kedvező változást szimbolizáló történelmi forduloponthoz, egy koncentrált közös erőfeszítéshez – itt, és általában másutt is a nemzeti függetlenség megteremtéséért vívott harchoz – kötődnek. Mint már említettük, ebben az esetben nincs szó központi szervezésről. A résztvevők maguktól alakították ki az ünnepi szertartást, saját soraikból állítottak szónokot, és látványosan megjelenítették a maguk ünnepi szimbólumait. A kijelölt ünnepeknek a választottaktól eltérő szertartása és funkciója volt. Ezek általában egy-egy, a társadalmi hierarchia valamely felső szintjén álló csoport (vagy csoportok) érdekeit szolgálták. Az ilyen

---

Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből. Budapest, Paginarum, 1998.; HANÁK 1988a.; HORVÁTH Zsolt: Propaganda és történelem. 1848 századik évfordulójának ünneplése. In: *História*. XX. évfolyam. 1998/3. 32-34. o.; KÖVÉR György: Ki mit engedhet (meg magának) 48-ból? In: *Történeti Tanulmányok* 5. 1997. 141-146. o.; SZABÓ Róbert: Pártok, politikai propaganda, történelmi ünnepek Magyarországon 1945-1948. In: *Sic Itur ad Astra*. VII. évfolyam. 1993/2-4. 261-271. o.; SZABÓ Róbert: Politikai propaganda és történelmi ünnep. Adalékok az 1948. márciusi centenáriumi ünnepek történetéhez. In: *Történelmi Szemle*. XLI. évfolyam. 1998/3-4. 215-227. o.

A témában Lovas Krisztina kutatása jelenleg is zajlik.

⁵³⁸ A vitát lásd: *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XIV. kötet. Budapest, 1898. 9-31. o. (259. ülés, 1898. március 11.); 31-43. o. (260. ülés, 1898. március 12.). A kérdésben megszületett törvény: „Az 1848. évi törvények megalkotása emlékének ünnepléséről.

1. §. A nemzet kegyelettel és hálás érzéssel emlékezvén meg az ország történetében korszakot képező 1848. évi azon törvényhozási alkotásokról, melyekkel az alkotmányos jogok a nemzet minden osztályára kiterjesztettek, a képviselői alapon nyugvó felelős kormányrendszer behozatott, a köztelherviselés általánosított, a földbirtok felszabadított, a sajtószabadság, a jogegyenlőség s általában a politikai és polgári szabadság magasztos elvei érvényre jutottak: ezen alapvető törvények megalkotásának félévszázados évfordulója alkalmából a törvényhozás április 11-ik napját, mint azt a napot, a melyen dicső emlékezteti V-ik Ferdinánd király az 1848-ik évi korszakot alkotó törvényeket szentesítette, nemzeti ünnepé nyilvánítja.

2. §. E törvény 1898. évi április 11-ik napján lép életbe s végrehajtásával a ministerium bízatik meg.”
1898. évi V. törvénycikk. In: *Magyar Törvénytár*. 1898. évi törvénycikkek. Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1899. 21. o.

ünnepek nem spontán módon jöttek létre, a szertartást a megszervezettség és a gondosan kialakított ünnepi terek jellemezték.⁵³⁹

A magyarok választása egyértelmű volt: a katarzis napja, amikor a vér nélküli forradalom által a nép nemzeté vált. Az állam által kijelölt ünnepnap kiválasztása is egyértelmű: gesztus a hatalom, az uralkodóház, azaz a Habsburgok felé. Így történhetett meg, hogy az ötvenedik évforduló az ellenzék ünnepévé, megmozdulásává vált az osztrák fél felé szerintük behódoló kormány és kormánypárt ellen. A *Borsszem Jankó* az eseményeket tökéletesen lefestő karikatúrával a címlapján jelent meg március 20-án. Ezen Bánffy Dezső miniszterelnök egy sikátorban áll vacogva téli kabátjában, miközben a nép a sikátorból jól láthatóan a főúton vonulva március 15-ét ünnepli. A képaláírás a következő: „*Nem értem ezt a népséget. Ez azt hiszi, hogy már tavaszodik, pedig még tél van. Hiszen márczius tizenötödike még csak április tizenegyedikén lesz!*”⁵⁴⁰

1898. március 15-én tehát a hivatalos államhatalom nem ünnepelt, mégis megemlékezések sorozatát tartották a fővárosban, amelyekre több módon felhívták a lakosságot figyelmét.⁵⁴¹

Perczel Dezső belügyminiszter már március 8-án felhívta Rudnay Béla főkapitány figyelmét arra, hogy március 15-én szocialista jellegű ünnepségeket akarnak szervezni, ezért az ilyen irányú összefüggéseket a rendelkezésére álló eszközökkel tiltsa be vagy akadályozza meg.⁵⁴² Később arra is fény derült, hogy a szocialisták célja nagy valószínűség szerint a belügyminisztérium ablakainak bezúzása lesz (erre aztán március 15-én nem került sor).⁵⁴³

Elérkezett március 15. Az *Egyetértés* szerint azonban ez alkalommal Magyarország népe nem tudott felhőtlenül örülni, pedig jóval fejlettebb volt a haza, mint ötven évvel korábban. Két tényező bontotta azonban meg az örömet. Az első, hogy az 1848-ban tapasztalható hazaszeretettel szemben 1898-ban az önérdek lett az uralkodó. A lelkesedést a magyarok elfelejtették. A második okot a közeli jövőendő várható negatív eseményei jelentették (milyen napok várnak a sajtószabadságra? fenyeget a parasztlázadás

⁵³⁹ ERDÉSZ 1997. 110-111. o.

⁵⁴⁰ *Borsszem Jankó*. XXXI. évfolyam, 12. szám. 1898. március 20.

⁵⁴¹ Az egyetemisták élen jártak az ünnepségek megszervezésében, és több, megjelenésre buzdító szövegű falragaszt is kihelyeztek a városban a március tizenötödikét megelőző időszakban. Például: „*Jöjjetek, ünnepeljünk mindannyian márczius 15-ikén! Legyünk egyek ezen a napon! Aldozzunk a hősök emlékének. Merítsünk lelkesültséget példájukból. Erősítsük nemzeti önértetünket, éleszszük jövőnkbe vetett hitünket és a szabadsághoz való szeretetünket.*” *Főváros polgárai! A nagy rendezőbizottság felhívása*. OSZK Plakát- és Kisnyomatványtár. Szöveges plakátok 1898/10.

⁵⁴² *Perczel Dezső belügyminiszter levele Rudnay Béla főkapitánynak (1898. március 8.)*. BFL VI. 1. a. 374/1898.

⁵⁴³ *Napi jelentés a főkapitányhoz (1898. március 13.)*. BFL VI. 1. a. 406/1898.

és küszöbön áll a nemzetközi szocialisták forradalma; a művelt társadalom pártpreferenciák mentén tagolódik; a nemzetiségek gyűlölettel viseltetnek minden iránt, ami magyar).⁵⁴⁴

Az egyetemi ifjúság egy – némileg önostorozó szövegű – falragaszt helyezett ki e napon: „Az idő sebes folyása néha megállapodik egy pillanatra. Mert hisz az időnek tengerében egy nap legföljebb egy pillanatot jelent. Valamely emlék állította meg, a mely a szürke, közönyös tengerből kiemelkedve, – beszél hajdani lelkesedésről, hajdani eszményekről. És olyan jól esik a mult fényénél melegedni. Legfényesebb emléke a fényes multnak, eljöttél hát ismét, hogy közönyös haladásunkban megállíts. Eljöttél, hogy felidézd újra szívünkbe mindazon eszméket, melyek hozzád fűződnek. És hogy vádolj keserű, fájdalmas, igaz váddal – a miért nem tudunk hivek maradni szent emlékedhez. Igaz a vád – bármilyen rosszul esik bevallanunk. Méltók lenni a te emlékedben, hasonlókat tenni, mint a milyenetek láttál te – nem tudunk, hiába akarnók. Más lett a kor és mások lettünk mi is. De ha nem is tudunk tenni –mienk maradt z emlékezés. Tudunk, akarunk megemlékezni arról, aminek utolsó, messze távolból jövő fény sugara a mi egész ragyogásunk. És ha elaludna e fény sugar, mi a sötétben maradnánk.”⁵⁴⁵

Enyhe, tavaszas idő várta a résztvevőket március 15. ötvenedik évfordulóján. A házakról nemzeti színű lobogók lógtak, a járókelők keblein kokárdák diszelegtek, Budapest megérezte a nap jelentőségét.⁵⁴⁶

Az ifjúság képviselői – félhivatalos jelleggel – már a reggeli órákban kimentek a Kerepesi úti temetőbe. Itt beszédek kíséretében megkoszorúzták a szabadságharc hőseinek sírjait. Emellett a nap folyamán a különböző tanintézetek is ünnepségeket tartottak.⁵⁴⁷

A nap első hivatalos ünnepségét délelőtt 11 órakor tartották a Nemzeti Lovardában.⁵⁴⁸ Ehhez az ünnepi nagygyűléshez a közönség már 10 órakor olyan nagy számban gyülekezett, hogy a rendezőség csak a megjelentek egy részét engedte be, többek között attól tartván, hogy az esetlegesen nagyobb számban megjelenő szocialisták az ünnepélyt megzavarják. „11 óra tájban azonban a lovarda előtt az Esterházy utcában kintrekedt s a helyiségbe nem bocsátott mintegy 2000 főnyi közönség mindinkább türelmetlenebb lett s zajosan követelték a helyiségbe való bebocsátatásukat. A rendezőség

⁵⁴⁴ Ünneplésünk. In: *Egyetértés*. XXXII. évfolyam, 75. szám. 1898. március 16.

⁵⁴⁵ *Fő- és Székváros polgárai! Egyetemi polgártársak! OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Szöveges plakátok. 1898/10.*

⁵⁴⁶ Márczius 15 ünnepe. In: *Egyetértés*. XXXII. évfolyam, 75. szám. 1898. március 16.

⁵⁴⁷ Márczius 15 ünnepe. In: *Egyetértés*. XXXII. évfolyam, 75. szám. 1898. március 16.

⁵⁴⁸ Erről beszámol, és így rekonstrukciónk alapját adja: *A VIII. kerületi kapitány jelentése a főkapitánynak március 15. lefolyásáról (1898. március 15.)*. BFL VI. 1. a. 443/1898.

erre a bejáratí ajtókat elzárta, de az utcán rekedt tömeg bebocsátását követelve azokat döngetni kezdte s oly zajt csapott, hogy a rendezőség a tömeg akarátának engedni volt kénytelen s az ajtókat felnyitva őket a helyiségbe bebocsátotta, mire a lovarda tágas helyisége zsúfolásig megtelt közönséggel úgy hogy a gyűlésen részt vett egyének száma mintegy 5-6000-re tehető.” A hivatalos ünnepség a Szózáttal kezdődött, majd Horánszky Nándor beszéde következett.⁵⁴⁹ Őt Beöthy Ákos követte, majd a *Nemzeti dal* eléneklése, Győry Elek, Szemenyey Kornél az ifjúság nevében, Jámbor Gyula,⁵⁵⁰ végül ismét Horánszky zárta le az ünnepélyt.⁵⁵¹

Az ünnep végeztével – délután negyed 2 magasságában – a résztvevők távozni kezdtek, de ekkor Kornai István fővárosi díjnok lépett az emelvényre, aki rövid revolucionista hangvételű beszédet tartott, majd szavalt (*Szabadság-dal*) a helyszínen maradt nagyjából 1000 fős tömegnek. Ennek befejeztével zajongás, láрма, általános zűrzavar keletkezett, valószínűleg azért, hogy a szocialista érzelműek saját szónokaikat hallhassák. Erre jelent meg a helyiségben a VIII. kerületi kapitány, aki a még benne levőket távozásra bírta. Kivonultak, majd a *Munkás Marseillaise* éneklése mellett kívántak tovább masírozni, de a rendőrök felszólítására az énekléssel felhagytak. Még a gyűlés alatt osztogatták *Mit kíván a magyar nemzet 1898. március 15-én* című rölapjukat, amelynek felolvasására már nem volt lehetőségük.⁵⁵²

A szocialisták követeléseai a következők voltak 1898. március 15. alkalmából:

1. *Követeljük Magyarország teljes politikai és gazdasági függetlenségét.*
2. *Követeljük az általános választási jogot községenként való titkos szavazással. Követeljük a népfelség elve alapján való alkotmányos kormányzatot a végrehajtó hatalom tultengésének korlátozásával, a parlamenti reformot a főrendiház eltörlésével, a választókerületek arányos beosztásával, a kerületek visszahívó jogával, az összeférhetetlenség szigorú*

⁵⁴⁹ Ő először gróf Károlyi István levelét olvasta fel, aki főszónoknak volt felkérve, de betegsége miatt nem tudott megjelenni az ünnepségen.

⁵⁵⁰ Jámbor új pontokat javasolt elfogadás végett az egybegyűlteknak, amelyek közül a fontosabbak a következők voltak: teljes függetlenség; általános választójog; esküdtek sorsolás útján való megállapítása; önálló vámtérület, nemzeti bank és a honi ipar védelme; bíróságok és hivatalnokok függetlenítése; szolgabírói és rendőrkapitányi kihágási bíráskodás megszüntetése; ingyenes állami közoktatás az elemi iskoláktól az egyetemi szintig; az ország területi épségének visszaállítása; nemzetiségekkel való békés együttélés biztosítása az államnyelv jogainak kellő érvényesítése mellett; március 15. nemzeti ünnepé nyilvánítása.

⁵⁵¹ Az ünnep lefolyását és a beszédeket az új pontok pontos ismertetésével együtt lásd: Március 15. ünnepe. In: *Egyetértés*. XXII. évfolyam, 75. szám. 1898. március 16.

⁵⁵² *Jelentés a belügyminiszterhez (1898. március 18.)*. BFL VI. 1. a. 450/1898.

alkalmazásával és az alkotmányt érintő törvényjavaslatok felett való népszavazással.

3. *Követeljük a születési és vagyoni valamint a papi és katonai kiváltságok, továbbá az emberi egyenlőséget sértő összes czimek, rangok és rendjelek eltörlését, valamint ezek viselésének büntetését.*
4. *Követeljük a teljes lelkiismeret- és gondolat-szabadságot a korlátlan szólás- és sajtószabadsággal, egyesülési és gyülekezési joggal. Követeljük a hirlapi óvadék eltörlését, az esküdteknek kisorsolás útján való megállapítását. Követeljük a fejedelmi és miniszteri rendeletekkel való kormányzás megszüntetését, és különösen az egyesülési, gyülekezési és a sajtószabadságot korlátozó rendeletek eltörlését és örökre érvényteleneknek való nyilvánítását.*
5. *Követeljük a közteherviselés arányos megosztását a fokozatos adórendszerrel, a börzejáték megadóztatásával, a földadó leszállításával, és az ármentesítési költségeknek az állam által való viselésével. Követeljük a hitbizományok eltörlését, a fejedelmi adományozásból származó főpapi javaknak az állam tulajdonába való visszajuttatását, egyáltalában az összes nagyuradalmak kisajátítását az állam által parcellázva áruba bocsátását és a nép közt bérletül való kiosztását, valamint az egyéni tulajdont képezhető földbirtok nagyságának meghatározását. Követeljük a tehermentes létalap megállapítását, s követeljük, hogy ne legyen szabad lefoglalni azt a legcsekélyebb ingó és ingatlan birtokmennyiséget, mely az élet fentartására okvetlen szükséges.*
6. *Követeljük az önálló vámtérületen a honi ipar védelmét az idegen iparczikkek ellenében alkalmas védvámok felállításával. Követeljük a közmunkáknak, az állam, vármegyék, városok és községek számára történő szállításoknak nyílt pályázaton való kiadását. Követeljük a dohány- és só-egyedáruság megszüntetését, továbbá a szabad italmérést és a szegény embereket sújtó fogyasztási adók eltörlését. Követeljük az önálló nemzeti bank oly szervezését, hogy az uzsoráskodó takarékpénztárak járma alól a nép felszabaduljon, a kisiparos hitelhez jusson és a földhitel olcsóbbá váljék. Követeljük a teljes munkásvédelmet, a balesetek elleni biztosítást és az ellátást betegség, munkátelenség és aggkor esetében és ennek országos rendezését.*

7. *Követeljük az önkormányzati intézmények helyreállítását és fejlesztését úgy a közigazgatási, mint az egyházi téren. Követeljük a bíróságok függetlenítését akként, hogy se előléptetés, se kiténtetés ne függjön fejedelmi, vagy kormányhatalomtól és követeljük a népet zaklató szolgabírói és rendőrkapitányi kihágási bíraskodás megszüntetését. Követeljük az ingyenes igazságszolgáltatást a bélyegek eltörlésével és a perköltiségek korlátozásával. Követeljük a hivatalnokok függetlenségének törvényes szabályzattal való biztosítását.*
  8. *Követeljük ingyenes állami közoktatást a kötelező néptanítástól kezdve az egyetemi oktatásig. Követeljük a teljes vallásszabadságot. Követeljük a papi nőtlenség és a katonai házassági biztosíték erkölcstelen intézményeinek eltörlését. Követeljük a vallás szerint való hivatalos megkülönböztetés megszüntetését.*
  9. *Követeljük a békét a nem magyarajku nemzetiségekkel a szabadság intézményei alapján az államnyelv jogainak érvényesítésével.*
  10. *Követeljük a költséges nagyhatalmi törekvésekről való lemondást és országunknak a nagyhatalmak által semleges területként való elismerését s ennek bekövetkeztével az állandó hadsereg megszüntetését s addig is a véderőnek a magyar alkotmányra való felesketését.*
  11. *Követeljük Magyarország területi épségének visszaállítását, Dalmáciának hazánkhoz való visszacsatolásával, Pozsega, Szerém, Verőcze és Valkó vármegyék régi területének és a tengerpartnak az anyaországhoz való visszakapcsolásával és az állami felségjogoknak Horvátországgal szemben való teljes érvényesítésével.*
  12. *Követeljük márczius 15-ének nemzeti ünnepként való megtartását követeljük a márczius 15-iki eszméket kifejező 1848-iki törvények alkotása és védelmezése körül érdemeket szerzett Kossuth Lajos kormányzónak és az 1848. és 1849-iki miniszterek és honvédek, valamint vértanuk dicső emlékének törvényben való megörökítését és ünneplését.*
- Éljen a népszabadságon felépülő független Magyarország!*⁵⁵³

⁵⁵³ *Mit követel 1898. márczius 15-én a magyar nemzet?* BFL VI. 1. a. 450/1898. – Újságkivágás: *Esti Hírlap*. II. évfolyam, 61. szám. 1898. március 15.

Igaz, hogy e pontok némelyike egybeesett azokkal, amelyeket Jámbor Gyula is elsorolt, de egyértelműen érezhető, tapintható ezek sokkal radikálisabb hangvétele, és ezzel a szocialisták túllőttek a célon. A *Magyar Állam* ezt az új tizenkét pontot irkafirkának nevezte, és a következőképpen foglalta össze az abban foglaltak lényegét: „*A megháborodás, a kapzsiság, rablási ösztön, a nemzet formulázott jogai és aspirációi, a képtelen ideák és másoktól elcsent okosságok (még ebben is csennek) tarka zagyvaságban vannak összehordva az új tizenkét pontban.*”⁵⁵⁴

A Petőfi Társaság és a Nyomdafőnökök Egyesülete a Vigadó nagytermében tartotta rendezvényét.⁵⁵⁵ Itt inkább a felsőbb körök tagjai vettek részt,⁵⁵⁶ az eseményt rendbontás nem zavarta meg.

Délután 2 óra tájban az Egyetem téren szocialisták a betiltott *Világszabadság* című újságot osztogatták. A rendőrség itt 5 főt elfogott, a lapokat pedig elkobozta.⁵⁵⁷

A forradalom egykori központi helyszínén, a Nemzeti Múzeum előtt az ünnepély délután 3 órakor vette kezdetét. Fél órával a kezdés előtt már mintegy 15-20000 ember állt a múzeum előtt, elállva annak mindkét bejárata előtti útvonalat. Délután 3 órakor, amikor az egyetemi ifjak is megérkeztek a Kálvin térre, már 50-60000 ember szorongott a Múzeum körúton. A kapu körül hatalmas tolongás keletkezett, olyannyira, hogy az az előtt álló több száz fő testi épsége, sőt, élete is veszélyben forgott a rendőri jelentés szerint. A rendfenntartó erők lovas rendőröket vetettek be, a tömeg azonban ismételtelen megkísérelte az előre nyomulást. A lovas rendőrök több ízben is viaszorították őket, mire helyre állt a rend.⁵⁵⁸ A *Budapesti Hírlap* beszámolója szerint: „*A rendőrség kardot rántott s azzal tisztította meg a kapubejáratot. Néhány embert kardvágástól vérző fejfel vittek el a dulakodás helyéről. A tolongásban vagy húsz asszony és gyermek elájult s csak a*

⁵⁵⁴ Az új tizenkét pont. In: *Magyar Állam*. XXXIX. évfolyam, 62. szám. 1898. március 17.

⁵⁵⁵ Március 15. ünnepe. In: *Egyetértés*. XXXII. évfolyam, 75. szám. 1898. március 16. A rendezvényen Bartók Lajos nyitóbeszéde után Jókai Mór szólalt fel, majd ismét Bartók Lajos, aki elszavalta *Apotheosis* című költeményét. Ezt követően Rákosi Jenő szólt a szabad sajtóról, utána pedig Ábrányi Emil mondta el *Petőfi és Jókai* című költeményét. Gaal Gyula és Janovics Ferenc is egy-egy verset szavalt el, majd Tóth Ödön az ifjúság nevében beszélt. Az esemény végén még felcsendült néhány Petőfi Sándort dicsőítő dal.

⁵⁵⁶ Az eseményen – többek között – jelen voltak a következők: Szilágyi Dezső, Zsilinszky Mihály államtitkár, Szily Kálmán, gróf Károlyi Tibor, Tóth Lőrinc, báró Lipthay Béla, Szatmári Mór, Czizlay Lajos, Ábrányi Emil (a Budapesti Újságírók Egyesülete küldöttje), Thék Endre, Gerlóczy Károly, Borszéky Soma, Erődi Béla, Forgó István, báró Kaas Ivor, Emich Gusztáv, Zilahy Simon, Rákosi Jenő, Jókai Mór, Zala György és Feszty Árpád.

⁵⁵⁷ A tüntetések. In: *Pesti Hírlap*. XX. évfolyam, 75. szám. 1898. március 16.

⁵⁵⁸ A VIII. kerületi kapitány jelentése a főkapitánynak március 15. lefolyásáról (1898. március 15.). BFL VI. 1. a. 443/1898.

legnagyobb küzdelemmel bírták őket a kerítésen keresztül a kertbe emelni, a hol a jó emberek segítségével életre keltették őket.”⁵⁵⁹

„A nemzeti muzeumot az ünnepies alkalomra vörös drapériákkal, zászlókkal és nemzeti czimerrel díszítették fel. A hatalmas oszlopokat vörös-fehér-zöld posztóval vonták be s az épület kapuját is feldíszítették piros díszszel. Itt állottak sorfalat a lépcsőzeten az öreg honvédek mintegy százan-százötvenen s várakoztak a rendező-bizottságnak iderendelt tagjai.”⁵⁶⁰ A délután 3 óra után néhány perccel kezdődő megemlékezésen⁵⁶¹ az első felszólaló Wolfner Pál⁵⁶² egyetemi hallgató volt, azonban beszédét szinte nem is lehetett hallani, mert a jelenlévő szocialisták folyamatosan a *Munkás Marseilles*-t énekelték. Holló Lajos országyűlési képviselő vette át a szót, majd Kardhordó Árpád következett. A *Szózat* és a *Kossuth nóta* felhangzása után Fényffy Kálmán beszélt, majd Ditrői Nándor kolozsvári egyetemi hallgató elmondta a *Nemzeti dalt*. Lukács János a magyar munkások nevében lépett az emelvényre, azonban beszéde botrányba fulladt, amikor az áltunk már fentebb citált új 12 pontot kívánta felolvasni a hallgatóságnak. Végül ismét Holló kapott szót, aki megkérte a jelenlévőket, hogy – követvén az 1848-as hősök útvonalt – fegyelmezetten vonuljanak a budavári honvédszoborhoz.

A múzeum előtti ünnepség végeztével a tömeg többsége zenekaroktól kísérve a gazdagon feldíszített útvonalon át Budára, a honvédszobor elé vonult. Itt az ünnepség Meszlényi Lajos beszédével kezdődött, majd Lakatos Miklós 48-as hős következett, aki szerint az épp regnáló miniszterelnök földre tiporta a szabadságharc eszméit, és csúszik-mászik az osztrák vezetők előtt. Gramling Kornél az ifjúság részéről mondott köszöntőt, majd Klein Pál és Kun Béla debreceni joghallgató szavalata zárta az ünnepséget. Jelentősebb rendbontás nem történt, bár Semsey Kálmán rendőri jelentése szerint Kun szavalata közben kisebb dulakodás alakult ki a szónoki emelvény körül.⁵⁶³

A Nemzeti Múzeum előtti ünnepségről az emlékező tömeg egy kisebb része, az egyetemi és főiskolai polgárok egyenesen Petőfi szobrához vonultak. Itt Sántha Mihály elszavalta a *Nemzeti Dalt*, majd ifj. Gebhardt Károly mondott ünnepi beszédet, végül Móra Ferenc mondta el *Március 15.* című ódáját.⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ Tüntetések. In: *Budapesti Hírlap*. XVIII. évfolyam, 75. szám. 1898. március 16.

⁵⁶⁰ Március 15 ünnepe. In: *Egyetértés*. XXXII. évfolyam, 75. szám. 1898. március 16.

⁵⁶¹ Magát a megemlékezés leírását és a felszólalásokat lásd: *Rendőri jelentés a március 15-én a Nemzeti Múzeum kertjében elhangzott beszédekről* (1898. március 15.). BFL VI. 1. a. 444/1898; Március 15 ünnepe. In: *Egyetértés*. XXXII. évfolyam, 75. szám. 1898. március 16.

⁵⁶² Az *Egyetértés* szerint Tóth Ödön.

⁵⁶³ Semsey Kálmán jelentése a honvédszobornál történekről (1898. március 15.). BFL VI. 1. a. 445/1898.

⁵⁶⁴ Az eseményre hívó plakát lelőhelye: *Fővárosi Polgártársak! Egyetemi és főiskolai Polgártársaink!* OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Szöveges plakátok. 1898/10.

Budáról a tömeg este fél 6 tájban érkezett meg Petőfi Sándor szobrához, amelyet addigra már megtakarítottak azoktól a *Népszava* számoktól, amelyeket előző éjjel ismeretlen tettesek aggattak rá.⁵⁶⁵ Az ünnepség itt egy apró momentumtól eltekintve méltóságteljes keretek között zajlott,⁵⁶⁶ de utána került sor rendezavarásra. Az ünnepély befejeződése után egy ismeretlen egyén szocialista izgató beszédet tartott. Ennek hatására két rendőr elfogta és elindult vele a katonaság felé a Kötő utcán át. Itt a rendőrök után szaladó munkáselemek az elfogottat kiszabadították, az egyik rendőrt bántalmazták, majd a dulakodásnak rendőri oszlatás vetett véget. Egy rendőrt kórházba szállítottak, mert lováról leesett, majd az 25-30 métert húzta.⁵⁶⁷ Az *Üstökös* erről – és általában a szocialisták e napon követett viselkedéséről – a maga sajátos stílusában a következőképpen számolt be: „A szocialisták március 15-én először rekedtre énekeltek magukat. Mikor berekedtek: verekedtek.”⁵⁶⁸

A nap folyamán még az egykori Pilvax (ekkor Sovanecz-féle) kávézóban is tartottak ünnepséget, amelyen Petőfi és Jókai arcképét leplezték le.⁵⁶⁹

A tisztviselőtelep közönsége hazafias ünnepségekre hívta a polgárokat. Ez az ünnepség három részből tevődött össze. Reggel kegyeletes tisztelgéssel kezdődött Kossuth Lajos sírjának és Petőfi Sándor szobrának megkoszorúzásával, majd Jókai Mór üdvözlésével. Az emlékünnepélyt este fél 6-tól tartották a tisztviselőtelepi kaszinó termében.⁵⁷⁰ Végül este ünnepi lakomára került sor.⁵⁷¹

⁵⁶⁵ A tüntetések. In: *Pesti Hírlap*. XX. évfolyam, 75. szám. 1898. március 16.

⁵⁶⁶ Dr. Molnár Jenő, majd dr. Vig Viktor mondott beszédet, őket Kornai István követte. Ő saját költeményét mondta el, és amikor a zsarnok szót említette, „oly feltűnő és tüntető taglejtéssel fordult és mutatott a budai királyi várak felé, hogy ezen a közönség jó része meg botránykozásának hangos és alább olvasható szavak által adott kifejezést Le vele! – tisztelje a királyt! – szemtelenség! – Disznóság! oda ne mutasson stb. stb.” A rendőri jelentés megjegyezte, hogy Kornai ekkoriban az V. kerületi számvevőszéknél, mint díjnok volt alkalmazva. Ezután elszavalták a *Szabadság-dal* című költeményt, majd két joghallgató a *Nemzeti dal* adta elő, végül Gyulai Pál *Az utolsó huszár* című költeményt. *Splényi Ödön és Beniczky Tamás jelentése a főkapitánynak* (1898. március 17.). BFL VI. 1. a. 448/1898.; valamint *Jelentés a Petőfi szobornál lezajlott ünnepségről*. BFL VI. 1. a. 446/1898.

⁵⁶⁷ *Beniczky Tamás jelentése a IV. kerületi kapitányi hivatalnak és Hegedűs Zoltán felügyelő jelentése a főkapitánynak* (1898. március 15.). BFL VI. 1. a. 447/1898.

⁵⁶⁸ Apró szeg. In: *Az Üstökös*. XLI. évfolyam, 12. szám. 1898. március 20.

⁵⁶⁹ Itt Herczeg Mihály egyetemi rektor és Kovács Dénes hírlapíró beszéde után Tóth Ödön, az Egyetemi Olvasókör elnöke elszavalta a *Nemzeti dal*t, majd Aradi Antal ügyvéd, Ditrői Nándor joghallgató, és végül Bartók Lajos következett. A rendezvény végén a jelenlévők elénekelték a *Himnusz*t. Március 15. ünnepe. In: *Egyvétel*. XXXII. évfolyam, 75. szám. 1898. március 16.

⁵⁷⁰ Itt a *Himusz* felhangzása után Janza Olivér szavalta el ezen alkalomra írt ódáját (*Örven év után*), majd Dr. Kerékgyártó Elek ünnepi beszéde következett. Ezután Platz Ilona szavalta el a *Március tizenötödikén* című költeményt, míg végül a *Szózat*ot énekeltek el az egybegyűltek.

⁵⁷¹ Az esemény meghívója megtalálható: *Meghívó az 1848 március 15-én, végbement történeti események félszázados évfordulója alkalmából a tisztviselőtelep közönsége által rendezendő Hazafias Ünnepségekre*. OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Aprónyomtatványok 1898/43.

A hivatalosnak tekinthető ünnepi megemlékezések sora ezzel véget ért, de voltak olyan elemek, amelyek nem érték be ennyivel: a Baross utcába vonultak, a Függetlenségi Kör épülete elé. Ide fél 8-kor érkezett meg a rendőri jelentés szerint egy nagyjából 300 főnyi tömeg, akik Kossuth Ferencet szerették volna hallani. A kör helyiségének erkélyére a hangzavar hatására ekkor néhány egyén ment ki és egyikük szétoszlásra szólította fel az egybegyűlteket. Még ez a tömeg szét sem oszlott, amikor egy másik 150-200 főnyi csoport érkezett a József körút irányából a Kossuth nótát énekelve. Őket a VIII. kerületi kapitány (Krecsányi Kálmán) az éneklés abbahagyására és távozásra szólította fel. A csoport egy része erre távozott, a többiek a kapitány lovas rendőrökkel verette szét. Ezt követően a Röck Szilárd utcában verődött össze egy kisebb, 100-150 főnyi csoport, akik a Gyöngytyúk utcában több ablakot bevertek. Eközben egy másik, 4-500 főre felszaporodott tömeg a Károly körúton át a Kerepesi út irányába tartott, ahol a lovas rendőrök szétverték őket. A Röck Szilárd utcába fél 9 tájban ismét 40-50 főnyi suhanc csoportosult, akik több ablakot bevertek, de az ifj. Pekáry József segédfogalmazó által éppen arra vezetett rendőrök szétugrasztották őket. Végül 9 óra tájban ismét a József utcában verődött össze 100-150 fő, akik ugyancsak több ablakot bevertek, de a rendőrök ismétlen szétugrasztották őket.⁵⁷² Az est folyamán a *Nemzet* beszámolója szerint 103 főt állítottak elő, közülük 89 19-20 éves suhanc és csavargó, a többi pedig munkás és szocialista volt.⁵⁷³

Kijelenthető, hogy 1898. március 15., a forradalom ötvenedik évfordulója néhány kisebb rendbontást leszámítva aránylag méltóságteljes keretek között zajlott le. Nem állami megemlékezésről volt szó, hanem a '48-asok, az ellenzékiek ünnepéről, így nem csoda, hogy ők az aktuális kormánnyal szemben is protestáltak. A parlamenti ellenzékhez közel álló élclap, a *Borsszem Jankó* ennek megfelelően már az ünnepséget megelőző számában meg is jelentette a maga tizenkét pontját, amelynek egyértelmű aktuálpolitikai éle:

1. *Sajtó-szabadság korlátlan mértékben az állami adóprésnek.*
2. *Gondolat-szabadság minden embernek 0-6 éves koráig. Azután az iskola-kényszer.*
3. *Teljes egyenlőség valamennyi gőzfürdőben.*
4. *A jobbágyok felszabadítása. Ezentúl csak a jobb-ágiaknak szabad minden hivatalt betölteniök.*

⁵⁷² *A VIII. kerületi kapitány jelentése a főkapitánynak március 15. lefolyásáról (1898. március 15.).* BFL VI. 1. a. 443/1898.

⁵⁷³ Tüntetések a mai ünnepnapon. In: *Nemzet*. XVII. évfolyam, 75. szám. 1898. március 16.

5. *A hübéresség eltörlése. Ezentul csak hűtelen béresek lesznek.*
6. *Korlátlan ivás-szabadság, korlátolt pálinkaméréssel.*
7. *A rendek eltörlötnek, csupán a főrendek maradnak meg.*
8. *Föltétlen fotografálási szabadság a magy. kir. állami rendőrség valamennyi közegének.*
9. *Szabad izgatás oláh testvéreink számára.*
10. *Szabad költözési jog felvidéki tót atyánkfiaiinak.*
11. *Gyülekezési szabadság minden magyar állampolgárnak, ha kettőnél többen nincsenek együtt.*
12. *Teljes amnesztia mindazoknak, akik bármely régebi kormány ellen vétettek valamit.*⁵⁷⁴

A parlamenti ellenzéki erők mellett megjelentek a parlamenten kívüliek is, akik eleinte békés, majd az este folyamán erőszakos módon is hangot adtak véleményüknek.

---

⁵⁷⁴ 1898. Új 12 pont. In: *Borsszem Jankó*. XXXI. évfolyam, 11. szám. 1898. március 13.

7. Zárszó

Disszertációnkban arra tettünk kísérletet, hogy néhány – 1873 és 1903 között – Budapesten történt tömegmegmozdulást bemutassunk. Kutatásunk természetesen nem lehetett teljeskörű, azonban álláspontunk szerint a kilenc általunk feldolgozott eseménysor is lehetőséget ad arra, hogy bizonyos óvatos következtetések levonásával zárjuk munkánkat.

A fővárosi tömegmegmozdulásoknak korszakunkban a két legfontosabb társadalmi összetevője az egyetemi diákság, valamint az ipari munkásság volt. Mellettük állandó résztvevőként tekinthetünk az úgynevezett „mob”-ra, a csőcselékre, amely a gyors urbanizálódás következtében Budapesten rövid idő alatt kialakult.

Az egyetemi ifjúságot már az 1870-es években sem hagyták hidegen a politikai események, és megmozdulásaik során főként erős érzelmeiknek adtak hangot. 1876-77 során így a testvéri török néppel vállaltak szolidaritást, érthető okokból az oroszok ellen pozicionálva magukat. 1886-ban azután a közös hadsereg egy tábornokának viselkedése ellen emelték fel a szavukat, majd 1900-1901 folyamán mélységes (katolikus) vallásos érzületükről tettek tanúbizonyságot. Aktivitásukat mindezek mellett jól mutatja, hogy nagy számban vettek részt azokon az eseményeken is, amelyeket az egyéb megmozdulások közé soroltunk be (például az 1880-as Verhovay-féle tüntetéseknél, ahol egy joghallgató életét is vesztette, vagy az 1883-as antiszemita zavargássorozatról), azonban ezeknél nem ők vitték a vezető szerepet.

Az ipari munkásság inkább a századfordulótól vette át a központi státuszt a megmozdulások szításában és számában. Bár az általunk elemzett esetek közül kronológiailag az első helyet az 1874 márciusában bekövetkezett újpesti zavargássorozat foglalja el, ez főként a munkanélküli munkások megmozdulása volt, mindenféle szervezettség és kiérlelt célok nélkül. Megmozdulásaik szervezett keretek közé 1890-ben, az első május elsejei munkásünnep alkalmával léptek, és az első világháború előestéjén, az 1912-es „vérvörös csütörtökkel” csúcsosodtak ki. Mi 1903-ban cezúrát húztunk, azonban megjegyzendő, hogy a huszadik század első évtizedében az ipari munkásság nagymértékben aktivizálta magát.⁵⁷⁵

---

⁵⁷⁵ Például 1904-ben és 1905-ben folyamatos sztrájkmozgalomra került sor, és 1905 decemberében ezzel összefüggésben egy több ezer fős tömeg a *Budapesti Hírlap* szerkesztőségének épületét is megostromolta. 1908-ban a választójog érdekében került sor véres tüntetésekre, míg 1909-ben a Szociáldemokrata Párt által –

Azok az okok, amelyek az embereket az utcára vitték, nagyon eltérőek és sokrétűek voltak, azonban minden esetben összefüggésben álltak a napi politikával. A politikai természetből következően a megmozdulások a hatalommal, illetve a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat képviselő állami szervekkel szemben nyilvánultak meg. Egyrészt a függetlenségi érzelmek, másrészt pedig az általános elégedetlenség volt a két mélyebb okként szolgáló, irányító tényező.

Emellett többször előfordult, hogy a megmozdulás nem az állam és annak szervei, hanem bizonyos társadalmi (esetleg vallási) csoport(ok) ellen nyilvánult meg. Erre jó példa egyrészt az egyházpolitikai reformok ügye, amikor a liberális, a reformok mellett álló erők és a katolikus tömegek fordultak egymás ellen, másrészt pedig az 1883-as antiszemita zavargássorozat, amikor a „népharag” országosan fordult a zsidók ellen.

Az, hogy a megmozdulások eltérő társadalmi bázison nyugodtak, magával hozza ezek eltérő tartalmát és koreográfiáját. Az egyetemista diákság megmozdulásai általában valamely nemzeti-függetlenségi eszmével álltak kapcsolatban, és ezzel összefüggésben a Múzeum körút – és így az Egyetem épülete – környékére lokalizálódtak. A munkásság megmozdulásai a különböző jogok kiharcolását, a munkás érdekvéonyesítés megteremtését állították mozgalmuk homlokterébe, így azok általában oda lokalizálódtak, ahol az adott ügyben illetékes szerv székel. Emellett arra, hogy követeléseiknek hangot adjanak, megfelelő alkalmat kínált az 1890-től évente megrendezett május elsejei hazai és nemzetközi munkásünnepségek sorozata.

Az általunk bemutatott kollektív akciók műfajukat tekintve igen széles skálán mozognak. 1874 márciusában Újpesten egy tipikus munkászavargás történt. 1876 októberében az egyetemisták megmozdulása inkább csak egy felvonulásnak nevezhető, azonban voltak tüntetésre utaló nyomai is. 1880 januárjában a Verhovay-féle tüntetések véres zavargássorozatba torkolltak, csakhogy, mint az 1883-as antiszemita megmozdulások és az 1886-os Jansky-ügy. 1890. május elsején a munkások reprezentatív ünnepséget tartottak Budapest utcáin és a Városligetben, és ugyanez mondható el az 1894-ben az egyházpolitikai reformok ügyében történt megmozdulásokról is (a katolikusok a Vigadóban és annak környékén, míg másfél hónappal később a kormánypártiak a belvárosban, majd a Városligetben tartották nagygyűlésüket). 1898. március 15-én az ünnepi megemlékezések során az ünneplők tulajdonképpen az egész várost birtokba

---

az országgyűlés azon határozata ellen, miszerint tilos a Parlament elé vonulni – meghirdetett demonstráció alkalmával 16-an sérültek meg. GYÁNI 1991. 348-349. o.

vették, míg az 1901-es egyetemista tiltakozás helyi jellegű maradt, az egyetem falai adták a határait.

Álláspontunk szerint a fentebb elemzett megmozdulások csoportosítására nem csak a résztvevők társadalmi helyzete, társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíciója szerint adódik lehetőség. A kilenc mélyebben bemutatott esetet három csoportba oszthatjuk módoszataik és lezajlásuk szerint. Az elsőbe két diákmegmozdulás, az orosz-török háború ügye, valamint az egyetemi kereszt-mozgalom tartozik. Ezek hasonlósága természetesen mindenekelőtt az egyetemisták jelenlétében áll, de emellett abban is, hogy mindkét esetben az Egyetemi Kör irányította a háttérből az eseményeket, és a diákok célja mindkét alkalommal a szolidaritás kinyilvánítása volt egyrészt a török nép, másrészt pedig a Katolikus Egyház, sőt, tágabban értelmezve a hívők közössége felé.

A második csoportba 1890. május 1., az egyházpolitikai reformok ügyében kifejtett aktivitás, valamint 1898. március 15. tartozik. E három esemény közös vonása, hogy reprezentatív nagygyűlések sorozatáról beszélhetünk, amelyek minden esetben békésen zajlottak le,⁵⁷⁶ és vidéken is éreztették hatásukat. Mindhárom alkalommal aktuálpolitikai témák kerültek tárgyalásra hasonló koreográfia szerint.

A harmadik csoportba az erőszakosan lezajlott zavargások tartoznak: az 1874-es újpesti zavargássorozat, a Verhovay-féle tüntetések, az 1883-as antiszemita zavargássorozat és az 1886-os Jansky-ügy. Ezek közös pontja elsősorban az, hogy mind a négy esetben kirívóan magas arányban került sor erőszakos akciókra. Emellett – hosszabb-rövidebb idő alatt – mind a négy eseménysor jól látható ívet írt le. Egy konkrét eseményre válaszul természetes reakcióként csődültek össze az emberek, és a megmozdulások eleinte még élvezték a sajtó és/vagy egyes parlamenti erők támogatását. Ezt követően az események radikalizálódtak (az 1883-as eseményt leszámítva minden esetben volt halálos áldozat is), majd ennek hatására a támogató erők kivonultak mögülük, így hosszabb-rövidebb idő alatt teljesen kifulladásra kerültek.

Érdekesség, hogy – az egyébként Budapesten a megalakulástól folyamatosan jelenlévő marginális rétegek megléte ellenére – a lakosság protestpotenciálja minimális volt. Az egész korszakban mindössze egy-két esetben fordult elő, hogy az események

---

⁵⁷⁶ Érdekes hasonlóság a három békésen lezajló eseménysor között, hogy mindegyikkel kapcsolatban sor került kisebb konfliktushelyzetre, azonban ezek nem voltak számottevők. 1890. május 1-jén a ferencvárosi malmok környékén alakult ki konfliktushelyzet, 1894-ben a liberális nagygyűlésről az egyetem felé tartó diákok kerültek összetűzésbe az utca embereivel, míg 1898-ban a szocialisták verekedtek össze a rendőri kőzeggel.

hosszabb ideig foglalkoztatták a lakosságot. Ez annak is köszönhető, hogy ekkoriban még nem létezett „tömeghagyomány”, ennek ki kellett alakulnia.

A történész feladata a múlt tanulmányozása. A tanulmányozásból direkt tanulságokat levonni azonban veszélyes vállalkozás. A múlt nagyon komoly tanulságokat kínál számunkra, de a következtetések mindenek előtt sokoldalú elemzést, mérlegelést, óvatosságot és megfontoltságot kívánnak. Munkánkkal ahhoz kívántunk hozzájárulni, hogy a történelemszociológia közelebb jusson a dualizmus nagyvárosi hétköznapijainak megismeréséhez, megértéséhez néhány olyan esemény tanulmányozásán keresztül, amelyek az adott korban központi kérdésként foglalkoztatták a főváros lakosságát, mára azonban jórészt a feledés homályába merültek.

8. Mellékletek

8.1. Jogszabályok

8.1.1. Ministeri rendelet a népgyűlések iránt. 1848. április 20.

Nemtelen bujtogatások következtében a közrend, a személy- és vagyonbátorság tegnap botrányosan megháborított. Vannak, kik a népgyűlések szabadságával visszaélnek. Az ország felelős ministeriuma, a törvény által reáruházott hatalmat, úgy a törvényes szabadság megóvása, mint az ezzel válthatatlan kapcsolatban levő közrend fenntartása végett teljes eréllyel akarván gyakorolni, a törvény nevében rendeli és parancsolja:

1. A tegnapi zavargások folytatói, előidézői, a békés polgárok személy- és vagyonbiztosságának megtámadói ellen bünvádi vizsgálat, s bírói eljárás rendeltetett.
2. Akiket a törvény közrendelleni bujtogatások miatt bűnösnek találand, azok az okozott károkért, s költségekért is felelősekké tétetnek.
3. A közönség felszólíttatik, hogy a zavarokra vezethető céltalan csoportozásoktól óvakodjék. Meghagyatik egyszersmind, hogy ha a rendnek és nyugalomnak megzavarása akképp folytattatnék s a csoportozat az illető polgári hatóság biztosának a törvény nevében teendő háromszori felszólítására sem oszolnék el békésen, általa az elosztatás minden ily esetben fegyveres erővel fog eszközöltetni.

Nemcsak a rendnek s közcsendnek tekintete, hanem a nép jogainak sértetlen fenntartása is megkívánja, hogy a népgyűlések rendetlen zavarrá, és lázongó csoportozásokká ne fajuljanak; e végre tehát Buda Pestet illetőleg rendőrileg ezennel ideiglenesen rendeltetik:

Népgyűlést senki össze nem hívhat, hacsak annak idejét, helyét s világosan kifejezett célját a városi törvényhatóság elnökének 24 órával előbb be nem jelenti, és ha ily előleges bejelentés nélkül valaki népgyűlést hívna össze, a hatóságnak kötelessége leend a népgyűlést meggátolni, vagy ha már összejött, elszélesztetni. Az összehívó pedig rendőrileg feleletre vonatik.

Ha a kitűzött cél valóságos törvényszegést foglal magában, a törvényhatóság elnöke köteles annak összehívását eltüntetni, s aki e tilalom ellenére mégis összehívja a népgyűlést, mint lázító fog a törvények nevében büntettetni.

A városi törvényhatóság elnöke köteles ügyelni arra, hogy a népgyűlés erőszakos kitörésekre át ne menjen, vagy annak kitűzött célja más valamely törvényszegési célra ne változzék, és ily esetben a népgyűlés azonnal el fog oszlattni, és mind az, aki a népgyűlést összehívta, mind pedig azok, kik a kitörést, vagy a kitűzött célnak átváltoztatását szónoklataikkal, és biztatásaikkal eszközölték, feleletre, s illetőleg törvényes büntetésre vonatnak.

Polgárok! Midőn az ország szabadsága a törvényes rend által megszilárdításra vár, a rendháborítás a törvényes szabadságnak legnagyobb ellensége. A ministerium minden honpolgároktól, és különösen a személy- és vagyonbátorság fenntartásának nemes hivatásával megbízott nemzetőrsegtől megvárja, hogy a törvény szentségének sértetlen tartására azon hazafiúi eréllyel dolgozzék közre, mely a nyugtalan időkben a polgári erények legnagyobbika.

Nem a népnek érdekében cselekszik az, ki céltalan csoportozásokat eszközöl s ámitó biztatásokkal gyűjti össze a lakosokat, mert ez által a munkás napszámostól, az iparűzőtől, a kereskedőtől legdrágább kincsét, a munkára szükséges időt rabolja el. S midőn azt ígéri, hogy a nép szükségein segít, éppen akkor népínséget idéz elő a munka és szorgalom megzavarása által.

A felelős kormány szent kötelességének tartja minden kérelmet meghallgatni, minden jogszerű kívánatot törvényes hatalmának teljes erejével támogatni és teljesíteni: de törvényszegésre irányzott csoportozásokat eltűrné nem szabad, és ily csoportozások erőszakos követelésének engedni soha nem fog.

A miniszterelnök, a belügy és igazságminister ezen rendelet végrehajtásával megbizatnak.

Pest, april 20. 1848. gróf Batthyány Lajos, Deák Ferencz, báró Eötvös József, Klauzál Gábor, Kossuth Lajos, gróf Széchenyi István, Szemere Bertalan.⁵⁷⁷

---

⁵⁷⁷ MOL K 148. 1868 -III-1035.

8.1.2. Az 1848. évi 216. B. sz. belügyminiszteri rendelet: Arad város közönségéhez

Midőn a törvényhozás a szabadság és felelősség kincseit törvényes úton kivívta: az egyesség ellenállhatatlan erkölcsi erejére támaszkodott; oka volt hinni, hogy amely egyesség e drága növényt hazánkba átültette, ápolásban eloszlan nem fog. E nemes hitében azonban csalódott, csalódott éppen ott, hol ezt legkevésbé sejtette, egy városban, mely magát szabadnak nevezi, de szabad lenni nem tud, mely a műveltség címét veszi igénybe, de a személyes szabadság megtámadására és aljas erőszakoskodásra vetemedik.

Neheztelő érzettel fogadtam bejelentését azon botrányos kicsapongásnak, mely a folyó hónap 17-én rendes elnöklet alatt tartott gyűlésben követtetett el, mert benne a törvény iránti engedetlenséget látom s egy példát, mely magának a városnak kárára a közel vidékre is hathatna.

Ennélfogva, hogy hasonló esetek megelőztessenek a következőket rendelem:

1. Kik népgyűlést összehívni szándékoznak, ennek idejét, helyét és célját legalább 24 órával előbb a városi törvényhatóság elnökének írásban bejelenteni tartoznak.

Ha a gyűlés célja törvénszeres, az elnök az engedélyt megadni, ellenben, ha törvénszegést vagy a közrend erőszakos megháborítását foglalja magában, tilalmazni, köteles.

Az elnök tartozik ügyelni, hogy az engedélyezett népgyűlés törvényellenes irányban ne vezetessék; ily esetben a népgyűlést eloszlottnak jelenti és mindazokat, kik szónoklataikkal és biztatásaikkal törvénszegésre ingerelnek, mindazokat, kik az elosztatás kijelentése után a gyűlést folytatnák, törvényes büntetésre vonatja.

Ha ki pedig a tilalom ellenére népgyűlést hívna össze, ezt a hatóság meggátolja, vagy ha már összejött, elszéleszti; az összehívót pedig, mint lázítót törvény szerint feleletre vonja.

(A II. és III. pont a tisztválasztásról, illetve a nemzeti őrsereg megalakításáról szól.)⁵⁷⁸

---

⁵⁷⁸ Idézi: RÉDEY 1903. 14-15. o.

8.1.3. Törvényjavaslat az egyesülési és a gyülekezési jogról (1868)

I. fejezet

Az egyesülési jogról

7. §.

A törvény különösen tilt minden oly egyesületet:

- a.) melynek célja az állam alapelvével, céljával, az állam fennálló kormányzati formájával vagy az ország területi épségével avagy állami egységével vagy végre a közérkölsiséggel ellenkezik;
- b.) mely az állam büntető hatalmának következményeit egyleti úton meghiusítani akarná;
- c.) mely törvényeken alapuló jogokat egyesületi izgatás, fenyegetés tárgyál tűz ki;
- d.) mely idegen hatalomnak saját ügyeire bár csak közvetlen befolyást engedne, vagy ellenkezőleg idegen hatalom ügyeibe bármi módon beavatkozni kíván;
- e.) melynek működése a közrend s békére s az egyes vallásfelekezetek vagy nemzetiségek közötti békés együttélésre veszélyes;
- f.) mely magának vagy vezetőinek az egyes tagok felett a törvénnyel ellenkező hatalmat tulajdonít, ezeket feltétlen engedelmességre, vagy bizonyos cselekvények vagy mulasztásokra, titoktartásra, esküvel, vagy anélkül kötelezi, a nem engedelmeskedő tagok, vagy az egyesületi kapcsolaton kívül álló egyének irányában erőszak, fenyegetés, megfélemlítés használatát engedi vagy rendeli;
- g.) mely tagjai, képviselő közegei, választmánya, s tisztviselői szerveit titokban tartja.

II. fejezet

A gyülekezési jogról

16. §.

Magyarország polgárai törvény által nem tiltott célokra békésen és fegyver nélkül szabadon gyülekezhetnek, és ezen jognak gyakorlása a következő §§-okban körülírt módon eszközözlendő bejelentés mellett előleges hatósági engedélytől nem feltételeztethetik.

17. §.

A jelen törvény tilt minden olycélú gyülekezést, melyre a 7. §. értelmében egyesületet alakítani nem szabad.

18. §.

A bejelentés szabad királyi s ezekhez hasonló városokban a főpolgármester illetőleg főbírónál, megyékben, szab. kerületek, vidékek és székekben az illető szolgabíró, kapitány, dulló vagy inspectornál történik.

A bejelentésnek írásban az összejövetel helyét, napját, óráját, s tüzetesen meghatározott célját magában foglalnia, és politikai célú gyűléseknél hét, egyéb célúaknál pedig három oly személy által kell aláírva lennie, kik magyar állampolgárok, egy éven túl a városban vagy járásban állandóan laknak, s koruk 24.-ik évét meghaladták.

Ezen bejelentést az aláíróknak legalább ketteje a gyűlés tartása előtt a fentebb nevezett hatósági személyeknek hat nappal előbb személyesen tartozik átadni, amely alkalommal a történt bejelentésről a hatóság közrend fenntartási közegeinek kíváratára előmutatandó elismervény adatik.

19. §.

Azon hatósági közeg, kinél a bejelentés történt, felelősség mellett köteles a bejelentett gyűlés megtartását felfüggeszteni, s e tekintetben, az ügyállás kimerítő előadása mellett a törvényhatóság elnöksége útján végelhatározásért a belügyministerhez legfeljebb 48 óra alatt jelentést tenni a következő esetekben:

- 1.) ha a bejelentett gyűlés célja világos törvényszegést, vagy a fennálló törvények erőszakos felforgatására, azok végrehajtásának megakadályozására, azok iránti engedetlenségre s a törvényes közegek iránti tiszteletlenségre irányzott izgatást vagy tüntetést foglal magába;

- 2.) ha az az állam kül- vagy belnyugalma s biztonsága, vagy valamely törvényesen bevett vallás, vagy valamely hazai nemzetiség ellen van irányozva;
- 3.) ha a helyi vagy vidéki izgatottságnál fogva a gyűlés megtartása a közrend és biztonságra veszélyessé válhatnék.

E felfüggesztést az esetben, ha az illetékes hatósági közeg ebbeli köteletségét nem teljesítené, értesülésre a törvényhatóság elnöke eszközölné.

20. §.

Oly gyűlekezeteknél, melyeket nyilvános helyeken vagy szabad ég alatt kívánnak tartani, azon közegnek, kinél a bejelentés eszközölné, nemcsak joga, hanem kötelessége is meghatározni azon közrendészeti feltételeket, melyek alatt a gyűlés megtartható, és ezen feltételeknek az illetők kifogás nélkül engedelmeskedni tartoznak.

Áll ez különösen a körmenetekről és fáklyás zenékről, mennyiben ez utóbbiak a 19.-ik §. hatálya alá nem esnek, vagy a helyi körülmények szerint tűz vagy más rendőri szempontból be nem tiltatnak.

Országos vásárok idején és helyein gyűlekezetek szabad ég alatt és nyilvános helyen nem tartathatnak, úgyszintén az utcákon és utakon sem.

21. §.

Azon napokon, melyeken az országgyűlés egyik vagy másik háza ülést tart, Budapest egész területén politikai célú gyűlekezetet szabad ég alatt vagy nyilvános helyen tartani nem szabad.

22. §.

Ha a bejelentők a gyűlést a meghatározott időben meg nem tarthatnák, újabb bejelentésnek van helye.

23. §.

A gyűlés helyén és folyama alatt a jó rend fenntartásáért, valamint azért, hogy a gyűlekezet a bejelentett tárgytól el ne térjen, elsősorban a gyűlekezet elnöke s az aláírók (18. §.) felelősek.

24. §.

Ha az előbbi §-ban említett közegek ebbeli kötelességüket teljesíteni nem tudnák, vagy nem akarnák, a jelen lévő, vagy értesített hatósági közegnek lesz kötelessége a gyűlést azonnal felosztatni, és ugyan a következő esetekben:

- 1.) ha az tanácskozása körébe oly tárgyakat vonna be, melyekre nézve egyesülni s gyűlést tartani a 7. és 19. §§-ok szerint tilos;

- 2.) ha a gyűlés oly fordulatot vesz, mely a jelenlévők személyes biztonságát vagy a közrendet és békét fenyegeti vagy éppen megsérti.

Evégből ugyan az megismerhetős végett két, csak oldalfegyverrel ellátott, hatósági rendőr kíséretében a gyűlés helyére, vagy ahhoz lehetőleg közel menend, s csendességet követelve a következő felhívást intézendí hangosan és érthetően a gyűlekezetéhez:

„Urunk királyunk, és a törvény nevében ezennel rendelem, hogy minden egyes jelenlévő ezen gyűlekezetet rögtön békésen elhagyva lakába, vagy rendes foglalatosságához térjen, a nem engedelmeskedők mint lázadók fogván büntettetni.”

25. §.

Ha a megbízottnak ismételt felhívására sem állana be a csend, azt a fennebbi felhívást fennhangon megteszi, mi oly törvényszerű hatással bír, mintha a felhívás teljes csendességben történhetett volna meg.

26. §.

Ha a fentebbi felhívás után egy negyed órával a helyszínén vagy más nyilvános helyen a gyűlés tagjai közül tizenkettőnél több egyén együtt találattátnék, azok mint törvénytelen gyűlekezet karhatalommal is elszélesztendők, s mint lázadók bűnperbe fogandók.

27. §.

Bárminemű országos törvényhatósági, vagy községi választási nyilvános gyűlések, értekezletek, a választás törvényszerű kihirdetésének idejétől számítva a választásig, egy választónak a gyűlés helyét és idejét magában foglaló egyszerű bejelentése mellett, a jó rend és csend korlátai között, de csak a választásra vonatkozó kérdések iránt szabadon tarthatók, ezekben azonban kizárólag csak választási joggal bírók vehetnek részt, az ezzel nem bíróknak eltávolítása szükség esetében a hatóság megbízottja által a 24. 25. és 26. §§-okban foglalt módon eszközözlendő.

28. §.

Nyilvános gyűlekezeteken vágó, szúró, lövő s általában oly eszközzel, mely tetteges bántalmazásra használható, vagy – a választási gyűléseket kivéve – zászlókkal és egyéb külső jelvényekkel, vagy katonai rendben és sorban megjelenni tilos.

29. §.

A törvény határai közt megtartott gyűlekezet megállapodásai fölött szerkesztett kérvényeket a gyűlekezetnek legfeljebb tíz tagja nyújthatja illető törvényes helyén át, s az átnyújtás alkalmával a gyűlekezetnek már eloszlottnak kell lennie.

30. §.

Az aláírók kik:

- a.) más mint a bejelentett helyre és időre hívják egybe a gyűlést;
- b.) más mint a bejelentett tárgyat bocsátanak tanácskozás alá, és
- c.) a bejelentett tárgytól eltérés esetében a gyűlés feloszthatása végett azonnal jelentést nem tesznek;

azon gyülekezők kik, bejelentés, vagy nem törvényszabta módon eszközölt bejelentés, s erről adandó elismervény nélkül tizenkét egyénnél többől álló nyilvános gyűlést tartanak; akik a felfüggesztés dacára tizenkettőnél nagyobb számban gyülekeznek; akik a gyűlés bejelentett tárgyától eltérnek, s elnöki vagy más oldalról jött figyelmeztetés dacára az eltérés mellett maradnak;

Az elnökök, kik a szólókat azzal, hogy a tárgytól eltértek, figyelmeztetni, s általában a jó rendet fenntartani vonakodnának, akik a rendőri feltételeket megszegik, fejenként 500 ftig terjedhető bírsággal, s ha azt 8 nap alatt be nem fizetik, megfelelő fogsággal büntetendők.

31. §.

Lázadónak tekintendő, s mint ilyen a helyszínén elfogható, és bűnügyi kereset alá veendő mindaz:

aki a hatóság képviselője felhívására le nem csendesül, s tovább zajongva a felhívás megértését lehetetlenné teszi;

aki a felhívásra a gyülekezetet el nem hagyja;

aki a karhatalomnak elszélesztésnél tényleg ellenszegül.

32. §.

Úgyisintén lázadók, kik a gyűlésileg megállapított kérvénynek több, mint 10 tag által eszközölt (29. §.) átnyújtásában részt vesznek vagy kik az átnyújtás alkalmával szét nem oszlottak.

33. §.

A jelen törvény szabályai alá nem tartoznak a nyilvános vigalmak, nászmenetek, szokott népnünep s menetek, temetési gyászmenetek, processiók, búcsújárások, és oly gyülekezések, melyek egy törvényesen bevett vallás szertartásai szerint, a vallás külső gyakorlása végett az egyházi törvények s az eddigi szokás korlátain belül tartatnak.

Általános intézkedések

34. §.

A törvényhatóság elnöke az egyesületi és gyűlési jegyzőkönyveket és ügykezelést bármikor megtekintheti.

35. §.

Háború vagy lázadás idején, vagy a köznyugalmat s rendet veszélyeztető nagyobb fokú izgatottság eseteiben a belügyministernek jogában áll saját felelősségére a jelen törvényt egészben, vagy részben az egész országra, vagy annak egyes részére nézve felfüggeszteni. – Ha a törvényhozás ily alkalommal együtt nem leendene, köteleességében áll ez intézkedését a törvényhozás legközelebbi ülészakájában bejelenteni.

36. §.

A községi előjárónak azon joga és kötelessége, mely szerint községeik területén a jó rendet és köznyugalmat fenntartani kötelesek, gyülekezetek alkalmával is teljes épségben marad, s ez különösen akkor érvényesítendő, ha a gyülekezet alkalmával a törvényhatóság valamely közege jelen nem volna.

37. §.

A jelen törvény II-ik fejezetének 23, 24, 25, 26 (a választásoknál a 27 is), továbbá 28, 29, 30 és 31 §§-ai minden gyülekezet megnyitása alkalmával egész terjedelmükben felolvasandók, minek elmulasztása miatt az elnök s az aláírók 200 ftig terjedhető bírsággal büntetendők.

38. §.

A jelen törvény elleni cselekvényekre vagy mulasztásokra szabott büntetések alkalmazása azon első folyamodási törvényszék illetőségéhez tartozik, melynek kezületében az egyesület székhelye van, vagy a gyűlés tartatott; - kivétetik a 20. §., melynek áthágása rendőri úton büntettetik.

39. §.

A megítélt bírság egyik fele azon hatóság házi pénztárába foly, melynek területén az egylet székhelye van, vagy a gyűlés tartatott; másik fele pedig székhelyén létező szegény- vagy kórházi alapokat illeti.

40. §.

A jelen törvény végrehajtásával a bel- és igazságügyi ministerek bizatnak meg, kik e tekintetben a törvényhatóságokat és elnökeiket a törvénynek megfelelő végrehajtási utasításokkal látandják el.⁵⁷⁹

8.1.4. Az 1868. évi 128. sz. belügyminiszteri rendelet:

1. A népgyűlések helye és órája a hatóság főnökének előre bejelentendő s minden népgyűlés, mely előleges bejelentés nélkül tartatnék meg, a hatóság által felosztatandó. A felosztatás olykép eszközözlendő, hogy egy hatósági tisztviselő az egybegyűlteket a szétoszlásra a törvény nevében felszólítja; ha ennek sikere nem lenne, a célnak megfelelő komolyabb rendszabályok is alkalmazhatók, úgy azonban, hogy katonai erő csak a legvégső szükség eseteiben alkalmaztassék.
2. A népgyűlés rendezői felelőséggel, tartoznak aziránt, hogy a népgyűlésen a fennálló alkotmány, a közrend és a törvények ellen minden izgatást nemcsak kerülni, sőt akadályozni fognak, minél fogva a rendezők a hatóság főnöke által feljegyzendőek.
3. A hatóság főnöke köteles minden népgyűlés befolyását egy kiküldött tisztviselője által figyelemmel kísérni s ha ez azt tapasztalná, hogy a népgyűlés a törvény, alkotmány és közrend elleni izgatással járulna el, a népgyűlést az első pontban körülírt módon felosztatja.
4. A hatóság főnökének kötelességében áll mindazoknak, kik ily népgyűlések alkalmával az alkotmány, törvények és közrend ellen kihágásokat követtek el, megfenyítettése iránt, a kellő lépéseket azonnal megtenni, egyszersmind pedig ily eseteket hozzám haladéktalanul feljelenteni.⁵⁸⁰

---

⁵⁷⁹ MOL K 148. 1868-III-1035.

⁵⁸⁰ Idézi: RÉDEY 1903. 16. o.

8.1.5. 1874. évi XXXIII. törvénycikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről

104. §.

A párt, vagy jelölt zászlóját, jelvényét imaházra, állami, törvényhatósági, városi vagy községi középületre, vagy nyilvános iskolára kitűzni tilos; tilos továbbá a zászló vagy jelvény erőszakos eltávolítása oly helyről, hová azoknak kitűzése törvényesen meg van engedve.

Nyilvános pártgyűlés, pártünnepély, körmenet, rendezett tanácsú városokban a polgármesternél, másutt a törvényhatósági tisztviselőnél, s ha ilyen helyben nincs, a községi előljárásnál a megelőző napon mindig bejelentendő, ezeken a polgármester, illetőleg tisztviselő személyesen jelen lehet, az előljárátság pedig magát megbízott által képviseltetheti.

A ki a zászlót, jelvényt a fentebb megjelölt tiltott helyekre kitűzte, vagy kitűzését elrendelte, vagy ki a zászlót, vagy jelvényt oly helyről, hová annak kitűzése megengedve van, erőszakosan eltávolítja, vagy megrongálja, vagy a be nem jelentett nyilvános pártgyűlést, pártünnepélyt, körmenetet rendezte, a közigazgatási hatóság által rendőri úton 100 ffitig terjedhető bírsággal, vagy 20 napig terjedhető fogsággal büntetendő.

A tiltott helyre tűzött zászlót, jelvényt az előljárátság eltávolítani köteles.⁵⁸¹

8.1.6. 1879. évi XL. törvénycikk

76. §.

Aki nyilvános táncvigalmat, álarcos menetet, hangversenyt, tűzijátékot, állatseregetet, kiállítás vagy hasonló látványt, amelyre fennálló ministeri rendelet vagy szabályrendelet szerint, a hatóság engedélye szükségeltetik, ennek engedélye nélkül vagy az engedély megszegésével rendez, illetőleg tart: száz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

---

⁵⁸¹ *Magyar Törvénytar. 1872-1874. évi törvényczikkek.* Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1896. 330. o.

78. §.

Aki nyilvános ünnepélyek, népünnepek, körmenetek vagy más csoportosulások alkalmával, a szerencsétlenségek kikerülése és a rend fenntartása céljából tett hatósági intézkedéseket megszegi: száz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.⁵⁸²

8.1.7. 1881. évi XXI. törvénycikk. A Budapest-fővárosi rendőrségről

7. §.

Különösen feladatai közé tartozik a fővárosi rendőrségnek:

- a) a szabad közlekedésnek biztosítása utcákon, utakon, tereken, a Dunán, - s bármely okból eredett közlekedési akadálynak rögtön elhárítása;
- b) intézkedni a személy- és helyi áruszállításnak minden néven nevezendő közegeit és eszközeit illetőleg mindazok iránt, mik közlekedés közben a rend, személy- és vagyonbiztonság, kényelem, s általában a nagyközönség jogos igényeinek biztosítására avagy zavarok és bántalmazások elleni gyors és sikeres megóvására megkívántatnak;
- c) a főváros területén a nyilvános színelőadásokra vonatkozó engedélyek adása – a magyar nemzeti színház kivételével – a tisztán rendőri felügyelet gyakorlása pedig a nemzeti színházat illetőleg is – a fővárosi rendőrség hatáskörébe tartozik;
- d) rendelkezőleg intézkedni a közérkölciség és szemérem érdekeinek megóvása iránt.

A főváros törvényhatóságának ez irányban eddig fennállott azon joga, hogy a kéjnéptelekre vonatkozó engedélyek a rendőrség által csak vele egyetértőleg adathatnak, nézetkülönbség esetében pedig a belügyminister dönt, továbbra is fenntartatik;

- e) mindennemű nyilvános előadások, mutatóványok, táncvigalmak, fáklyás és egyéb menetek a fővárosi rendőrségnél jelentetnek be, s a mennyiben azokhoz a fennálló törvények vagy törvényes gyakorlat szerint engedély kívántatik, adja az engedélyeket; az üzletszerű ily előadásokért az 1875. évi

---

⁵⁸² *Magyar Törvénytár. 1879-1880. évi törvénycikkek.* Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1896. 204. o.

XXV. t.-cz. 7. és következő §§-ai által megállapított díjakon kívül fizetendő díjak minimumát és maximumát – a belügyminister jóváhagyása mellett – a fővárosi közgyűlés, az engedélyek kiállításáért és a rendőri segédletért járó díjakat pedig, szintén belügyministeri jóváhagyás mellett, a fővárosi rendőrség állapítja meg. Egyes konkrét esetben a fentebbiek szerint megállapított szabályrendelet korlátai között, a fővárosi rendőrség alkalmazza a díjtételeket, s az előadás díját a főváros, az engedély kiállítása és a rendőri segédlet díját pedig a rendőralapba szolgáltatja be;

- f) törvényes hatáskörében életbelépteti a béke és közrend fenntartására, s ha az megzavartatott, annak helyreállítására esetenként szükséges intézkedéseket.

32. §.

Ha a rendet és közbékét komolyan veszélyeztető nagyobb mérvű népcsoportosulás vagy tényleges lázadás esetében, a sorkatonaság vagy honvédség segélye igénybe vétetik, ennek tényleges fellépése előtt a fővárosi rendőrség egyik megbízott, s külső jel - nemzeti színű vállszalag - által felismerhető tisztje, a veszélyes összecsoportosulás vagy lázadás helyén a zavargókat dobszó vagy harsona általi figyelmeztetés után a "törvény nevében" békés szétoszlásra hangosan és azon hozzáadással hívja fel, hogy engedetlenség esetében a fegyveres erőnek rögtön alkalmazása fog következni.

A felhívás, a mennyiben a körülmények engedik, még kétszer és utoljára ismételtetik.⁵⁸³

8.1.8. Budapest Főváros Törvényhatósági Bizottsága 731/1883. számú szabályrendelete:

1.

Aki illetéktelenül a főváros területén (utcán, utakon és a nyaralók közelében) az éji nyugalmat háborító zajt, lármát idéz elő vagy durva botrányt okoz; ki a nyilvánosság jellegével bíró mulatóhelyek nyílt vagy zárt helyiségeiben a közrendet háborítja vagy egyes személyeket közbotrányt okozó cselekmények által megsért, kihágást követ el, s 2 firtól 50 forintig terjedhető, a fővárosi szegényalap javára fordítandó pénzbüntetéssel, a

⁵⁸³ *Magyar Törvénytár. 1881. évi törvényczikkek.* Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1896. 102-103; 107. o.

pénzbüntetést képező összegnek behajthatatlansága esetén pedig 5 napig terjedhető elzárással büntetendő.

Az elzárás időtartama az 1879:XL. Törvénycikk 22. §-a értelmében határozandó meg.

2.

Ezen szabályrendelet megtartására a fővárosi rendőrség ügyel fel s áthágóit ugyanő bünteti.

8.1.9. Az 1897. évi 3441. sz. rendőrfőkapitányi rendelet:

Tapasztaltatván, hogy egyes rendőrtisztviselők a gyűlésekre vonatkozó bejelentési kötelezettség iránt kellőképp tájékozva s a be nem jelentett gyűlésekkel szemben követendő eljárással tisztában nincsenek; ezennel netáni illetéktelen jogos panaszokra alkalmat szolgáltatható rendőri beavatkozás megelőzése céljából az összes rendőrtisztviselők figyelmét az 1848. évi 216. és 1868. évi 128. sz. magas belügyminiszteri rendeletek azon intézkedéseire felhívom, mely szerint azok, kik népgyűlést összehívni szándékoznak, ennek idejét, helyét és célját legalább 24 órával a hatóság főnökének írásban bejelenteni tartoznak, továbbá, mely szerint minden népgyűlés, mely előleges bejelentés nélkül tartatnék meg, a hatóság által feloszlátandó. A feloszlátás olyképp eszközzendő, hogy egy hatósági tisztviselő az egybegyűlteket a szétszórásra a törvény nevében felszólítja, ha ennek sikere nem lenne, e célnak megfelelő komolyabb rendszabályok is alkalmazhatók.

Ebből folyólag a törvényes bemutatási záradékkal ellátott alapszabályokkal bíró egyletek, testületek, szövetkezetek és társulatok által alapszabályaik értelmében tartandó rendes és rendkívüli köz- és választmányi gyűlések, valamint egyesek, vagy bizottságok, vagy valamely egylet, testület, szövetkezet vagy társulat által egybehívott értekezletek hatósági bejelentés kötelezettsége alá nem esnek és így azon körülmény tehát, hogy ily gyűlés vagy értekezlet a székesfőváros, Újpest és Rákospalota területére nézve a kifejtett joggyakorlat szerint illetékes főkapitányságnál bejelentve nem lett, a gyűlés vagy értekezlet feloszlátásának indokául nem szolgálhat.

Ellenben minden egyesek, vagy bizottságok, vagy valamely egylet, testület, szövetkezet, vagy társulat által bármi célra egybehívott, mindenki által látogatható

gyűlésekre nézve fennáll a hatósági bejelentés kötelezettsége s ily gyűlések, amennyiben bejelentés nélkül megtartatnának, mindig feloszlathatók.

A feloszlásra vonatkozólag pedig elrendelem, hogy az a fenthivatkozott magas belügyminiszteri rendelet vonatkozó intézkedésének megfelelően mindig rendőrtisztviselő, lehetőleg az intéző rendőrséghez tartozó tisztviselő által eszközzendő s hogy oly esetekben, midőn kétely merül fel az iránt, hogy valamely gyűlés feloszlatandó-e, vagy sem, rövid úton a főkapitánysághoz jelentés teendő.

Budapesten, 1897. évi márczius hó 12-én.

Radnay Béla, főkapitány.⁵⁸⁴

8.1.10. A 7658/ eln. 897. számú rendelet:

Az a kérdés merült fel, hogy a gyűlésekre hatósági biztos minőségben kiküldött r. tisztviselők jogosítva vannak-e oly intézkedések megtételére, melyeket a gyűlésen résztvevőknek testi biztonsága s egyáltalán általános rendőri és közbiztonsági érdekek szempontjából foganatosítani szükségesnek tartatik és vajon ezen intézkedéseket a gyűlés rendezői, illetve annak elnökségének ellenszegülésével szemben is megtehetik-e.

Ezen kérdés eldöntésére a gyűlésekre kirendelt tisztviselők miheztartása s jövőben való alkalmazkodása végett a következőket rendelem:

Minden oly esetben, midőn a hatósági biztos minőségben kiküldött r. tisztviselő a gyűlés színhelyétől szolgáló helyiség fekvése, berendezése, a kijáratok elégtelensége, avagy az elnökség asztalának helyzete tekintetében azt tapasztalja, hogy ezen berendezés által a gyűlésen résztvevők testi biztonságát veszélyeztetik, vagy hogy azok szükség esetén a karhatalom kifejtésének vagy egyéb rendőri intézkedések szabadon és akadálytalanul való eszközölhetését lehetetlenné teszik, a hatósági biztos nemcsak jogosítva, de kötelezve van, hogy már a gyűlés megkezdése előtt, de lehetőleg a gyűlés rendezői, illetve az elnökséggel egyetértve, de szükség esetén annak akarata ellenére is kellő módon intézkedjék arra nézve, hogy úgy a gyűlésen résztvevők, mint az ő akadálytalan ki és bejárása minden módon lehetővé tétessék.

Budapesten, 1897. évi június hó 11-én.

Radnay Béla, főkapitány.⁵⁸⁵

---

⁵⁸⁴ Idézi: RÉDEY 1903. 19-20. o.

⁵⁸⁵ Idézi: RÉDEY 1903. 41. o.

8.1.11. Az 1898. évi 766. sz. belügyminiszteri rendelet:

Az 1848. évi április 28-án 216. sz. a. és 1868. évben 128. eln. sz. a. kiadott belügyminiszteri rendeletek, valamint az ezek alapján kifejtett joggyakorlat értelmében népgyűlések az illetékes I. fokú hatóságnak legalább 24 órával előbb bejelentendők s csak ezen bejelentés folytán nyert engedély mellett tarthatók meg. Hogy ezen tilalomnak érvény legyen szerezhető, népgyűlésnek szabályszerű bejelentés és engedély nélkül való rendezését, az azon való részvételt, valamint a hatóság által felosztatott népgyűlésnek folytatását az 1879: XL. t.-cz. 1. §-a alapján ezennel kihágásnak minősítem s annak elkövetőire 15 napig terjedhető elzárást és 100 forintig terjedhető pénzbüntetést állapítok meg.

Budapest, 1898. évi február 13.

Perczel s. k.⁵⁸⁶

8.1.12. A m. kir. belügyminiszter 1906. évi 2309. eln. sz. körrendelete. A népgyűlések tárgyában 1898. évi 766. eln. sz. alatt kiadott rendelet kiegészítése.

Valamennyi törvényhatóságnak

Hivatali elődöm 1898. évi február hó 13-án 766. eln. sz. alatt kelt rendeletével népgyűléseknek hatósági engedély nélkül való tartását kihágásnak minősítette.

Azt tapasztaltam, hogy a hatóságok ezen rendeletet gyakran tévesen értelmezik, amennyiben azt csak a szabadban, vagy a nyilvános helyiségben tartott gyűlésekre alkalmazzák.

Minthogy azonban a gyűléseknek nyilvános, közjogi jellegét nem annyira azoknak külső formája, mint inkább célja és tárgya állapítja meg, szükségesnek tartom kijelenteni, hogy bármely előzetesen összehívott összejövetel, amelynek célja a közügyek megvitatása, azoknak irányítása és ezekre vonatkozó határozathozatal, oly gyűlekezetre tekintendő, mely az elől idézett rendelet intézkedései alá esik.

---

⁵⁸⁶ BFL VI. 1. a. 165/1898.

Erről a törvényhatóságot miheztartás és megfelelő intézkedés végett értesítem.
Budapesten, 1906. évi. Március hó 19-én.⁵⁸⁷

8.1.13. 1912. évi LXIII. törvénycikk

10. §.

Oly törvényhatóságokban, a hol az állam biztonsága érdekében szükséges, a ministerium politikai jellegű népgyűlések, felvonulások, körmenetek stb. tartását megtilthatja és - a közigazgatási hatóságok gyűléseinek kivételével - egyéb gyűlések tartását hatósági engedélytől teheti függővé, tekintet nélkül arra, hogy bejelentésük rendes körülmények közt kötelező-e vagy sem.

Sürgős esetben a kormánybiztos is jogosult az előbbi bekezdésben meghatározott intézkedések megtételére.

Aki tilalom ellenére vagy engedély nélkül gyűlést (népgyűlést stb.) összehív, rendez, rendezésénél vagy megtartásánál közreműködik, valamint aki az ily gyűlésben tilalom ellenére vagy az engedély hiányát tudva részt vesz, kihágást követ el és két hónapig terjedhető elzárással és hatszáz koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.⁵⁸⁸

8.1.14. A m. kir. Belügyminiszternek 1913. évi 7430. számú körrendelete. A gyülekezési jog gyakorlásáról.

Valamennyi törvényhatóságnak és székesfővárosi m. kir. államrendőrség főkapitányának

A gyülekezési jog szabályait régi, részben elavult rendeletek állapítják meg, amelyek felkutatása és hatályvesztett részeiknek kiválogatása félreértésekre és téves intézkedésre szolgálhat alapul.

A gyülekezési jog a polgári szabadságjogok egyik legkiválóbbika lévén, kívánatos, sőt szükséges, hogy a reá vonatkozó jogszabályok addig is, amíg a

---

⁵⁸⁷ Idézi: PÁSKÁNDY 1932. 122-123. o.

⁵⁸⁸ *Magyar Törvénytár. 1912. évi törvénycikkek.* Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1913. 700. o.

törvényhozás intézkedik, minden kételyt és tévedést kizáró határozottsággal megállapíttassanak.

Ezzel kapcsolatban szükségét látom, hogy intézkedés történjék azoknak a visszaéléseknek a megtorlása iránt is, amelyek részint a nyilvános gyűlések vagy felvonulások megtartása céljából összegyűlt tömeg részéről, részint – a politika pártszenvédélyek kifolyásaként – ily célú gyülekezéseken kívül is mindgyakrabban követtetnek el, majd a politikai és a polgári szabadságjogok gyakorlását akadályozzák, vagy hiusítják meg, majd a politikai véleménynyilvánítás ürügye alatt különböző erőszakos cselekményekben jutnak kifejezésre és gyakran a személyes biztonságot, a testi épiséget és a tulajdon szentségét is veszélyeztetik.

A választói jog büntetőjogi védelméről szóló 1913: XXIII. t.-c. súlyos büntetéseket állapít meg azok ellen, akik a választói jog szabad gyakorlását dobálással, vagy más erőszakos, megfélemlítő, vagy megszegyenítő cselekményekkel megzavarják, vagy meghiusítják.

Ezeknek a rendelkezéseknek az a célzatuk, hogy politikai jogainak gyakorlása mindenki részére biztosíttassék. Mert szabadságszerető és jogtisztelő nemzet sehol sem értelmezi úgy a politikai joggyakorlást és a véleménynyilvánítási szabadságot, hogy az egyik párt hívei a terror minden eszközét szabadon használhassák a másik párt hívei ellen.

A dolog természetéből következik, hogy ugyanennek a célzatnak és a megfelelő elveknek kell érvényesülniök a polgári szabadságjogok gyakorlásának védelme érdekében is.

Az erre irányuló védelem ugyanis nem korlátozása vagy sérelme azoknak a jogoknak, hanem a visszaélések megtorlása által éppen elejét kívánja venni az olyan jogsértő cselekményeknek, amelyek a polgári és politikai jogok szabad gyakorlását megnehezítik, vagy éppen lehetetlenné teszik.

Mindezeknél fogva – részben a ma is érvényben álló jogszabállyal, különösen a népgyűlések tárgyában 766-1898. B. M. eln. szám alatt kiadott körrendelet minősítő és büntető rendelkezéseivel, részben a törvényhozásnak az 1913: XIV. t.-c. 148. és az 1913: XXIII. t.-c. 19. §-ában is kifejezésre jutott intencióival egybehangzóan, az 1879: XL. t.-c. 1. §-a alapján is – a következőket rendelem:

A) Nyilvános gyűlések.

1. Nyilvános gyűlést (népgyűlést) csak akkor lehet tartani, ha azt Budapest székesfővárosában a m. kir. államrendőrség főkapitányánál, törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú városban a rendőrkapitánynál, kisközségben a járási főszolgabírónál, a városban (községben) lakó, legalább négy megbízható önjogú magyar állampolgár – a helynek, a gyűlés céljának és megtartása pontos időpontjának megjelölésével – legalább 48 órával előbb a részletes tárgysorozat bemutatása mellett, írásban bejelenti és a rendőrhatalóság a bejelentést tudomásul vette.
2. A rendőrhatalóság a gyűlés bejelentését tudomásul veszi, ha a gyűlés célja nem törvényellenes és megtartása a köz- és vagyonbiztonságot, a közrendet vagy a közegészséget előreláthatólag nem veszélyezteti.
Ha gyűlés célja törvényellenes, vagy a közrend erőszakos megháborítására irányul, a rendőrhatalóság köteles a gyűlés megtartását megtiltani. A tilalmat a rendőrhatalóság a bejelentés tudomásulvétele után is kibocsáthatja, ha utólag értesült arról, hogy az eltiltás okai fennforognak.
3. A rendőrhatalóság köteles a bejelentésre ennek megtörténtétől a gyűlés kezdetéig terjedő időtartam első felében nyilatkozni. A gyűlést eltiltó véghatározatot indokolni kell. E véghatározat ellen fokozatos fellebbvitelnek van helye.
4. A nyilvános gyűlés bejelentői és rendezői, valamint megválasztásuk elfogadása után az elnökség tagjai (tisztkar) is felelősek a rend fenntartásáért és azért, hogy a gyűlésen az alkotmány, a törvények és a közrend ellen irányuló izgatás meg fog akadályoztatni. A gyűlésen fegyveresen részt venni nem szabad.
5. Nyilvános politikai gyűlések vezetői, rendezői és tisztkarának tagjai idegen állampolgárok nem lehetnek. Ilyen gyűléseken idegen állampolgárok csak a rendőrhatalóság beleegyezésével szólhatnak fel.
6. A rendőrhatalóság magát minden nyilvános gyűlésen kiküldöttje által képviseltetheti.
7. A kiküldött köteles a gyűlés lefolyását figyelemmel kísérni, az alkotmány, a törvény vagy a közrend ellen irányuló izgatás vagy rendezavarás esetén az elnököt (tisztkart) azok megakadályozására, szükség esetében a gyűlés feloszlására felhívni, és ha a felhívásnak nem volna meg a kívánt sikere, a

gyűlést felosztatottnak nyilvánítani, végső esetben azt karhatalom igénybevételeivel felosztatni.

8. A nyilvános gyűlés elnöksége (tisztkara) köteles a hatósági kiküldöttnek a közrend fenntartására és a gyűlés törvényszerű lefolyására, illetőleg felosztatására irányuló rendelkezéseit fogyanatosítani.
9. Az 1-8. pontokban foglalt rendelkezések nem vonatkoznak a hatósági gyűlésekre, továbbá a láttamozott alapszabályokkal bíró egyesületeknek alapszabályszerű üléseire, sem a kereskedelmi társaságok és a külön törvény alapján létesült társulatok, pénztárak stb. gyűléseire.

B) Szabad ég alatt tartott nyilvános gyűlések és felvonulások.

Szabad ég alatt nyilvános gyűlést, továbbá nyilvános felvonulást (menetet) csak előzetes bejelentés alapján adott rendőrhatalósági engedéllyel lehet tartani.

Nem esnek bejelentés és engedélyezés alá a népszokásokon alapuló ünnepélyek és felvonulások (nyilvános mulatságok), az egyházi körmenetek, búcsújárások, lakodalmi vagy temetési menetek, stb., amennyiben a szokásos módon tartatnak meg.

E rendelet A) 3-8. pontjainak rendelkezéseit a B) pont alá eső nyilvános gyűlésekre és nyilvános felvonulásokra (menetekre) is megfelelően kell alkalmazni, azzal a hozzáadással, hogy a felvonulásoknak (meneteknek) pontos útirányát is be kell jelenteni.

C) Büntető rendelkezések.

Amennyiben súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, kihágás elkövetése miatt 15 napig terjedhető elzárással és Kétszáz koronáig terjedhető pénzbírsággal büntethető:

1. aki bejelentés nélkül, vagy a rendőrhatalóság tilalma ellenére, vagy a engedélyre szükség van, engedély nélkül nyilvános gyűlést, vagy felvonulást rendez, vagy ilyenben részt vesz;
2. aki nyilvános gyűlésen vagy felvonuláson fegyveresen jelenik meg, vagy a rendet zavarja, vagy a közrend fenntartása végett kiadott hatósági rendelkezésnek, vagy a felosztató hatósági intézkedésnek nem engedelmeskedik;

3. aki nyilvános gyűlésen, illetőleg felvonuláson, vagy a gyűlés, illetőleg felvonulás tartása végett összegyűlt tömegben, avagy – pártszenvedélyből kifolyólag – nyilvános gyűlésen vagy felvonuláson kívül is, akár csoportba verődve, akár anélkül, valakit megdobál, vagy valaki ellen más erőszakos megfélemlítő, vagy megszegyenítő cselekményt követ el;
4. aki, mint a bejelentett, illetőleg engedélyezett nyilvános gyűlés elnökségének és tisztikarának tagja, a hatósági kiküldötnnek a közrend fenntartására és a gyűlés törvényszerű lefolyására, illetőleg felosztatására irányuló rendelkezéseit nem foganasztítja.

E kihágások elbírálása a közigazgatási hatóságoknak, mint rendőri büntető hatóságoknak, a székesfővárosi államrendőrség működési területén a m. kir. államrendőrségnek hatáskörébe tartozik.

Végül figyelmeztetem a közigazgatási hatóságokat és közegeket, hogy a jól felfogott polgári szabadságjogok védelmében akkor járnak el, amikor ezeknek akadálytalan gyakorlását biztosítják.

Elvárom ennél fogva, hogy jelen rendeletnek tapintatosan, bár de szükség esetén határozottan és erőlesen szerezzen érvényt.

Budapesten, 1913. évi szeptember hó 30-án.⁵⁸⁹

8.1.15. A m. kir. minisztérium 1914. évi 5481. M. E. sz. rendelete a gyülekezési jog korlátozásáról

A m. kir. minisztérium az 1912: LXIII. t.-c. 10. §-ában nyert felhatalmazás alapján a következőket rendeli:

1. §.

Politikai jellegű népgyűlések, felvonulások, körmenetek stb. tartása további intézkedésig tilos és megtartásukat karhatalommal is meg kell akadályozni.

2. §.

A közigazgatási hatóságok gyűléseinek kivételével minden egyéb gyűlés (egyházi gyűlés is) csak a rendőrhatalóság előzetes engedélye alapján tartható.

---

⁵⁸⁹ Idézi: PÁSKÁNDY 1932. 131-134. o.

Ugyanily tekintet alá esik a magánhelyiségekben való mindennemű összejövetel és gyülekezés.

A rendőrhatalóság jogosult az engedélyezett akár nyilvános, akár magángyülekezeteken saját magát képviseltetni, és a gyülekezést, ha ezt a közrend, a közbiztonság, vagy a közbéke szempontjából szükségesnek tartja, karhatalommal is feloszlatni.

A kormányhatóságilag láttamozott alapszabályokkal bíró egyesületek és kereskedelmi társaságok gyűléseire nézve az 1912: LXIII. t.-c. 9. §-a alapján kiadott rendeletek intézkednek.

3. §.

Aki tilalom ellenére vagy engedély nélkül gyűlést (gyülekezést) összehív, rendez, rendezésénél, vagy megtartásánál közreműködik, vagy aki ily gyűlésben (gyülekezésben) tilalom ellenére, vagy az engedély hiányát tudva részt vesz, kihágást követ el és az 1912: LXII. t.-c. 10. §-a alapján büntetendő.

4. §.

Ez a rendelet azonnal hatályba lép.

Budapest, 1914. évi július 27.

Megjegyzés: E rendelet hatályát az 1914. évi 5735. M. E. sz. rendelet 8. pontja kiterjesztette az ország egész területére.⁵⁹⁰

---

⁵⁹⁰ Idézi: PÁSKÁNDY 1932. 136-137. o.

8. 2. Letartóztatottak

8.2.1. A Verhovay-ügyben 1880. január 14. és 16. között letartóztatottak listája

1880. 01. 14.	Név	kor	foglalkozás	szárm.	cs.á.	vallás
	1 Schiffner Károly	16	péksegéd	Fiume		
	2 Dull Gyula	18	vaseszterg. segéd	Pest	nőtlen	ref.
	3 Erdődy Béla	19	asztalos	Szentes		
	4 Müller István	21	borbélysegéd	Eszék	nőtlen	róm. kat.
	5 Kováts Janó	21	szabósegéd	Békés		
	6 Veinberger Ignác	21	orvosnövendék	Buda		izraelita
	7 Galdon István	42	bizom. hordár	Eger	nős	róm. kat.
	8 Tóth László	25	szabósegéd			róm. kat.
	9 Csóka János	18	kaptafakészítő	Buda		róm. kat.
	10 Somogyi József	19	lakatossegéd	Gyula		róm. kat.
	11 Fülöp Jakab	26	cipész	Visonta	nőtlen	róm. kat.
	12 Voluncs Pál	41	kocsmáros	Kériszentlélek	nős	róm. kat.
	13 Farkasdy-Nagy Miklós	23	tanárjelölt	Csucsá (Kom. m.)		ref.
	14 Blass Benjamin	21	festő	Németország		
	15 Tóth Péter	25	hivatalnok	Szabadszállás		ref.
	16 Luft József	27	kereskedősegéd	Körmöcbánya	nőtlen	róm. kat.
	17 Karlik István	13		Pest	nőtlen	róm. kat.
	18 Babay József	14		Budapest	nőtlen	
	19 Szabó József	23	kereskedősegéd	Miskolc	nőtlen	ref.
	20 Engelcz Mihály	32	cipésmester	Tolna megye	nős	róm. kat.
	21 Szabó Imre	15	cipéstanonc	Tata	nőtlen	róm. kat.
	22 Molnár József	22	urasági szolga	Zemplén	nőtlen	róm. kat.
	23 Linger Adolf	16	kereskedősegéd	Miklósa (Liptó m.)	nőtlen	izraelita
	24 NáholcskyRafael	19	kereskedősegéd	Eger	nőtlen	róm. kat.
	25 Rohacsék János	21	kereskedősegéd	Nyitra m.		róm. kat.
	26 Weisz Zsigmond	18	kereskedősegéd	Debrecen	nőtlen	izraelita
	27 Kováts Pál	25	hírlapíró	Kecskemét		
	28 Róth József	28	aranyozósegéd	Vas megye		róm. kat.
	29 Kusnák Sándor	17	cipészsegéd	Ipolság	nőtlen	izraelita
	30 Egger Gyula	27	üzletvezető	Pest	nőtlen	róm. kat.
1880. 01. 15.	Név	kor	foglalkozás	szárm.	cs.á.	vallás
	1 Manusik Félix	24	jogász	Szabadka	nőtlen	róm. kat.
	2 Basnyák István	43	komornyik	Somogy megye	nős	róm. kat.
	3 Bujányi József	34	bérekocsis	Fehérvár	nős	ref.
	4 Kemény János	36	mészáros	Veszprém megye	nős	ref.
	5 Klein Antal	24		Kecskemét	nőtlen	róm. kat.

	6	Kalmár István	25	szabósegéd	Heves megye	nőtlen	róm. kat.
	7	Krammer Ferenc	47	végrehajtó	Szombathely	nős	róm. kat.
	8	Gleich József	30	cipész	Miskolc	nős	róm. kat.
	9	Lam Adolf	17	szíjgyártó segéd	Szepes megye	nőtlen	evang.
	10	Horváth János	25	cipész	Bars megye	nőtlen	róm. kat.
	11	Szurma Mór	15	aranyművesinas	Pest	nőtlen	izraelita
	12	Lotter Jakab	40	kádármester	Pest	nős	
	13	Beley József	21	fodrász	Szekszárd	nőtlen	
	14	Munk Dávid	17	kereskedő	Borsod megye	nőtlen	izraelita
	15	Heja Mihály	33	orvos	Pest	nőtlen	róm. kat.
	16	Derman János	21	gyógyszerész	Korpona	nőtlen	róm. kat.
	17	Bezsky György	32	kovács	Rákos	nős	róm. kat.
	18	Herber Gyula	31	napzámos	Somogy megye		evang.
	19	Kalmár Sándor	40	napzámos		nős	róm. kat.
	20	Törös István	18	cipész	Tas	nőtlen	róm. kat.
	21	Erlinger Adolf	31	lakatos	Tata	nőtlen	róm. kat.
	22	Szász(?) Béla	16	nyomdász	Tomafalva	nőtlen	izraelita
	23	Henck Ignác	28	tanító	Buda	nőtlen	róm. kat.
	24	Lenge Gyula	24	jogász	Nyitra m.	nőtlen	róm. kat.
	25	Dérly Mór	16	gyakornok	Pest	nőtlen	izraelita
	26	Schlemberger Ferenc	27		Németország	nőtlen	
	27	Sturm Gyula	21	bádogos	Pest	nőtlen	róm. kat.
	28	Boda János	37	házmester	Békéscsaba	nős	evang.
	29	Tzschall(?) Ferenc	29	kocsis	Pest	nőtlen	róm. kat.
	30	Ádám József	18	könyvkötő	Morvaország		róm. kat.
	31	Bakos István	14	cipész	Martonvásár	nőtlen	róm. kat.
	32	Kabasovits Miklós	24		Dunapentele	nőtlen	róm. kat.
	33	Répás József	30	napzámos	Gömör megye	nőtlen	róm. kat.
	34	Bíró András	39	napzámos	Románia	nős	róm. kat.
	35	Brenzinger Mátyás	33	kormányos	Isztria	nőtlen	róm. kat.
	36	Szluka János	18	cipész	Ipolság	nőtlen	róm. kat.
	37	Majoros Imre	21	inas	Tokaj	nőtlen	róm. kat.
	38	Krizsmanek József	31	inas	Sopron megye	nős	róm. kat.
	39	Susmann Domokos	22	lakatos	Temesvár	nőtlen	gör. kat.
	40	Csakányi András	36	napzámos	Felcsút	nős	róm. kat.
	41	Ebenhob Ignác	55	házmester	Pest	nős	róm. kat.
	42	Spiegl Gyula	19	pincér	Zala megye	nőtlen	izraelita
1880. 01. 16.		Név	kor	foglalkozás	szárm.	cs.á.	vallás
	1	Hafner István	24	bádogossegéd	Bihar megye	nőtlen	róm. kat.
	2	Lancsa József	29	napzámos	Liptó megye	nős	róm. kat.
	3	Roth Márton	32	ügynök	Tiszacsege	nős	izraelita
	4	Herczenfeld József	36	napzámos	Kassa	nős	róm. kat.
	5	Bocskay József	31	cipészsegéd	Fehérvár	nős	róm. kat.
	6	Takács István	31	inas	Vas megye	nős	evang.
	7	László Péter	29	kocsis	Somogy megye	nőtlen	ref.
	8	Koh Márton	21	asztalos	Lőcse	nőtlen	róm. kat.
	9	Versing János	24	fodrász	Temes megye	nőtlen	róm. kat.
	10	Gyócsy Mihály	24	cipészsegéd	Szalkszentmárton	nőtlen	róm. kat.
	11	Hegedűs Dániel	19	fűszeressegéd	Zenta	nőtlen	róm. kat.
	12	Kohn Ignác	20	asztalossegéd	Somogy megye	nőtlen	izraelita
	13	Kleischveit Károly	32	cipész	Sárvár	nőtlen	róm. kat.

	14	Kovács József	17	cipészsegéd	Cegléd	nőtlen	ref.
	15	Molnár Mihály	34	bérmester	Sopron megye	nőtlen	róm. kat.
	16	Fürge Lajos	19	cipészsegéd	Pest	nőtlen	róm. kat.
	17	Vinkhoffer János	26	(?)csináló	Pest	nőtlen	róm. kat.
	18	Heger Vilmos	40	pincér	Morvaország	nőtlen	róm. kat.
	19	Rufinyi Aladár	30		Gömör megye	nőtlen	evang.
	20	Szöllősy Gábor	18	szolga	Dunavecse	nőtlen	ref.
	21	Fuchsz Ignác	22	kereskedősegéd	Pest	nőtlen	izraelita
	22	Schreiner István	45	bérmester	Vas megye	nős	róm. kat.
	23	Dvorzsák Károly	26	képfestő	Pest	nőtlen	róm. kat.
	24	Rózsa Pál	35	mészárossegéd	Pápa	nős	róm. kat.

8.2.2. Az 1883-as antiszemita zavargássorozat során a fővárosban letartóztatottak és megsebesültek listája (1883. augusztus 7-13.)

1883. 08. 07.	Név	kor	foglalkozás	szárm.	cs.á.	vallás
Sérültek	1 Székely István		rendőr			
	2 Gaál István		rendőr			
Letartóztatottak	1 Gulyás Gyula		cipészsegéd			
	2 Gere Károly		ácslegény			
	3 Benek János		pék			
	4 Basler István		pincér			
1883. 08. 08.	Név	kor	foglalkozás	szárm.	cs.á.	vallás
Sérültek	1 Csonka Gyula	17	esztorgályos inas			
	2 Friedrich Ignác	18	cipészlegény			
	3 Eller Zsigmond	33	bérmester		nőtlen	
	4 Kovács Pál	63	ügynök			
	5 Székely István		rendőr			
	6 Gad István		rendőr			
Letartóztatottak	1 Glácz Pál	28	péklegény	Gyetva	nőtlen	róm. kat.
	2 Sturm Vince	18	asztalossegéd			
	3 Bürgermeister József	18	cipészsegéd	Lippa		róm. kat.
	4 Fein Ignác	21	cipészsegéd			
	5 Lovich János	16	cipészsegéd			
	6 Sattler József	17	bádogossegéd			
	7 Krobacsek János	16	csavargó			
	8 Jankovich Ferenc	24	asztalossegéd			
	9 Fritz Károly	20	órássegéd			
	10 Hankesz Árpád	22	nyergessegéd			
	11 Ulmer Frigyes	42	törvényszéki kézbesítő			
	12 Faltinek Ignác	33	cserépfedő			

	13	Hegedűs János	21	lakatos			
	14	Niedermann György	44	cukrász			
	15	Bóny Béla	16	nyerges inas			
	16	Illyievics Gyula	34	nyomdász			
	17	Prohászka Ferenc	14	kártyafestő inas			
	18	Horovicz Mór		kereskedő			
	19	Rosenbarg Vilmos	21	órásszegéd			
	20	Krecsák József	18	napszámos			
	21	Kövesdi Vilmos	21	munkás			
	22	Streikus Lipót	25	asztalos			
	23	Rebeta János	24	pénzügyőr			
	24	Fogarassi István		fazekas			
	25	Budai János	15	cipészinas	Bobroc		róm. kat.
	26	Orbán Imre	24	cipészlegény			
	27	Bárdy András	52	cipészsegéd	Kassa	nőtlen	róm. kat.
	28	Meretei Károly	22	asztaloslegény	Veszprém m.	nőtlen	ref.
	29	Fuchs Zsigmond	15	bádogosinas	Morvaország		izraelita
	30	Szabó Pál	14	vargainas			
	31	Selei János		népszínházi gépész			
	32	Selei István		népszínházi gépész			
	33	Rózsa István	28	kocsis			
	34	Loksa György		iskolaszolga			
	35	Boliza András	20	kőműves			
	36	Perlinger József	19	kőműves			
	37	Kersik János	46	napszámos			
	38	Hégen János		rézöntő			
	39	Bayer Ignác	14	napszámos			
	40	Fogarasi Mihály	42	bognármester			
	41	Dul Ferenc		házmester			
	42	Balla Mihály	18	lakatos			
	43	Juhász István		péklegény			
	44	Pollák Ödön					
	45	Friedmann József					
	46	Gulyás Gyula		cipészsegéd			
	47	Gere Károly		ácslegény			
	48	Benek János		pék			
	49	Hasler István		pincér			
1883. 08. 09.	Név	kor	foglalkozás	szárm.	cs.á.	vallás	
	Sérültek	1	Wache Gyula	22	cipész		
		2	Blasowszky János	19	molnár		
		3	Lőrinczi Gyula	20	pék		
		4	Gotthard János	28	háztiszolga		
		5	Benkő Márton	20	cipészsegéd	Szuha	nőtlen
		6	Molnár Lajos	32	tímár	Baja	nőtlen
		7	Vida Pál		szolga		
Letartóztatottak	1	Kaminszky Endre	35	cipészsegéd			
	2	Szabó Gyula	23	cipészsegéd			
	3	Glazer János	18	kereskedő segéd			
	4	Tuti János	21	kovácssegéd			
	5	Jornik Antal	24	cserepessegéd			

	6	Hizi János	19	cipészsegéd		
	7	Czeitler Pál	45	vaseszterg. segéd		
	8	Benkő Márton	19	cipész		
	9	Reiner János	33	csavargó		
	10	Lőrinczi Gyula	19	péksegéd		
	11	Bacsiák János	30	cipészsegéd		
	12	Riesz Henrik	23	lakatossegéd		
	13	Kormányos József	17	lakatosinas		
	14	Koczpir István	15	könyvkötőinas		
	15	Kovács Lajos	17	bodnárinas		
	16	Nevolt Imre	40	kalapossegéd		
	17	Szerim Ernő	20	lakatossegéd		
	18	Tobola Bódog	41	cipészsegéd		
	19	Kapanyiczky Péter	19	asztalosinas		
	20	Mazichratzki Péter	19	nyergeslegény		
	21	Molnár Lajos	32	tímársegéd		
	22	Skudentovics Flórián	35	bolti szolga		nős
	23	Valachi Lajosné				férjes
	24	Gyurác József	32	békkocsis		
	25	Diamant Miksa	30	békkocsis		
	26	Kammermayer János	17	cserepesinas		
	27	Károlyi Lőrinc	33	asztalossegéd		
	28	Nyikovics Károly	20	asztalossegéd		
	29	Géczi József	18	asztalossegéd		
	30	Wittmann Károly	25	asztalossegéd		
	31	Madon János	19	nap számos		
	32	Lackinger Mihály	37	kőművessegéd		
	33	Foksz Alajos	20	kőművessegéd		
	34	Jankai József		urassági szolga		
1883. 08. 10.	Név	kor	fogl.	szárm.	cs.á.	vallás
Sérültek	1 Berka Károly	27	mészáros segéd	Csehország		
Letartóztatottak	1 Hegen János	25	rézöntő			
	2 Korzsik János	53	nap számos			
	3 Balcza András	20	kőműves			
	4 Terlinger József	19	kőműves			
	5 Rózsás István	28	kocsis			
	6 Loksa György	34	iskolaszolga			
	7 Reismayer Antal	39	molnársegéd			
	8 Szabó Pál	14	suszterinas			
	9 Breier Ignác	14	nap számos			
1883. 08. 11.	Név	kor	fogl.	szárm.	cs.á.	vallás
Sérültek	1 Braunstein István	21	asztalossegéd		nőtlen	
Letartóztatottak	1 Rudolf János	42	nap számos	Nagymaros		
	2 Regner Károly	13		Budapest		
	3 Bienerdorfer Antal	41	kocsis	Budapest		
	4 Kuhi József	39	nap számos	Vaszar		

	5	Rusnyák István	14	cipészinas	Kiskarácsony		
	6	Seregi János	24	kocsis	Simontornya		
	7	Sonnenschein Samu	20	napszámos	Budapest		
	8	Ritinger Lőrinc	19	cipészsegéd	Bogdány		
	9	Hlavaty István	26	kocsis	Baracska		
	10	Neumann Miksa	18	majolika műfestő	Vukovár		
	11	Bagó István	24	kőműves	Tolna		
	12	Németh Pál	19	napszámos	Dunaföldvár		
	13	Neuschl József	32	napszámos	Budapest		
	14	Czwick János	23	cipészsegéd	Leibitz		
	15	Czellarius György	32	boltiszolga	Budapest		
	16	Frenczel Ferenc	23	üvegessegéd	Arad		
	17	Domofszky György	27	napszámos	Lajosfalva		
	18	Peyer János	26	napszámos	Lemberg		
	19	Oberno Zsigmond	20	edényességéd	Csépa		
	20	Péteri Gyula	26	tanárjelölt	Nagysarló		
	21	Csellár Péter	27	asztalossegéd	Benus		
	22	Johannovics János	37	kőműves	Budapest		
	23	Veszács István	23	molnár	Budapest		
	24	Szabó József	24	kőfaragó	Budapest		
	25	Halász József	35	bérkocsis	Hercegfalva		
	26	Ország István	30	lóitató	Hamva		
	27	Vig István		pincér			
	28	Domora Nándor	27	vasöntő			
	29	Csajághi Kálmán	26	kezelőtiszt			
	30	Riesz Ferenc	17	géplakatos			
	31	Richter Ágost	41	postatiszt			
	32	Nagy Ignác	21	asztalossegéd			
	33	Fábián József	26	asztalos			
	34	Tóth János	23	asztalossegéd			
	35	Szabó Ignác	23	asztalossegéd			
	36	Knaber János	24	asztalossegéd			
	37	Büki István	20	molnársegéd			
1883.08.12.		Név	kor	fogl.	szárm.	cs.á.	vallás
Sérültek	1	Leskovács József	25	pék			
	2	Stefkó János	19	pék			
Letartóztatottak	1	Pálik János	45	cipészsegéd			
	2	Horányi András	31	napszámos			
	3	Petrecz János	44	napszámos			
	4	Kacher József	42	napszámos	Morvaország		
	5	Schlecht Ferenc	23	nyerges			
	6	Tagarek Márton	18	drótos			
	7	Jedinák Tamás	20	bádogos			
	8	Demmel János	23	bérkocsis			
	9	Bramekkel János	32	málházó			
	10	Haolik István	39	szabósegéd			
	11	Plutinszky János	45	péksegéd			
	12	Striberny Károly	19	péksegéd			
	13	Öhler Izidor	19	péksegéd			

	14	Szuporics Tamás	22	péksegéd	Morvaország		
	15	Kugler Alajos	47	péksegéd			
	16	Gegenhoffer János	23	péksegéd	Ausztria		
	17	Varga Ferenc	24	péksegéd			
	18	Kovács Zsigmond	19	péksegéd			
	19	Szabó György	13	péksegéd			
	20	Kamovics István	28	péksegéd			
	21	Kovács János	28	péksegéd	Zágráb		
	22	Kumerle Ferenc	26	péksegéd	Zágráb		
	23	Stetkó János	19	péksegéd			
1883. 08. 13.		Név		kor fogl.	szárm.	cs. á.	vallás
Sérültek	1	Oravetz Mihály		napzámos	Nógrád m.		
Letartóztatottak	1	Antos András	36	napzámos	Gácsország	nőtlen	
	2	Sturm Leopold	47	napzámos	Győr megye	nőtlen	róm. kat.
	3	Straka Ádám	36	napzámos	Trencsén m.	nős	
	4	Kaltskófski József	27	napzámos	Szepes m.	nőtlen	
	5	Migrelka Pál	35	napzámos	Árva megye	nős	
	6	Almási József	34	napzámos	Liptó megye	nős	
	7	Kosoványi József	45	napzámos	Nyitra megye	nős	
	8	Schram Károly	29	napzámos	Budapest	nős	
	9	Kohner Mihály	55	napzámos	Nyitra megye	nős	
	10	Geraus Vilmos	42	napzámos	Morvaország	nős	róm. kat.
	11	Habel Károly	51	napzámos	Csehország		
	12	Kohut István	18	napzámos	Budapest		
	13	Kucsma József	20	napzámos	Budapest		róm. kat.
	14	Mihályka Károly	18	vasesztergályos	Budapest		róm. kat.
	15	Kohn Ferenc	16	napzámos	Budapest		
	16	Dolnik József	18	napzámos	Budapest		
	17	Sonn András	19	napzámos	Lengyelo.		
	18	Kassimicz János	33	cipészsegéd	Trencsén m.	nős	
	19	Hick András	29	napzámos	Morvaország		
	20	Naszári Sándor	19	napzámos	Vecsés		
	21	Molnár Gáspár	29	napzámos	Pozsony		
	22	Ferkó Imre	25	napzámos	Hont megye	nőtlen	
	23	Sebő Mihály	40	napzámos	Zólyom m.		
	24	Mayercsak Albert	43	napzámos	Lengyelo.	nőtlen	
	25	Pollák József	34	lakatos	Budapest		
	26	Oravec Mihály	40	napzámos	Nógrád		
	27	Matyes Ferenc	19	napzámos	Trencsén m.		
	28	Schrebe György	32	napzámos	Turóc megye		
	29	Németh István	43	napzámos	Fehér megye		
	30	Skopkó József	28	napzámos	Tinnye		
	31	Skalski György	23	napzámos	Gácsország		
	32	Joszt István	28	napzámos	Vas megye		
	33	Kuzmacsek János	27	napzámos	Trencsén m.		
	34	Kristófek János	33	napzámos	Trencsén m.		
	35	Zingel József	27	napzámos	Trencsén m.		
	36	Kucsma Tódor	52	napzámos	Gácsország	nős	

	37	Zingel Ádám	26	napzámos	Trencsén m.		
	38	Szalacsi János	19	cukrász	Fehér megye		
	39	Kubik Péter	27	napzámos	Trencsén m.	nős	
	40	Kubik Mátyás	30	napzámos	Trencsén m.	nős	
	41	Koren János	32	napzámos	Liptó megye		
	42	Madlák Mátyás	38	napzámos	Budapest	nőtlen	
	43	Zollner Ferenc	60	napzámos	Budapest		
	44	Hadein János	43	napzámos	Budapest	nőtlen	
	45	Timkó András	40	molnár	Abaúj megye	nős	
	46	Kechstein József	23	napzámos			
	47	Kütike Albert	24	városi kertész	Poroszország	nőtlen	evang.
	48	Sturm Kálmán	17	napzámos			róm. kat.
	49	Baumann János	22	mészáros		nőtlen	
	50	Ferincsák József	20	mészároslegény		nőtlen	

9. Bibliográfia

9.1. Kiadatlan források

Kézírtos források:

BFL VI. 1. a. (Magyar Királyi Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának elnöki rezervált iratai)

BME Levéltár. 3/b. (Magyar Királyi József Műegyetem/ Rektori Tanácsülési jegyzőkönyvek)

BME Levéltár. 3/c. (Magyar Királyi József Műegyetem/ a Rektori Hivatal iratai)

ELTE Levéltár. 7/a. (Állam- és Jogtudományi Kar/ a Kari Tanács jegyzőkönyvei és mellékletei)

ELTE Levéltár. 8/a. (Bölcsészettudományi Kar/ a Kari Tanács jegyzőkönyvei és mellékletei)

MOL K 27 (Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek)

MOL K 148 (Belügyminisztérium Elnöki Iratok)

MOL K 149 (Belügyminisztérium rezervált iratok)

OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Aprónyomtatványok.

OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Szöveges plakátok.

Nyomtatott források:

Bolond Istók. VI. évfolyam (1883.).

Borsszem Jankó. IX. évfolyam (1876.); X. évfolyam (1877.); XIX. évfolyam (1886.); XXVII. évfolyam (1894.); XXXI. évfolyam (1898.); XXXIV. évfolyam (1901.).

Budapest. VII. évfolyam (1883.).

Budapesti Hírlap. III. évfolyam (1883.); XVIII. évfolyam (1898.); XXI. évfolyam (1901.).

Egyenlőség. II. évfolyam (1883.); XIII. évfolyam (1894.).

Egyetemi Lapok. XV. évfolyam (1901.).

Egyetértés. X. évfolyam (1876.); XI. évfolyam (1877.); XVII. évfolyam (1883.); XX. évfolyam (1886); XXIV. évfolyam (1890.); XXVIII. évfolyam (1894.); XXXII. évfolyam (1898.); XXXV. évfolyam (1901.).

Ellenőr. VI. évfolyam (1874.); VIII. évfolyam (1876.); IX. évfolyam (1877.).

Esti Hírlap. II. évfolyam (1898.).

Függetlenség. I. évfolyam (1880.); IV. évfolyam (1883.); VII. évfolyam (1886.).

Hazánk. VIII. évfolyam (1901.).

A Hon. XII. évfolyam (1874.); XIV. évfolyam (1876.); XVIII. évfolyam (1880.).

Krónika. VIII. évfolyam (1880.).

Magyar Állam. XXIV. évfolyam (1883.); XXXV. évfolyam (1894.); XXXIX. évfolyam (1898.); XLII. évfolyam (1901.).

Magyarország. VIII. évfolyam (1901.).

Munkás-Heti-Krónika. II. évfolyam (1874.).

Nemzet. II. évfolyam (1883.); V. évfolyam (1886.); IX. évfolyam (1890.); XIII. évfolyam (1894.); XVII. évfolyam (1898.).

Népszava. XVIII. évfolyam (1890.); XXII. évfolyam (1894.).

Pesti Hírlap. VIII. évfolyam (1886.); XVI. évfolyam (1894.); XX. évfolyam (1898.).

Pesti Napló. XXV. évfolyam (1874.); XXXI. évfolyam (1880.); XXXIV. évfolyam (1883.); XXXVII. évfolyam (1886.); XLI. évfolyam (1890.).

Rendőri Lapok. I. évfolyam (1894.).

Az Üstökös. XXVI. évfolyam (1883.); XLI. évfolyam (1898.); XLIV. évfolyam (1901.).

Vasárnapi Újság. XXIII. évfolyam (1876.); XXIV. évfolyam (1877.); XXX. évfolyam (1883.).

9.2. Kiadott források

Az 1848-49. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Szerk.: F. Kiss Erzsébet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989.

Az 1875. évi augusztus 28-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. VIII. kötet. Szerk.: NAGY Iván. Budapest, 1876. = NAPLÓ 1875. VIII.

Az 1875. évi augusztus 28-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. IX. kötet. Szerk.: NAGY Iván. Budapest, 1876. = NAPLÓ 1875. IX.

Az 1875. évi augusztus 28-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XIV. kötet. Szerk.: NAGY Iván. Budapest, 1877. = NAPLÓ 1875. XIV.

Az 1875. évi augusztus 28-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XVI. kötet. Szerk.: NAGY Iván. Budapest, 1878. = NAPLÓ 1875. XVI.

Az 1878. évi október 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. IX. kötet. Szerk.: P. SZATHMÁRY Mór. Budapest, 1880. = NAPLÓ 1878. IX.

Az 1884. évi szeptember hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XII. kötet. Szerk.: P. SZATHMÁRY Károly. Budapest, 1886. = NAPLÓ 1884. XII.

Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója. III. kötet. Budapest, 1894. = FÖRENDIHÁZI NAPLÓ 1892. III.

Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XII. kötet. Budapest, 1893. = NAPLÓ 1892. XII.

Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XV. kötet. Budapest, 1894.

Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XXV. kötet. Budapest, 1895.

Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója. V. kötet. Budapest, 1901.

Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XIV. kötet. Budapest, 1898.

Arany János összes költeményei I. Szerk.: SZILÁGYI Márton. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

DR. BARABÁS Béla: *Emlékirataim.* Arad, 1929. = BARABÁS 1929.

Budapest Főváros Törvényhatósági Bizottsága 1883-ban tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei. Budapest, Budapest Székesfőváros házinyomdája, 1916.

Deák Ferencz beszédei VI. 1868-1873. Összegejtötte: KÖNYI Manó. Budapest, Franklin-Társulat, 1898.

Dokumentumok Újpest történetéhez 1840-1949. Szerk.: SIPOS András. Budapest, Budapest Fővárosi Levéltár, 2001.

Grill-féle döntvénytár XIII. kötet,-1906. Büntetőjogi és bűnvádi eljárás I. Szerk.: DR. EDVI Illés Károly. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1908.

„Kelet Párizsától” a „bűnös városig”. Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához I. 1870-1930. Szerk.: DONÁTH Péter – SIPOS András. Budapest, Budapest Főváros Levéltára – Budapesti Tanítóképző Főiskola, 1999.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. I. kötet. A magyar munkásmozgalom kialakulása 1848-1890. Budapest, Szikra, 1951.

A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt. I. kötet. Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1882. = *A magyar korona országaiban...* 1882.

Magyar Törvénytár 1836-1868. évi törvényczikkek. Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1896. = *Magyar Törvénytár 1836-1868.*

Magyar Törvénytár 1869-1871. évi törvényczikkek. Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1896.

Magyar Törvénytár. 1872-1874. évi törvényczikkek. Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1896. = *Magyar Törvénytár 1872-1874.*

Magyar Törvénytár. 1879-1880. évi törvényczikkek. Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1896.

Magyar Törvénytár. 1881. évi törvényczikkek. Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1896. = *Magyar Törvénytár 1881.*

Magyar Törvénytár. 1894-1895. évi törvényczikkek. Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1897. = *Magyar Törvénytár 1894-1895.*

Magyar Törvénytár. 1898. évi törvényczikkek. Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1899.

Magyar Törvénytár. 1912. évi törvényczikkek. Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1913.

Magyarországi pártprogramok 1867-1919. Szerk.: MÉREI Gyula – PÖLÖSKEI Ferenc. Budapest, ELTE – Eötvös Kiadó, 2003. 97-98. o. = *Magyarországi pártprogramok...* 2003.

A nagy francia forradalom dokumentumai. Szerk.: HAHNER Péter. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

DR. STILLER Mór: *Védbeszédék sajtó- és bűnügyekben 1870-1880.* Budapest, Pfeifer Ferdinand Bizománya, 1881. = STILLER 1881.

A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1890. március 16. – 1895. január 13. I.-II. kötet. Szerk.: LAKOS János. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1999. = LAKOS 1999. I-II.

SZATMÁRI Mór: *Húsz esztendő parlamenti viharai.* Budapest, Amicus kiadás, 1928.

Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai. III. kötet (1860-1861). Budapest, Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, 1918.

TÁNCICS Mihály: *Életpályám*. Kolozsvár, Lepage Lajos Könyvkereskedés, [1941.].

9.3. Szakirodalom

'48 kultusza. *Tanulmányok*. Szerk.: G. MERVA Mária. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 1999.

A 60 éves magyar rendőrség. Szerk.: BORBÉLY Zoltán – DR. KAPY Dezső. Budapest, Halász Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, 1942. = BORBÉLY – KAPY 1942.

Agrárszocializmus Magyarországon: az 1981. május 5-6-án Orosházán tartott tudományos ülésszak előadásai és hozzászólásai. Szerk.: SZABÓ Ferenc. Békéscsaba, Békés Megyei Tanács, 1986.

AVRICH, Paul: *The Haymarket Tragedy*. Princeton, Princeton University Press, 1984.

BARY József: *A tiszaezslári bűnper. Bary József vizsgálóbíró emlékiratai*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1933. = BARY 1933.

Battonya 1891. Tanulmányok az agrárszocialista zendülés 75. évfordulójának emlékére. Szerk.: TAKÁCS László. Battonya, Községi Tanács, 1966.

BÁCSKAI Vera – GYÁNI Gábor – KUBINYI András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. Budapest, 2000. = BÁCSKAI – GYÁNI – KUBINYI 2000.

BEKSICS Gusztáv: *A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációnk különös tekintettel a mezőgazdaságra, birtokviszonyokra és a népesedésre*. Budapest, Athenaeum, 1896.

BÉRES Sándor – GÉM György: *Egy emberibb életért: Emlékek, dokumentumok Balmazújváros agrárszocialista- és munkásmozgalmának történetéből*. Balmazújváros, Hajdú-Bihar Megyei Lapkiadó Vállalat, 1988.

BIANCHI, Leonard – PECZE Ferenc: A gyűlekezési és az egyesületi jog szabályozása a dualizmus korában, különös tekintettel a munkás- és a nemzetiségi mozgalmakra. In: *Jogtudományi Közlöny*. XVIII. évfolyam. 1963/3. 143-151. o.

BIHARI Péter: Az 1889-es „nagy véderővita”. Egy politikai hisztéria anatómiája. In: *2000*. XIX. évfolyam, 11. szám. 2007. november. 66-76. o.

- BÍRÓ József – KOVÁCS Mihály: *A Szántó Kovács János-féle agrárszocialista mozgalom*. Szeged, Hazafias Népfront Csongrád Megyei Bizottsága, 1956.
- BOROS Pál: *A Pest megyei agrárszocialista mozgalmak történetének bibliográfiája*. Budapest, Pest megyei Tanács Megyei Könyvtára, 1972.
- BOSNYÁK Zoltán: *Istóczy Győző élete és küzdelmei*. Budapest, Könyv és Lapkiadó Rt., 1940.
- BŐSZE Sándor: Az 1883-as somogyi antiszemita zavargások. In: *Somogy Megye Múltjából* 22. 1991. 72-93. o.
- BRÁZOVAY Kálmán: *A kereszt*. Budapest, Stephaneum, 1901.
- Budapest Lexikon*. Szerk.: BERZA László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973. = *Budapest Lexikon*.
- Budapest Lexikon*. I. kötet. Szerk.: BERZA László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- Budapest társadalmának és gazdaságának száz éve 1872/73-1972*. Szerk.: BERNÁT Tivadar – VISZKEI Mihály. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1972. = BERNÁT – VISZKEI 1972.
- Budapesti munkás-typusok. In: *Ethnographia*. I. évfolyam, 6. szám. 1890. június 1. 307. o.
- Budapesti Negyed*. II. évfolyam. 1994/1. Kultuszok és kultuszhelyek. Szerk.: SZ. KÜRTI Katalin
- CIEGER András: Magyarország politikai kultúrája a dualizmus időszakában. In.: *Múltunk*. XLV. évfolyam, 2000/3. 3-51. o. = CIEGER 2000.
- CLAIR Vilmos: Magyar párbajok. Attila hun király idejétől az 1923. év végéig. In: *Magyar Párbaj*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. = CLAIR 2002.
- CONCHA Győző: *Újkori alkotmányok*. I. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1884.
- CONCHA Győző: *Újkori alkotmányok*. II. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1888. = CONCHA 1888.
- CONCHA Győző: Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában. In: *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*. Szerk.: PESTY Frigyes. IX. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1888.
- CZAGA Viktória: Testvérvárosokból főváros. In: *Tanulmányok Budapest múltjából XXVII. Egy nagyváros születése*. Budapest, 1998. 31-38. o.
- CZAGA Viktória: A főváros egyesítése a budaiak szemszögéből. In: *Tanulmányok Budapest múltjából XXVIII. Urbanizáció a dualizmus korában*. Budapest, 1999. 13-21. o.

Csok jasa! : a török küldöttség látogatásának emlékkönyve. Szerk.: ERŐDI Béla. Budapest, 1877.

D. TÖKE Gyöngyi: *Adalékok az agrárszocialista mozgalmak történetéhez, különös tekintettel a Szántó Kovács János vezette mozgalomra, valamint annak hatására Hódmezővásárhely történetében.* Doktori disszertáció. ELTE BTK, 1971.

DAVID, Henry: *The History of the Haymarket Affair.* New York, Russell and Russell, 1958.

DOBOZY Imre: „Azért a víz az úr.” *Századvégi agrármozgalmak Magyarországon.* Budapest, Athenaeum Ny., 1950.

DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán: Magyarország társadalma a 19. század második felében. In: *Magyarország története a 19. században.* Szerk.: GERGELY András. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 397-459. o. = DOBSZAY – FÓNAGY 2003.

DOBSZAY Tamás: Magyarország kulturális élete a dualizmus idején. In: *Magyarország története a 19. században.* Szerk.: GERGELY András. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 460-489. o.

DOBSZAY Tamás: Politikai intézmények és választások a magyar kései rendiség időszakában. In: *Fejezetek az új- és jelenkori magyar történelemből.* Szerk.: GERGELY Jenő. Budapest, L'Harmattan ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, 2006. 11-72. o. = DOBSZAY 2006.

ELEK Judit – SÜKÖSD Mihály: *Tutajosok. A tiszaszlári per dokumentumai.* Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1990.

Emlékezet, kultusz, történelem. Tanulmányok az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Szerk.: HUDI József – TÓTH G. Péter. Veszprém, Laczkó Múzeum, 1999.

EÖTVÖS Károly: *A nagy per, mely ezer éve folyik, s még sincs vége.* Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1968.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története. Szerk.: SINKOVICS István. Budapest, 1985. = *Az Eötvös...* 1985.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635-2002. Szerk.: SZÖGI László. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2003. = *Az Eötvös...* 2003.

ERDÉSZ Ádám: Ünnepek és politika. Március 15-i ünnepek a dualizmus korában egy alföldi városban. In: *A hétköznapi historikuma.* Szerk.: DUSNOKI-DRASKOVICH József – ERDÉSZ Ádám. Gyula, Békés megyei Levéltár, 1997. 109-144. o. = ERDÉSZ 1997.

ERÉNYI Tibor: A nemzeti ünnep és a pártok (1848-ról 1948-ban). In: *Századok.* CXXXII. Évfolyam. 1998/2. 477-488. o.

- FARAGÓ Tamás: A főváros népe: sokszínűség és beolvadás. In: *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda*. Szerk.: GYÁNI Gábor. Budapest, Városháza, 1998. 75-110. o. = FARAGÓ 1998.
- FARKAS József: *Agrárszocialista mozgalmak: 1890-1907*. Szeged, MSZMP Csongrád megyei Bizottság, 1968.
- FEJTŐ Ferenc: *Magyarország, zsidóság*. Budapest, História. MTA Történettudományi Intézete, 2000.
- FISCHER, Rolf: *Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 1867-1939*. München, 1988.
- FODOR Péter: *Az agrárszocialista mozgalmak és az olvasóköri körök, egyesületek Balmazújvároson 1895-1914*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, 1984.
- FOKI Ibolya: Az 1883-as zsidóellenes zavargások Zala megyében. In: *Zalai Gyűjtemény* 25. 1986. 217-241. o.
- FORIER, Philip S.: *The Autobiographies of the Haymarket Martyrs*. New York, Mondd Press, 1969.
- Földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon 1848-1948. I-II.* Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc – SZAKÁCS Kálmán. Budapest, Mezőgazdasági és Erdészeti Dolgozók Szakszervezete, 1962.
- A fővárosi rendőrség története (1914-ig)*. Szerk.: KOLLÁR Nóra. Budapest, Budapesti Rendőr-főkapitányság, 1995. = KOLLÁR 1995.
- GÁNYI László: *A politikai pártok programja; a véderőtörvény parlamenti vitái 1889-1912*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK, 1994.
- GERGELY András – SZÁSZ Zoltán: *Kiegyezés után*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978.
- GERŐ András: *Az elsőprő kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországn.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1988.
- GERŐ András: *Magyar polgárosodás*. Budapest, Atlantisz, 1993.
- GERŐ András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX-XX. századi történetéből*. Budapest, PolgArt, 2004. = GERŐ 2004.
- GOMBÁR Csaba: *Politika – címszavakban. Elemi politikai fogalmak értelmezése*. Politikatudományi füzetek 1. Budapest, 1980.
- GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918. I. kötet*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1934.
- GYARMATI György: *Március hatalma – a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünnepelésének történetéből*. Budapest, Paginarum, 1998.

- GYÁNI Gábor: Fővárosi zavargások a dualizmus évtizedeiben. In: *Rendi társadalom – polgári társadalom 3. Társadalmi konfliktusok. Salgótarján, 1989. június 15-18.* Szerk.: Á. VARGA László. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 1991. 345-354. o. = GYÁNI 1991.
- GYÁNI Gábor: Az egyesített főváros nagyvárossá fejlődése. In.: *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda.* Szerk.: GYÁNI Gábor. Budapest, Városháza, 1998. 7-30. o.
- GYÁNI Gábor: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870-1940).* Budapest, Új Mandátum Kiadó, 1999. = GYÁNI 1999.
- GYÁNI Gábor: Budapest „tapasztalat története”. In: *Tanulmányok Budapest múltjából XXXI.* Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2003. 333-361. o. = GYÁNI 2003.
- GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon.* Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- HANÁK Péter: 1898 – a nemzeti és az állampatrióta értékrend frontális ütközése a Monarchiában. In: HANÁK Péter: *A kert és a műhely.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1988. 112-129. o. = HANÁK 1988a.
- HANÁK Péter: Az agrárszocialista mozgalom mentalitása és szimbólumai. In: HANÁK Péter: *A kert és a műhely.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1988. 204-221. o. = HANÁK 1988b.
- HANÁK Péter: Társadalmi és politikai küzdelmek az 1890-es évek első felében. In: *Magyarország története VII./1.* Szerk.: HANÁK Péter. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. 53-148. o.
- HANÁK Péter: A dualizmus válságának kezdetei a 19. század végén. In: *Magyarország története VII./1.* Szerk.: HANÁK Péter. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. 149-234. o.
- HANDLER, Andrew: *Blood libel at Tiszaeszlár.* New York, Boulder, Columbia University Press, 1980.
- HEGEDŰS Sándor: *A tiszaezlári vérvád.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1966.
- HEISZLER Vilmos: A Jansky-ügy. In: *Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843-1991.* Szerk.: GERŐ András. Gyula, T-Twins, 1993. 76-91. o. = HEISZLER 1993.
- HINDY Zoltán: Az egyetemi keresztmozgalom. In: *Egyetemi Kör.* Szerk.: ORBÁN István. Budapest, Az Egyetemi Kör kiadása, 1928. 17-22. o.
- HOBBSAWM, Eric: *Primitív lázadók. Vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és a XX. században.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974. = HOBBSAWM 1974.
- HORVÁTH Zsolt: Propaganda és történelem. 1848 századik évfordulójának ünneplése. In: *História.* XX. évfolyam. 1998/3. 32-34. o.
- HUBER Lipót: *A vérvád és vérgyilkosságok története.* Szerk.: NEMES EÖTVÖS István. München, Danubius Publishing Co., 1998.

IRINYI Károly: *A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben (1867-1918)*. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2002.

JEMNITZ János: *Május elseje születése*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1986.

KATUS László: Szlovák politikai és társadalmi élet Budapesten a dualizmus korában. In: *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére*. Szerk.: GYÁNI Gábor – PAJKOSSY Gábor. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1999. 137-151. o.

KATZBURG, Nathaniel: *Antisemitism in Hungary 1867-1914*. Tel-Aviv, The Dvir Publishing House, 1969.

KATZBURG, Nathaniel: *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

KENDE Tamás: *Vérvád. Egy előítélet működése az újkori Közép- és Kelet-Európában*. Budapest, Osiris Kiadó, 1995. = KENDE 1995.

KIRÁLY István: A magyar agrárszocialista mozgalmak néhány kérdése. In: *Kelet-Európa agrárfejlődése a századfordulón*. Szerk.: GUNST Péter. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. 9-59. o.

KIRÁLY István: A magyar paraszti polgárosodás és az agrárszocialista mozgalmak. In: *Agrármozgalmak Délkelet-Európában*. Szerk.: GLATZ Ferenc. Budapest, 1997. 37-44. o.

KISS Jenő: Az agrárszocialista olvasókörök történetéből (1867-1914). In: *Magyar Könyvszemle*. LXXV. évfolyam. 1959. 2. szám. 180-193. o.

KISS József: *A jászkunsági agrármozgalmak a kiegyezéstől a millenniumig. 1867-1896*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, 1968.

KOLOSSA Tibor: A dualizmus rendszerének kialakulása és megszilárdulása (1867-1875) In.: *Magyarország története 1848-1890*. 2. kötet. Szerk.: KATUS László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. 775-865. o.

KÓSA László: „Hét szilva árnyékában.” *A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

KÖVÉR György: Ki mit engedhet (meg magának) 48-ból? In: *Történeti Tanulmányok* 5. 1997. 141-146. o.

KUBINSZKY Judit: Adalékok az 1883. évi antiszemita zavargásokhoz. In: *Századok*. CII. Évfolyam. 1968/1-2. szám. 158-177. o. = KUBINSZKY 1968.

KUBINSZKY Judit: *Politikai antiszemitizmus Magyarországon 1875-1890*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976. = KUBINSZKY 1976.

- LÁCZAY Magdolna: Az agrárszocialista mozgalom szabolcsi sajátosságai. In: *Rendi társadalom – polgári társadalom 3. Társadalmi konfliktusok. Salgótarján, 1989. június 15-18.* Szerk.: Á. VARGA László. Salgótarján, 1991.
- LÁNG Péter: *Az agrárius mozgalom szervezeti kibontakozása és szövetkezetei a XIX. század utolsó negyedében. Az agrárius-merkantilista ellentét jelentkezése.* Doktori disszertáció. ELTE BTK, 1971.
- LE BON, Gustave: A tömegek lélektana. In: *Szociálpeszichológia történelemtanároknak. Tanulmánygyűjtemény.* Szerk.: HUNYADY György. Budapest, Önkönet, 2002. 19-64. o. = LE BON 2002.
- LUKÁCS Lajos: *Pest-Buda az 1867-es kiegyezés idején.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1996.
- Magyar Jogi Lexikon.* V. kötet. Szerk.: DR. MÁRKUS Dezső. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt, 1904.
- A magyar sajtó története II./2. (1867-1892).* Szerk.: KOSÁRY Domonkos – NÉMETH G. Béla. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.
- NAGY Dezső: *A magyar agrárszocialista mozgalmak költészete: 1890-1914.* Budapest, TIT, 1980.
- NAGY József: *Magyar keresztény ifjuság.* Budapest, Stephaneum, 1902.
- NATHAN, Paul: *Der Prozess von Tisza-Eszlár. Ein Antisemitisches Culturbild.* Berlin, F. Fontane & Co. 1892.
- NELSON, Bruce C.: *Beyond the Martyrs: A Social History of Chicago's Anarchists 1870-1900.* New Brunswick, Rutgers University Press, 1988.
- NEMES, Robert: Hungary's Antisemitic Provinces: Violence and Ritual Murder in the 1880s. In: *Slavic Review* 66, no. 1. (Spring 2007.). 20-44. o. = NEMES 2007.
- ÓNODY Géza: *Tisza-Eszlár a multban és jelenben.* Budapest, Bartalits Imre bizománya, 1883.
- A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája.* XV. kötet. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1897.
- PATAI, Raphael: *The jews of Hungary. History, Culture, Psychology.* Detroit, Wayne State University Press, 1996.
- DR. PÁSKÁNDY János: *Egyesületi (egyesülési) és gyülekezési jogszabályok kézikönyve. A gyülekezeti jog gyakorlati kézikönyve.* Budapest, Egyesülési és Gyülekezési Jogszabályok Kézikönyvének Kiadóhivatala, 1932. = PÁSKÁNDY 1932.

- PÉTER László: Volt-e magyar társadalom a XIX. században? A jogrend és a civil társadalom képződése. In: *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*. Szerk.: PÉTER László. Budapest, Osiris Kiadó, 1998. 148-186. o.
- PÖLÖSKEI Ferenc: A dualizmus válságperiódusa (1890-1918). In: *Magyarország története a 19. században*. Szerk.: GERGELY András. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 490-545. o.
- RANKI, Vera: *The Politics of Inclusion and Exclusion: Jews and Nationalism in Hungary*. New York, 1999.
- RÁCSKAY Jenő: Politikai antiszemitizmus és a tiszaezlári per hatása Vas megyében. In: *Vasi Szemle*. XLI. évfolyam. 1987/4. 543-557. o.
- REJTŐ István: *Mikszáth Kálmán és a tiszaezlári vérvádper*. Budapest, Akadémiai Nyomda, 1972.
- Rendőrségi almanach 1923*. Szerk.: BAKSA János. Budapest, A Rend kiadása, 1923. = *Rendőrségi almanach 1923*.
- RÉDEY Miklós: *A magyar gyűlekezeti jog gyakorlati kézikönyve*. Budapest, Országos Központi Községi Nyomda Részvénytársaság, 1903. = RÉDEY 1903.
- DR. RÉNYI József: *A gyűlekezeti jog. Tanulmány a rendőri közigazgatás köréből*. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udv. Könyvkereskedése, 1900. = RÉNYI 1900.
- Révai Nagy Lexikona*. IX. kötet. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1913.
- Révai Nagy Lexikona*. XVII. kötet. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1925.
- RÉVÉSZ T. Mihály: Adalékok a gyűlekezési jog magyarországi fejlődéséhez. *Levéltári Szemle*. XXVII. évf. 1977/I. 185-193. o. = RÉVÉSZ 1977.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques: *A társadalmi szerződés*. Budapest, Bibliotheca Könyvkiadó, 1958.
- S. VINCZE Edit: *A hűtlenségi per 1871-1872*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1971.
- S. VINCZE Edit: A magyarországi munkásmozgalom kezdetei. In: *Magyarország története*. VI./2. Szerk.: KOVÁCS Endre. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. 865-897. o. = S. VINCZE 1987.
- S. VINCZE Edit: A munkásmozgalom az 1870-es és 1880-as években. In: *Magyarország története*. VI./2. Szerk.: KOVÁCS Endre. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. 1278-1303. o.
- SÁNDOR Iván: *A vizsgálat iratai. Tudósítás a tiszaezlári per körülményeiről*. Budapest, Krónika Nova Kiadó, 2004.

SCHNITZER, Armin: *Zwei Predigten vor und nach dem Tisza-Eszlärer Prozess gehalten*. Budapest, 1883.

SIKLÓSSY László: *A Fővárosi Közmunkák Tanácsa története. Hogyan épült Budapest? 1870-1930*. Budapest, 1931.

SIMON Péter: *A századforduló földmunkás- és szegényparasztozsgalmai. 1891-1907*. Budapest, Szikra, 1953.

SPIRA György – VÖRÖS Károly: *Budapest története*. IV. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978. = SPIRA – VÖRÖS 1978.

SPIRA György: *A pestiek Petőfi és Haynau között*. Budapest, Enciklopédia Kiadó, 1988.

SZABÓ Dániel: A botrányhős Verhovay In: *Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843-1991*. Szerk.: GERŐ András. Budapest, T-Twins Kiadó, 1993. 55-75. o. = SZABÓ 1993.

SZABÓ Dániel: A véderőtüntetések résztvevői. In: *Korall 17*. V. évfolyam, 2004. szeptember. 43-60. o. = SZABÓ 2004.

SZABÓ Imre: *Az emberi jogok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.

SZABÓ Máté: *Alternatív mozgalmak Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1993.

SZABÓ Máté: *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás – történeti és összehasonlító perspektívában*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2001.

SZABÓ Miklós: Az 1901-es egyetemi „kereszt-mozgalom” (Adalék a magyarországi szélsőjobboldal előtörténetéhez). In: *Történelmi Szemle*. XIII. évfolyam, 1970/4. 483-516. o. = SZABÓ 1970.

SZABÓ Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon: 1896-1986*. Budapest, Atlantis Program, 1989.

SZABÓ Róbert: Pártok, politikai propaganda, történelmi ünnepek Magyarországon 1945-1948. In: *Sic Itur ad Astra*. VII. évfolyam. 1993/2-4. 261-271. o.

SZABÓ Róbert: Politikai propaganda és történelmi ünnep. Adalékok az 1948. márciusi centenáriumi ünnepek történetéhez. In: *Történelmi Szemle*. XLI. évfolyam. 1998/3-4. 215-227. o.

SZÉCHENYI István: *Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására*. Pest, Fűskúti Landerer Nyomtató Intézet, 1831.

SZÉCHENYI István: *Buda-pesti por és sár. Elszórt darabokban, vagyis Nyomozása: lak-kellemiben mily kifejlésre képes magyar hazánk s különösen e két testvérváros*. Budapest, Balassi Kiadó, 1995.

SZITA László: Horvát (sokac), magyar, német parasztok agrárszocialista mozgalma Baranyában 1897-1898-ban. In: *Baranyai Helytörténetírás 1981. (Baranyai levéltári füzetek 28.)* Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1982. 415-444. o.

TAHY Endre: *Kereszt az egyetemen. 1901 március 18. A budapesti egyetemi ifjúság 1901. évi kereszt-mozgalmának története az „ezer magyar ifjú” névsorával.* Budapest, Athenaeum, 1941. = TAHY 1941.

TAKÁCS Imre: *A békéscsabai Áchim féle agrárszocialista mozgalom: társadalomdinamikai tanulmány.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1930.

Új erők születése. A magyarországi munkásmozgalom történetének kronológiája a dualizmus és a két forradalom időszakában 1868-1919. augusztus 1. Szerk.: S. VINCZE Edit – BARNA Zoltán – VÉRTES Róbert. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. = *Új erők születése.* 1979.

Újpest története. Szerk.: GERELYES Ede. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.

VARGA János: Megye és haladás a reformkor derekán (1840-1843) I. In: *Somogy megye múltjából.* Levéltári Évkönyv 11. Szerk.: KANYAR József. Kaposvár, k. n., 1980. 177-243. o.

VIRÁGH Ferenc: *Agrár- és agrárszocialista mozgalmak Békés megyében a dualizmus korában: 1867-1914.* Békéscsaba, Békés megyei Tanács, 1979.

VÖRÖS, Kati: *The Tiszaeszlár Blood Libel Affair: Society, Politics and the Jews of Hungary (1880-1890).* Disszertáció, University of Chicago, 2001.

VÖRÖS Károly: *Egy világváros születése.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1973.

10. Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás	2
1. Bevezetés	3
2. A gyülekezési jog	10
2.1. Alapfogalmak	10
2.2. A gyülekezési jog néhány európai országban.....	14
2.3. A gyülekezés jogi szabályozása Magyarországon a dualizmus időszakában.....	18
2.3.1. Előzmények	18
2.3.2. 1867 – 1914	22
2.3.3. Következtetések	30
3. Budapest a dualizmusban	32
3.1. Budapest társadalma	35
3.2. Rétegek és mikrovilágok	39
3.2.1. Közterek	40
3.2.2. Magánterek	46
3.3. A rendfenntartás	48
4. A munkásság megmozdulásai	52
4.1. A munkásság politikai aktivitásának keretei	52
4.2. Akcióformák és akciók.....	57
4.2.1. Újpest, 1874.....	61
4.2.2. 1890. május 1.....	66
5. Az egyetemi polgárok és szervezeteik.....	79
5. 1. Fővárosi egyetemi hallgatók (1867-1903).....	79
5.2. Politikai aktivitás	81
5.3. Egyetemista megmozdulások	83
5.3.1. Az orosz-török háború ügye	83
5.3.2. A Hentzi-Jansky-ügy	95

5.3.3. Az 1901-es egyetemi kereszt-mozgalom.....	113
6. Egyéb megmozdulások.....	123
6.1. A Verhovay-féle tüntetések.....	123
6.1.1. Előzmények.....	123
6.1.2. A zavargássorozat.....	126
6.1.3. Résztvevők.....	136
6.1.4. Célok, eredmények, kimenetel.....	139
6.2. Az 1883-as antiszemita zavargássorozat.....	142
6.2.1. A zavargás kronológiája.....	144
6.2.2. Résztvevők.....	151
6.2.3. A tömeg karaktere.....	155
6.3. Az egyházpolitikai reformok tügye.....	160
6.3.1. A reformok az országgyűlésben.....	160
6.3.2. A parlamenten kívül.....	163
6.4. 1898. március 15. – alulnézetből.....	170
7. Zárzó.....	182
8. Mellékletek.....	186
8.1. Jogszabályok.....	186
8.1.1. Ministeri rendelet a népgyűlések iránt. 1848. április 20.....	186
8.1.2. Az 1848. évi 216. B. sz. belügyminiszteri rendelet: Arad város közönségéhez.....	188
8.1.3. Törvényjavaslat az egyesülési és a gyülekezési jogról (1868).....	189
8.1.4. Az 1868. évi 128. sz. belügyminiszteri rendelet:.....	195
8.1.5. 1874. évi XXXIII. törvénycikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről.....	196
8.1.6. 1879. évi XL. törvénycikk.....	196
8.1.7. 1881. évi XXI. törvénycikk. A Budapest-fővárosi rendőrségről.....	197
8.1.8. Budapest Főváros Törvényhatósági Bizottsága 731/1883. számú szabályrendelete:.....	198
8.1.9. Az 1897. évi 3441. sz. rendőrfőkapitányi rendelet:.....	199
8.1.10. A 7658/ eln. 897. számú rendelet:.....	200
8.1.11. Az 1898. évi 766. sz. belügyminiszteri rendelet:.....	201
8.1.12. A m. kir. belügyminiszter 1906. évi 2309. eln. sz. körrendelete. A népgyűlések tárgyában 1898. évi 766. eln. sz. alatt kiadott rendelet kiegészítése.	201

8.1.13. 1912. évi LXIII. törvénycikk.....	202
8.1.14. A m. kir. Belügyminiszternek 1913. évi 7430. számú körrendelete. A gyülekezési jog gyakorlásáról.	202
8.1.15. A m. kir. minisztérium 1914. évi 5481. M. E. sz. rendelete a gyülekezési jog korlátozásáról	206
8. 2. Letartóztatottak.....	208
8.2.1. A Verhovay-ügyben 1880. január 14. és 16. között letartóztatottak listája.....	208
8.2.2. Az 1883-as antiszemita zavargássorozat során a fővárosban letartóztatottak és megsebesültek listája (1883. augusztus 7-13.)	210
9. Bibliográfia.....	216
9.1. Kiadatlan források	216
9.2. Kiadott források.....	217
9.3. Szakirodalom.....	220
10. Tartalomjegyzék	230